

A world map in shades of blue and purple, showing continents and country borders. The map is centered on the Atlantic Ocean.

KÜRESEL RİSKLER VE BÖLGESEL KRİZLER

Editörler

Atilla SANDIKLI
Elnur İSMAYIL



KÜRESEL RİSKLER ve BÖLGESEL KRİZLER

Editörler:

Atilla SANDIKLI
Elnur İSMAYIL

İSTANBUL
2017





**BİLGE ADAMLAR
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ**

Editörler: Prof. Dr. Atilla SANDIKLI, Dr. Elnur İSMAYIL

Yayına Hazırlayan: Sibel KARABEL

Kapak ve İç Tasarım: Sertaç DURMAZ

Mecidiyeköy Yolu Caddesi (Trump Towers Yanı)
No:10 Celil Ağa İş Merkezi Kat: 9 Daire: 36-38
Mecidiyeköy / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 212 217 65 91
Faks: +90 212 217 65 93
www.bilgesam.org
bilgesam@bilgesam.org

Copyright © ŞUBAT 2017
Bu yayının tüm hakları saklıdır.
Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin
izni olmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz.

ISBN: 978-605-9963-24-4

Elektronik Kitap



İÇİNDEKİLER

Sunuş	v
Başat Güçlerin Güncel Strateji Belgeleri Elnur İSMAYIL, Emine AKÇADAĞ.....	1
Avrupa Birliği'nin Yeni 'Küresel Stratejisi'ni Anlamak Sezgin MERCAN.....	39
Savaştan Brüksel Yoluna: Bosna-Hersek'in Dünü ve Bugünü N. Aslı ŞİRİN ÖNER.....	67
Kosova Sorunu Ekseninde Küresel Aktörlerin Politikalarının Analizi Kader ÖZLEM.....	99
Moldova'da Ayrılıkçı Bölgeler Sorunu ve Rusya-Batı Rekabeti Elnur İSMAYIL.....	125
Arap Ülkelerindeki Değişim Rüzgârı "Filistin Sorununu" Çözer mi? Ali SEMİN.....	145
2001 Sonrasında Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Afganistan'daki Rollerini Dicle SASAOĞLU.....	159
Sarı Deniz'de Kuzey Sınır Hattı İhtilafı Emine AKÇADAĞ.....	201
Kolombiya Sorunu: Taraflar, Sebepler, Çözüm Süreci ve Öneriler Yusuf ÇINAR, Yasin AVCI.....	215

Küresel Yoksulluğun Ekonomi Politigi

Mehmet ŞAHİN, Özge UYSAL ŞAHİN.....255

Uluslararası Göç Sorunu ve Türkiye

Taşkın DENİZ.....289

Küreselleşen Dünyada Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Şebnem İŞÜR.....357

SUNUŞ

20. yüzyılın son çeyreği ve 21.yüzyıl uluslararası sisteminin, gerek siyasal gerek sosyo-kültürel ve teknolojik alanlarda geçirdiği dönüşümler uluslararası ilişkiler terminolojisinde farklı tanımlamalara yer açmıştır. Devletler arası ilişkilerin, küresel ve bölgesel dengelerin önceki dönemlere kıyasla daha esnek ve dinamik olarak kavramsallaştırıldığı bu yeni düzen, aynı zamanda riskler ve tehditler açısından öngörülmesi nispeten güç bir hal almıştır. Bu bağlamda yeni uluslararası sistem, küresel ve bölgesel düzlemde farklı tehdit algılarını ve risk potansiyellerini barındırmaktadır.

Küresel ve bölgesel gelişmelerin uluslararası sisteme etkileri incelenirken, küreselleşmenin bir zamm görevi görüp güvenlik algılarını da dönüştürdüğü bilinmektedir. Dolayısıyla, devlet ve devlet-dışı aktörlerin karşı karşıya kaldığı yeni güvenlik tehditleri; terörizm, çevresel sorunlar, siber güvenlik ve kitlesel göç gibi çok boyutlu ve çok yönlü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu arkaplan çerçevesinde, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), “Küresel Riskler ve Bölgesel Krizler” kitabı ile küreselleşmeyle birlikte çağdaş uluslararası sistemde tayin edici birtakım etkenlerin altını çizerek, küresel ve bölgesel yeni güvenlik anlayışlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. İki bölümde incelenen kitabın birinci kısmında; Küresel Strateji Belgeleri ve Avrupa Birliği’nin 2016 Strateji Belgesi ve küresel yoksulluk, uluslararası göç ve küreselleşen dünyada gelir dağılımı eşitsizliği gibi güncel küresel riskler ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, ikinci bölümde bölgesel krizler; Kolombiya, Bosna Hersek, Sarı Deniz, Filistin, Afganistan, Kosova ve Moldova’ya uzanan bir coğrafyada irdelenmektedir.

“Küresel Riskler ve Bölgesel Krizler” kitabının başta siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler olmak üzere akademik dünyada faydalanılan bir kaynak olmasını dilerim.

Prof. Dr. Atilla SANDIKLI
BİLGESAM Başkanı

BAŞAT GÜÇLERİN GÜNCEL STRATEJİ BELGELERİ

Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ*
Elnur İSMAYIL**

Uluslararası arenada toprak büyüklüğü, coğrafi konumu ve gücü ne olursa olsun tüm devletler varlıklarını sürdürmek, güvenliklerini sağlamak ve ulusal çıkarlarını korumak başta olmak üzere belli amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için de takip edilecek bir yola, yani stratejiye ihtiyaç duymaktadır. Her aktör uluslararası güvenlik ortamı ve tehdit algılamaları temelinde sahip olduğu güç unsurlarını verimli kullanmaya olanacak verecek ve önceden belirledikleri amaç ve hedeflere ulaşmalarını sağlayacak belirli stratejiler takip etmektedir. Uluslararası ortamda yaşanan gelişme ve değişimlere paralel olarak devletler veya örgütler şartlara uygun olarak savunma, güvenlik ve askeri alandaki strateji belgelerini zaman içinde yenileme ihtiyacı hissetmektedir.

Bu bölümde uluslararası arenanın başat aktörlerinden ABD, NATO, Rusya ve Çin'in güncel strateji belgelerine yer verilmektedir. Söz konusu belgelerde yer alan dikkat çekici unsurlara (uluslararası ortam, güvenlik tehditleri, muhtemel önlemler, vs) yer verilerek belgenin ana hatlarına değinilmekte ve gerek uluslararası konjonktür gerekse devletlerin dış politikaları çerçevesinde ilgili strateji belgeleri analiz edilmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, eakcadag@gelisim.edu.tr

** Dr., BİLGESAM, Dış Politika ve Güvenlik Araştırmacısı, elnur@gmx.de.

ABD'nin 2015 Güvenlik Strateji Belgesi

5 yıl aradan sonra Obama yönetimi 6 Şubat 2015'te yeni ulusal güvenlik strateji belgesini yayımlamıştır.¹ Mayıs 2010'da Başkan Barack Obama ilk güvenlik strateji belgesini yayımladığında henüz Arap baharı Orta Doğu'nun önemli ülkelerini tam anlamıyla sarsmamış, Rusya Kırım'ı ilhak etmemiş, ABD'nin Bingazi Büyükelçiliği'ne saldırı düzenlenmemiş, IŞİD bugünkü gücüne kavuşmamış ve ABD askeri Afganistan'dan çekilmemiş idi. Dolayısıyla geçen 5 yıl süresince uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimler bu strateji belgesinin güncelliğini yitirmesine neden olmuştur. Yeni strateji belgesi ABD'nin, Amerikan vatandaşlarının, müttefiklerin ve partner ülkelerin güvenliği; güçlü ekonomi; evrensel değerlere saygı ve hukuk temelli bir uluslararası düzen olarak ifade ettiği ulusal çıkarlarını günümüz şartlarında nasıl gerçekleştireceğine ilişkin bir çerçeve çizmektedir.

Ana Hatlarıyla Strateji Belgesi

ABD çıkarlarına yönelik başlıca stratejik tehditler olarak ABD'nin altyapısı ve topraklarında yıkıma neden olabilecek saldırılar; yurtdışındaki Amerikan vatandaşlarına ve müttefik ülkelere karşı saldırılar; küresel ekonomik kriz ve geniş çaplı ekonomik yavaşlama; kitle imha silahlarının yayılması ve/veya kullanılması; bulaşıcı hastalıklar; iklim değişikliği; enerji piyasalarında yaşanacak ciddi sorunlar; zayıf veya başarısız devlet yapılarının neden olduğu ciddi güvenlik sorunları (toplu katliamlar, bölgesel çatışmalar ve sınıraşan organize suçlar) sayılmıştır.

ABD'nin değerleri, ekonomik ve askeri gücü ile kuvvetli bir lider olduğu; demokratik yönetimi, benimsediği norm ve değerler sebebiyle örnek bir lider olduğu; küresel sorunlarla mücadelede liderliğe ehil partnerlerle birlikte devam edileceği; eldeki tüm güç unsurları kullanılarak liderliğin sü-

¹ National Security Strategy, February 2015, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (Erişim 12 Şubat 2015)

rdürüleceği ve uzun vadeli bir perspektifle liderlik edileceği belirtilmektedir. Gücün devletler arasındaki dağılımının dinamik bir yapıya sahip olması; gücün ulus devletlerin kontrolünden çıkması; küresel ekonominin yarattığı karşılıklı bağımlılık ve teknoloji alanındaki hızlı gelişme; Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri arasındaki güç mücadelesi ve küresel enerji piyasasındaki büyük değişimler ABD’yi önceliklerini planlarken uzun vadeli bir strateji geliştirmeye itmektedir.

Güvenlik başlıklı bölümde 6 yıl önce Afganistan ve Irak’ta 180.000 Amerikan askeri olduğu, ancak bugün bu sayının 15.000’in altına düştüğü vurgulanmış ve bu değişimin hem ABD’nin kayıplarını azaltacağı hem de ABD askerlerinin ve kaynaklarının diğer tehditlerle mücadelede kullanılacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda başta El Kaide ve IŞİD olmak üzere terörist grupların neden olduğu tehditle kolektif şekilde mücadele edileceğinin altı çizilmiştir. Uluslararası güvenliğin sağlanması çabalarında müttefiklerin büyük ehemmiyet taşıdığı belirtilmiş ve bu açıdan NATO üyesi ülkeler ile Asya-Pasifik’teki müttefik ülkelerin (Japonya, Güney Kore, Avustralya) önemi dile getirilmiştir.

Bu başlık altında ulusal savunma gücünün geliştirilmesi, iç güvenliğin güçlendirilmesi; terörle mücadele; çatışmaların önlenmesi; kitle imha silahlarının yayılmasının ve kullanılmasının engellenmesi; iklim değişikliğiyle mücadele; siber güvenlik; uzay güvenliği, hava ve deniz güvenliğinin sağlanması; küresel sağlık güvenliğinin artırılması konularına değinilmiştir.

Refah başlıklı bölümde ise ABD ekonomisinin hala dünyanın en büyük, açık ve yenilikçi ekonomisi olduğu vurgulanmış, yeni iş imkanları yaratılmaya devam edileceği ve reel ücretlerde daha yüksek hedeflerin tutturulacağı belirtilmiştir. Rusya-Ukrayna krizi sebebiyle yaşanan enerji güvenliği sorununa dikkat çekilerek bu konuda ABD’nin hedefleri; enerji kaynaklarının çeşitlendirilmek, enerji alanında rekabetçi bir piyasa düzeni kurmak ve Kuzey Kutbu ve Asya bölgelerinde enerji politikaları kapsamında ortaya çıkabilecek çatışmaları çözmek olarak sıralanmıştır. Bunlara

ilaveten bilim, teknoloji ve girişimcilik anlamında ABD'nin dünyadaki lider konumunu koruması, Trans-Pasifik Ticaret Ortaklığı ve Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı girişimleriyle küresel ekonomik düzenin şekillendirilmesi ve dünyadaki aşırı fakirliğin sona erdirilmesi diğer hedeflerdendir.

Değerler adı verilen bölümde, demokrasi, insan hakları, sivil özgürlüklerin korunması ki Guantanamo'daki durumun iyileştirme çalışmalarına vurgu yapılmıştır, eşitlik, düşünce ve ifade hürriyeti, barışçıl gösteri yapma hakkı gibi temel demokratik hakların korunması ve yayılması, farklı gruplara (etnik ve dini azınlıklar, engelliler, LGBT, vatanını terk etmek zorunda kalanlar, göçmen işçiler) da bu temel hakların tanınması, yeni gelişen demokrasilere destek olunması ki Tunus'a özel atıf yapılmıştır, ivil toplum örgütleri ve genç liderlerin desteklenmesi ve sivillere yönelik toplu katliamların durdurulması konularına değinilmiştir.

Uluslararası düzen başlığı altında Asya-Pasifik bölgesindeki deniz sınır anlaşmazlıkları ve Kuzey Kore'nin yol açtığı tehdide değinilerek bu bölgedeki güvenlik dinamiklerinin çatışma oluşturma riski bulunduğu dile getirilmiştir. Bu çerçevede Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Filipinler ile ittifaklar modernize edilirken ASEAN ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel örgütlerin etkinliğini artırmasının desteklendiği ifade edilmiştir. Güneydoğu Asya'da ise Vietnam, Endonezya ve Malezya ile ortaklıkların derinleştirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.

Çin'in istikrarlı, barışçıl ve müreffeh yükselişinin memnuniyetle karşılandığı vurgulanmış ve bu ülkeyle yapıcı bir işbirliği geliştirilmek istendiği ifade edilmiştir. Rekabetin olacağı ancak bunun mutlaka çatışmaya dönüşeceği düşüncesinin reddedildiğinin altı çizilmiştir. Çin'in askeri modernizasyonunun ve Asya'daki nüfuzunun dikkatle takip edildiği dile getirilmiştir. Güney Asya'da ise Hindistan ile stratejik ve ekonomik işbirliğinin güçlendirilmeye devam edileceği kaydedilmiştir.

ABD'nin Avrupa'ya yönelik taahhütlerine bağlı olduğu, Balkanlar ve Güney Avrupa'daki ülkelerin NATO'ya entegre olma hedeflerinin desteklenmediği, Türkiye ile ilişkilerde yaşanan dönüşümün devam edeceği, Kafkas ülkeleriyle bağların kuvvetlendirileceği belirtilmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırgan tutumunun Avrupa'nın güvenliğine ve saldırmazlığa ilişkin uluslararası norm ve kuralların işlerliğine dair soru işaretlerini beraberinde getirdiğine değinilmiş ve ABD'nin Ukrayna halkına destek için uluslararası bir çabaya liderlik ettiği vurgulanmıştır. Başka bir Rus saldırganlığına karşı Orta ve Doğu Avrupa'da ABD varlığının artırılacağı, enerji güvenliğinin sağlanmasında Avrupa ile birlikte çalışılacağı ve Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile ilişkilerin geliştirileceğinin altı çizilmiştir. Rusya'nın bu tutumundan vazgeçmesi için yaptırımların uygulanmaya devam edileceği, bununla birlikte ortak çıkarlar etrafında geniş kapsamlı işbirliğine kapının açık tutulacağı ifade edilmiştir.

Orta Doğu'da terörist ağların yok edileceği, müttefiklere ve partner ülkelere yönelik saldırılarla mücadele edileceği, enerjinin bu bölgeden dünyaya sorunsuz ulaşımının sağlanacağı ve kitle imha silahlarının yayılmasının ve kullanılmasının engelleneceği belirtilmiştir. Beyrut'tan Bağdat'a kadar mezhepsel bir çatışmanın kendini hissettirdiği ve bunun da IŞİD gibi yeni terörist grupların ortaya çıkmasına yol açtığı değerlendirilmiştir. Uzun vadede bölgede istikrarın sağlanmasının kendini savunabilen partnerler gerektirdiği, bu bağlamda İsrail, Ürdün ve Körfez ülkelerinin saldırıları önleme kabiliyetlerinin artırılmasına destek verildiği dile getirilmiştir. Ayrıca Sünni grupların mağduriyetlerinin giderilmesi için Irak hükümetiyle sorunlara çözüm bulabileceğimiz daha kapsayıcı bir yönetim uygulamak suretiyle birlikte çalışıldığı belirtilmiştir. Gerek bölgedeki gerekse dünya çapındaki partner ülkelerle IŞİD'e karşı birlikte kapsamlı bir terörle mücadele stratejisinin ortaya konduğu vurgulanmıştır. Buna ilaveten Suriye'deki yıkıcı çatışmanın sona erdirilmesi amacıyla kalıcı siyasi bir çözümün peşinde olunacağı belirtilmiştir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da barış ve istikrarın tesisi için çatışmaların altında yatan nedenlerin hedef alınması gerektiğine işaret edilmiş, dolayısıyla ABD’nin İran ile kapsamlı bir mutabakata varılması ve İran nükleer programı sorununun giderilmesi için çalışmaya devam edeceği belirtilmiştir. İsrail-Filistin anlaşmazlığının ve bölgedeki Şii ve Sünni gruplar arasındaki gerilimin azaltılmasının önemi, daha istikrarlı bir Yemen’in oluşturulması, Tunus’taki reformların geliştirilmesi, Libya’nın istikrarlı hale getirilmesi ve Mısır’a güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf edebilmesi için destek sağlanması değinilen diğer konulardır.

Ayrıca Sudan, Güney Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Orta Afrika Cumhuriyeti’nde devam eden çatışmaların ve Somali, Nijerya ve Sahel bölgesinde ayrılıkçı grupların neden olduğu şiddetin hem sivilleri hem bölgesel istikrarı hem de ABD’nin ulusal güvenliğini tehdit ettiği vurgulanmış ve bu tehditlerle ve diğer sorunlarla mücadelede Afrikalı halklara yardıma devam edileceği dile getirilmiştir. Bu bağlamda ticaret ve iş ortaklıklarının artırılacağı, Afrika’ya yatırım yapan Amerikan şirketlerinin destekleneceği, Afrika ülkeleriyle güvenlik ortaklıklarının derinleştirileceği ve yarının liderlerine (genç girişimciler, sivil liderler, yenilikçiler ve kamu görevlileri) destek olunacağı belirtilmiştir. Amerika kıtasındaki en kayda değer gelişme olarak ise Küba ile gerçekleştirilen yeni açılıma vurgu yapılmıştır.

Yeni Strateji Belgesinin Değerlendirilmesi

Yeni güvenlik stratejisinde dikkat çeken unsurların başında “lider” ve “liderlik etme” kelimelerinin kullanılma sıklığı gelmektedir. Yükselen yeni güçlerin etkisiyle uluslararası arenanın çok kutuplu hale gelmesi ve ekonomik durumunun da etkisiyle uluslararası ilişkilerdeki hegemonyasını kaybettiği yorumlarını çürütmek amacıyla ABD hala uluslararası arenadaki lider devlet olduğunun altını çizmektedir. Belgede en sık kullanılan kelimelerden bir diğeri saldırganlık olup bilhassa Rusya’nın Ukrayna karşısındaki saldırgan tutumuna atıfta bulunulmuştur. Bu da ABD’nin tehdit algısında Rusya’nın yeniden üst sıralara yükseldiğine işaret etmektedir.

Zira 2010 yılında yayımlanan strateji belgesinde Rusya ile köklü, sağlam ve çok boyutlu bir ilişki kurulmak istendiği ve güvenlik tehditleriyle mücadelede işbirliği yapılacağı dile getirilirken yeni belgede Rusya'ya yönelik ton belirgin biçimde sertleştirilmiştir.

2010 yılında yayımlanmış olan güvenlik strateji belgesiyle kıyaslandığında yeni belgede sayılan tehditlerin, daha karmaşık ve daha çetrefilli bir uluslararası güvenlik ortamına işaret edecek şekilde çeşitlendiği söylenebilir. Bir önceki strateji belgesinden farklı olarak bölgesel çatışmalar; iklim değişikliği; uzay, siber uzay, hava ve deniz güvenliğine yönelik tehditler veküresel sağlık sorunları yeni belgede güvenlik tehditleri olarak yer almıştır. Ayrıca 2010 belgesinde Orta Doğu bölgesi arz ettiği önem itibarıyla daha ön plandayken yeni belgede Asya-Pasifik bölgesinin daha fazla öne çıktığı ifade edilebilir. Arap Baharı'nın Orta Doğu bölgesiyle ilgili yaratmış olduğu olumlu havanın yerini umutsuzluğa bırakmış olduğu belgede İŞİD, Suriye, Libya ve Yemen'e yapılan vurgulara dayanarak değerlendirilebilir.

Ayrıca Trans-Pasifik Ticaret Ortaklığı, Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı, Dünya Bankası ve IMF reformlarına atıfta bulunularak ABD'nin potansiyel ekonomik gücüne dikkat çekilmesi; ekonomik kriz sebebiyle yaşanan durgunluk, yüksek dış borç ve bütçe açığı, 2011'de ilk kez kredi notunun düşürülmesi gibi faktörler sonucu yara alan ekonominin toparlandığı mesajını vermektedir.

Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin Avrupa'ya ve NATO'ya entegrasyon isteklerinin desteklendiği ifadesi NATO'nun açık kapı politikasına vurgu yaparken Gürcistan, Moldova ve Ukrayna gibi ortakların güvenliklerini sağlamak adına NATO ve ABD ile birlikte çalışabilmesine destek olunacağı ibaresi ise NATO'nun ortak hareket (interoperability) kabiliyetinin artırılmasının amaçlandığına işaret etmektedir.² Bu durum Rusya'nın etki

² Andrew Korybko, "What is really inside the US national security strategy", Sputniknews, 11 February 2015, <http://sputniknews.com/columnists/20150211/1018094052.html> (Erişim 12 Şubat 2015)

alanını sınırlandırma ve askeri müdahale riskine karşı caydırıcılık oluşturma hamlesi olarak değerlendirilebilir.

Yeni belgede Afrika'ya yapılan vurgu Çin'in bu kıtadaki aktif faaliyetlerinden ayrı düşünülmemelidir. Hindistan ile ilişkilerin öneminin altının çizilmesi ve bu ülkeyle stratejik ve ekonomik bağların kuvvetlendirileceği ifadesi de benzer şekilde Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde artan nüfuzuyla ilişkilendirilmelidir. Bununla birlikte ABD ile bu denli yakınlaşmanın Hindistan'ın tarihi ilişkilere sahip olduğu Rusya tarafından nasıl algılanacağı ve Çin ile içinde bulunduğu rekabeti nasıl etkileyeceği belirsizdir.

Uluslararası tehditlerle mücadelede “vazgeçilmez” bir lider olduğu belirtilmekle birlikte ABD'nin yalnız başına yapabileceği şeylerin sınırlı olduğu ve söz konusu tehditlerle mücadelenin ehil partnerler gerektirdiğinin altı çizilmiştir. Ancak bu partnerler sayılırken Avrupa'da NATO ittifakının altı çizilmekle birlikte ABD'nin önceliğinin Asya olduğu, bu bölgeye ve bölge ülkelerine ayrılan bölüm itibarıyla hissedilmektedir. Asya'da başlıca müttefikler olarak Japonya, Güney Kore ve Avustralya'ya işaret edilirken Filipinler, Tayland, Yeni Zelanda, Hindistan, Endonezya, Vietnam ve Malezya ile ilişkilerin geliştirileceği de vurgulanmıştır. Bu ülkelerin Çin'in Doğu ve Güney Çin Denizi ile Batı pasifik'teki hareket kabiliyetini azaltmak amacıyla kullanması muhtemel “ilk ve ikinci ada zinciri”ni oluşturan ülkeler olması dikkat çekicidir. Buna ilaveten ABD'nin ASEAN ile ilişkileri güçlendirme amacı da yine Çin ile rekabet ekseninde değerlendirilmelidir.

Amerika kıtasıyla ilgili olarak Kanada, Meksika, Şili ve Peru haricinde Kolombiya'nın bu kıtada önemli ABD müttefiklerinden biri haline geldiğini, Venezuela'nın ise demokrasi vurgulu eleştiriler dikkate alınarak hedef ülkelerin başında yer aldığını, Küba ile ilişkilerde başlatılan yeni dönemin ise Obama yönetiminin dış politika başarısı olarak vurgulandığını söylemek mümkündür.

Türkiye ile ilgili olarak ise ilişkilerin dönüştürülmesinden (transformation) belirsiz şekilde söz edilmiştir. Türkiye'nin adının raporun başka bir cümlesinde geçmemesi ABD nezdinde Türkiye'ye verilen önem ve destekle ilgili soru işaretlerine neden olmaktadır.

ABD dış politikasını yürütürken ve güvenliğine yönelik tehditlerle mücadele ederken temel bir gereklilik olarak “stratejik sabır ve kararlılık” kavramlarını ortaya atmaktadır. Obama ABD'nin ulusal gücünün temelini güçlendirmek için “akıllı yatırımlar” yapılması gerektiğini ve sadece askeri güce dayanmayan akıllı bir ulusal güvenlik stratejinin uygulanmasını savunmaktadır. Bilindiği üzere Obama göreve gelmesinden itibaren George W. Bush'un askeri gücü ön planda tutan politikalarının yarattığı sorunları göz önünde tutarak sert ve yumuşak güç unsurlarının etkin biçimde birleştirilmesi olarak tanımlanan akıllı gücün önemine değinmiştir. Akıllı güç, güçlü bir askeri yapıya olan ihtiyacın önemini vurgulayan, aynı zamanda Amerika'nın nüfuzunu yaymak ve ABD girişimlerine meşruiyet kazandırmak için ittifaklara, ortaklıklara ve kurumlara büyük yatırımlar yapan bir yaklaşımdır.³ Bu bakımdan yeni güvenlik strateji belgesi Obama'nın izlediği akıllı güç stratejisiyle uyumludur. Ancak stratejik sabır kavramı özellikle Cumhuriyetçiler'in tepkisini çekmekte gecikmemiştir. ABD'nin gücünü yansıtmaktan uzak bu yeni stratejinin kaos içinde bir dünya yaratma ihtimaline dikkat çekilmiştir. Öte yandan bu kavramın dış politikadaki başarısızlıkları gizlemek için yaratıldığı yorumları da mevcuttur.⁴

Buna ilaveten ülke güvenliğine yönelik tehditler olarak IŞİD, Çin'in askeri modernizasyonu ve toprak talepleri ile Rusya'nın saldırgan tutumu sayılmaktadır. Ancak belgede bunlarla ne şekilde mücadele edileceğine dair detaylı bir bilgi yer almamaktadır. Sadece aşırı ve tehlikeli ideolojileri ortaya çıkaran sebeplerin önlenmesine odaklanılacağı, Çin'in askeri modernizasyonunun ve Asya'daki nüfuzunun yakından takip edileceği, Rusya'ya yönelik yaptırımların devam edeceği belirtilmiştir. Bu durum yeni strate-

³ Joseph NYE, “Get Smart”, Foreign Affairs, July/August 2009

⁴ Jan Joel Andersson, “Talking Strategy: Washington's new NSS”, EUISS, February 2015, s.2

jinin geleneksel bir stratejide bulunması gereken unsurlara (ulaşılacak istenen hedefler, bu hedeflere ulaşma yöntemleri ve hedeflere ulaşmada kullanılacak araçlar) sahip olmadığı değerlendirilmektedir.

NATO'nun 2010 Stratejik Konsepti : Aktif Angajman, Modern Savunma

NATO'nun kuruluşundan bu yana kabul edilen ve stratejik vizyonunu ortaya koyan altı belge (1949, 1952, 1957, 1968, 1991, 1999) İttifak'ın operasyonel ve dinamik boyutunu oluşturmaktadır. NATO'nun ilk askeri Stratejik Konsepti 1949-1962 yılları arasında uygulanan Kitleli Mukabele Stratejisi'dir. Konsept, SSCB'nin saldırısı durumunda inandırıcı caydırıcılık ilkesine uygun olarak, stratejik ve taktik nükleer silahlarla birlikte konvansiyonel kuvvetlerin derhal kullanılmasını öngörmektedir. 1962-1991 yılları arasında bloklar arası ilişkilerin yumuşama sürecine girmesiyle birlikte NATO Stratejik Konsepti, Esnek Mukabele Stratejisi olarak değiştirilmiştir. Bu konsept, olası bir Sovyet saldırı durumunda ağırlığı konvansiyonel kuvvetlere vermekte, ancak saldırıya karşı aynı nitelikli kuvvetlerle mukabeleyi öngörmektedir. Yani nükleer silah kullanımı geri plana itilmiştir.

SSCB'nin yıkılışı ile somut bir düşman hedefi kalmayan NATO'nun meşruiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine NATO misyonlarının arttırılması ve eski Sovyet ülkelerini kapsayacak biçimde İttifak'ın genişletilmesine karar verilmiştir. Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası ortamın yeni şartlarına göre Avrupa- Atlantik bölgesinde istikrar ve güvenliği bozucu tehditler ve riskler yeniden tanımlanırken, yeni dönemde bunlarla mücadele edilmesi NATO'nun görevleri arasında kabul edilmiştir. 1991 Roma Zirvesi'nde kabul edilen NATO'nun yeni stratejik kavramı, Avrupa'nın karşı karşıya bulunduğu yeni tehditleri ortaya koyarken, Orta ve Doğu Avrupa'daki krizleri NATO çıkarlarını doğrudan tehdit eden unsurlar olarak belirlemiştir.

1999 yılında kabul edilen Stratejik Konseptte, güvenliğin askeri boyutunun

yanında siyasi boyutuna da ağırlık verilerek istikrarın yaygınlaştırılması için NATO'nun hedeflerini paylaşan, fakat üye olmayan çevre coğrafyadaki ülkelerle yakın işbirliği öngörülmüştür. Ayrıca artık daha karmaşık ve öngörülmesi daha zor hale gelmiş tehditler olarak terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, insan ve uyuşturucu ticareti, örgütlü suçlar, göç, etnik ve milliyetçi çatışmalar belirtilmiştir. 1999 yılında açıklanan bu son Stratejik Konseptin, günümüz koşulları, mevcut tehditler ve NATO'nun halen yürüttüğü bazı operasyonlar için yeterli olmaması, özellikle de 11 Eylül olaylarının ardından NATO'nun yeni bir Stratejik Konsept belirlemesini gerekli kılmıştır.

Bu çerçevede NATO'nun 60. kuruluş yıldönümünde, 3-4 Nisan 2009 tarihlerinde düzenlenen Strazburg/Kehl Zirvesi'nde alınan karar çerçevesinde İttifak'ın yeni Stratejik Konsepti'nin hazırlık çalışmalarına başlanmıştır.

Mayıs 2010'da yeni konseptin hazırlanması için görevlendirilmiş Uzmanlar Grubu'nun raporu yayınlanmış, akabinde de bu rapor ışığında hazırlanan belge İttifak üyelerine sunulmuştur. Son olarak 19-20 Kasım 2010'da Lizbon'da düzenlenen NATO Zirvesi'nde de İttifak'ın yeni Stratejik Konsepti üye devletler tarafından onaylanmıştır.⁵

Konseptin Ana Hatları

İttifakın gelecek on yılını şekillendirecek rapor 38 maddeden oluşmaktadır. Temel görev ve prensipler başlıklı ilk bölümde, NATO'nun en temel ve değişmez prensibinin üyelerinin özgürlük ve güvenliklerinin gerek siyasi gerekse askeri araçlarla sağlanması olarak belirtilmiş, günümüzde Atlantik İttifakı'nın öngörü yapılması zor olan dünyamızda istikrarın temel kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Bireysel özgürlük, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti prensiplerine bağlı olan NATO üyelerinin bir değerler topluluğu oluşturduğu; 1949 yılında İttifak'ın kurulmasından itibaren

⁵ Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation”, Lisbon Summit, November 2010, Bkz. www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf (Erişim: 22 Kasım 2010)

Avrupa ve Amerika arasındaki siyasi ve askeri bağların NATO bünyesinde güçlendirildiği; bu transatlantik bağın, Avro-Atlantik bölgesindeki barış ve güvenliğin sağlanmasında temel teşkil ettiği ifade edilmiştir.

Günümüzdeki güvenlik ortamı, NATO üyesi devletlerin halklarının ve topraklarının güvenliğini etkileyecek unsurları bünyesinde barındırdığından güvenliği sağlamak adına İttifak'ın sorumluluğunda olan ve üstlenmeye devam edeceği üç temel göreve işaret edilmiştir: ortak savunma, kriz yönetimi ve işbirlikçi güvenlik.

Washington Antlaşması'nın 4. maddesinde belirtildiği üzere üye devletlerin toprak bütünlüğünü, siyasi bağımsızlığını ve güvenliğini ilgilendiren tüm konularda NATO'nun tek ve vazgeçilmez istişare forumu niteliğinde olduğu ifade edilmiş; NATO'nun üstleneceği tüm misyonları en etkili şekilde yerine getirmesi için Müttefiklerin sürekli bir reform, modernizasyon ve değişim süreci ortaya koyacakları taahhüt edilmiştir.

Güvenlik ortamı başlıklı ikinci bölümde, günümüzde Avro-Atlantik alanında barışın hakim olduğu ve NATO bölgesine yönelik konvansiyonel saldırı olasılığının düşük olduğu belirtilmiş; bununla birlikte konvansiyonel tehdidin göz ardı edilemeyeceği, zira pek çok ülkenin önemli derecede modern askeri kabiliyete ulaşmasının uluslararası güvenliği etkileyebileceği, özellikle balistik füzelerin yaygınlaşmasının NATO bölgesi için ciddi bir tehdit olduğunun altı çizilmiştir.

Nükleer silahların, diğer kitle imha silahlarının ve bunların fırlatma araçlarının yaygınlaşmasının global istikrar ve refah üzerinde ciddi sonuçlara neden olabileceği; terörizmin NATO ülkelerinin vatandaşlarının güvenliği ve daha geniş olarak uluslararası istikrar ve refah için doğrudan bir tehdit olduğu; NATO'nun sınırları dışında oluşan bir istikrarsızlık ve çatışmanın özellikle aşırıcılık, terörizm ve silah, uyuşturucu, insan ticareti gibi yasadışı uluslararası aktiviteleri beslemesi durumunda doğrudan İttifak'ın güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturacağı; artış gösteren siber saldırının günümüzde daha organize hale geldiği ve idari birimlere, şirketlere

ve ekonomilere ciddi maliyette zararlar verdiği belirtilmiştir.

İletişim, ulaşım, transit yollar, uluslararası ticaretin yapıldığı ana arterler, enerji güvenliği ve istikrarın tüm ülkeleri ilgilendirdiği göz önüne alınarak bu alanların zarar görmemesi için aktif uluslararası işbirliğinin gerekli olduğunun; özellikle lazer silahları, elektronik savaş teknikleri ve uzay bağlantısını engelleyen teknolojiler gibi farklı teknolojik unsurların herkes için ciddi sonuçları olabileceğinin; sağlığa yönelik riskler, iklim değişikliği, su kaynaklarının azalması, artan enerji ihtiyacı gibi çevresel tehditlerin İttifak'ı ilgilendiren bölgelerin güvenlik yapısını değiştirebileceğinin altı çizilmiştir.

Savunma ve caydırıcılık başlıklı üçüncü bölümde, İttifak'ın hiçbir ülkeyi düşman olarak görmediği, ancak herhangi bir üyesinin güvenliği tehdit edildiğinde, NATO'nun kararlılığından şüphe edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Uygun konvansiyonel ve nükleer kapasite etrafında şekillenen caydırıcılığın NATO stratejisinin temel elemanı olduğu, NATO'nun nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya için çalışacağı ancak bu tür silahlar var olduğu sürece İttifak'ın nükleer silaha sahip bir güç olarak kalacağı ifade edilmiştir.

Üye devletlerin halklarının güvenliğine yönelik tüm tehditlere karşı onları savunmak ve caydırıcılığı sağlamak için NATO'nun gereken her türlü kapasiteye sahip olduğundan emin olunacağı ve bu amaçla:

- Konvansiyonel ve nükleer güçlerin birleşiminden oluşan güçlerin bulundurulmaya devam edileceği,
- Büyük çaplı ordular arası operasyonlar ile ortak savunma ve krizlere cevap amaçlı daha küçük çaptaki operasyonları her an gerçekleştirebilme kapasitesinin korunacağı,
- 5. maddeden doğan sorumluluğu yerine getirmek üzere etkin ve hareketli konvansiyonel kuvvetlerin korunup geliştirileceği,

- Eski ve yeni tüm güvenlik tehditlerine karşı savunma için gereken tüm tatbikat, uygulama, planlama ve bilgi paylaşımının sağlanacağı,
- Müttefiklerin nükleer roller hususunda ortak savunma planlamasına, barış zamanı nükleer güçlerin konuşlandırılmasına ve komuta, kontrol ile istişare birimlerine en geniş şekilde katılımının sağlanacağı,
- NATO halklarını ve topraklarını balistik füze saldırısına karşı korumak üzere kabiliyet geliştirileceği ve bu konuda Rusya ve Avro-Atlantik'teki diğer ortaklarla işbirliğine gidileceği,
- NATO'nun kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer kitle imha silahlarına karşı kendini koruma kapasitesinin geliştirileceği,
- Siber saldırıları öngörme ve tespit etme yeteneğinin geliştirileceği,
- Uluslararası terörizmle mücadele etme kapasitesinin arttırılmaya devam edileceği,
- Müttefikler arası dayanışma ve ortaklarla işbirliği halinde enerji altyapılarının, kritik transit yolların ve bölgelerin korunması da dahil olmak üzere enerji güvenliğine katkıda bulunulacağı,
- Gelişen teknolojilerin güvenlik boyutunun geliştirileceği,
- Savunma bütçesinin gereksinimlere uygun olarak artırılacağı,
- Tüm tehdit unsurlarına karşı savunmayı ve caydırıcılığı sağlamak için NATO'nun genel durumunun incelenmeye devam edileceği belirtilmiştir.

Kriz yönetimi vasıtasıyla güvenlik başlıklı bölümde NATO'nun sınırları dışında patlak veren kriz ve çatışmaların, İttifak için doğrudan bir tehdit unsuru oluşturabileceği; bu nedenle NATO'nun krizin önlenmesi ve yönetimi, çatışma öncesi durumun kontrol altına alınması ve yeniden yapılanmaya yardımcı olunması amacıyla üzerine düşeni yapacağı ifade edilmiştir. Afganistan ve Balkanlara yönelik operasyonlar etkin kriz yönetimi için uluslararası işbirliğinin önemini ortaya koymuştur.

En iyi kriz yönetiminin krizin çıkmasını engellemek olduğu, dolayısıyla NATO'nun sürekli uluslararası ortamı izleyeceği ve analiz edeceği belirtilmiştir. Kriz önlenemediği durumlarda da NATO'nun husumetin yönetilmesine katkıda bulunacağı; çatışmanın bitmesinden sonra da NATO'nun istikrar ve yeniden yapılanmanın tahsisine katılacağı dile getirilmiştir.

Kriz yönetiminin etkin şekilde gerçekleştirilmesi için:

- Olası bir krizin öngörülebilmesi amacıyla bilgi paylaşımının artırılacağı,
- Operasyonlara yönelik doktrinlerin ve askeri kapasitelerin geliştirileceği,
- Sivil kriz yönetimi biriminin oluşturulacağı,
- Entegre sivil ve askeri planlamanın güçlendirileceği,
- Kriz bölgelerinde yerel güvenlik güçlerinin oluşturulmasına katkıda bulunulacağı,
- Kriz yönetiminde uzman sivillerin teşvik edileceği,
- Krizlerin tüm aşamasında Müttefikler ve ortaklar arasında siyasi dayanışmanın sağlanacağı belirtilmiştir.

İşbirliği aracılığıyla uluslararası güvenliği geliştirme başlıklı bölüm, silahların azaltılması, silahsızlanma ve silahların yayılmasının önlenmesi; açık kapı; ortaklıklar alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde gerek konvansiyonel gerekse kitle imha silahlarına yönelik silahlanmanın azaltılması ve silahsızlanma çalışmalarında NATO'nun etkin rol oynayacağı kaydedilmiş; NATO'nun kapılarının İttifak'ın değerlerini paylaşan, üyelik statüsünün gerektirdiği yükümlülük ve sorumlulukları yerine getirme istek ve kapasitesinde olan tüm Avrupalı demokrasilere sonuna kadar açık olduğu vurgulanmıştır.

NATO'nun barışçıl uluslararası ilişkiler isteği taşıyan tüm örgüt ve devletlerle siyasi diyalog ve işbirliği geliştireceği, ortak güvenlik çıkarları

konusunda tüm dost ülkelerle dayanışmada bulunulacağı; NATO operasyonlarına katılan ortakların stratejinin oluşturulması ve karar alma sürecine katılımının sağlanacağı; ortaklıkların daha da geliştirileceği ifade edilmiştir.

2008 yılında imzalanan deklarasyon uyarınca BM ile özellikle iki örgütün birimleri arasındaki bağlantıların güçlendirilmesi, düzenli siyasi istişare, kriz yönetimi için işbirliğinin geliştirilmesi hususlarında siyasi diyalogun artırılacağı kaydedilmiştir. AB ile ortaklığın NATO için temel teşkil ettiği; güvenlik tehditleri ile mücadelede AB'nin kapasitesini artıracak bir çerçeve sunan Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin tebrik edildiği; AB üyesi olmayan İttifak üyelerinin tehditlerle mücadele çalışmalarına önemli katkı sağladığı, dolayısıyla AB ve NATO arasındaki stratejik ortaklık için AB üyesi olmayan Müttefiklerin bu çalışmalara tam katılımının önem taşıdığı vurgulanmıştır.

Ayrıca NATO-Rusya işbirliğinin ortak barış, istikrar ve güvenlik ortamı oluşturulmasına yaptığı katkı nedeniyle stratejik bir önem arz ettiği; bu nedenle özellikle füze savunması, terör karşıtı operasyonlar, uyuşturucu maddelerle ve korsanlara karşı mücadele ile uluslararası güvenliğin desteklenmesi gibi ortak güvenlik çıkarlarının olduğu konularda Rusya ile siyasi istişare ve işbirliğinin geliştirileceği; diyalog ve ortak hareket hususlarında Rusya-NATO Ortaklık Konseyi'nde yararlanılacağı da belgede yer almıştır.

Avro-Atlantik Ortaklık Konseyi ve Barış için Ortaklık Programı'nın, özgür ve barışçıl Avrupa anlayışının merkezinde yer aldığı; Akdeniz ülkeleri ile dostluk ve işbirliğine dayalı ilişkilerin geliştirilmeye devam edileceği; NATO-Ukrayna ve NATO-Gürcistan Komisyonları bünyesinde iki ülke ile ortaklığın ilerletileceği; Akdeniz Diyalogu'nun devam ettirileceği; Körfez ülkeleri ile güvenlik bazlı ortaklığın geliştirileceği belirtilmiştir.

Reform ve değişim başlıklı bölümde İttifak'ın güvenliğini sağlamak amacıyla NATO'nun her türlü kaynağa sahip olması gerektiği, bu nedenle de kuvvetlerinin konuşlanma ve operasyon bölgesinde kalma kapasitesinin artırılacağı, savunma planlama konusunda maksimum tutarlılığın sağlanılacağı, dayanışma ve rantabilite hususunda kapasitenin artırılacağı, kapasitelerin, normların, yapıların ve finansmanın geliştirileceği, çalışma metotlarının iyileştirilmesi ve maksimum fayda sağlamak için sürekli bir reform süreci içinde olunacağı dile getirilmiştir.

21. Yüzyıl için İttifak başlıklı son bölümde ise bireysel özgürlük, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti gibi ortak değerlere dayanması, üyelerinin özgürlük ve güvenliğini korumanın ortak amaç olması nedeniyle İttifak'ın umut kaynağı olacak şekilde başarıyla ilerlediğinin altı çizilmiştir.

Stratejik Konseptin Değerlendirilmesi

Genel anlamda NATO'nun kuruluşundan günümüze kadar geçen dönemde, İttifakın stratejik yaklaşımının güvenlik tehditleriyle şekillenen dört ana evreden geçtiğini söylemek mümkündür. Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu düzen, Soğuk Savaş'ın bitimiyle girilen tekkutuplu düzen, 11 Eylül 2001 saldırılarının şekillendirdiği paradigma değişimi ve son olarak düşük yoğunluklu çatışmaların ön plana çıktığı ve güvenlik tehditlerinin daha karmaşık ve çokboyutlu hale geldiği son dönem (NATO'nun 2010 Lizbon Zirvesi). Daha önceki strateji belgelerinden farklı olarak yeni stratejik konseptte “Aktif angajman-Modern savunma” şeklinde bir başlık verilmesi son dönemde uluslararası güvenlik ortamında yaşanan değişimle doğru orantılıdır. Zira aktif angajman başta terörizm olmak üzere düşük yoğunluklu çatışma durumlarında söz konusu olmaktadır. Modern savunma ise başta kitle imha silahları ve fırlatma vasıtalarına ve siber tehditlere karşı sofistike savunma tedbirleri olmak üzere ileri teknoloji ürünü araç ve ekipmanlara ve bunları etkin biçimde kullanacak donanımlı personele sahip olmanın ve daha esnek, hızlı konuşlandırılabilir ve birlikte çalışabilir askeri birimler oluşturmaın önemine atıf yapmaktadır.

Belgede terörizm, konvansiyonel anlamda balistik füzeler ve siber terörizmin tehdit algılamasında ilk sıralarda yer aldığı ve NATO alanı dışındaki çatışma ve krizlerin NATO ülkelerinin güvenliğine tehdit oluşturduğuna dikkat çekilerek alan dışı operasyonların önünün açıldığı belirtilebilir.

Yeni stratejik konseptte NATO'nun temel görevleri olarak ortak savunma, kriz yönetimi ve işbirlikçi güvenlik sayılmıştır ki ortak savunma 5. madde uyarınca İttifak üyelerinin ortak savunma ilkesine gönderme yaptığından önceki belgelerden farklılık arz etmemektedir. Fakat işbirlikçi güvenlik ki tehditlerle mücadelede uluslararası partner ve ortak ülkelerle işbirliği geliştirmenin önemine işaret etmektedir ve kriz yönetimi ki 11 Eylül saldırıları sonrası ön plana çıkan krizleri çatışmaya dönüşmeden engelleme, bunun başarılamsı durumunda çatışmaları durdurma ve akabinde istikrarı tekrar sağlama yeteneğine vurgu yapmaktadır önceki stratejik konseptlerden farklıdır.

Caydırıcılık konusunda siber güvenliğin sağlanması ve füze savunma sistemi konularının NATO ajandasında önemli yer tuttuğunu ifade etmek mümkündür. Bunun temel sebebi de İran'ın nükleer programı, Rusya'nın yakın çevresinde yürüttüğü politika ve Çin'in artan siber gücüdür.

Ayrıca Rusya'nın tepkisine rağmen açık kapı politikasına vurgu yapılması ve belge içinde Ukrayna ve Gürcistan'dan ayrıca söz edilmesi, bilhassa 2008 Rusya-Gürcistan krizi sonrası, eski Sovyet coğrafyası ve Batı yanlısı Doğu Avrupa rejimlerine güven mesajı verme amacını taşımaktadır. Bununla birlikte Rusya'ya yönelik oldukça yumuşak bir ton kullanılarak NATO-Rusya işbirliğinin stratejik öneminden ve NATO'nun bir tehdit unsuru olmadığından bahsedilerek bir anlamda Soğuk Savaş dönemi paradigmasının geride kaldığına dikkat çekilmektedir.

Son olarak NATO'nun 2011 Libya müdahalesi yeni bir stratejik konseptin varlığına rağmen tehdit kavramı, kriz yönetimi ve askeri müdahale konularında İttifak üyeleri arasında mutabakat sağlamanın halen tam anlamıyla mümkün olmadığını gözler önüne sermiştir. Gerek siyasi irade gerekse as-

keri imakn ve kabiliyet anlamında üye ülkeler arasındaki farklılıklar ileride Libya benzeri yaşanacak krizlerde İttifak'ın tutum ve politikasına yönelik soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Bu durum alan dışı operasyon ve müdahaleler konusunda NATO'nun inandırıcılığına zarar vermektedir.

Rusya Güvenlik Stratejisi-2020 Belgesi

Kırım'ın Rusya tarafından işgali ile Ukrayna krizinin yeni bir boyut kazanması, Batı-Rusya rekabetinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu değişiklik Batılı devletlerde olduğu gibi Rusya'da da ulusal güvenlik stratejisinin döneme uygun nitelikte gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Mayıs 2015'te Rusya Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri Nikolay Patruşev tarafından yapılan açıklamada, ülkenin ulusal güvenlik stratejisi ve bilgi güvenliği belgelerinin uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmeler ışığında gözden geçirildiği ve Aralık 2014 tarihli Rusya askeri doktrinine uygun bir şekilde düzenleneceği beyan edilmiştir.⁶ Bu değişikliğe neden olan gelişmeler Arap Baharı, Suriye-Irak krizi ve Ukrayna'da yaşananlardır. Temmuz 2015 başlarında Rusya Cumhurbaşkanı Putin, ülkeye yönelik tüm tehditlerin tekrar gözden geçirilmesi ve bu doğrultuda ulusal güvenlik stratejisinin yeniden ele alınması talimatını vermiştir.⁷ Temmuz 2015'teki Rusya Güvenlik Konseyi toplantısında Putin, ülkesine yönelik baskının nedenini bağımsız bir iç ve dış politika yürütmüş olmasına bağlamıştır.

Bununla birlikte hala yürürlükte olan ve 2020'ye kadar geçerli olması planlanan belge, 2009 yılında yayımlanmış Ulusal Güvenlik Stratejisi'dir. Bu belgenin daha detaylı incelenmesi adına Rusya'nın daha önce yayımladığı güvenlik stratejisi belgelerine kısaca değinilerek, son yayımlanan belge ile içerik bazındaki benzerlik ve farklılıkları ele alınacaktır. Aynı zamanda Ukrayna krizi ve Rusya'ya uygulanan ekonomik yaptırımlar sonrası ortaya

⁶ “Патрушев: РФкорректируетстратегиюнабезопасностииз-зановыхугроз”, *RIA Novosti*, 05 Mayıs 2015, http://ria.ru/defense_safety/20150505/1062756613.html (Erişim: 03.07.2015)

⁷ “ВладимирПутин: ВответнавнешниевызовыРоссияскорректируетстратегиюнабезопасности”, *Russia Today*, 03 Temmuz 2015, <http://russian.rt.com/article/101222> (Erişim: 04.07.2015)

çıkan yeni konjonktürün strateji belgesinin güncellenmesi ihtiyacını gündeme getirmesi neticesinde yeni belgede yer alması muhtemel ayrıntılara değinilecektir.

Bağımsızlık Sonrası Rusya'nın Güvenlik Stratejileri

1990'larda Soğuk Savaş'ın tarihe kavuşması ve Rusya'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle, birçok alanda olduğu gibi ülkedeki iç ve dış güvenlik kavramının net olarak belirlenmesi ve bir ulusal güvenlik stratejisinin ortaya konması istikametinde bir buhran yaşanmaktaydı.

Aralık 1997'ye gelindiğinde Rusya, bağımsızlık yıllarının ilk güvenlik konseptini kabul etmiştir. Daha sonra 2000 yılında bu belge döneme uygun hale getirilerek güncellenmiştir. 1997 Ulusal Güvenlik Konsepti belgesi ülke güvenliğine en önemli tehdit olarak uluslararası düzendeki sorunlardan ziyade ülkenin iç politikasına odaklanarak ekonomik sorunlar, siyasi istikrarsızlık, işsizlik ve sağlıkla alakalı sosyal sorunları saymıştır. Bu sorunları çözmek için ekonomik reformlar ile Rusya'nın uluslararası ekonomi ve finans kurumlarına entegrasyonunun önemine işaret edilmiştir. NATO'nun doğu genişlemesi 1997 yılı belgesinde Rusya'nın çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak belirtilmiştir. Fakat güvenlik sorunlarının çözümünde Batı dünyası ile işbirliğinin önemine değinilmiştir.

1997 yılı belgesinin kabulünden sonraki dönemde Kosova'da gerçekleşen olaylar ve Batılı devletlerin bölgedeki politikaları Rusya'nın Batı dünyası ile ortaklık ve işbirliği gibi liberal yaklaşımlarının etkisiz olduğunu göstermiştir. Rusya ve ABD'nin küresel sorunların çözümüne farklı şekilde yaklaşması, Rusya'daki ABD yanlısı liberal kesimin güvenlik yaklaşımının zayıflığını ortaya koymuştur.

Değişen dünya düzeni ve Rusya-ABD ilişkilerindeki sorunlar, Kremlin'i 1997 yılı güvenlik belgesinde değişiklik yapmaya zorlamıştır. Kasım 1999 tarihinde yayımlanan ve Ocak 2000'den itibaren Cumhurbaşkanı Putin tarafından kabul edilen 2000 yılı Ulusal Güvenlik Konsepti ilk belgeden farklı olarak dış tehditleri de net bir şekilde belirtmekteydi. Belgeye bağım-

sızlık yıllarının ve geçiş döneminin neden olduğu ekonomik sorunlardan kaynaklanan iç tehditler de ilave edilmişti. Dış tehditler olarak, Rusya'nın uluslararası sistemdeki politik, askeri ve ekonomik nüfuzunun zayıflaması; AGİT ve BM gibi kurumların etkisinin azalması; NATO'nun genişlemesi ve Rusya sınırlarına yakın yabancı askeri üsler kurulması; BDT'nin rolünün zayıflaması; kitle imha silahlarının yayılması ve Rusya'ya karşı toprak talepleri gösterilmiştir.

ABD ve müttefiklerinin uluslararası hukuk prensiplerini çiğneyerek, tek kutuplu dünya düzenine yönelik politika izlediğine vurgu yapılmıştır. Belgede, NATO'nun BM Güvenlik Konseyi onayı olmadan ittifak üyelerinin toprakları dışındaki coğrafyalarda güç kullanması dünya istikrarına önemli tehdit olarak belirtilmiştir. Bu belgede dikkat çeken gereken bir diğer önemli konu da iç ve dış tehditler arasında bağlantı kurulmaya çalışılmasıdır. Rusya'da mevcut terör sorunu ve ayrılıkçı hareketler, uluslararası terör örgütlerinin ülkenin toprak bütünlüğünü zayıflatmaya yönelik politikalarının bir parçası mahiyetinde görülmekte ve askeri güç kullanılma ihtimalini gündeme getirmektedir.

Güvenlik Konsepti belgesinde, ABD'nin tek taraflı politikasının önlenmesi ve Rusya'nın önemli büyük güçlerinden biri olması gerektiği vurgulanmıştır. Batı dünyası ile ilişkilerde önceki belgedeki "ortaklık" kavramı, kısıtlı "işbirliği" ile değiştirilmiştir. İşbirliği özellikle kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve uluslararası terörle mücadele kapsamında değerlendirilmiştir.

Ağustos 2008'de Rusya-Gürcistan arasında yaşanan beş günlük savaş sonrasında devletlerarası ilişkilerde ciddi bir değişim yaşanmıştır. Bu tarihe kadarki Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin ana çizgileri 1997 yılında belirlenmiş olduğundan geçen zaman diliminde dünyada yaşanan gelişmeler ve oluşan yeni tehditler Kremlin için yeni bir güvenlik stratejisine ihtiyacı doğurmuştur. Bu amaçla dönemin Rusya Cumhurbaşkanı Dimitri Medvedev, 2008 yılından hazırlığına başlanan yeni strateji belgesinin en önemli ayağının güvenlik olacağını beyan etmiştir.

Rus-Gürcü Savaşı'ndan Rusya'nın galip olarak ayrılması, bağımsızlığından şimdiye kadarki dönemde- iç politikadaki Çeçenistan krizi dışında- ilk defa Kremlin'de askeri güç anlamında özgüven uyandırmıştır. Bu doğrultuda Rusya'nın stratejik nükleer gücü başta olmak üzere askeri gücünün yeni savaflara hazırlık düzeyinin yükseltilmesi gerektiği dile getirilmeye başlanmıştır. Medvedev, ülkesinin güvenliğinin sağlanması için nükleer gücün geliştirilmesi gerektiğini de vurgulamaktaydı. Yeni bir güvenlik stratejisi belgesi çalışmaları öncesinde, Medvedev hükümeti ileriki yıllar için savunma bütçesini rekor miktarda artırmış; savunma sanayisinde ve silahlı kuvvetlerde reform yapılmasını kararlaştırmıştır.

Dönemin uluslararası konjonktürü göz önüne alındığında, Kremlin'in 2009 yılında bir ulusal güvenlik stratejisine neden ihtiyaç duyduğu daha net anlaşılabilir. Yeni stratejinin oluşumuna etki eden askeri, siyasi ve ekonomik faktörler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Gürcistan'da 2003 yılında gerçekleşen renkli devrim sonrasında bu ülkenin Batı'ya entegrasyonu, Rusya ile ilişkilerine tercih etmesi ve bunun sonuçlarından biri olarak 2008'de gerçekleşen savaşın Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkilerine etkisi;
- NATO'nun, Kremlin'in çıkar alanlarını oluşturan Ukrayna ve Gürcistan'ı üyeliğe alarak genişleme tehlikesinin Rusya'nın güvenliğine doğrudan tehdit olarak algılanması;
- Avrupa Birliği'nin eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayan Doğu Ortaklığı politikasının Rusya'da endişe uyandırması;
- Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde İran, Türkiye ve Çin gibi bölgesel ve ABD gibi küresel güçlerin nüfuz artırma politikaları;
- Radikal dinci kesimlerinülke genelindeki -özellikle Kuzey Kafkasya bölgesinde- etkisinin tekrar artmasının Rusya'nın güvenliğine yönelik oluşturduğu tehdit;
- Doğu Avrupa ülkelerine ABD'nin füze savunma sistemleri yerleştirme planlarına Rusya'nın tepkisi;

- Dünya genelinde mevcut olan ekonomik krizin Rusya'nın yakın çevresinde ve çıkar alanlarında istikrarsız bölgeler oluşturması tehlikesi 2009 yılında kabul edilen yeni güvenlik stratejisi belgesi, 1997 yılından itibaren mevcut olan güvenlik belgesini kadük hale getirmiştir.

Ulusal Güvenlik Stratejisi-2020 Belgesinin Ana Hatları ve Değerlendirilmesi

Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi, Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri Nikolay Patruşev başkanlığında hazırlanmıştır. Cumhurbaşkanı Dimitri Medvedev tarafından Mayıs 2009'da onaylanan Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi⁸, ülkenin 2020 yılına kadarki dönemde ulusal güvenliğine yönelik tehditleri ve stratejik önceliklerini belirtmektedir. Ayrıca strateji belgesi güvenlik, ekonomik, sağlık, eğitim ve diğer konularda geliştirilecek stratejileri öngörmektedir. Belgede, Rusya'nın uluslararası düzende oynayacağı rol, karşı karşıya olduğu sorunlar ve mücadele edeceği tehditler ele alınmaktadır. Belge 6 fasıl ve 112 maddeden oluşmaktadır: *Genel hükümler; Muasır dünya ve Rusya, Rusya Federasyonu'nun ulusal çıkarları ve stratejik ulusal öncelikler; Ulusal güvenliğin sağlanması, Stratejinin gerçekleştirilmesinin yasal ve bilgisel temelleri ve Ulusal güvenliğin temel özellikleri.*

2020 yılına gelindiğinde Rusya'nın iç ve dış güvenliğinin sağlanması, toprak bütünlüğünün korunması, ekonomik olarak kalkınması ve vatandaşlarının tüm haklarının korunma altına alınmış olması hedeflenmektedir.

Giriş bölümünde 1990'lı yıllarda Rusya'nın karşı karşıya kaldığı siyasi ve ekonomik krizin aşıldığına vurgu yapılmaktadır. Ülkenin ana hedefi olarak ise çok kutuplu dünya düzeninde önemli rol oynayacak ve ulusal çıkarlarını koruyacak bir devlet olma belirtilmektedir.

Gelecek dönemde enerji kaynaklarına sahip olmak için bölgesel ve küresel güçler arasında rekabetin şiddetinin artacağını; kısa dönem için olmasa

⁸ *Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года*, 13 Mayıs 2009, <http://kremlin.ru/supplement/424> (Erişim: 04.06.2015)

bile uzun vadede bu rekabetin hidrokarbon kaynaklarına sahip olma uğruna savaşa kadar gidebileceğinin altı çizilmektedir. Uluslararası politikanın uzun vadede Orta Doğu, Barents Denizi, Kuzey Kutbu (Arktik bölgesi), Hazar Denizi havzası ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarına odaklanacağı belirtilmektedir. Orta vadede ise uluslararası düzeni Irak ve Afganistan'daki, Orta ve Uzak Doğu'daki, Kore yarımadasındaki, Güney Asya ve Afrika'daki çatışmaların negatif etki etkileyeceği ifade edilmektedir.

Belgede, sorunları askeri güç kullanımı ile çözme çabalarına da değinilmekte ve bunun "Rusya Federasyonu ve müttefiklerinin sınırlarına yakın coğrafyalarda mevcut güç dengelerinin ihlali ile sonuçlanabileceğine vurgu yapılmaktadır. "Güç dengesi ihlali" ile ne kastedildiği net bir şekilde açıklanmazken, herhangi bir ülkeye de atıf yapılmamaktadır.

Nükleer silaha sahip olan ülkelerinin sayındaki artışın da bir risk oluşturduğu ifade edilmektedir. Kremlin ABD'nin Rusya sınırlarına yakın bazı Doğu Avrupa ülkelerine füze savunma sistemleri yerleştirme planlarını ulusal güvenliğine en önemli tehditlerden biri olarak görmektedir.

Belgede Rusya'nın kendi ulusal çıkarlarını korumak için uluslararası hukuk prensiplerine uygun şekilde pragmatik bir dış politika izleyeceği ve yeni bir silahlanma yarışına girmeyeceği dile getirilmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) ve BM Güvenlik Konseyi istikrara dayalı bir uluslararası ilişkilerin en önemli unsuru olarak nitelendirilmektedir. Küresel ve bölgesel krizlerin çözümü için de bu kurumların politik enstrümanlara sahip oldukları ifade edilmektedir. Fakat Rusya için G-8, G-20, Rusya-Hindistan-Çin, BRIC⁹ gibi uluslararası politik ve ekonomik oluşumlar bünyesindeki işbirliğinin önemli olduğu da vurgulanmaktadır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki G-7 ülkeleri ile işbirliğine yaklaşım şekli belgenin güncellenmesi durumunda değişecektir. Zira Ukrayna krizi ve

⁹ Kurum, 24 Aralık 2010'da Güney Afrika'nın üyeliğine kadar BRIC olarak adlandırılmaktaydı. Daha sonra kurumun adı BRICS olarak değiştirilmiştir.

akabindeki yaptırımlar neticesinde Rusya G-8'den dışlanmıştı. Öte yandan yeni belgede BRICS ülkeleri ile ilişkilere daha fazla önem verileceği kesindir. Özellikle, Temmuz 2015'te gerçekleşmiş BRICS zirve toplantısında alınmış kararlar, bu grubun gelecek yıllarda daha sıkı işbirliği içerisinde olacağını göstermektedir.

Eski Sovyet coğrafyasını kapsayan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri ile ikili ve farklı kurumlar nezdindeki işbirliğinin geliştirilmesinin Rus dış politikasının temel önceliklerinden olduğu belgede yer almaktadır. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) askeri-politik ve askeri-stratejik karakterli bölgesel tehditleri önlemek adına önem taşımaktadır. Rusya için Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi kurumlar, bölgesel ekonomik ve politik entegrasyon süreci açısından elzemdir.

Avrupa Birliği ile ilişkilerde ekonomi, iç ve dış güvenlik, eğitim ve kültür alanlarında ortaklıklar oluşturulmasından yana olduğu vurgulanmaktadır. Uzun vadede, Avro-Atlantik coğrafyada Rusya'nın da katılacağı kolektif güvenlik sistemi kurulması kendi ulusal çıkarları açısından önemlidir.

Belgede yapılacak değişikliklerde Ocak 2015'te kurulmuş olan Avrasya Birliği ile ilgili bölümlere geniş yer verileceği söylenebilir. Özellikle Avrasya Birliği'nin uluslararası tanınırlılığının sağlanması için Avrupa Birliği ve diğer Batılı örgütlerle ilişkilerde bu kurumla doğrudan ilişkiler kurulması gerektiği ifadelerine rastlanacağı tahmin edilmektedir.

Güncellenecek belgede Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesindeki faaliyetlerin önemine tekrar değinilecektir. 2009 belgesinde uzun vadede, Avro-Atlantik coğrafyada Rusya'nın da katılacağı kolektif güvenlik sistemi kurulmasının kendi ulusal çıkarları açısından taşıdığı ehemmiyet muhtemelen yeniden vurgulanacaktır. Fakat bunun için Rusya'ya yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılması gerektiği de ifade edilecektir.

NATO ile ilişkilerde en önemli husus olarak ittifakın Rusya sınırlarına doğru genişlemesinin kabul edilemeyeceği ifade edilmektedir. NATO ile

ilişkilerin eşit haklar ilkesine uygun şekilde ve Avro-Atlantik coğrafyada güvenliğin korunması gibi ortak çıkarlar temelli geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. NATO'nun kendi askeri-politik planlamasını yaparken Rusya'nın yasal hak ve çıkarlarını dikkate alması gerektiği de dile getirilmektedir.

Rusya, ABD'yle ilişkilerinde eşit haklara haiz taraflar arasında stratejik ortaklığa yönelik bir politika izleyeceğini beyan etmektedir. İkili ilişkilerdeki öncelik, taraflar arasında güven ortamının oluşturulması, silahsızlanma ve silahlanmanın kontrolü mekanizmalarının işletilmesi, anti-terör alanında işbirliği ve bölgesel çatışmaların çözümüne verilecektir.

Rusya Federasyonu'nun Ulusal Çıkarları başlıklı fasılda, ülkenin uzun vadede ulusal çıkarları olarak aşağıdakiler belirtilmiştir: demokrasi ve sivil toplumun geliştirilmesi ve ulusal ekonominin rekabete dayalı hale getirilmesi; ülkenin toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin sağlanması; Rusya'nın çok kutuplu dünya düzeninde stratejik istikrarı sağlamaya amaçlı bir küresel bir güç olması.

Belgenin dördüncü faslı ulusal güvenliğin sağlanması olarak belirtilmektedir. Bu fasıl: ulusal savunma; devlet ve toplumun güvenliği; Rus vatandaşlarının yaşam kalitesinin artırılması; ekonomik gelişme; bilim, teknoloji ve eğitim; sağlık; kültür; stratejik istikrar ve eşit haklarda strateji ortaklık alt başlıklarında incelenmektedir.

Rusya'nın ulusal güvenliğinin doğrudan ülkenin ekonomik potansiyeline ve güvenliğine bağlı olduğu belgede yer almaktadır.

Ulusal savunmanın stratejik hedefi, küresel ve bölgesel çatışmaların önlenmesi şeklinde aktarılmaktadır. Askeri güvenliğe tehdit olarak bazı devletlerin izlediği politikalar ve üçüncü devletlerin askeri alanda bariz bir üstünlük sağlamaya yönelik çabaları gösterilmektedir.

Rusya'nın, 2020 yılına kadar ekonomik olarak gelişerek GSYH'ye göre dünyanın ilk 5 ülkesi arasına girmesi strateji hedef olarak belirtilmiştir. Uzun vadede ekonomik hedeflere ulaşılması enerji güvenliğinin sağlanma-

sını zaruri kılmaktadır.

Son Gelişmeler Işığında Muhtemel Güncellemeler

2009 yılından itibaren yaşanan gelişmeler Rusya ve Batılı devletler arasındaki ilişkileri Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi en alt düzeye indirmiş; 2013'te patlak veren Ukrayna krizi ise Rusya-Batı ilişkilerini yeniden düzenlemiştir. NATO-Rusya arasında güç mücadelesi, Rusya'nın ABD ve NATO askeri gücü ile çevrelenme tehlikesi, Rusya'nın Doğu Avrupa coğrafyasında saldırgan politikasını önleme amaçlı NATO'nun acil müdahale gücü oluşturması gibi faktörler Putin hükümetinin Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde değişikliğe gitmeye karar almasında etkili olmuştur.

Nikolay Patruşev'e göre ABD ve NATO Rusya ile ilişkilerinde son dönemde saldırgan bir politika izlemektedir. Rusya'nın sınırında bulunan Doğu Avrupa ülkelerinde NATO'nun ve ABD'nin asker sayısını artırması ve füze savunma sistemleri konuşlandırması bu saldırgan politikaların somut örneğidir.¹⁰ Ayrıca, Şubat 2015'de kabul edilen ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde Rusya'nın saldırgan tutumunun ABD'nin güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olduğu ifade edilmektedir. Temmuz 2015'te ABD Savunma Bakanlığı tarafından açıklanan askeri strateji belgesinde Rusya, askeri ve ekonomik gücünü kendi çıkarlarını koruma amaçlı kullanan ve bölge güvensizliği için ortam yaratan bir devlet şeklinde yorumlanmaktadır.¹¹ Kremlin, bu yorumdan kaynaklanan rahatsızlığını ifade etmekte ve bunun Rusya ile Batı arasındaki soğuk savaşın uzun süre daha devam edeceğine ilişkin bir işaret olduğunu dile getirmektedir.

Ulusal Güvenlik Belgesi'nde yapılacak değişiklikler, Aralık 2014'te Putin tarafından onaylanan Rusya Askeri Doktrini belgesiyle uyumlu olacaktır. Rus askeri doktrininde belirtildiği gibi NATO'nun askeri gücünü artırma

¹⁰ "Russia to adjust national security strategy due to Ukrainian crisis, other threats", *ITAR-Tass*, 05 Mayıs 2015, <http://tass.ru/en/russia/793125> (Erişim: 04.07.2015)

¹¹ Document: 2015 U.S. National Military Strategy, *USNI News*, 02 Temmuz 2015, <http://news.usni.org/2015/07/02/document-2015-u-s-national-military-strategy> (Erişim: 04.07.2015)

çabaları bu değişikliklerin temel nedenini oluşturmaktadır.

Batı-Rusya rekabetinde yaşanan sorunlar, Kremlin’de sadece güvenlik stratejisinin değil; dış politika stratejisi gibi diğer önemli belgelerin de gözden geçirilmesi gerektiği algısını uyandırmıştır. Özellikle Putin tarafından konuyla ilgili yapılan açıklamalar, eski Sovyet coğrafyasında bulunan ülkelere yönelik politikaların tekrar gözden geçirilebileceği yönündedir.

Güvenlik stratejisi belgesinde yapılacak değişikliklerde, son dönemde Rusya’ya karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar neticesinde ülkenin ekonomi güvenliğine yönelik tehditlerin de dikkate alınması beklenmektedir. Putin’in de ifade edildiği gibi, Rus ekonomisinin güvenliğine doğrudan etki eden dış faktör kaynaklı bağlantıların minimize edilmesi için somut mekanizmaların hazırlanması gerektiğine yeni belgede yer verilecektir.¹² Bu yaptırımların devam etmesi halinde Rusya’nın ekonomik hedefine ulaşma şansı ciddi ölçüde azalmaktadır.

Her ne kadar Rusya’nın belgede küresel bir silahlanma yarışına girmeyeceği belirtilse de, son yıllarda savunma alanında izlediği politikalar bunun tersi bir durum ortaya koymaktadır. Rusya, 2015 yılı kendi savunma bütçesini 81 milyar dolar olarak belirlemiştir ki, bu da GSYH’nın %4,2’sine denk gelmektedir.

Putin döneminde kabul edilen belgelerde bir çok defa Batı dünyası ile işbirliği, entegrasyon ve ortaklık şeklinde yaklaşım belirtilmişse de, Rusya ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin nükleer ve konvansiyonel alanlarda üstünlüğünü kabullenmemektedir.

Rusya Cumhurbaşkanı Putin, küresel sorunların nedeninin ülkesine yatırım uygulayan devletlerin politikalarından kaynaklandığına dikkat çekerek bu güçlerin Rusya güvenliğine tehdit oluşturduklarını vurgulamaktadır. Rusya, kendisini uluslararası güvenlik sorunlarının çözümü için diğer kü-

¹² Путин: ситуация в экономике РФ спровоцирована внешними факторами, 18 Aralık 2014, <http://ria.ru/economy/20141218/1038929292.html> (Erişim: 04.07.2015)

resel ve bölgesel güçlerle eşit haklarla haiz şekilde işbirliği yapılması gereken bir devlet olarak görmektedir. Ancak mevcut ve potansiyel tehditler Rusya için yeni bir güvenlik stratejisi ihtiyacı doğurmaktadır. Kremlin'deki üst düzey yetkililer tarafından ABD'nin Rusya'yı zayıflatmak istediği algısı 2009 yılında kabul edilmiş Ulusal Güvenlik Stratejisi-2020'de yapılacak değişikliklere muhtemelen yansıtacaktır.

2014 yılı sonuna doğru kabul edilmiş Rusya Askeri Doktrininde belirtildiği gibi, ABD ve Batılı müttefiklerinin kendi çıkarlarını koruma amaçlı politikaları küresel sistemde dengesizliğe neden olduğundan çok kutuplu bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda Rusya kendi askeri doktrininde savunma karakterli bir politika izleyeceğini teyit etmekte; fakat ülkenin çıkarlarının korunması amacıyla askeri yöntemlere başvurmanın tüm şiddet içermeyen unsurların tüketilmesinden sonra mümkün olabileceğini de vurgulamaktadır. Bu belgede net olarak belirtilmese de Rusya'nın kendi ulusal çıkarlarına karşı yönelik askeri tehditlerle kastetmek istediği unsurları üç grupta özetlemek mümkündür:

-Sovyet sonrası dönemde, Rusya'nın iç ayrılıkçı sorunları dâhil olmakla, tüm eski Sovyet coğrafyasındaki mevcut çatışmalar: Eski Sovyet ülkeleri topraklarındaki Rus etkisinin zayıflamasından yana olduğundan, Kremlin'de bu durumu kendisine yönelik tehdit olarak değerlendirmektedir.

-Küresel güç olan ABD ve Batılı devletlerle Rusya'nın yaşadığı anlaşmazlık: Hem ABD, hem de müttefikleri Rusya'nın zayıflamasından yana politika izlemektedirler ki, Kremlin kendi çıkar alanlarında oluşan Batı yanlısı gelişmelerden rahatsızlık duymaktadır.

-Batı bloğuna ait olmayan, fakat Rusya'nın çıkar alanlarına yönelik tehdit oluşturma ihtimali olan devletler: Diğerlerine nazaran askeri tehdit oluşturma ihtimali daha az olan, fakat potansiyel rakip olarak gördüğü Çin ve İran'ın izlediği politikalar buna örnek verilebilir.

Son olarak ifade etmek gerekir ki Rusya'nın ulusal hedef, siyasi yönelim ve sahip olduğu değerler konusunda gerçeklikten uzak bir yaklaşım sergile-

mesi ve bir taraftan modernleşmeye çalışırken diğer taraftan emperyalist ve yayılımcı politikalar izlemesi ülkenin strateji belgesine de yansımaktadır.

Çin'in 2015 Askeri Strateji Belgesi

Çin Devlet Konseyi tarafından 26 Mayıs 2015'te yayımlanan Çin'in Askeri Stratejisi başlıklı belge, 1998'den beri yayımlanmış dokuz ulusal savunma belgesi arasında doğrudan askeri strateji odaklı ilk metindir. Belge; ulusal güvenliğin durumu, Çin Silahlı Kuvvetleri'nin görev ve sorumlulukları, aktif savunma stratejik rehberi, Çin Silahlı Kuvvetleri'nin yapılandırılması ve geliştirilmesi, askeri mücadeleye hazırlık, askeri ve güvenlik işbirliği başlıkları altında altı bölümden oluşmaktadır.¹³ Bu belge Çin'in askeri stratejisinde değişime gittiğini resmi şekilde uluslararası kamuoyuna duyurmaktadır.

Ana Hatlarıyla Askeri Strateji Belgesi

Çin'in kaderinin dünyanın kaderine bağlı olduğu, istikrarlı ve refah içindeki bir dünyanın Çin için fırsat anlamına geldiği, Çin'in barışçıl gelişiminin ise dünya için avantaj teşkil ettiği dile getirilmektedir. Çin'in barışçıl gelişim çizgisinde kalmaya devam edeceği, barışçıl bir dış politika takip edeceği, savunma temelli bir güvenlik ve savunma politikası sürdüreceği, her türlü hegemonya ve güç politikasının karşısında olacağı ve hiçbir zaman hegemonya kurma veya yayılımcı bir politika izleme eğiliminde olmayacağı vurgulanmaktadır.

Uluslararası güç dengesinde, küresel yönetim sisteminde, Asya-Pasifik'in jeostratejik yapısında ve ekonomik, bilimsel, teknolojik alandaki uluslararası rekabette ciddi değişimler yaşandığı ifade edilmektedir. Bir dünya savaşı tehlikesinin geri kalmış olduğu ancak terör faaliyetlerinin, etnik ve dini sorunların, sınır ve toprak anlaşmazlıklarının, bölgesel kriz ve çatışmaların sürdüğü belirtilmektedir. Öte yandan dünyanın ekonomik ve

¹³ China's Military Strategy, The State Council Information Office of the People's Republic of China, May 2015, Beijing, <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/> (Erişim: 04.06.2015)

stratejik merkezi Asya-Pasifik bölgesine kaymakta, ABD bölgede “yeni-den dengeleme” stratejisini sürdürmekte ve askeri varlığını artırmaktadır. Japonya’nın İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulamaya konmuş pasifist mekanizmalardan kurtulmaya ve savunma ve güvenlik politikasını revize etmeye çalıştığına değinilmekte ve bu gelişmelerin diğer bölge ülkelerini endişeye sevk ettiği dile getirilmektedir.

Belgede bazı komşu devletlerin illegal şekilde işgal ettiği resif ve adalarda provokatif faaliyetlerde bulunduğu ve askeri varlıklarını artırdığının altı çizilmektedir. Bazı üçüncü ülkelerin Güney Çin Denizi’ndeki meselelere karıştığı ve Çin’e karşı deniz ve hava yoluyla keşif ve istihbarat faaliyetleri icra ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Kore Yarımadası’nda ve Kuzeydoğu Asya’da belirsizlik ve istikrarsızlığın hakim olduğu, Tayvan’ın bağımsızlığını savunan güçlerin faaliyetlerinin Çin-Tayvan ilişkilerine zarar verdiği, Doğu Türkistan ve Tibet’in bağımsızlığı için uğraşan güçlerin Çin’in iç güvenliğini tehdit ettiği dile getirilmektedir. Buna ilaveten Çin karşıtı güçlerin ülkede “renkli devrim” gerçekleştirme heveslerinden vazgeçmediği, tüm bu gelişmelerin de Çin’in güvenliği için tehdit oluşturduğu belirtilmektedir. Öte yandan Çin’in ulusal güvenliğinin uluslararası ve bölgesel krizlerden, terörizmden, deniz haydutluğundan, doğal afet ve hastalıklardan, enerji ve ticaret güvenliğine yönelik tehditlerden olumsuz etkilendiği de söylenmektedir.

Askeri alandaki devrimin (revolution in military affairs) yeni bir boyut kazandığı ve uzun mezilli, hassas, akıllı, radara yakalanmayan ve insansız silah ve ekipmanların daha sofistike hale geldiği, uzay ve siber uzayın önem kazanarak devletlerin yeni rekabet sahası haline geldiği ifade edilmektedir. Bu gelişmelere uyum sağlamak adına büyük güçlerin ulusal güvenlik stratejilerini ve savunma politikalarını gözden geçirdiği ve askeri dönüşüm ve yeniden yapılandırma çalışmalarını hızlandırdıkları belirtilmektedir.

Etkin bir askeri gücün olmaması durumunda ülkenin ne güvenli ne de güçlü olabileceğinden hareketle ordunun sürekli kendine yenileyeceği ve teknolojik ilerlemelere ayak uyduracağı dile getirilmektedir. Çin silahlı kuv-

vetlerinin temel stratejik görevleri olarak; acil durumlar ve askeri tehditler ile baş etmekve Çin'in kara, hava ve deniz sahalarını korumak anavatanın birleşimini temin etmek, Çin'in güvenlik ve çıkarlarını sağlamak, Çin'in denizaşırı çıkarlarının güvenliğini temin edebilmek, bölgesel ve uluslararası güvenlik işbirliği faaliyetlerine katılmak, Çin'in siyasi güvenliğini ve sosyal istikrarını sağlamak adına sızma, aykırılıkçılık ve terörizm faaliyetlerine karşı operasyon gerçekleştirmek, acil kurtarma ve doğal afet durumunda müdahale operasyonlarını icra etmek sayılmıştır.

Dünyadaki değişen dengeler ve riskler göz önüne alınarak Çin'in yeni askeri stratejisi olarak “aktif savunma” konsepti belirlenmiştir. Belgede “bize saldırılmadığı sürece saldırmayacağız, ancak saldırılırsa karşı saldırıda bulunmaktan kaçınmayacağız” ibaresi yer almaktadır. Savaş hazırlığı ve savaşın önlenmesi dengesinin tesis edilmesi, hakların korunması ve istikrarın devamının sağlanması, caydırıcılık ve savaş yeteneği ile savaş ve barış zamanı askeri operasyon düzenleme yeteneğini içeren bütüncül bir yaklaşımın uygulanacağı vurgulanmaktadır. Harekat kabiliyetinin ve farklı bölgelerde operasyon yapma yeteneğinin kazandığı önem göz önünde bulundurularak muharebe kuvvetlerinin bu alandaki kabiliyetlerinin artırılacağı ve ortak operasyonlar için yeni bir kuvvet yapılanması oluşturulacağı dile getirilmektedir.

Uluslararası güvenlik ortamı göz önüne alınarak ordunun alan savunmasından ziyade alan dışı operasyon düzenleme yeteneğinin artırılmaya devam edileceği; küçük, çok fonksiyonlu ve modüler birimlerin oluşturularak Çin'in farklı bölgelerde harekat gerçekleştirme ve ortak operasyonlara katılma yeteneğinin geliştirileceği söylenmektedir.

Çin Deniz Kuvvetleri'nin salt “karasularının savunulması”ndan “karasularının savunulması” ve “açık denizlerin korunması”nın birleşimi olan yeni bir strateji benimseyeceği ve bu amaçla karma, çok fonksiyonlu ve etkin bir muharebe gücü oluşturulacağı ifade edilmektedir. Deniz Kuvvetleri'nin stratejik caydırıcılık, karşı atak, deniz manevra, ortak deniz operasyonları, kapsamlı savunma ve kapsamlı destek kabiliyetlerinin artırılacağı belirtil-

mektedir.

Çin Hava Kuvvetleri'nin ise hava sahasının korunmasından çok savunma ve saldırı odaklı geliştirileceği ve bir hava-uzay savunma gücü biriminin kurulacağı ifade edilmektedir. Ayrıca stratejik erken uyarı, hava saldırı, hava ve füze savunma, siber uzay güvenliğinde karşı önlemler, hava operasyonları, stratejik projeksiyon ve kapsamlı destek alanlarındaki yeteneklerin artırılacağı vurgulanmaktadır.

Karanın denizden üstün olduğuna ilişkin geleneksel bakış açısının terk edilerek deniz ve okyanuslardaki çıkarların korunmasına öncelik verileceğinin altı çizilmektedir. Ulusal hakimiyet alanlarını ve deniz sahalarını, deniz ulaşım yollarını, deniz aşırı çıkarlarını koruma amaçlı modern bir deniz kuvveti oluşturulacağı ifade edilmektedir.

Hava Kuvvetleri'nin de ulusal hava sahasını savunma stratejisinden hem savunma hem hücum odaklı bir stratejiye geçeceği dile getirilmektedir. Hava Kuvvetleri'nin stratejik erken uyarı, hava saldırı, hava ve füze savunma, siber karşı tedbirler, hava operasyonları ve kapsamlı destek alanlarındaki kabiliyetlerini artıracığına değinilmektedir. Nükleer ve konvansiyonel füzeye sahip olmanın önemi göz önünde tutularak, Nükleer Füze Kuvvetleri (İkinci Topçu Birliği adıyla bilinir.) en modern teknolojiyle donatılacak, stratejik caydırıcılığı, nükleer karşı saldırı kabiliyeti ve orta ve uzun menzilli vuruş gücü artırılabilecektir.

Uzay uluslararası rekabetin yeni alanı haline gelmiştir. Devletler uzaya ilişkin politikalar geliştirmekte ve uzayın silahlandırılmasının ilk emareleri görülmektedir. Çin'in daima uzayın barışçıl amaçlar için kullanılmasından yana olduğu hatırlatılmaktadır. Ancak bu alanda da çıkarlarını koruyacağı ve uzayın güvenliğine yönelik tehditlerle mücadele edeceği vurgulanmaktadır. Ekonomik ve sosyal gelişimin yeni ayağı olan siber uzayın da ulusal güvenliğin bir alanı haline geldiğine ve pek çok ülkenin siber kuvvetler oluşturduğuna işaret edilmektedir. Siber saldırıların önde gelen kurbanlarından olan Çin'in, siber altyapısını korumak için gereken önlemleri ala-

cağı belirtilmekte, bu amaçla siber kuvvetlerin güçlendirileceği, siber uzay durum ikaz sisteminin geliştirileceği, siber uzayın korunması için uluslararası faaliyetlere iştirak etmeye devam edileceği dile getirilmektedir. Ulusal güvenliğin korunmasında büyük önem taşıyan nükleer güç hususunda ise Çin'in daima nükleer silahı ilk kullanan taraf olmama politikası izlediğine ve nükleer silahı bir savunma aracı olarak gördüğüne değinilmektedir. Ancak nükleer caydırıcılık amaçlı tedbirlerin alınmaya devam edileceği ve erken uyarı sisteminin geliştirileceği ifade edilmektedir.

Öte yandan silahlı kuvvetlerin güçlendirilmesi amaçlı lojistik alanda modernizasyonun gerçekleştirileceği, modern teçhizat ve ekipmanların geliştirileceği, donanımlı askeri personel yetiştirileceği ve sivil-asker işbirliğine gereken önemin verileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca askeri işbirliği alanında stratejik ortak olarak Rusya'ya atıf yapılmakta ve bu ülkeyle ilişkilerin daha da geliştirileceğine dikkat çekilmektedir. ABD ile deaskeri işbirliği alanında yeni bir model oluşturma çalışmalarının devam edeceği, çeşitli konularda işbirliğinin genişletileceği ifade edilmektedir. Avrupa, Afrika, Latin Amerika ve Güney Pasifik'teki ortaklarla da askeri ilişkilerin artırılacağı dile getirilmektedir. Çin silahlı kuvvetlerinin Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde güvenlik ve savunma işbirliğinin gelişimine katkıda bulunacağı, ASEAN Savunma Bakanları Zirvesi'ne, ASEAN Bölgesel Forumu'na, Shangria-La Diyaloğu'na, Jakarta Uluslararası Savunma Diyaloğu'na ve Batı Pasifik Deniz Sempozyumu'na katılıma devam edileceğine değinilmektedir.

Yeni Strateji Belgesinin Değerlendirilmesi

Yeni strateji belgesinde öncelikle göze çarpan husus deniz gücüne verilen önemdir. Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki ada ve sınır anlaşmazlıklarının, bölgedeki ABD varlığının ve ABD ile müttefik ülkelerin Çin'in bölgedeki etkisini sınırlama stratejilerinin bir getirisi olarak Çin tehdidinin denizden geleceğini düşünmektedir. Bu sebeple karasularını savunma ile yetinmemekte ve açık denizlerin korunması stratejisiyle denizlerdeki hakimiyetini artırmayı amaçlamaktadır. "Koruma"nın gerektiğinde önleyici ama-

çlı olarak silahlı güce başvurmayı içereceği göz önünde tutulmalıdır. Bu bağlamda belgede vurgu yapılan aktif savunma stratejisinin Çin ile sınır anlaşmazlıkları bulunan Güneydoğu Asya ülkelerinin tepkisini çekeceği ve önlem almaya iteceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Filipinler, Vietnam, Malezya ve Brunei gibi ülkelerin tek başlarına Çin'e karşı caydırıcılık güçlerinin zayıf olduğunu, bu sebeple de ABD ile ittifaklarını güçlendirme yoluna gideceklerini söylemek mümkündür. Zira 2014 Nisan ayında ABD ile Geliştirilmiş Savunma İşbirliği Anlaşması'nı imzalayan Filipinler, deniz güvenliği hususunda Washington'dan daha güçlü bir taahhüt istemektedir. Ayrıca Filipinler ve Vietnam Japonya ile de askeri işbirliğini genişletmektedir.

Pekin'in deniz ve okyanuslara verdiği özel önemin sebebi ülkenin ekonomik gelişiminin teminatı olan sanayisinin gereksinim duyduğu petrol ve doğalgazın temininde sorun yaşamamaktır. Enerji nakil güvenliğinin sağlanması açısından Malakka Boğazı ve Hint Okyanusu en önemli güzergahlardır ve Çin bu güzergahları kontrol etmeyi istemektedir. Deniz yolları güvenliği Çin'in bugünkü ekonomik büyüklüğünün ardındaki ticaret açısından da elzemdir. Büyük oranda deniz yoluyla gerçekleştirdiği ticaretinin sekteye uğramaması Çin için yaşamsal öneme sahiptir. Hatırlatmak gerekir ki Çin devlet başkanı Şi Cinqing tarafından açıklanan Yeni İpek Yolu projesinin bir de deniz ayağı bulunmaktadır. 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu adlı bu proje Hint Okyanusu'nu aşarak Kızıldeniz'den Akdeniz'e ulaşmaktadır. Yalnızca taşımacılık hattı ile sınırlı olmayan bu projeye ülkeler arasında işbirliği ve ortak yatırımların artırılması hedeflenmektedir. Pekin'in deniz ve okyanuslara attığı önemin bir diğer sebebi, tartışmalı adalar ve sınır anlaşmazlıkları konusunda elini güçlendirmek istemesidir.

Ayrıca Hava Kuvvetleri'nin hem savunma hem de hücum odaklı bir strateji uygulayacağını ifade edilmesi Pekin'in çıkarlarını korumak için artık daha agresif bir tutum sürdüreceğinin sinyallerini vermektedir. Bu çerçevede Çin'in Rusya'dan almayı planladığı S-35 savaş uçakları ile S-400 karadan havaya atılan 400 km menzilli füzeler Pekin'e önemli avantaj sağlayacaktır. Ayrıca Pekin'in Doğu Çin Denizi üzerinde ilan ettiği hava

savunma ve tanıma bölgesi, Çin hücum botlarının tartışmalı sularda ve ihtilafli adalar etrafında devriye gezmesi gibi adımlar Pekin'in zaten bir süredir salt karasularının ve hava sahasının savunulması stratejisinden ayrıldığını gözler önüne sermektedir.

Çin'in askeri anlamda öncelik vereceği diğer alanlar uzay, nükleer güç ve siber savunmadır. 2006 yılında başlatılan uydu savar denemeleri ki Çin geçici süreliğine bir Amerikan gözlem uydusunu devre dışı bırakmayı başarmıştır, bu alanda Çin'in ciddi gelişme sergilediğini kanıtlar niteliktedir. Nükleer silah fırlatma vasıtaları olan balistik füzeler konusunda da önemli gelişme gösterilmiş olup 12.000 km'lik DF-41 adlı yeni bir kıtalararası balistik füze geliştirme çalışması devam etmektedir. Siber savunma alanında ise Çin'in gücü tüm dünyada kabul görmekte olup ABD Çin kaynaklı siber saldırılardan (Pekin yönetimi tarafından yalanlanmakla birlikte) rahatsızlığını çeşitli platformlarda dile getirmektedir.

Pekin yönetimi ülke ismi vermemekle birlikte üçüncü tarafların Güney ve Doğu Çin Denizi'ndeki sorunlara müdahil olduğunu ve provokatif faaliyetlerde bulunduğunu ifade ederek ABD'nin bölgedeki varlığından rahatsız olduğunu göstermektedir. ABD Asya eksenli stratejisi çerçevesinde Çin'in bölgedeki askeri yükselişine karşı “Müşterek Operasyonel Erişim” adlı yeni bir savunma doktrini ve “Hava-Deniz Savaşı” isimli askeri strateji benimsemiştir. Hava-Deniz Savaşı stratejisi, Kuzey Asya ve Pasifik'te Çin'in güçlenmesinin ve etki alanını artırmasının engellenmesini, Çin'e giden ve Çin'den gelen deniz trafiğinin kontrol edilmesini öngörmektedir. Müşterek Operasyonel Erişim doktrini ise girişimi engelleme (anti-access/A2) ve bölgeye hapsedme (area denial/AD) kapasitesini ve buna bağlı taktiksel kabiliyetleri temel almaktadır. Böylece Çin'in bölgedeki hareket kabiliyetinin sınırlandırılması ve muhtemel bir saldırının sınırlarını daraltarak Çin silahlı kuvvetlerinin operasyonlarının engellenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca Çin, Şinzo Abe yönetiminin askeri normalizasyon amaçlı politikasından ve Japonya'nın askeri gücünü artırma girişimlerinden rahatsızlık duymaktadır.

Söz konusu strateji belgesini Çin'in askeri anlamda kendine güveninin artmasının bir tezahürü şeklinde değerlendirmek mümkündür. Gelişen ekonomisine paralel olarak yürüttüğü askeri modernizasyon ve yeniden yapılanma, füze sistemleri ve siber uzay hususundaki kazanımlar Doğu Çin Denizi üzerinde ilan ettiği Hava Savunma ve Tanımlama Bölgesi (uçan cisimlerin ulusal hava sahasına girmeden önce tespit ve kontrol edilebilmesi amacıyla çizilmiş ve ulusal sınırlar dışına uzanan hava bölgesi), inci dizisi stratejisi (Hint Okyanusu'na kıyısı olan ülkelerde ileride askeri üs olarak kullanılacak ticari amaçlı limanlar inşa ettirmesi), Güney Çin Denizi'nde inşa edilen suni adalar ve farklı bölgelerde gerçekleştirilen deniz tatbikatları Pekin'in bu güveninin temel gerekçeleridir. Zira gerek büyük güçlerden gerekse bölge ülkelerinden gelen tepkilere rağmen Çin bu askeri faaliyetlerinden geri adım atmamıştır.

Buna ilaveten Çin'in ulusal çıkarlarını korumak adına daha agresif bir tutum benimseyeceğini dile getirdiği bu belgenin, ABD ve bölgedeki müttefiklerinin Çin'i dengeleme ve bölgedeki etkinliğini kontrol altında tutma eğilimlerine cevap niteliği taşıdığı da söylenebilir.

Yeni askeri strateji belgesiyle Çin askeri gücünü daha fazla ön planda tutacağını ve ulusal çıkarlarını korumak için daha agresif bir tutum sergilemekten kaçınmayacağını bir anlamda uluslararası kamuoyuna duyurmaktadır. Bu durumda Asya-Pasifik bölgesinde suların daha da ısınacağını ve gerginliğin artacağını söylemek mümkündür. Zira ABD ve bölgedeki müttefikleri geri adım atma niyetinde olmadıklarını düzenledikleri ve düzenlemeyi planladıkları askeri tatbikatlarla göstermektedir. Örneğin, Japonya ile Filipinler Mayıs 2015'te Güney Çin Denizi'nde ilk defa tatbikat gerçekleştirmiştir. Japonya ilk kez ABD ve Avustralya ile birlikte geniş çaplı bir askeri tatbikata katılacağını duyurmuştur. Belge ayrıca Çin'in başlıca müttefiki olarak Rusya ile işbirliğinin önemini vurgulamaktadır ki bu durum bölgedeki bloklaşmaya ve değişen güç dengesine işaret etmektedir. Çin'in Rusya ile birlikte Karadeniz'de başlattığı askeri tatbikat ABD ve bölgedeki müttefiklerinin girişimlerine cevap verileceği mesajını taşımaktadır.

Sonuç

ABD, NATO, Rusya ve Çin gibi uluslararası arenanın önde gelen aktörlerinin güncel strateji belgeleri, uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimlere ilgili ülkelerin çıkar ve hedef odaklı bakışlarını yansıtmaktadır. Yaşanan gelişmeler devletlerin tehdit ve güvenlik algısını değiştirmektedir. Söz konusu ülkeler ve NATO terörizm, nükleer silahların yaygınlaşması gibi tehditlerin yanında sınıraşan suçlar, iklim değişikliği, enerji güvenliği, ekonomi güvenliği gibi geleneksel olmayan güvenlik tehditlerine atıf anlamında ortak bir tutum sergilemektedir. Ayrıca strateji belgelerinde, dost ve müttefik ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesine, çok taraflı güvenlik anlayışına ve uluslararası örgütlerin önemine yapılan vurgu tüm belgelerde ortaktır. ABD'nin Rusya vurgusu dışında, doğrudan bir ülkenin tehdit unvanı olarak isminin geçmediği görülmektedir. Belgelerde bir diğer dikkat çekici nokta, belirtilen tehditlerle ne şekilde mücadele edileceğine dair detaylı bir bilginin yer almamasıdır.

Öte yandan ABD ve Çin'in strateji belgelerindeki üslubun daha sert olduğu göze çarpmaktadır. Bunun temel sebebi şüphesiz bu belgelerin diğerlerine göre daha güncel olmasıdır. NATO'nun ve Rusya'nın Ukrayna Krizi'nden sonra kaleme alacakları strateji belgelerindeki üslubun da bu minvalde olacağını söylemek mümkündür.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YENİ 'KÜRESEL STRATEJİSİ'Nİ ANLAMAK

Sezgin MERCAN*

Avrupa Birliği (AB), kuruluşundan günümüze kadarki tarihsel gelişiminde, bütünleşme eksikliklerini içinde barındıran bir niteliğe sahip olmuştur. Eksikleri çeşitli politika alanlarında görmek mümkündür. Ancak, uluslararası politika söz konusu olduğunda bu durum stratejik eksikliğe karşılık gelmektedir. Böyle bir eksikliği olduğunu giderek daha fazla farketmeye başlayan AB, adeta bir büyük strateji niteliğinde sayılabilecek 'küresel strateji'nin takibi ile 2016'da ve sonrasında bu konuda ilerleme kaydetmek istemektedir. Bunu da hızla değişen küresel koşullar gereğince adeta bir zorunluluk olarak görmektedir. Değişen koşulların çok da olumlu olmadığını tahmin etmek zor değildir. Bölgesel ve küresel koşulların daha da karmaşıklaşması, tahmin edilemezliğinin artması, istikrarsızlıkların güvenlik tehdidi haline gelmesi AB'yi, kendisini giderek içerde ve dışarda güvenliği sağlama alacak aktörlerden saymaya itmektedir. AB'ye bir küresel strateji kazandırma vizyonuyla ilgili 2015 yılında yapılan çalışmalar, AB'nin uluslararası politikaya katkılarını, yeni bölgesel ve uluslararası koşullara ayak uydurma potansiyelinin artırılması üzerinden daha fazla anlam yükleme ve sistematik hale getirme niteliği kazandırıcı görünmektedir.

Bu makalede, AB'nin küresel stratejisi ve bu stratejiyi hem besleyip hem de sekteye uğratma potansiyeli taşıyan terör sorunu irdelenmektedir. Makalede, sırasıyla AB'nin küresel strateji gündemi, stratejik açıdan AB'nin durumu, AB ve terör sorunu ile AB'nin kurduğu ortaklıklar ele alınacaktır. Son olarak da uluslararası politikada AB'nin geleceğini destekleyecek

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler,
Email: mercan@baskent.edu.tr

temel unsurlara değinilecektir. Böylece hem bir 2015 durum değerlendirmesi yapılacak, hem de 2016 ve sonrası için beklentilerin ne olması gerektiğine işaret edilecektir. Böylece Türkiye ile AB arasında da yeni işbirliği arayışlarının hangi perspektiften ele alınması gerektiği ortaya çıkarılmış olacaktır.

AB’de Küresel Strateji Gündemi

AB’nin Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Haziran 2015’te AB’nin küresel stratejisi için yaptığı değerlendirmeyle dış ve güvenlik politikası hakkında AB küresel stratejisinin geliştirilme sürecini başlatmıştır. Hatta stratejinin tamamlanması için 1 yıllık süre tanınmış, Haziran 2016’da bitirilmesi planlanmıştır. Küresel stratejinin aynı zamanda bir küresel eylem planı olması da istenmiştir. Mogherini’nin de belirttiği gibi, 2003 tarihli Avrupa Güvenlik Stratejisi’nden beri dünyada büyük değişiklikler olmuştur. Aynı şekilde AB’de de değişiklikler yaşanmıştır. Küresel strateji geliştirme çabalarında, nasıl ülkelerin güvenlik stratejilerinde belli periyotlarda değişiklikler yapıyorsa, AB de benzer bir dinamiğe ihtiyaç duymaktadır. AB, aslında bu sayede hem bütünleşmesini derinleştirmeye devam etmek, hem de değişen bölgesel ve küresel güvensizliklerin ortadan kaldırılması ya da azaltılmasına katkı sağlamak istemektedir.

2015 itibariyle AB, yeni stratejik değerlendirmesi kapsamında, bölgesel ve küresel güvensizliklerin tanımında revizyona gitmiştir. Bunu yaparken kırılğan devletlerin ve hatta yönetilemeyen alan ya da bölgelerin daha da arttığına işaret etmiştir. Komşu bölge ve ülkelerin siyasi, ekonomik ve sektörel hassasiyetlerinin düzeyinde yükseliş olduğunu belirtmiştir. Akdeniz boyunca, Kuzey Afrika ve Orta Doğu kaynaklı suç ve terör eylemlerindeki artışa dikkat çekmiştir. Yerinden olmuş 50 milyondan fazla insanın varlığını vurgulamıştır. İdeolojik ve kimlik temelli gerginliklerin farklı bölgelerden farklı kıtalara daha fazla uzanabildiğini görmeye başlamıştır. AB, bu gibi gelişmelerin açık toplum ya da toplumsal açılım süreçlerine zarar verdiğini önemseyerek ele almaya başlamıştır. Özellikle Orta Doğu’da kimlik temelli siyasetin klasik ayrılık ve çatışmaları beslediği ve arttırdığı ifade

edilmiştir. Bu gibi gelişmelerin AB'ye yansımaları arttıkça da, iç dinamiklerin olumsuz etkilenmeleri ve Avrupa bütünleşmesinin sekteye uğraması gibi sonuçlar başgöstermiştir. Buradan hareketle bütünleşmenin iyiliği adına yeni stratejiye ayrı bir işlev yüklenmiştir. Daha da önemlisi, stratejik değerlendirme ile bir karmaşık dünya çıkarımı yapılmış, artık tek bir ülke egemenliğinin olmadığı, yeni parlayan güçlerin de uluslararası politikayı etkileyebildiği, fakat bunların bir blok oluşturamadığı vurgulanmıştır. Ülkeler, hükümetdışı kuruluşlar, ulusaşan aktörler ağının, küresel gücü ulus devletlerin ötesine geçiren nitelikte olduğu belirtilmiştir.¹ AB'nin gündeminde bu çerçevede bir içeriğe sahip olan küresel strateji çalışmaları incelenirken, 'strateji' kavramına atıf yapmak, AB'nin durumunun daha net değerlendirilmesi açısından yerinde olacaktır.

AB ve 'Strateji'

Uluslararası ilişkiler açısından strateji, belirli kaynakların ve araçların belirli sektörler, hedefler ve çıkarlar doğrultusunda organize edilip kullanılması anlamına gelmektedir. Bir devletin bütün kaynak ve araçları daha genel bir politika için koordine etmesi ve kullanması gibi bir geniş anlamda ise büyük strateji ile karşılaşılmaktadır. Örneğin bir savaşta zafer kazanmak strateji iken, bir devlet kurmak büyük strateji kapsamına girmektedir. Büyük strateji barış ve savaş zamanlarında bir devletin temel çıkarlarını korumayı gerektirmektedir. Bir devletin fiziki güvenliği ve ekonomik refahı bu korunması gereken çıkarlardandır. Bir devletin ayakta kalması uluslararası düzenle yakından ilişkili olduğu için, büyük strateji o devletin etrafındaki başka devletlerin çıkarlarını da konu edinmek durumundadır.²

Ülkelerin güvenlik stratejileri büyük strateji olarak değerlendirilebilmektedir. Böyle bir stratejinin doğasında askeri unsurlar da bulunmaktadır. Strateji,

¹ "The European Union in a changing global environment", http://ec.europa.eu/docs/strategic_review/eu-strategic-review_strategic_review_en.pdf, (Erişim: 04.01.2016)

² Michael E. Smith, "A liberal grand strategy in a realist world? Power, purpose and the EU's changing global role", *Journal of European Public Policy*, 18:2, 2011, ss. 145, 146.

siyasi hedefler ile askeri güç arasında bağlantı kaynağı olarak ele alınabilmektedir. Aynı zamanda güvenlik çıkarlarını ve bu çıkarlara ulaşmak için kullanılacak araçları netleştirmektedir. Bunun yanında güvenlikle ilgili politika tercihlerini de meşrulaştırmaktadır.³

Büyük strateji, gücün askeri unsurların yanında, özellikle barış koşulları içinde ekonomik, finansal, teknolojik ve diplomatik yönlere sahip olmasını da gerektiren bir niteliğe sahiptir. Büyük strateji tanımının zaman içinde gelişim kaydettiği göz önünde tutulduğunda, klasik anlamının ağırlıklı olarak savaş koşullarıyla ilişkilendirildiği belirtilebilir. Bir devletin ya da ulusun tüm kaynaklarının bir savaşı başarıyla sonuçlandırmak ve savaş yoluyla elde edilmek istenen siyasi hedeflere ulaşmak için yönlendirilmesi, koordine edilmesi ve kullanılması, klasik anlamda bir büyük strateji tanımı örneğine girmektedir. Zaman günümüze doğru ilerledikçe büyük strateji farklı yönleri içerecek şekilde daha kapsayıcı bir hale bürünmüştür. Aynı zamanda, stratejilerde uluslararası ya da küresel koşullar açısından ‘öncesi’ ve ‘sonrası’ ayrımı yapılmaya da başlanmıştır.⁴

Güvenlik stratejileri geleneksel olarak odağına devleti yerleştirmektedir. Bir başka deyişle, güvenlik stratejileri devlet merkezlidir. AB buna bir istisna durumundadır. Soğuk Savaş’ın ardından güvenlik stratejileri hedef yelpazesini genişletmiş ve askeri konuların ötesine taşınmıştır. Sosyal güvenlik, insani güvenlik, çevre güvenliği, enerji güvenliği ve gıda güvenliği bu geniş yelpazede yer almaya başlamıştır. ABD, Fransa, İngiltere’de olduğu gibi, ulusal güvenlik stratejileri iç ve dış güvenlik konularını birbirine bağlı olarak içermeye başlamışlardır.⁵

Bu noktada sorulması gereken soru, devlet odaklı büyük stratejinin, AB söz konusu olduğunda nasıl tanımlandığıdır? AB, bağımsız devletlerin

³ Ursula C. Schroeder, “Strategy by Stealth? The Development of EU Internal and External Security Strategies”, *Perspectives on European Politics and Society*, 10:4, 2009, ss. 488, 489.

⁴ Ion Berindan, “Not another ‘grand strategy’: what prospects for the future European security strategy?”, *European Security*, 22:3, 2013, s. 398.

⁵ Schroeder, a.g.e., s. 489.

egemenliklerini devrettikleri ya da paylaştıkları, faaliyetlerini ortak hale getirdikleri kolektif bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla AB için büyük strateji, böyle bir kolektif alanda takip edilebilecek konumda sayılmalıdır. Bir kolektif varlık olarak AB, kendi büyük stratejisini üretebilecek durumdadır. Fiziki güvenlik, ekonomik refah, değerlerin korunması bu üretim kapsamında değerlendirilebilir. Kolektif büyük strateji, AB üyesi ülkelerinden daha kapsamlı bir stratejiye karşılık gelmektedir. Bu stratejide de iç ve dış güvenlik konuları, birbirine bağlı olarak ele alınmaktadır.⁶ Hatta AB'nin istikrar ve güvenliğinin ayakta kalması uluslararası düzenle yakından ilişkili olduğu için, büyük strateji AB'nin etrafındaki başka devletlerin çıkarlarını da konu edinmek durumundadır. Herşeyden önce, AB'nin büyük stratejisi, birlik içindeki politika ve kaynakların bütünleştirilmesi amacını taşımaktadır.⁷

AB büyük stratejisinin unsurları incelendiğinde fiziki güvenlik kapsamında ortak eylemler üzerinden kendi içinde karşılıklı güven alanı yarattığı ve bir güvenlik topluluğu haline geldiği, genişleme eylemleri üzerinden bölgesel bir işbirliği alanı oluşturduğu, küresel düzeyde de örneğin kitle imha silahlarına karşılık üzerinden kolektif bir güvenlik aktörü halini aldığı belirtilebilir. Avrupa Adalet Divanı, EUROPOL, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası misyonları, Avrupa Komşuluk Politikası fiziki güvenlik bağlamında büyük stratejinin pratiğe yansımalarıdır. Ekonomik refah kapsamında kendi içinde ortak pazarın yaratıldığı, bir Avrupa sosyal modelinin geliştirildiği, bölgesel düzeyde ticaret serbestliğinin yaratıldığı ve genişlemeyle de bunun yaygınlaştırıldığı, küresel düzeyde de Dünya Ticaret Örgütü'nün ticaret rejiminin desteklendiği ifade edilebilir. Avro uygulaması, Schengen sistemi, Avrupa-Akdeniz ve Avrupa Komşuluk Politikası programları, stratejik ortaklık anlaşmaları ekonomik refah kapsamındaki büyük strateji uygulamalarındandır.⁸

Bir diğer büyük strateji unsuru olan değerlerin korunması ve yaygınlaştı-

⁶ Smith, a.g.e., ss. 145, 146.

⁷ A.g.e., s. 147.

⁸ A.g.e., s.154.

rılması bağlamında AB içinde Kopenhag Kriterleri'nin ve Temel Haklar Şartı'nın benimsenip uygulanması, bölgesel düzeyde genişlemenin ve işbirliklerinin gereği olarak siyasi koşulluluğun yerleştirilmesi, küresel düzeyde de BM İnsan Hakları koşullarının takibi ve yayılması üzerinde durulduğu belirtilebilir. Avrupa Komşuluk Politikası eylem planları, işbirliği anlaşmaları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi değerler kapsamında büyük strateji uygulamasına karşılık gelmektedir.⁹

Bu çerçevede AB'nin büyük stratejisi hem iç bütünleşmeye hem dış ve güvenlik politikasına karşılık gelen hususları içermektedir. Fakat özellikle dış politika kapsamında belirtmek gerekirse, AB uluslararası politikaya eklenildikçe, önceliklerini belirlemesi ve kaynak dağılımı yapması daha zor bir hal almaktadır. Eğer AB'nin ekonomik refah ve değerler üzerinden izlediği büyük stratejisi fiziki güvenlik ve istikrara bağlı ise ekonomik liberalizm, insan hakları ve demokrasi yönündeki önceliklerini ikincil sıraya yerleştirip güvenlik ve istikrar ile ilgili konulara öncelik verebilmektedir. Böyle bir durumda da uluslararası müdahalecilik ile özdeşleştirilebilecek bir askeri güç kullanımına ağırlık verip, insan hakları gibi norm ve değerlerden uzaklaşma ikilemiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bir başka deyişle, reelpolitiğin ağırlık kazanması AB için bir ikilem haline gelmektedir.¹⁰ Örneğin uluslararası alandaki AB misyonlarında pratiğe yansıyan bir insanı güvenlik hassasiyeti görülemeyebilmektedir. Bunun somut yansıması, misyonlarla adalet ve hukuk altyapısının güçlendirilmesi yerine, sınır güvenliğinin ve organize suçlarla mücadele aktör ve araçlarının güçlendirilmesi şeklinde görülebilmektedir.¹¹

AB uluslararası alanda güvenlik, istikrar ve düzenin yayılmasını temel bir stratejik hedef olarak özellikle 2000'li yıllarda gündemine yerleştirmiştir. Bu kapsamda, ilk misyon yüklenen ortak politikalarının önde geleni Avrupa Komşuluk Politikası'dır. Avrupa Komşuluk Politikası Avrupa Güvenlik

⁹ A.g.e.

¹⁰ A.g.e., s. 158, 159.

¹¹ Schroeder, a.g.e., s. 501.

Stratejisi'nin bölgesel strateji yönünü güçlendiren de bir politikadır. Bu politika ile strateji somutlaşmakta ve gelişim kaydedebilmektedir. Hatta Avrupa'nın güvenlik çıkarlarını koruma açısından güvenlik stratejisinin yerini alabilecek bir konuma dahi ulaşmıştır. Avrupa Güvenlik Stratejisi'ne Doğu Ortaklığı, Akdeniz için Birlik gibi bölgesel odaklı alt stratejilerin geliştirilmesi gibi alternatifler de sunmuştur. AB'nin gerçek potansiyeline göre kurgulandığı için aslında AB'nin güvenlik çıkarlarına Avrupa Güvenlik Stratejisi'nden daha iyi hizmet eder konumda yer almıştır.¹²

Avrupa Güvenlik Stratejisi AB'yi fırsatların ve tehditlerin olduğu bir uluslararası ortama yerleştirmiş, uluslararası ilişkiler için çoktarafılık ve hukukun üstünlüğü ilkesini benimsetmiş, güvenliğini sağlama ve değerlerini yayma hedeflerini belirlemiş, sosyalleşmeden ekonomik ve askeri yaptırımlara uzanan bir yelpazede bu hedeflere ulaşma araçlarını tanımlamıştır. Fakat uzlaşmadan her üyenin uyum sağladığı standart uygulamaya geçiş sürecini henüz tamamlayamamıştır. Bundan dolayı da Avrupa Güvenlik Stratejisi 'büyük strateji' olma niteliğine aslında kavuşamamıştır.¹³

AB, her ne kadar unsurlarını barındırsa da, tam anlamıyla küresel bir büyük stratejiye sahip olamamış, ancak bölgesel strateji açısından mesafe katetmiştir. AB, Avrupa ve Afrika gibi çeşitli yerlerde sürdürdüğü 17, tamamladığı 15 sivil ve askeri misyonu üstlenmiş bir bölgesel bütünleşmedir. Fakat, AB açısından bu misyonları destekleyecek bir küresel strateji oluşamamıştır. Bunun olmadığının en önemli göstergesi, AB'nin uluslararası aktörlüğünün hala tartışmalı bir konu olmasıdır. Aktörlüğünün en fazla hissedildiği alan yakın çevresindeki alandır; AB'ye komşu bölgelerdir. Bunu da ağırlıklı olarak genişleme faaliyetiyle hissettirmiştir. Aynı zamanda, AB genelinde Avrupa şüpheciliğinin artması da büyük stratejinin geliştirilmesi önünde bir engeldir. Fakat AB, 2014'te Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan kriz gibi krizler sonucunda küresel bir strateji geliştirmenin ihtiyacını

¹² Berindan, a.g.e., s. 404.

¹³ Markus Kornprobst, "Building agreements upon agreements: The European Union and grand strategy", *European Journal of International Relations*, 2015, 21(2), ss. 277, 278.

hissetmekte ve bu yönde adımlar atmaya çalışmaktadır. Neden oldukları tehditler ile Suriye iç savaşı, IŞİD ile mücadele gibi AB'yi ve Avrupa ülkelerini yakından ilgilendiren sorunlar da bu ihtiyacı artırmaktadır.¹⁴

Geliştirilen stratejilerde uluslararası ya da küresel koşullar açısından 'öncesi' ve 'sonrası' ayrımı yapılabilmektedir. Bunu en iyi, ABD Ulusal Güvenlik Stratejileri'nde görmek mümkündür. 'Yeni dünya düzeni' söylemi bunun tipik bir göstergesidir. Amerikan stratejik yaklaşımında 'olan dünya' ile 'olması gereken dünya' ayrımı yer almaktadır. AB de yavaş yavaş böyle bir ayrıma doğru kaymaktadır. Avrupa Güvenlik Stratejisi ağırlıklı olarak savunma için daha fazla kaynak ve kaynakların da daha etkili şekilde kullanımı üzerinde durmuştur. Avrupa güvenliği söz konusu olduğunda büyük stratejinin, ekonomik kaynaklar ve insan sermayesinin iyi hesaplanıp geliştirilmesi yönünde işlev yüklenebilecek olması, bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir husustur.¹⁵ AB güvenlik stratejisi sadece uluslararası politika ya da dış politika düzeyi ile ilgili değildir. İç politika düzeyi de stratejinin bir konusudur.

AB, iç güvenlik stratejisi kapsamındaki eylemleri için yatay ve dikey olmak üzere iki boyutlu bir yol izlemektedir. Yatay boyutta, karmaşık küresel koşullar içinde iç güvenliği sağlamak için hukuki yaptırımların ve sınır kontrollerinin varlığına ve etkinliğine dikkat çekilmektedir. Bu varlığı ve etkinliğinin sağlanması için de siyasi, ekonomik, sosyal kurum ve kuruluşların, hükümet dışı örgütlerin desteğine işaret edilmektedir. Dikey boyutta ise Kuzey Afrika, Orta Doğu, Batı Balkanlar ile koordinasyon gibi uluslararası işbirlikleri, AB düzeyinde güvenlik politikaları ve inisiyatifleri, üye ülkeler arasında ve üye ülkelerin bölgesel, ulusal, yerel politikaları arasında bölgesel işbirlikleri vurgulanmaktadır. Tüm bunlar gerçekleştirilirken istihbarat odaklı yaklaşımın, bilgi paylaşımının, operasyonel ve adli işbirliğinin etkin bir şekilde işletilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu işbirliği AB içinde olduğu gibi üçüncü ülkelerde de öngörülmektedir.¹⁶

¹⁴ A.g.e., ss. 283, 284.

¹⁵ Berindan, a.g.e., s. 398.

¹⁶ "Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European Security Model", European Union, 2010, ss. 21-30.

AB'nin güvenlik stratejisi çalışmaları sadece bir politika çıktısı üretmek anlamında değil, Avrupa bütünleşmesini pekiştirmek açısından da bir işlev sahibidir. AB, iç bütünleşme ile dış bütünlük ikilemi yaşamaktadır. Bir yandan, uluslararası bir aktör olarak rolünü artırmaya çalışırken, diğer yandan da yönetim yapısında reformları hayata geçirmeye çalışarak iç bütünleşmenin geleceğini sağlama almak istemektedir. AB'den bahsederken iç ve dış boyutları birarada ele almak daha yerinde olacaktır. Çünkü, üye ülkeler bütünleşmeyi derinleştirdikçe, AB'yi uluslararası bir aktör olarak tanımlayabilmek de kolaylaşacaktır. Dolayısıyla bu boyutlardan birinin zayıf kalması, genel olarak AB'nin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.¹⁷

2015'in yeni küresel strateji tartışmalarından önce AB, küresel vizyondan ziyade çok parçalı politikalar ile yönetilen ve böyle politikalar üzerinden uluslararası alanda varlık gösteren bir durumda olmuştur. Fakat, 2015'e gelmeden önce de, özellikle 2003'teki Avrupa Güvenlik Stratejisi ile AB, çoktarafılık ilkesi üzerinden bir dış, güvenlik ve savunma politikası kurgulayabilmişti. Bunda ABD'deki 11 Eylül terör eylemlerinin kışkırtıcılığı büyük pay sahibiydi. AB, parçalı politikadan bütüncül politikaya kayışta adeta bir küresel güvenlik krizini kendi bütünleşmesini derinleştirecek bir fırsata dönüştürmüştü. 2015'in küresel strateji tartışmaları ile de yine bölgesel ve küresel güvenlik krizlerinden bütünleşme fırsatı yaratmaya çalışan bir AB ile karşı karşıya bulunmaktadır.¹⁸ Bu noktada asıl üzerinde düşünülmesi gereken husus, bundan sonra AB'nin, her ne kadar küresel strateji çok parçalılığı törpüleyecek olsa da, dış, güvenlik ve savunma politikasını, genişlemelerle giderek heterojenleşmiş olan yönetim yapısından çıkarmasının kaynağının ne olacağı sorusudur. Bütüncül ve vizyon sahibi stratejiler iç dinamiklerle mi yoksa dış tetikleyicilerle mi hayata geçirilebilecektir? Ağırlık ikincisindedir. AB'nin uluslararası alandaki varlığı üye sayısının çokluğuyla değil, bütüncül politikaları ve stratejileriyle sınanabi-

¹⁷ Franco Algieri, "A Weakened EU's Prospects for Global Leadership", *The Washington Quarterly*, 30:1, 2007, ss. 113-114.

¹⁸ A.g.e., ss. 113, 114.

leceğinden, küresel değeri de bu bağlamda artıp azalabilecektir. Çok üyeli yapılanma kapsamında stratejilerin ve küresel değer ya da rolün hep yeni krizlere ihtiyaç duymasını beklemek çok da yersiz olmayacaktır.¹⁹

AB'nin karşı karşıya kaldığı birtakım stratejik değişim kaynakları bulunmaktadır. bu kaynakları iç ve dış olarak ikiye ayırmak mümkündür. İç kaynakların ilki, Yunanistan'da gelişen sol hareketliliğin Avrupa bütünleşmesi açısından ortak para alanı karşıtlığının yarattığı tehlike ve AB için güvensizlik algısıdır. İkincisi, referandum ve Brexit tartışmalarında görüldüğü üzere, İngiltere'de sağın AB ile ilişkilerini yeniden düzenleme isteği üzerinden AB şüphencilikini yaymasıdır. Dış kaynakların başında ise Avrupa savunma politikasını tehdit eden Rusya'nın varlığı gelmektedir. Ukrayna, Gürcistan ve Moldova üzerinden AB-Rusya rekabeti devam etmektedir. Kurumsal düzeye indirildiğinde rekabet, Rusya liderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği ile AB liderliğindeki Ortaklık Anlaşmaları arasında sürmektedir. İkincisi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika kaynaklı cihadçı grupların eylemleri, Suriye iç savaşının etkileri ve spesifik olarak da terör sorunudur.²⁰

AB ve Terör Sorunu

Bu çalışmanın amacı, stratejik değişim kaynaklarının dış ayağı olduğundan bu noktadan itibaren, 2015 itibarıyla AB stratejisini besleyen ve aynı zamanda da sekteye uğratma potansiyeli taşıyan güvenlik tehdidi olarak terör sorununa değinilecektir. Bir başka deyişle, AB'nin bölgesel kriz ve güvenlik tehdidi bağlamında karşı karşıya kaldığı en önemli sorun olarak teröre dikkat çekilecektir.

2015 yılı küresel terörizm istatistiklerine göre, 2014 yılında dünya genelindeki terör eylemlerinde yüzde 80'lik bir artış olmuştur. 2000'lerin başında 4.000'e ulaşmayan terör eylemleri, 2008'den itibaren ciddi artış göstermeye başlamış ve 2014'te 14.000 sınırına ulaşmıştır. Irak'taki eylemler

¹⁹ A.g.e.

²⁰ "Drivers of Strategic Change", *Strategic Survey*, 115:1, 2015, s. 30.

yaklaşık 4.000'i, Suriye'deki eylemler de 8.000'i bulmuştur. 2013'te terör eylemlerinde hayatını kaybedenlerin sayısı 18.111 iken, 2014'te bu sayı 32.685'e çıkmıştır. Bu sayı 2000 yılında terörden hayatını kaybedenlerin sayısından 9 kat daha fazla olmuştur. Dünyadaki en ölümcül terör örgütü olarak Boko Haram kayda geçirilmiştir. Hatta bu açıdan IŞİD'i geride bıraktığı belirtilmiştir. Boko Haram'ın neden olduğu ölümlerde 2014'te yüzde 317'lik bir artış olmuş ve sayı 6.644 olarak ifade edilmiştir. IŞİD terörü nedeniyle hayatını kaybedenler ise 6.073 olarak belirtilmiştir.²¹

Terör eylemlerinin yüzde 57'si ve ölümlerin yüzde 78'i Irak, Nijerya, Afganistan, Pakistan ve Suriye'de gerçekleşmiştir. 2014'te terör kaynaklı ölümlerin yüzde 30.4'ü Irak'ta, yüzde 23'ü Nijerya'da, yüzde 13.8'i Afganistan'da, yüzde 5.4'ü Pakistan'da, yüzde 5.2'si de Suriye'de meydana gelmiştir. Irak ve Suriye'ye giden yabancı savaşçıların sayısında 2014'ten 2015'e uzanan süreçte artış olmuştur. 2011'den itibaren Suriye ve Irak'a ulaşan yabancı savaşçı sayısı 25.000-30.000'e yükselmiştir. 7.000'i 2015'in ilk yarısında gitmiştir. 2014'te Avrupa'dan giden yabancı savaşçılar toplamın yüzde 21'ini oluşturmuştur. Yabancı savaşçı gönderen Avrupa ülkelerinin başında 1.000 sınırını geçen Fransa, 500 sınırında kalan Almanya ve İngiltere ile 500 sınırına yakın Belçika gelmiştir. 2014'te AB içinde terör eylemlerinin en fazla olduğu ülkeler İngiltere, İrlanda, Yunanistan, Almanya ve Fransa olmuştur. İngiltere'de 102, İrlanda'da 30, Yunanistan'da 26, Almanya'da 12, Fransa'da ise 11 saldırı meydana gelmiştir. 2013 ile 2014 arasında sivil hedeflere saldırıda yüzde 172'lik artış olmuştur. Bu çerçevede 2013'teki can kaybı 5.647 iken bu sayı 2014'te 15.380'e çıkmıştır. İnsani güvenlik bu bağlamda AB için giderek önemsenmesi gereken bir konuma yükselmiştir. Askeri hedeflere saldırıda yüzde 76'lık, polise yönelik saldırılarda da yüzde 35'lik bir artış olmuştur. 2013'te 1.439 olan askeri hedeflere saldırılardaki can kaybı 2014'te 2.530 olmuştur. Polise yönelik saldırılarda da kayıplar 4.536'dan 6.124'e yükselmiştir.²²

²¹ Institute for Economics and Peace, "Global Terrorism Index 2015", 2015, ss. 4, 15, 16, 35, 47, 51.

²² A.g.e.

Diğer taraftan, 2014'te AB genelinde 201 terör eylemi gerçekleştirilmiştir. 774 kişi terör ve benzeri suçlardan dolayı yakalanmıştır. 444 kişi terör suçundan tutuklanmıştır. 2013'te bu sayı 535 olmuştur. Yakalananların sayısı 238 ile Fransa'da en yüksek noktaya ulaşmıştır. Sonrasında 145 ile İspanya ve 132 ile İngiltere takip etmiştir. Yakalananların 395'i din temelli terörizm kategorisine girmiştir. 2013'te bu sayı 216 olmuştur. Yakalananların sayısı Fransa'da 188, Belçika'da 71, İspanya'da 34 olmuştur. Ayrılıkçılık temelli suçlara dahil olanların sayısında azalma gerçekleşmiş, 2013'te 180 olan sayı 2014'te 154'e düşmüştür. Etnik, milliyetçi ve ayrılıkçı temelli saldırılar 2013'te 84 iken, 2014'te 67 olmuş, yakalananların sayısı 2013'te 180 iken, 2014'te 154'e düşmüştür. Olayların yoğunlaştığı ülkeler 50 saldırı ve 41 yakalama ile Fransa ve 17 saldırı ve 75 yakalama ile İspanya olmuştur.²³

Bu koşullar altında, terörle mücadele kapsamında Arap ülkeleri ve Akdeniz ülkeleriyle işbirliği, AB'nin gündemini 2015'te artan bir şekilde meşgul etmiştir. İleriye yönelik de artması beklenmektedir. Mısır, Yemen, Cezayir ve Körfez ülkeleri terörle mücadele kapsamında işbirliğinin artması beklenen ülkelerdendir. İşbirliğinin hedef kitlesi sadece bu ülkelerle sınırlı değildir. Afrika ülkelerini de bu hedef kitle içinde düşünmek gerekmektedir. Hatta AB adeta Afrika'ya, terör eylemlerine bakış anlamında çifte standart uyguladığı yorumlarına karşı tutum sergileyebileceği bir misyon da yüklemiştir. Bu kapsamda Boko Haram ile de mücadele etme isteğini uluslararası alana yansıtmaya ve sadece Avrupa'yı etkileyen terör eylemleriyle ilgilenmediğini anlatmaya çalışmaktadır. Bunun için de Arap Ligi ülkeleriyle yakın işbirliği arayışlarında kararlı olduğunu belirtmektedir.²⁴

AB'nin terörle mücadelesi iki temel sorunu yansıtmaktadır. İlki, güvenlik önlemleri kapsamında AB vatandaşlarının seyahatlerinin ve diğer bilgilerinin izlenmesi, hatta gerektiğinde alıkonulabilecek olmaları, dolaşım

²³ Europol, "European Union Terrorism Situation and Trend Report 2015", 2015, ss. 8, 9, 19, 20, 26, 29.

²⁴ "Remarks by High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the press conference after the Foreign Affairs Council", 19.01.2015, <http://ec.europa.eu/avservices/video/player.cfm?ref=1097769>, 19.12.2015.

serbestliği, Schengen uygulaması ve Avrupa vatandaşlığının tehlikeye düşmesine yol açma potansiyeli taşımaktadır. İkincisi, reelpolitik etkinin yarattığı ikilemde olduğu gibi, AB demokrasisi ve hukukun üstünlüğü ilkesinin tehlikeye düşmesidir. Örneğin, AB'nin havayolu yolcu kayıt sistemi olan PNR sistemi Avrupa Parlamentosu'nun Sivil Özgürlükler, Adalet ve İçişleri Komitesi'nin ve AB Adalet Divanı'nın gerektirdikleri ile örtüşmemektedir. Lizbon Antlaşması 2009'da Avrupa Parlamentosu'na ve Adalet Divanı'na, terörle mücadele politikalarının hesap verebilirlik ve hukuki yerindelik üzerinden sorgulanmasını yerine getirme işlevi yüklemiştir.²⁵ Böyle bir sorgulamada ortaya çıkacak zıtlıklarda ne yapılacağı ise belirsizdir.

AB'nin terörle mücadele stratejisi iç ve dış güvenliği birbirine bağlamakta ve Avrupa'nın güvenliğinin AB sınırlarının ötesinde olduğunu belirtmektedir. AB'nin son zamanlardaki uluslararası etkinlik revizyonu ve yeni stratejik yaklaşım geliştirme çalışmalarının arkaplanında da bu vardır. Bu sayede AB, terörle mücadelede küresel de bir rol üstlenmekte, varolan rolleri de pekişmektedir. Buna üçüncü ülkelerle işbirliğinin gelişimini de eklemek gerekmektedir.²⁶

AB uluslararası alanda, çoktarafılık, bölgeselcilik ve ikitarafılık olmak üzere çok katmanlı bir terörle mücadele politikası yürütmektedir. Çoktarafılık düzeyinde AB, BM sistemi içinde çalışma yürütmektedir. Bunu da 2006'da kabul edilen BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi'ne, ilgili BM karar ve protokollerine aktif katılım sağlayarak gerçekleştirmektedir. Hatta Avrupa Komisyonu üçüncü ülkelere, yasal ve kurumsal anlamda terörle mücadele potansiyellerini artırmak için teknik yardımlarda da bulunabilmektedir. Orta Asya ve Güneydoğu Asya'da bu yönde faaliyetleri

²⁵ Didier Bigo, Evelien Brouwer, Sergio Carrera, Elspeth Guild, Emmanuel-Pierre Guittet, Julien Jeandesboz, Francesco Ragazzi and Amandine Scherrer, *The EU Counter-Terrorism Policy Responses to the Attacks in Paris: Towards an EU Security and Liberty Agenda*, *CEPS Paper*, No.81, 2015, s. 2.

²⁶ Thomas Renard, "Confidential partnerships? The EU, its strategic partners and international terrorism", *ESPO Working Paper*, No. 4, 2014, s. 10.

bulunmaktadır. AB ile BM 2011’de terörle mücadele ve teröre karşı koyma bağlamında düzenli bir siyasi diyalog süreci başlatmıştır. AB sadece bununla da kalmamış, birçok çoktarafli örgütlenme ve forumda da yer almaya başlamıştır. Örneğin Küresel Terörle Mücadele Forumu’nun kurucu üyesidir. G8, Terörle Mücadele Eylem Grubu, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü bünyesinde de aktif çalışmalar yürütmektedir. Bölgesel düzeyde ASEAN Bölgesel Forumu ve AGİT faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda, Sahel Stratejisi²⁷ ve Afrika Boynuzu Stratejisi gibi bölgesel stratejiler de AB’nin bu düzeydeki terörle mücadele faaliyetleri kapsamına girmektedir.²⁸

Yine Afrika düzeyindeki terörle mücadele çalışmalarına AB’nin yaklaşık 600.000 Avro’luk fon desteği sağladığı görülmüştür. İkitarafli düzeyde ise belirli ortaklarla işbirliğine yöneldiği görülmektedir. Bu ortakların başında da ABD gelmektedir. AB’nin iç güvenlikle ilgili çalışma programını kapsayan 2010 tarihli Stockholm Programı’nda, terörle mücadele kapsamında stratejik ortaklarla çalışmayı hedef olarak koymuştur. 2014’te 10 ülke ile stratejik ortaklık ilişkisi kurmuştur. Bu ülkeler Brezilya, Kanada, Çin, Hindistan, Japonya, Meksika, Rusya, Güney Afrika, Güney Kore ve ABD olmuştur. Bu ülkelere diğer önemli ortaklar olarak İsrail, Suudi Arabistan, Pakistan ve Türkiye’yi de eklemek gerekmektedir. Her ne kadar stratejik ortaklıkların hedefleri AB açısından çok net olmasa da, terörle mücadelede bilgi paylaşımı, üçüncü ülkelerde kapasite artırımına destek olma, terörizmi besleyen finans kaynaklarının ortaya çıkarılıp bertaraf edilmesi gibi temel çalışmalar yapılabilmektedir.²⁹

²⁷ Sahel dünyadaki en yoksul bölgelerden biridir. İklim değişikliğinden, kıtlıktan, hızlı nüfus artışından, iyi yönetişimin olmamasından, yolsuzluklardan, iç gerilimlerden, radikal hareketlerden ve terör bağlantılı güvenlik tehditlerinden yakından etkilenmektedir. Mali ve Nijer bu bölgedeki ülkelerdendir. Burkina Faso, Çad, Cezayir, Libya, Fas ve Nijerya da bölge koşullarından etkilenmektedir. Bunun da ötesinden bölge, AB çıkarlarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle de AB bölgeye özel bir strateji takip etmektedir. EEAS, “Strategy for Security and Development in the Sahel”, http://eeas.europa.eu/index_en.htm, 04.01.2016.

²⁸ A.g.e., s. 11.

²⁹ Renard, a.g.e., s. 11.

AB, güvenlik sorunları yaşadıkça hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde daha belirgin ve gündelik hayatı etkileyebilen önlemler alabilmektedir. AB sınırlarında güvenlik kontrollerinin artırılması, güvenlik tehdidine açık sıcak noktaların güvenli hale getirilmesi, kimlik, parmak izi kayıtlarının sistematik bir halde gerçekleştirilip muhafaza edilmesi, dolaşımdaki insanlardan oturma izni olmayanların izlenmesi ve geri dönüşünün sağlanması bu önlemlerdendir.³⁰ Schengen Bilgi Sistemi II'ye yabancı savaşçıların güncel kayıtlarının girilmesi, terörle ve organize suçlarla bağlantılı olan insanların kayıtlarının paylaşılması, tüm üye ülkeler arasında terörle mücadele birimlerinin bilgi paylaşımının geliştirilmesi, EUROPOL çalışmalarının ve veri girişlerinin üye ülkelerce desteklenmesi alınmaya çalışılan önlemlerdendir.³¹ Aynı zamanda AB, iç güvenlik önlemleri yanında, hem Suriye'nin geleceğiyle ilgili uluslararası destek grubu içinde yer alarak, hem de IŞİD'e karşı uluslararası koalisyonda yer alarak bölgesel ve küresel tehditleri bertaraf etmede aktif bir tutum sergilemeye çalışmaktadır. Bu kapsamda örneğin, Avrupa Konseyi 4 Şubat 2016'da Almanya, Norveç, Kuveyt, İngiltere ve BM evsahipliğinde gerçekleştirilecek Suriye Konferansı'nı yakından beklemektedir.³²

AB ve Ortaklıkları: ABD-Rusya-Türkiye-Çin

AB'nin, gerek uluslararası işbirliği gerekse de küresel ve bölgesel krizlere müdahale ya da terörle mücadele kapsamında ABD, Rusya, Türkiye, Çin gibi küresel ve bölgesel güçlerle birlikte hareket etmeye çalıştığı görülmektedir. AB, ABD ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkisi kapsamında diyalog mekanizmasını kurumsallaştırmış durumdadır. İki taraf arasında yıllık zirveler, yılda iki kez bakanlar düzeyinde düzenlenen diyalog toplantıları, dışişleri bakanları arasında düzenlenen yıllık toplantılar, terörle mücadele kapsamında yılda iki kez düzenlenen diyalog toplantıları, güvenlik üzerine oluşturulan çalışma grupları bu kurumsallaşmanın araçlarındandır. Aynı

³⁰ European Council, "European Council meeting (17 and 18 December 2015) – Conclusions", 18 December 2015, ss. 1, 2.

³¹ A.g.e., s. 3.

³² A.g.e., s. 7.

zamanda, 28 üye ülkenin, AB'nin ve ABD'nin yılda iki kez biraraya geldiği terörle mücadele ve uluslararası hukuk toplantıları da yapılmaktadır. Yıllık olarak da AB-ABD-Rusya arasında adalet ve içişleri diyalog toplantıları yürütülmektedir. AB-ABD-Kanada arasında da yıllık olarak altyapının korunması diyalog toplantıları yapılmaktadır.³³

AB ile ABD arasında her ne kadar 11 Eylül saldırılarından önce de terörle mücadele anlamında transatlantik bir işbirliği olsa da, saldırılar bu işbirliğini kurumsallaştırmış ve pekiştirmiştir. Ulusal düzeylerde ikili ilişkiler daha da tercih edilir olmuştur. Özellikle istihbarat servisleri arasındaki işbirliği bunun örneğidir. Londra'da FBI görevlilerinin İngiliz istihbarat ve güvenlik servislerinin görevlileriyle her hafta yaklaşık 20-30 toplantı yaptıkları bilinmektedir. Tüm bu işbirliklerine rağmen, AB ile ABD arasında tehdit tanımları konusunda mutlak bir uzlaşma zemini yakalanabilmiş değildir.³⁴

Özellikle Ukrayna krizinde görüldüğü üzere, AB ile Rusya ilişkilerinde Soğuk Savaş reflekslerinin canlanma potansiyeli oldukça fazladır. Bu potansiyel, AB'nin yakın çevresindeki güvenlik koşullarını değiştirdiği gerekçesiyle Baltık ülkelerinin Rusya'dan tehdit algısı ve Rusya'nın AB ve NATO'dan tehdit algısı olmak üzere iki yönlü biçimde ele alınabilir. Yakın bir geçmişte Baltık ülkelerinin Rusya'dan tehdit algısını Kırım işgali beslemiştir. Hatta bu ülkeler Rusya'ya karşı NATO güvencesi talep etmişlerdir. Polonya Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde NATO gücünün kalıcı varlığını dahi savunmuştur. Fakat bu konuda AB içinde görüş ayrılıkları başgöstermiştir. Almanya, NATO ile Rusya arasındaki 1997 tarihli anlaşmaya istinaden o ülkelerde NATO kalıcılığını olumlu karşılamamıştır. Anlaşma da yeni üye ülkelerde NATO üsleri kurulmasından kaçınmayı kapsamıştır. Fakat özellikle Ukrayna krizi ve Kırım işgali ile birlikte, anlaşma uyarınca her ne kadar NATO üsleri kurulmasa da, Baltık ülkeleri, Polonya ve Romanya'da NATO kuvvetleri, ihtiyaç olduğu sürece kalmak üzere görevlendirilmişlerdir.³⁵

³³ Renard, ss. 24-29.

³⁴ A.g.e., ss. 24-29.

³⁵ A.g.e.

Mesele bununla da sınırlı değildir. AB, sadece üye ülkelerin Rusya kaynaklı olarak karşı karşıya kaldıkları sorunlar yanında, yakın çevresindeki ülkelerin sorunlarıyla da ilgilenmektedir. Bunları diplomatik ve mali araçlarla Ukrayna, Gürcistan gibi ülkelere yardımcı olmaya çalışmaktadır. Buna rağmen, henüz bu ülkelerin özellikle Rusya karşısındaki güvenlik hassasiyetlerini giderebilecek bir yol bulabilmiş değildir. Buna bir de AB üyelerinin Rus gazına bağımlılığının yarattığı politika kısıtlarını ve Birlik içindeki bütünlüğü tartışırma potansiyelini eklemek gerekmektedir. AB açısından Rusya bir yandan kriz yaratan ülke iken, diğer yandan uluslararası alanda işbirliği yapılması gereken bir ülkedir. Mevcut koşullarda, İran ile nükleer müzakerelerde, Irak ve Suriye'de IŞİD ile mücadelede AB ile Rusya arasında işbirliği görülebilmektedir. Hatta önceleri Beşar Esad'ın Suriye'de devlet başkanlığından indirilmesi gerektiğini savunan Avrupa ülkeleri, artık geçişin Esad ile yapılması konusunda Rusya ile hemfikir hale gelmişlerdir.³⁶

AB ile Rusya arasındaki stratejik ortaklık bağlamında da yılda iki kez toplanan bir zirve, yılın belirli zamanlarında toplanan bir ortaklık konseyi, terörle mücadele konusunda yılda iki kez düzenlenen siyasi diyalog toplantıları, adalet ve içişleri işbirliğini artıracak AB-ABD-Rusya diyalog toplantıları stratejik ortaklığı sürdüren ve güçlendiren araçlar olmuştur. AB ile Rusya arasında her ne kadar terörle mücadele ortaklığı olsa da, bu ortaklık iki taraf arasında çıkar ve değer uyuşması olduğunu göstermemektedir. Rusya'nın terörizme yaklaşımıyla, AB'nin yaklaşımı birbirinden farklıdır. Bu farklılık ağırlıklı olarak AB'nin Doğu komşuları ve Avrasya coğrafyasındaki gelişmeler üzerinden hissedilmektedir. Coğrafyanın terör ve kaynaklarını üretme potansiyeli AB'yi teyakkuza sevk etmektedir. Buna bir de insan hakları ve sivil özgürlükler boyutu eklendiğinde iki taraf arasındaki tutum farklılığı daha da belirginleşmektedir. Bu hususlar AB ile Rusya arasında derin bir ortaklık olasılığını da hep zayıf kılmaktadır.³⁷

³⁶ European Council on Foreign Relations, *European Foreign Policy Scorecard 2015*, 2015, ss. 27-31.

³⁷ Renard, a.g.e., ss. 24-29.

Her ne kadar bugün AB ile Rusya ilişkileri gerek Ukrayna krizi gerekse de Suriye iç savaşı gibi sorunlar nedeniyle gergin olsa da, 2000'lerin ortasında iki taraf arasında işbirliğini pekiştirecek yeni ortaklık alanlarının yaratılması gündemdeydi. Modernleşme bu gündemin temasını oluşturmaktaydı. Bu tema 2005 yılında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması çerçevesine yerleştirilmişti. Bu şekilde iki taraf arasında siyasi işbirliği yanında ekonomik kriz etkilerinin de üstesinden gelinmesi beklenmekteydi. AB, Rusya için stratejik bir hedef olan modernizasyon açısından adeta bir karşılık ve öncelikli partner konumuna yerleşmişti. Bunda ticari ilişkilerin payı olduğu kadar, AB'nin belirli ülkelerle ilişkilerini yenileyip güçlendirmeyi bir dış politika hedefi olarak konumlandırmasının da payı vardır. Bu durum 2010'ların başında da devam etmiştir. Hatta 2010'da AB ile Rusya arasında küresel tehditlerle mücadele önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. İki taraflı ilişkiler adeta, Rusya için modernleşme, teknolojik gelişim ve Dünya Ticaret Örgütü üyeliği, AB için küresel krizlerle mücadelede ortaklık ve Rusya'da modernleşme ve teknolojik destek üzerinden hukukun üstünlüğünü teşvik etme bağlamında her bir taraf için araçsallaştırılmıştır.³⁸ Bölgesel krizlerin aşıldığı noktada AB ile Rusya ilişkilerinin yeniden bu noktalar ve modernleşme üzerinden ilerleyeceğini öngörmek çok da yersiz olmayacaktır.³⁹

AB'nin ortaklık geliştirdiği ülkeler içinde, adaylık statüsüyle bu başlık altında sayılanlardan ayrılan tek ülke, tam üyelik müzakerelerini yürüten Türkiye'dir. Mevcut koşullarda, Suriye iç savaşı Türkiye ile AB ilişkilerinin de gündeminde önemle yer almaktadır. IŞİD, terörle mücadele, yabancı savaşçılar ve mülteciler bu gündemin önemli başlıklarındadır. Komşu ülkelerin çoğunda görülen siyasi ve ekonomik krizler, Türkiye'nin, AB açısından adeta güvenliksizlik durumu yaratan zemin haline sürüklenmesine yol açmaktadır. Türkiye ve AB'nin komşu ülke ve bölgelerdeki krizlere

³⁸ Marina Larionova, "Can the Partnership for Modernisation Help Promote the EU–Russia Strategic Partnership?", *European Politics and Society*, 16:1, 2015, ss. 65, 66.

³⁹ AB ile Rusya arasındaki ortaklık üzerine hazırlanan 2014 tarihli son ilerleme raporu için bkz. "Progress Report Approved by the Coordinators of the EU-Russia Partnership for Modernization", 28.01.2014, http://eeas.europa.eu/russia/docs/eu_russia_progress_report_2014_en.pdf, 08.01.2016.

karşı işbirliğini geliştirmeleri beklenirken, durum pek de öyle olmamaktadır. AB'nin özellikle bölgesel krizler karşısında Türkiye'ye danışmadığı ve Türkiye'nin de AB'nin dış politika kararlarının çoğuna katılmadığı koşullarda işbirliği sınırlı olmaktadır. Örneğin, Suriye konusunda Esad'a karşıtlık açısından Fransa'nın, uçuşa yasak bölge ilanı gibi fikirler üzerinden Türkiye'ye yakın durduğu, Almanya'nın ise Esad'a yönelik mutlak karşıtlığı benimsemeyip, Türkiye'den bu anlamda uzaklaşması sınırlı işbirliği iddiasının ilk göze çarpan gerekçelerindendir.⁴⁰

Mevcut koşullarda Türkiye ile AB arasında dış politika ortaklığının artmasının beklenemezliği, hem AB'nin dış politika alanındaki tutum belirsizliğinden, hem de Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarlarının gerektirdiği eylemleri yürütmesinden kaynaklanmıştır. Böyle bir beklentinin olmamasının gerekçelerinden birini, Ukrayna krizi ile ilgili olarak AB'nin Rusya'ya karşı yaptırım kararına Türkiye'nin, bu ülkeyle artan ticari ilişkiler nedeniyle katılmaması oluşturmuştur. Yine de iki taraf arasında dış politika ortaklığının derinleşmesi için AB'nin Türkiye'ye vaadlerinin ve bunları hayata geçirmedeki ilerlemelerin önemine dikkat çekmek gerekmektedir. Fakat 2015 ve sonrası itibariyle AB bu doğrultuda pek ilerleme kaydetmemiş değildir. Örneğin, vize serbestliği ile ilgili süreç başlatılmıştır. Geri Kabul Anlaşması'nın 2014'te uygulamaya başlatılmasıyla hayata geçirilen süreç, Türkiye ile AB arasında sınır ve göç kontrolü anlamında işbirliğini artıran etki yaratmıştır. Türkiye'nin odaklandığı asıl konu vize serbestliği olduğundan bunda ilerleme sağlanamaması işbirliği dinamiğini olumsuz etkilemiştir. Bilindiği üzere, AB, hukuk sistemi, terörle mücadele kanunu, ayrımcılıkla mücadele gibi konular kapsamındaki üyelik koşullarına Türkiye'den uyum beklemektedir. Fakat Türkiye bunlara uyum sağlasa bile, hem vize serbestliği özelinde hem de üyelik genelinde ilgili karar ağırlıklı biçimde siyasi bir doğaya sahiptir. Bu da iki taraf arasında derin işbirliğini sekteye uğratma potansiyeli taşıyan bir durumdur.⁴¹ Çünkü, derin işbirliğinde AB

⁴⁰ European Council on Foreign Relations, a.g.e., s. 63.

⁴¹ Giovanni Grevi, Daniel Keohane (ed.), *Challenges for European Foreign Policy in 2015 How others deal with disorder*, FRIDE, 2015, ss. 76, 77.

Türkiye'nin temel uyum göstergelerindeki durumunu değerlendirmektedir. Bu göstergeler müzakere fasıllarıyla ve taraflar arasındaki tarihsel, kültürel birikimlerin uyumu ya da uyumsuzluğuyla somutlaştırılmaktadır. Türkiye ile AB arasında dış politika konularındaki uyum derecesi böyle bir göstergedir. Avrupa Komisyonu'nun 2015 Türkiye İlerleme Raporu'na göre, ortak dış ve güvenlik politikası konusunda Türkiye, uyum sağlaması beklenen 40 AB deklarasyonu ve Konsey kararından 16 tanesine uyum sağlamıştır. Oran düzeyi yüzde 29 olmuştur. 2014 İlerleme Raporu'nda bu oran yüzde 40 olarak kaydedilmiştir.⁴² 2016 İlerleme Raporu'nda ise ortak dış ve güvenlik politikası konusunda Türkiye'nin, 41 AB deklarasyonu ve Konsey kararından 18 tanesine uyum sağladığına yer verilmiştir.⁴³

Temel uyum göstergeleri üzerinden durum değerlendirmesi, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin müzakereler üzerinden tıkanıklığına işaret etmektedir. Ancak AB, müzakere süreci kaynaklı tıkanıklıkları aşmak için Türkiye ile alternatif ilişki tiplerini besleyecek 'mikro işbirlikleri'ni önerip hayata geçirebilmektedir. Bu sayede imtiyazlı ortaklık durumundan farklı bir işbirliği zemini yaratılmaya çalışılmaktadır. En azından, imtiyazlı ortaklık önerilerinde olduğu gibi tam üyelik hedefi etkisizleştiriliyor değildir (her ne kadar doğal sürecinde etkisizleşme olsa da). 2011'de AB tarafından önerilen ve sonrasında hayata geçirilmeye çalışılan Pozitif Gündem böyle bir işbirliği zemini yaratmaya çalışmıştır. Pozitif Gündem'de mesele Türkiye'yi Geri Kabul Anlaşması'nı onaylamaya teşvik etmek olmuştur. Son zamanlarda da Türkiye, mülteci krizi üzerinden Almanya liderliğinde AB'ye yakınlaştırılmaktadır. Bu sayede AB ülkeleri üzerinde ciddi siyasi, ekonomik ve sosyal baskılar yaratan mültecilerin Türkiye'de tutulmasına zemin hazırlanmakta, karşılığında da vize serbestliği ya da kolaylığı vaadedilmektedir. 2015'in son günlerinde Türkiye bu konuda ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak sonrasında Avrupa Komisyonu'ndan ters yönde açık-

⁴² Avrupa Komisyonu, "2015 Yılı Türkiye Raporu", 10.11.2015, Brüksel, http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf, 11.11.2015, s. 87.

⁴³ Avrupa Komisyonu, "2016 Yılı Türkiye Raporu", 09.11.2016, Brüksel, http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/son_2016_ilerleme_raporu_tr.pdf, 01.12.2016, s. 102.

lamalar gelebilmiş ve mevcut koşullarda da mülteci krizi ve vize serbestliği yeni bir gerginlik kaynağına dönüşme tehlikesi taşır olmuştur.

Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Frans Timmermans, 2016'nın ilk günlerinde Türkiye ile AB arasında sığınmacılar ile ilgili işbirliğinin doyurucu olmadığını açıklamıştır. AB ile Türkiye arasında Kasım 2015'de alınan karar gereği, Avrupa'ya ulaşan sığınmacı sayısının azaltılmasının beklendiği belirtilmiştir. AB de buna karşılık olarak Türkiye'ye 3 milyar Avro mali yardım ve vize kolaylığı sağlamayı vaat etmiştir. Fakat Timmermans, Türkiye'den Avrupa'ya gelen sığınmacı sayısının çok yüksek olduğuna ve AB'nin, Türkiye'nin göçmen sayısını azaltmak için aldığı önlemleri ya da girişimleri yetersiz bulduğuna işaret etmiştir.⁴⁴ Bu tabloda ulaşılması gereken sonuç, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin nitelikli olmaktan öte pragmatik bir hale büründüğü ve koşullar elverdiğince ilerlemeye kaydetmeye odaklı hale geldiğidir.

AB'nin işbirliği hedefindeki diğer bir ülke Çin'dir. Ukrayna krizi AB ile Çin arasında da gerginlik yaratmıştır. AB Çin'i Rusya'ya karşı kendi yanına çekmeye ikna edememiştir. Çin, uluslararası alanda müdahaleciliğe karşı bir devlettir. Bu nedenle de AB'nin Ukrayna'ya yönelik politikasını müdahalecilik olarak gördüğünden eleştirmiş ve Rusya yanlısı bir tutum izlemiştir. Suriye iç savaşı kapsamında da IŞİD ile mücadeleye yakın durmamıştır. Suriye'deki koşulların iyileştirilmesi için BM'nin insani yardımlarını desteklemeye çalışmıştır. İstihbarat ve silah paylaşımına gitmemiştir.⁴⁵ AB'nin Çin ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkisi kapsamında uzlaşma konusu, terör sorununun küresel olduğudur. Gündem ve öncelikler konusunda tam bir uyum AB ile Çin arasında da yoktur. AB terörle mücadelenin sınırların içinde ve dışında yürütülmesi gerektiğini savunurken, Çin terörle mücadelenin sınırlar ötesinde olması gerektiği fikrine şüphayle yaklaşmakta ve sınırlar ötesindeki mücadeleye dahil olmak istememektedir. Bu

⁴⁴ "Avrupa Komisyonu'ndan Türkiye'ye sığınmacı eleştirisi", 07.01.2016, <http://www.cnnturk.com/dunya/avrupa-komisyonundan-turkiyeye-siginmaci-elestirisi>, 07.01.2016.

⁴⁵ European Council on Foreign Relations, a.g.e., ss. 87, 88.

noktada Çin'in uluslararası alanda dış müdahalelere karşıtlığını ve bunu da dış politikasına yansıttığını görmek mümkündür. Bu konuda taraflar arasında kurumsallaşmış bir mekanizma da bulunmamaktadır.⁴⁶

Uluslararası Politikada AB'nin Geleceği

Uluslararası alanda ortaklık ilişkisi kurduğu ülkelerle küresel ve bölgesel politikalarda uyum ve kurumsallaşma açısından bir standart yakalayamayan AB'nin geleceğini besleyen ve besleyecek olan hususun, küresel kalkınma politikasının tamamlayıcısı olmasında yer aldığı belirtilebilir. Avrupa ülkeleri G8, Paris Kulübü, OECD gibi organizasyonlara üyelikle uluslararası kalkınma gündemini etkileyebilmekte ve yönlendirebilmektedir. Bu da ona uluslararası alanda stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Buna rağmen AB, Avrupa ülkelerinin de etkilendiği ve kontrol edemediği bölgesel ve küresel ekonomik krizler nedeniyle avantajlarını kaybetme noktasına gelebilmektedir. Örneğin, Afrika politikası gibi bölgesel politikaları sekteye uğrayabilmekte ya da kalkınma için yetersiz kalabilmektedir. AB 2007-2013 bütçe mali perspektifi kapsamında bu gibi bir tartışmaya sürüklenmiştir. Bazı üye ülkeler yardım payının kısıtlanması gerektiğini savunmuş, yoksullukla mücadele kaynakları ile ortak güvenlik ve dış politika harcamaları için ayrılan pay arasındaki ayırmada görülen belirsizliğe dikkat çekmişlerdir.⁴⁷

Küresel ve bölgesel, iç ya da dış gelişmelerle insani kalkınmanın hedeflendiği destek faaliyetleri risk altına girebilmekte ve yardımlar ve zaman içindeki artışlar yeni güvenlik sorunlarıyla mücadele için yönlendirilebilmektedir. Fakat bunun da belirli sınırlamaları bulunmaktadır. Örneğin, Avro Bölgesi İstikrar ve Büyüme Paketi, AB'nin kalkınma fonlarındaki artışa adaptasyon esnekliğinin olmasını gerektirmektedir. Yine de Kalkınma Yardımları Komitesi, kalkınma politikasıyla Avrupa dış politikası arasında kaçınılmaz bir bağ olduğunu vurgulamaktadır. Bunu, kalkınma politika-

⁴⁶ Renard, a.g.e., ss. 24-29.

⁴⁷ Martin Holland, "The EU and the Global Development Agenda", *Journal of European Integration*, 30:3, 2008, ss. 358-360.

sının dış politika alanında AB'yi üye ülkelerden ayrı bir değer konumuna yerleştirme potansiyeli ile ilişkilendirmek mümkündür. Böyle bir ilişkilendirme, AB ve Avrupa ülkelerinin kalkınma yardımlarındaki konumu üzerinden gerekçelendirilebilmektedir.⁴⁸

AB ve üye ülkelerden İngiltere, Almanya, Fransa, İsveç ve Hollanda; ABD, Japonya, Norveç ve Avustralya ile birlikte ilk 10 donör olan Kalkınma Yardımları Komitesi üyeleri içinde yer almaktadırlar. 2015 dünya kalkınma göstergelerine göre ABD 26,383.2 milyon dolar, AB 15,722.8 milyon dolar, İngiltere 10,544.9 milyon dolar, Almanya 9,451.1 milyon dolar, Japonya 8,611.5 milyon dolar, Fransa 6,802.3 milyon dolar, Norveç 4,316 milyon dolar, Avustralya 4,165.3 milyon dolar, İsveç 3,918 milyon dolar, Hollanda 3,646.9 milyon dolar değerinde kalkınma yardımında bulunmuşlardır. Yardımlar Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Asya ve Sahraaltı Afrika bölgelerine yönelik olmuştur.⁴⁹ Bu altyapıyla AB'nin uluslararası alanda etkin bir role sahip olması, küresel kalkınmadaki katkısına bağlanabilmektedir. Dolayısıyla, AB'ye dış ve güvenlik politikası misyonu aslında kalkınma politikası üzerinden de yüklenebilmektedir.

Sonuç

Bu noktaya kadar irdelenen AB'nin küresel stratejisi ve 'stratejik' açıdan durumu, terörle mücadeledeki konumu, uluslararası alanda kurduğu temel ortaklıklar ve uluslararası politikada AB'nin geleceği tartışmaları, 2016 ve sonrası için dört ayaklı bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır. AB, hem bütünleşmesinin sürdürülebilirliğini sağlamak hem de üye ülkeler için siyasi, ekonomik ve sosyal dayanak noktası olmak için gerek uluslararası, gerek bölgesel, gerekse de ulusal düzeylerde çıkarların korunmasına özen göstermek durumundadır. 2016 ve sonrasındaki dönemde, AB'nin yeni küresel strateji üzerinden kurmak istediği büyük stratejiyi sivil ve aske-

⁴⁸ A.g.e.

⁴⁹ "World Development Indicators: Distribution of net aid by Development Assistance Committee Members", <http://wdi.worldbank.org/table/6.12>, 16.12.2015.

ri boyutlarla birlikte düşünmek yerinde olacaktır. Hatta özellikle bölgesel güvenlik ile ilgili aktifliğe ya da operasyonel yeteneğe dayalı politika tercihlerinin bu sayede meşrulaştırılabileceği öngörülmelidir. 11 Eylül saldırılarının mirası olan ve devamlılık gösteren ‘terörle savaş doktrini’, büyük stratejide askeri boyutu gerektiren özel bir konumdadır. Aslında bu saldırılar ‘stratejik’ anlamda bir ‘öncesi’ ve ‘sonrası’ ayrımı yaratmıştır. Benzer bir şekilde Suriye iç savaşının tetiklediği IŞİD terörü de bir ‘öncesi’ ve ‘sonrası’ ayrımı yaratmıştır. Çünkü IŞİD, devlet kurma ve yayılma iddiasıyla yeni bir terör özelliği sergilemektedir. Bu da 11 Eylül sonrasındaki savaş doktrinini pekiştirmektedir. Adeta terörle mücadelenin gerektirdiği savaşla hedefe ulaşma anlayışı üzerinden ‘klasik büyük strateji’ tanımı yeniden canlanmıştır. Fakat, çok üyeli yapısı nedeniyle AB’ninki, ‘kollektif büyük strateji’ niteliğindedir. Bu nitelikteki büyük strateji reelpolitikin çekim alanına girmektedir. Özellikle terörle mücadele, stratejide norm ve değerlerin geri planda kalmasına yol açmaktadır. AB için gelecek dönemde bunun kalıcı mı yoksa geçici mi olacağı yakından izlenmesi gereken bir durumdur. AB’nin stratejik gelişiminde dış tetikleyicilerin etkinliği, reelpolitik unsurları gelecekte de hep canlı tutacak gibi görünmektedir. AB, uluslararası işbirliği, küresel ve bölgesel krizlere müdahale ya da terörle mücadele kapsamında ABD, Rusya, Türkiye, Çin gibi küresel ve bölgesel güçlerle birlikte hareket etmeye çalışmaktadır. Fakat bu hareketinde standart bir biçim ve kurumsallaşma oluşturabilmiş değildir. Bu durum AB’nin reelpolitik yönünü daha da öne çıkarmaktadır. Türkiye ve diğer ortaklar ile ilişkileri de reelpolitik ve pragmatik yönün giderek daha fazla belirlemesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. AB’nin uluslararası politikadaki geleceğini garanti altında tutacak olan sabit hususun ise, küresel kalkınma politikasındaki tamamlayıcı ekonomik güç rolü olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

Algieri, Franco (2007) “A Weakened EU’s Prospects for Global Leadership”, *The Washington Quarterly*, 30:1, ss. 107-115.

“Avrupa Komisyonu’ndan Türkiye’ye sığınmacı eleştirisi”, 07.01.2016, <http://www.cnnturk.com/dunya/avrupa-komisyonundan-turkiyeye-siginmaci-elestirisi>, 07.01.2016.

Avrupa Komisyonu, “2016 Yılı Türkiye Raporu”, 09.11.2016, Brüksel, http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/son__2016_ilerleme_raporu_tr.pdf, 01.12.2016.

Avrupa Komisyonu, “2015 Yılı Türkiye Raporu”, 10.11.2015, Brüksel, http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf, 11.11.2015.

Berindan, Ion (2013) “Not another ‘grand strategy’: what prospects for the future European security strategy?”, *European Security*, 22:3, ss. 395-412.

Bigo, Didier, Brouwer, Evelien, Carrera, Sergio, Guild, Elspeth, Guittet, Emmanuel-Pierre, Jeandesboz, Julien, Ragazzi, Francesco and Scherrer, Amandine (2015) “The EU Counter-Terrorism Policy Responses to the Attacks in Paris: Towards an EU Security and Liberty Agenda”, *CEPS Paper*, No.81, ss. 1-18.

EEAS, “Strategy for Security and Development in the Sahel”, http://eeas.europa.eu/index_en.htm, 04.01.2016.

European Council on Foreign Relations (2015), *European Foreign Policy Scorecard 2015*.

European Council, “European Council meeting (17 and 18 December 2015) – Conclusions”, 18.12.2015.

EUROPOL (2015) “European Union Terrorism Situation and Trend Report 2015”.

Grevi, Giovanni, Keohane, Daniel (ed.) (2015) *Challenges for European Foreign Policy in 2015 How others deal with disorder*, FRIDE.

Holland, Martin (2008) “The EU and the Global Development Agenda”, *Journal of European Integration*, 30:3, ss. 343-362.

Kornprobst, Markus (2015) “Building agreements upon agreements: The European Union and grand strategy”, *European Journal of International Relations*, 21(2), ss. 267-292.

Larionova, Marina (2015) “Can the Partnership for Modernisation Help Promote the EU–Russia Strategic Partnership?”, *European Politics and Society*, 16:1, ss. 62-79.

“Progress Report Approved by the Coordinators of the EU-Russia Partnership for Modernization”, 28.01.2014, http://eeas.europa.eu/russia/docs/eu_russia_progress_report_2014_en.pdf, 08.01.2016.

“Remarks by High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the press conference after the Foreign Affairs Council”, 19.01.2015, <http://ec.europa.eu/avservices/video/player.cfm?ref=I097769>, 19.12.2015.

Renard, Thomas (2014) “Confidential partnerships? The EU, its strategic partners and international terrorism”, *ESPO Working Paper*, No. 4.

Schroeder, Ursula C. (2009) “Strategy by Stealth? The Development of EU Internal and External Security Strategies”, *Perspectives on European Politics and Society*, 10:4, ss. 486-505.

Smith, Michael E. (2011) “A liberal grand strategy in a realist world? Power, purpose and the EU’s changing global role”, *Journal of European Public Policy*, 18:2, ss. 144-163.

“The European Union in a changing global environment”, http://eeas.europa.eu/docs/strategic_review/eu-strategic-review_strategic_review_en.pdf, (04.01.2016)

“World Development Indicators: Distribution of net aid by Development Assistance Committee Members”, <http://wdi.worldbank.org/table/6.12>, 16.12.2015.

(2015) Drivers of Strategic Change, *Strategic Survey*, 115:1, ss. 27-36.

(2015) Institute for Economics and Peace, “Global Terrorism Index 2015”.

(2010) “Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European Security Model”, European Union, ss. 21-30.

SAVAŞTAN BRÜKSEL YOLUNA: BOSNA-HERSEK'İN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

N. Aslı ŞİRİN ÖNER*

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Sovyet Bloğu'nun çözülmesi ve demokrasiye geçişi beraberinde getirmiş, Çekoslovakya gibi Blok ülkelerinden bazıları söz konusu geçişi fazla sorun yaşamadan deneyimlerken, Yugoslavya'da (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti) bu geçiş ne yazık ki kanlı bir savaşıyla birlikte cereyan etmiştir. Yugoslavya'yı oluşturan kurucu cumhuriyetlerinden biri konumundaki Bosna-Hersek ise bu geçişin bedelini en ağır ödeyen cumhuriyet olmuştur. Yugoslavya'nın dağılmasını müteakip bağımsızlığını ilan etmesi onu üç yıldan fazla sürecek bir savaşı sürüklemiş, savaş sonrasında da uzun ve problemlerle dolu bir yeniden yapılanma süreci içine girmiştir. Bosna'daki savaşı – aslına bakılırsa silahlı çatışmayı – sona erdiren Dayton Barış Anlaşması'nın çizdiği çerçeve uyarınca, ülkenin yeniden yapılanma sürecinde uluslararası toplum etkin şekilde varlık göstermiş durumdadır. Bu kapsamda çok sayıda örgüt, kurum ve kuruluş Bosna'ya yardım etmiştir. Uluslararası toplumu oluşturan önemli aktörler arasında yer alan Avrupa Birliği (AB) de bunlardan biridir.

Bosna Savaşı sırasında ve sonrasında küresel aktörlerin benimsediği tutumu konu edinen bu makale, Bosna'nın Dayton Barış Anlaşması'yla çizilen modelden Brüksel modeli olarak adlandırılabilir AB'nin belirlediği rotaya kaymasını irdeleme amacını taşımaktadır. Bosna'nın idari ve siyasi yapısını oluşturan Dayton modeli, savaşın üzerinden geçen yirmi yılda pek çok açıdan sorgulanmış ve eksiklikleri gözler önüne serilmiştir. Bu nokta-

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü,
e-posta: asli.sirin@marmara.edu.tr

dan hareketle makalede, yalnızca çatışmalara son veren ve adeta savaşın “soğuk” şekilde sürmesine zemin hazırlayan Dayton modelinin yarattığı sorunların Bosna’nın ilerlemesinin önünde engel oluşturduğu ve AB üyelik perspektifinin ülke için bir çıkış yolu olarak değerlendirilebileceği öne sürülmektedir.

Küresel aktörler, bağımsızlığından bugüne dek Bosna’da güçlü bir varlık sergilemişlerdir. Bu gerçeğin altını çizen bu makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Avrupa Birliği başta olmak üzere küresel aktörlerin Bosna Savaşı sırasında izledikleri siyaset ve müdahaleleri ele alınmaktadır. Savaş sonrası Bosna’ya yer verilen ikinci bölümde Dayton modeli ve modelin yarattığı sorunlara yer verilmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise, son gelişmeler de dahil olmak üzere Avrupa Birliği yolunda Bosna mercek altına alınmaktadır.

1. Bosna Savaşı ve Küresel Aktörler

1990’lar Sovyet Bloğunda yer alan ülkeler için iktisadi ve siyasal değişim yılları olmuştur. Bu deneyim bazıları için çok sorun getirmezken bazıları için durum farklı seyretmiş ve savaşı beraberinde getirmiştir. Bloкта yer alan ülkeler arasında “sosyalizmin gülen yüzü” olarak nitelendirilen Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin (YSFC) yaşadığı deneyim ne yazık ki kanlı olmuştur. YSFC’nin kurucu cumhuriyetlerinden biri konumundaki Hırvatistan’da bağımsızlık ilanından kısa süre sonra başlayan çatışmalar, diğer kurucu cumhuriyet olan Bosna-Hersek’e sıçramıştır. 3 Mart’ta bağımsızlığını ilan eden Bosna’yı 6 Nisan 1992’de önce Avrupa Topluluğu (AT) ve hemen ardından Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) tanınması üzerine Saraybosna’nın Sırp kuvvetlerce kuşatılması üç yıldan fazla sürecek olan savaşı başlatmıştır.

1992’nin yaz aylarında çatışmaların giderek daha dramatik bir boyut kazanmasıyla beraber uluslararası toplumun hareket geçmesine yönelik baskı artmış; o sırada AT dönem başkanı olan İngiltere, savaşın taraflarını Ağustos ayı sonunda Londra’da düzenlenecek olan konferansa çağırmıştır. Kon-

ferans sonunda AT'nin 1991 yılından beri toplanmakta olan Yugoslavya Konferansı'nın¹ yerini Uluslararası Eski Yugoslavya Konferansı (UEYK) almıştır. Bunun yanı sıra, "çatışmaların sona erdirilmesi, güç kullanımına son verilmesi, kuvvet kullanarak elde edilen kazançların tanınmaması, devletlerin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin tanınması ve tanınmış sınırların dokunulmazlığını içeren anlaşmaya varılması için"² gerekli genel ilkeler benimsenmiştir. Ancak Konferans'ta kabul edilen bildirimler herhangi bir sonuç vermemiştir.

Ekim ayının sonuna doğru UEYK eş-başkanları olan C. Vance ve Lord Owen, Bosna'da yaşanmakta olan savaşı sona erdirme amacıyla hazırladıkları ilk ayrıntılı öneriyi UEYK'ya sunmuşlardır. Vance-Owen Planı diye anılan plana göre, Bosna'nın üniter devlet niteliği devam edecek fakat ülke içi toprak dağılımında etnisite esas alınacaktı. Devlet yönetiminde ise, "kanton" adı verilen eyaletler söz sahibi olacaktı.³ Vance-Owen Planı, savaşı sona erdirmeye hem başarılı olamamış hem de Hırvat ve Müslüman kuvvetler arasında çatışmaların patlak vermesine yol açmış; Sırp Meclisi'nin Planı reddetmesi üzerine de 1993 yılının Mayıs ayında tarih olmuştur.

Planın tarih olmasından kısa bir süre sonra BM Güvenlik Konseyi, Saraybosna, Tuzla, Bihaç, Srebrenitsa, Jepa ve Gorajde'yi "güvenli bölge" ilan etmiştir. Bu şehirlerin güvenliğini BM Barış Koruma Gücü (BMBKG) sağlayacaktı. Ancak "güvenli bölge"ler hiçbir şekilde korunamamış ve çatışmalar tüm hızıyla sürerken bu bölgeler Sırp askeri güçleri için birer hedef olmuşlardır.

Temmuz ayına gelindiğinde, UEYK eş-başkanlarının yeni bir plan hazırladıklarını görüyoruz. Lord Owen ile C. Vance'ın yerine gelen T.

¹ N. Aslı Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna: Mültecilerin Geri Dönüşü Üzerine Bir Alan Araştırması* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013).

² Steven L. Burg ve Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention* (New York: M. E. Sharpe, 2000), 212.

³ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 59.

Stoltenberg'in hazırladığı plan, Müslümanlar için kabul edilemez bir plan-
dı çünkü plan uyarınca, Bosna topraklarının %30'u kendilerine verilecek
olsa da ülkenin doğusu ve kuzey-batısında yer alan Priyedor bölgesinde
Müslümanlar'ın çoğunluğu oluşturdukları yerler etnik açıdan "temizlen-
miş" idi ve Sırplar'a verilecekti. Bosna hükümetinin planı reddetmesi üze-
rine Owen-Stoltenberg Planı da tarihe karışmıştır.⁴

Kasım ayında taraflar arasında müzakereler devam etmiş ancak hiçbirin-
den sonuç alınamamıştır. Bu arada ülkenin güneyinde yer alan Hersek
bölgesinde Müslümanlar'la Hırvatlar arasındaki çatışmalar da şiddetini
arttırmış; çatışmalar sırasında Osmanlı döneminden kalma Mostar Köp-
rüsü Hırvat topçusunun attığı havan topuyla yıkılmıştır. Köprünün Kasım
ayında yıkılmasından birkaç ay sonra savaşın gidişatını değiştirecek nite-
likte bir olay yaşanmıştır. 1994'ün Şubat ayında Saraybosna'nın pazarye-
ri olan Markale'nin bombalanması sonucu yaklaşık yetmiş kişi yaşamını
yitirmiştir. Bu katliam, savaşı durdurmaya yönelik harekete geçilmesi için
kamuoyunun haykırışına yol açmıştır. Nitekim NATO kısa bir süre içinde
ültimatömler yayınlayarak, Sırplar'ın Saraybosna'ya saldırılarını durdurma-
dıkları ve şehrin etrafını çevreleyen tecrit bölgesinden silahlarını çekme-
dikleri takdirde hava saldırısını başlatacağını duyurmuştur.⁵

Saraybosna'da bunlar yaşanırken, ABD'nin Hırvat-Müslüman çatışmasına
son verme girişimleri de devam etmiştir. Ocak ayı içerisinde Hırvatistan
ve Bosna Hükümeti'nin Dışişleri Bakanlarının UEYK arabulucularının
gözetiminde yaptıkları toplantı sonuç vermemiş, ancak zamanla Hırvat ve
Müslümanlar'ın aralarındaki çatışmanın sona ermesinin daha kazançlı ola-
cağını anlamaları üzerine, "o dönem itibarıyla ele geçirilen topraklarda or-
tak bir Müslüman-Hırvat federasyonunun oluşması"nı⁶ öngören ABD'nin
aracılık ettiği planı kabul etmişlerdir. Böylece 1 Mart 1994'te imzalanan
Washington Anlaşması sonucu Boşnak (Müslüman)-Hırvat Federasyonu

⁴ AB Hareket Planı gibi Owen-Stoltenberg Planı'nın değiştirilmiş biçimleri ilerleyen
aylarda tartışılmış fakat hiçbiri taraflarca kabul görmemiştir.

⁵ Burg ve Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina*, 287.

⁶ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 66.

kurulmuştur. Anlaşma, Federasyon'un belli sayıda kantondan oluşan tek bir siyasi birim, Mostar kentinin ise AB yönetiminde olmasını öngörmüştür.^{7 8}

Washington Anlaşması'ndan sonra, UEYK müzakerelerinde ilerleme kaydedilememesi ve Sırp güçlerine karşı güç kullanılmasına Birleşmiş Milletler'in muhalefet etmesi üzerine Amerikan yönetimi, Bosna'daki savaşı sona erdirmeye yönelik girişimlerini hızlandırmıştır. Diğer yandan anlaşmazlığı diplomatik yollardan çözme yanlısı olan UEYK, ABD'yi diplomasi masasına çekmek ve bu süreçte oynadığı merkezi rolü korumak amacıyla Amerikan, Rus, Fransız, Alman ve İngiliz temsilcilerden oluşan bir Temas Grubu kurulmasını önermiş, bunun üzerine Temas Grubu Nisan ayının sonunda kurulmuştur.

Temas Grubu'nun kurulmasıyla birlikte, anlaşmazlığın taraflarının kendi aralarında yaptıkları müzakereler son bulmuş, Grubun temsilcileri tarafların her biriyle ayrı ayrı görüşmelere başlamıştır. Toplantılar ilerledikçe, sonuç alınmayacağı anlaşılmış, zira büyük devletlerin duruşlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. ABD, Bosnalı Sırp lar üzerinde askeri baskı uygulamak gerektiği görüşünü savunurken, Sırp lar'a destek veren Rusya bu görüşe karşı çıkmıştır.

Öte yandan, ABD'nin yeni bir plan hazırlama yanlısı olmamasına karşın Temas Grubu Temmuz ayında harita biçiminde bir ultimatoma hazırlamıştır. Söz konusu harita uyarınca, Boşnak-Hırvat Federasyonu toprakların % 51'ni alırken geri kalan % 49'luk kısım Bosnalı Sırp lar'a verilmiştir. Bosnalı Sırp lar'ın haritayı kabul etmemeleri üzerine bu Planın akıbeti de öncekiler gibi olmuştur.

⁷ Anlaşma tam anlamıyla uygulanamamakla beraber Hırvat ve Müslümanlar arasındaki çatışmaları sona erdirip iki grubun Sırp güçlerine karşı ittifak yapmalarına zemin hazırlaması açısından önem taşımaktadır. Burg ve Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina*, 294.

⁸ Mostar'ın AB yönetiminde olmasıyla ilgili ayrıntı için bkz. Sumantra Bose, *Bosnia after Dayton: Nationalist partition and international intervention* (New York: Oxford University Press, 2002), 106-116.

ABD eski Başkanlarından J. Carter'in çabaları sonucunda 1994 yılının sonunda Bosna Hersek Ordusu ile General Miladiç'in kumandasındaki Sırp kuvvetlerden oluşan Sırp Cumhuriyeti Ordusu (SCO) arasında bir ateşkes anlaşması imzalanmış, fakat ateşkes yalnızca dört ay sürmüştür. 1995 Mayıs'ının sonuna doğru Tuzla kentinin ana caddesinin bombalanması sonucu yetmiş bir kişi yaşamını yitirirken, bir süredir ara verilmiş olan Saraybosna'nın bombardımanına devam edilmiş ve çoğu Fransız olmak üzere üç yüz elliden fazla BMBKG askeri Sırp kuvvetlerce rehin alınmıştır. Bu olaydan sonra Fransa, "Bosnalı Sırplar'ın saldırganlığına daha sert biçimde karşılık verecek bir 'Acil Tepki Gücü'nün oluşturulması"na⁹ yönelik baskı yapmaya başlamıştır. Gerek BM gerekse Batı Avrupa ülkelerinin çoğu Fransa'ya destek vermiş ve bünyesinde Fransız, İngiliz, Hollandalı, Belçikalı ve Alman birlikleri bulunduran Acil Tepki Gücü Haziran sonunda oluşturulmuştur. Bu arada SCO da "güvenli bölge"lerden biri konumundaki Srebrenitsa'yı çevreleyen dağlara konuşlanarak saldırı hazırlıklarına başlamıştır.

Sırplar, 24 Haziran 1995'te Srebrenitsa'yı askerden arındırma tehdidinde bulunmuş ama tehditleri BMBKG tarafından önemsenmeyince kısa bir süre içinde kenti kuşatmış ve bombardımana başlamışlardır. 8 Temmuz'da SCO, kentin güvenliğini sağlamakla yükümlü Hollandalı BMBKG birliğini geri çekilmeye zorlamış, ertesi gün de civar köy ve kasabalardan gelen binlerce Boşnak'ın Srebrenitsa'ya sığındığı sırada SCO otuz BMBKG askerini rehin almıştır. Bunun üzerine, NATO'ya 11 Temmuz'da hava saldırısı yapılma emri verilmiştir. Ancak saldırı yalnızca tank veya top atışı şeklinde olacaktı. Bu emir, SCO'nun rehin tuttukları askerleri öldürme tehdidinde bulunmasına yol açmış ve Hollanda hükümeti NATO'dan hava saldırılarını o dönemlik durdurmasını istemiştir. Bunun sonucunda ise Srebrenitsa kenti, 11 Temmuz günü birkaç saat içinde düşmüş ve Hollandalı BMBKG askerleri, Müslüman aileleri kentin 6 km kuzeybatısında yer alan Potoçari köyündeki BMBKG üssüne götürmüşlerdir. Ertesi gün Srebrenitsa'ya giren Sırp kuvvetleri, kentin düşmesinden beri gözaltında

⁹ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 68.

tutulan binlerce Müslüman erkeği, “otobüslerle sonradan ölüm tarlaları diye anılacak olan yerlere”¹⁰ götürmüşlerdir. Kentin düşüşüne seyirci kalan Hollandalı BMBKG birliği de 13 Temmuz’da Srebrenitsa’dan ayrılmıştır.

Srebrenitsa’dan sonra Sırp’ların hedefi bir diğer “güvenli bölge” olan Jepa’ydı. Kuşatıldıktan on bir gün sonra düşen Jepa’da BM gözlem noktaları da bombalanmıştır. Bosna’da yaşananlar karşısında kızgınlığı iyice artan Amerikan yönetimi, Senato’da yapılan oylama neticesinde Bosna’ya uygulanan silah ambargosundan tek taraflı çekilme yönünde karar almıştır. Ayrıca BM İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Mazowiecki de, iki “güvenli bölge”nin BM tarafından korunamamasını protesto etmek amacıyla görevinden istifa etmiştir.

Ağustos ayının sonuna gelindiğinde, Saraybosna’nın pazaryeri olan Markale yine bombalanmış ve otuz sekiz kişi yaşamını yitirmiştir. Bu katliamın zamanlaması manidardı, zira Batı’nın Sırp kuvvetlere karşı hava saldırısında bulunma kararını almasının akabinde gerçekleşmişti. Katliamdan iki gün sonra NATO, Kararlı Güç Harekatı’nı başlatmıştır. Harekatla birlikte Sırp Cumhuriyeti Meclisi, Boşnak-Hırvat Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti arasında birlik oluşturulmasına yönelik ABD önerisini kabul ettiğini ve müzakerelere başlayacağını duyurmuştur. Buna rağmen NATO hava hareketini 12 Eylül’e dek sürdürmüştür.

Bosna’nın siyasi geleceğine ilişkin müzakereler, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Sırbistan arasında ABD’nin Ohio eyaletinin Dayton şehrinde yer alan Wright-Patterson Hava Üssü’nde 1 Kasım 1995’te başlamıştır. Müzakereler esnasında taraflar arasındaki anlaşmazlıkların aynen devam ettiği görülmüştür. Hırvatlar, devlet erkinin Boşnak-Hırvat Federasyonu’nda olmasını isterlerken, Bosnalı Sırp’lar güçlü bir Sırp Cumhuriyeti’nden yanaydılar. Birleşik bir Bosna isteyen tek taraf ise Müslümanlar’dı. Dayton’daki görüşmelerde bu görüş farklılıkları önem arz etmektedir. Ancak esas sorunu savaş sonrası çizilecek Bosna haritası oluşturmuştur. Müslüman-Hırvat

¹⁰ Tom Gallagher, *The Balkans after the Cold War: From Tyranny to Tragedy*, (London and New York: Routledge, 2003), 159.

ittifakı sonuç vermiş ve 1995 yazında başlattıkları ortak hücum sonucunda Bosnalı Sırp'ların ellerindeki topraklarda ciddi miktarda azalma olmuştur. Dayton'daki müzakereler devam ettiği sırada Bosna topraklarının % 49'u Sırp'ların, geri kalanı Müslüman-Hırvat Federasyonu'nun kontrolü altındaydı. Bosnalı Sırp'ların adına karar vermede tek yetkili kişi olan Sırbistan Devlet Başkanı Milošević, 18 Kasım'da 49-51'lik ayrımın muhafazası şartıyla Saraybosna'nın kontrolünün Müslümanlar'a devredilmesini kabul etmiş, fakat Bosna hükümeti ABD'nin ultimatoma kadar toprak paylaşımını onaylamamıştır.

Kasım ayı boyunca süren müzakereler sonuç vermiş ve Bosna'da savaşa son veren anlaşma Bosna Hersek, Hırvatistan ve Yugoslav Federal Cumhuriyetleri arasında 21 Kasım'da parafe edilmiştir. Bunun üzerine BM de Yugoslavya üzerindeki yaptırımları sona erdirmeyi ve uyguladığı silah ambargosunu aşamalı biçimde kaldırmayı kabul etmiştir. Dayton'da parafe edilen anlaşma, Fransa'nın ısrarı sonucu 14 Aralık'ta Elysée Sarayı'nda imzalanmıştır. Törenden hemen önce ise Londra'da toplanan konferansta barış planının ayrıntıları görüşülmüştür.

Dayton anlaşmasıyla birlikte Bosna'da silahlar susmuş, savaşı diplomatik yollardan sona erdirmeye çalışan Avrupa başarısız olmuş ve ABD, Bosna'da yaşanan savaşı Avrupa'nın sorunu olarak görse de Clinton yönetimi, kamuoyunun baskılarına dayanamayıp müdahale etmek durumunda kalmıştır. Bosna Hersek, üç yılı aşkın bir süredir devam eden savaşın sona ermesiyle beraber, nevi şahsına münhasır şekilde barış anlaşmasının yaratıldığı bir devlet olarak dünya siyaset sahnesindeki yerini almıştır.

2. Savaş Sonrası Bosna

Dayton Barış Anlaşması (resmi adıyla Bosna ve Hersek'te Barış için Genel Çerçeve Anlaşması), Bosna'da silahların susmasını sağlamış fakat aynı zamanda anayasası bir anlaşma eki olan, bayrağı ve ulusal marşıyla uluslararası toplum tarafından yaratılan bir devlet ortaya çıkarmıştır. Saraybosna

Üniversitesi profesörlerinden birinin “Frankeştayn anlaşması”¹¹ diye tabir ettiği anlaşma, zaman içerisinde yönetsel sorunları beraberinde getirmiş ve işlevsizliği “Dayton modeli”nin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu bölümde “Dayton modeli” ve yol açtığı sorunlarla beraber modelin sorgulanmasına yer verilmektedir.

2.1. Dayton Modeli

Dayton Barış Anlaşması, “consociational”¹² (ortaklaşmacı) ve asimetrik çok-uluslu bir federasyon ortaya çıkarmıştır.¹³ Bu federasyonun özellikleri şunlardır: a) uluslararası toplumun askeri-siyasi dengelyi değıştirmek istememesi sonucu savaşın sonuna doğru elde edilen toprak dağılımına dayanmaktadır, b) Boşnak, Hırvat ve Sırlar’ın eşit olduğu üç uluslu bir devlet yapısına sahiptir ve c) etnik kökenden bağımsız yurttaşlık (Bosnalılık) esası getirilmiştir.¹⁴ Ancak Bosna Hersek’in gerçek anlamda bir federasyon olduğunu söylemek pek mümkün değildir, zira federasyonlarda merkezi otorite, alt birimler arasındaki uyuşmazlıkları kanunlarla çözüme yetkisine sahipken, zayıf bir hukuki yapıya sahip Bosna’da federe cumhuriyetlerin alt-birimleri merkezi devletten daha güçlüdür.¹⁵

Dayton modelinde iki özellik ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Bosna’nın çok katmanlı devlet yapısına sahip olmasıdır. İki alt-birim (entite) ve bir özerk bölgeden oluşan Bosna Hersek, on dört kademeli bir hükümet yapısına sahiptir. Alt-birimler, Bosnalı Sırlar’ın etnik temizlik sonucu elde ettikleri, ülke topraklarının % 49’undan meydana gelen Bosna Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) ve toprakların geri kalanına sahip Bosna Hersek Federasyonu adıyla bilinen, on kantondan müteşekkil Boşnak-Hırvat Fe-

¹¹ Ray Wilkinson, “The ‘miracle’ of Dayton – 10 years later”, *Refugees* 140, 16.

¹² “Consociational” (ortaklaşmacı) sistem, Belçika, İsviçre, Avusturya gibi dinsel, ideolojik, bölgesel ve kültürel açılardan bölünmüş devletlerde görülen ve koalisyon hükümetleri, güçler ayrılığı, etkin çift meclisli ve çok partili sisteme dayalı bir demokrasi sistemidir.

¹³ Cemile Haliloviç-Tekin, *Bosna-Hersek Devleti: 1991-2011* (İstanbul: Çizgi, 2012), 46.

¹⁴ A.g.e., 46-47.

¹⁵ A.g.e., 47.

derasyonu ve özerk bölge, ülkenin kuzeyindeki uluslararası denetim altında kendi kendini idare etmekte olan Brčko Bölgesi'dir. İkinci olarak, savaş sonrasında uluslararası toplumun ülkede etkin biçimde varlığını devam ettirmesidir. DBA'nın sivil taraflarının uygulanmasını garanti altına almakla yükümlü olan Yüksek Temsilcilik Ofisi başta olmak üzere, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Birliği ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Bosna'nın yeniden yapılanmasında önemli rol oynamışlardır.

Dayton modelinde öne çıkan diğer hususlar nelerdir? Öncelikle Bosna Hersek'in, devlet düzeyinde bir, entiteler düzeyinde ikişer, Brčko özerk bölgesi için bir ve BH Federasyonu'nda yer alan her kanton için birer olmak üzere on üç anayasalı bir devlet olduğunu görüyoruz. Bosna Hersek ortak devleti, BH Federasyonu ve Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin ayrı anayasaları bulunmaktadır. Ülkenin ortak devlet kurumlarını oluşturan iskeletten öteye gidemeyen Bosna Hersek Anayasası, kolektif olarak tanımlanan üç topluluğun – Sırlar, Hırvatlar ve Boşnaklar – eşitliği ve oransal temsiline dayanmaktadır.¹⁶ İkinci olarak, devletin yasama organının Halklar Meclisi ve Temsilciler Meclisi olmak üzere çift meclisten oluşan Parlamento, yürütme organının ise üç üyeli kolektif başkanlık sistemine dayalı Cumhurbaşkanlığı olduğunu söylemek gerekir. Üçüncü husus, ülkenin iki merkezi kurumunda Bosnalı olmayanların söz sahibi olmasıdır. Bu kurumlar Anayasa Mahkemesi ve Merkez Bankası'dır. Dokuz yargıçtan oluşan Anayasa Mahkemesi'nin altı yargıcı alt-birimlerce seçilmekte, üç yargıcı ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından atanmaktadır.¹⁷ Merkez Bankası'nın Yönetim Kurulu, "IMF'nin Cumhurbaşkanlığı'na danışmasının ardından atadığı Başkan ve Cumhurbaşkanlığı'nın atadığı Federasyon'dan tek oy paylaşan biri Hırvat, biri Boşnak olmak üzere iki üye ve Sırp Cumhuriyeti'nin bir üyesinden oluşmaktadır. Başkan ... Bosna-Hersek ya da komşu devletlerden birinin vatandaşı olamaz. ...".¹⁸

¹⁶ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 119.

¹⁷ AİHM yargıçları atamadan önce Cumhurbaşkanlığı'na danışmaktadır.

¹⁸ Office of the High Representative, Constitution of Bosnia and Herzegovina, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372 (Erişim: 07/05/2016)

Dayton modelindeki devlet yapısı incelendiğinde, yukarıda da belirtildiği gibi, çok-katmanlı olduğu görülmektedir. BH Federasyonu ve Bosna Sırp Cumhuriyeti, bu yapıdaki entiteleri, Brčko Bölgesi ise özerk bölgeyi oluşturmaktadır. BH Federasyonu'nda, beşini Boşnaklar, üçünü Hırvatlar'ın meydana getirdiği, iki de karma olan on kanton bulunmaktadır. Kantonlar, “kendine ait anayasası, halk tarafından seçilmiş tek meclisli yasama organı, parlamenterler tarafından seçilen bir ‘başkan’ ve ‘başbakan’ın başkanlık ettiği hükümet”leri¹⁹ olan birimlerdir. Yasama organı, Temsilciler Meclisi ve Halklar Meclisi’nden oluşan çift meclisli parlamentodur. Bosna Sırp Cumhuriyeti, yarı egemen statüye sahiptir ve bu sayede devlet içinde devlet gibi hareket edebilmektedir. Sırp Cumhuriyeti’nde kuvvetler ayrılığı ve parlamentonun üstünlüğü göze çarpmaktadır. Başbakan ve bakanların kolektif sorumlulukları vardır, devlet başkanı ise sembolik bir role sahiptir.²⁰ Belediyelerin SC yönetiminde önemli bir yere sahip oldukları söylenebilir. Brčko Bölgesi, statüsüyle Dayton müzakerelerinde en çok tartışılan konulardan biri olan bölgedir. Hangi alt-birime ait olacağı konusu müzakerelerde netlik kazanamamış ve savaş sonrası kurulacak hakem kurulunca belirlenmesi kararlaştırılmıştır. 1997-99 yılları arasında çıkarılan bir dizi kararname sonucunda Bölge’nin kurulma süreci Mart 2000’de başlamıştır. Brčko, üniter, çok-etnikli ve uluslararası denetim altında bulunan bir hükümete sahiptir.²¹ Yüksek Temsilci Yardımcısı, Brčko’nun denetiminden sorumludur.

Dayton modelinin diğer özelliği, uluslararası kurum ve kuruluşların Bosna’daki etkin bir varlık göstermesidir ki model uluslararası toplum tarafından geliştirildiği için bu durum hiç şaşırtıcı değildir. DBA ile ülkedeki barışın uygulanmasından sorumlu konseyin (Barış Uygulama Konseyi)²² oluşturduğu Yüksek Temsilcilik Ofisi, bu kurumların başında gelmektedir.

¹⁹ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 122-123.

²⁰ A.g.e.,124.

²¹ A.g.e.,125.

²² Barış Uygulama Konseyi, barışı uygulama görevi olan, geçici bir koalisyonudur. Ülkedeki barışa çeşitli şekillerde katkıda bulunan elli beş ülke ve kuruluştan meydana gelmiş ve BM Güvenlik Konseyi tarafından desteklenmiştir.

DBA'nın Sivil Uygulamaya Dair Anlaşma Eki'nin 2. Maddesinde belirtildiği üzere, Yüksek Temsilcinin görevleri arasında 'yapılan barışın uygulanmasını denetlemek; Sözleşme'nin tarafları ile yakın teması sürdürmek ve Sözleşme'nin sivil yönlerine uymalarını desteklemek; barışın sivil yönlerinin etkin biçimde uygulanmasını garanti etmek amacıyla BH'de bulunan sivil örgüt ve kuruluşların faaliyetlerini koordine etmek ...'²³ (OHR) yer almaktadır. Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin finansmanı Barış Uygulama Konseyi tarafından sağlanmakta ve Ofisin görev ve faaliyetlerini yoğunlaştırdığı alanlar Konseyin ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir.

Barış Uygulama Konseyi toplantıları, Yüksek Temsilciliğin görevlerine ilişkin kritik kararlar alındığından ötürü Bosna'da barışın uygulanması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Aralık 1997'de Bonn'da düzenlenen toplantı, oldukça can alıcıdır, zira Yüksek Temsilci'ye "Bonn Yetkileri" olarak adlandırılan, 'yasal yükümlülüklerini ve Dayton Barış Anlaşması'nın hükümlerini ihlal eden memurları görevden alma ve Bosna ve Hersek'in yasama kurumları yapmadığı takdirde, uygun görürse kanun koyma' yetkileri verilmiştir.²⁴

DBA'nın imzalanmasından 2006 yılına dek Bosna'da Yüksek Temsilci olarak görev yapanlar, Aralık 1995-Haziran 1997 arasında C. Bildt, Haziran 1997-Temmuz 1999 arasında C. Westendorp, Ağustos 1999-Mayıs 2002 arasında W. Petritsch, Mayıs 2002-Ocak 2006 arasında P. Ashdown'dur.

Aslında Ocak 2006'da Yüksek Temsilciliği devralan C. Schwarz-Schilling'in görev süresi Haziran 2008'de, Yüksek Temsilciliğin ülkedeki görevi de aşamalı olarak sona erecekti. Ancak Schwarz-Schilling, anayasa ve polis reformu konularında ilerleme sağlayamadığı için yerine Slovakyalı bir diplomat olan M. Laycak getirilmiştir. Temmuz 2007'de göreve başlayan Laycak, Mart 2009'a kadar Yüksek Temsilcilik görevini sürdür-

²³ Office of the High Representative "The Mandate of the OHR", http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/default.asp?content_id=38612 (Erişim: 07/05/2016)

²⁴ Yüksek Temsilciler'in bazılarının bu yetkileri kullandığı görülmektedir.

müştür. O tarihten günümüze kadar da Yüksek Temsilcilik görevini Avusturyalı diplomat Dr. V. Inzko yerine getirmektedir.²⁵

Bosna'ya savaş sonrası geçiş sürecinde yardımcı olma amacıyla ülkede varlık gösteren diğer önemli aktörler Avrupa Birliği, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'dır. Avrupa Birliği'nin Bosna ile ilişkilerine ilerleyen bölümde ayrıntılı biçimde yer verilmektedir. Dolayısıyla burada AB'nin, savaşın ertesinde diğer uluslararası kurum ve kuruluşlarla beraber Bosna'yı "güvenli bir ortamda, işleyen bir ekonomiye sahip, istikrarlı ve demokratik bir toplum haline getirme sorumluluğunu" üstlendiğini söylemek yeterli olacaktır.

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Bosna'da savaşın başlaması üzerine insani yardımı koordine etmekle görevlendirilmişti. Savaş sona erdiğinde ise, yerinden edilmiş kişilerin evlerine geri dönmelerini sağlamak amacıyla faaliyet göstermeye başlamıştır. "Mültecilere uluslararası koruma sağlama ve onların sorunlarına çözüm bulma görevi çerçevesinde, DBA'nın 7. Eki'ndeki hükümlere uygun olacak biçimde, Bosna Hersekli mülteciler ve ülkesinde yerinden edilenlerin geri dönüş ve yeniden uyumlarını kolaylaştıracaktı".²⁶

AGİT Bosna Hersek Misyonu ise, güvenliği sağlamanın dışında ülkede sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunmakta, eğitim alanındaki reformları desteklemekte ve Bosna Hersek yurttaşlarının insan haklarını korumaktadır.²⁷ Misyunun faaliyetlerini çeşitli alanlarda yoğunlaştırdığı söylenebilir. Bu alanlar incelendiğinde, öncelikle yurttaşların yerel siyasete katılmalarını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, yurttaşların yerel düzeyde karar-alma sürecinde yer almaları için etkin mekaniz-

²⁵ 2002-2011 yılları arasında Yüksek Temsilci aynı zamanda AB Özel Temsilcisi olarak görev yapmış, 2011 yılında AB'nin Bosna için katılım öncesi stratejisini geliştirme kapsamında bu görevler tekrar ayrılmıştır. Aydın Babuna, "European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy", *Perceptions*, 19, No. 2, 7.

²⁶ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 138.

²⁷ OSCE Mission to Bosnia Herzegovina, www.osce.org/bih (Erişim: 01/06/2016)

maları oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, ülkedeki parlamentolara yasama kapasitelerini geliştirme, teknik ve profesyonel açıdan uzmanlıkları güçlendirme ve yurttaşlara karşı hesap verebilir konumda olmaları için yardım etmekte; Bosna'nın eğitim sistemini, ülkenin uluslararası yükümlülükleri doğrultusunda, reform ve daha katılımcı ve dostane bir okul ortamı yaratarak yeniden yapılandırmakta; hükümet yetkililerine, Bosna yurttaşlarının iktisadi ve sosyal haklarına ilişkin gerekleri, uluslararası ve Avrupa insan hakları standartlarına uygun şekilde, yerine getirmelerine yardımcı olmakta; Bosna'nın hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı, demokratik bir devlet olması ve hükümetlerin uluslararası insan hakları ve temel özgürlüklere saygı duymaları için gerekli olan güçlü, etkin, bağımsız ve tarafsız bir yargının varolmasını sağlamakta; belediyeleri güçlendirme ve yurttaşlarla belediye yetkilileri arasındaki iletişim ve işbirliğini artırma yoluyla ülkenin demokratik kurumlarının güçlenmelerine yardım etmekte; ve sürdürülebilir, istikrarlı bir güvenlik ve savunma ortamı yaratması için Bosna'yı güçlendirmektedir.²⁸

2.2. Dayton Modelinin Yarattığı Sorunlar

Dayton Barış Anlaşması, yukarıda da belirtildiği üzere, Bosna'da savaşı sona erdirmiş fakat aynı zamanda karmaşık ve devlet seviyesinde karar almayı güçleştiren bir siyasi yapı getirmiş; iki ayrı devlet şeklinde davranan Bosna Sırp Cumhuriyeti ve BH Federasyonu yüzünden hızlı işleyen bir karar mekanizması oluşturulamamıştır.²⁹ Dayton modeli olarak nitelendirilebileceğimiz bu karmaşık yapı, AB ve ABD gibi küresel aktörlerce işlevsiz olduğu ve sorunlar yarattığı gerekçesiyle eleştirilmekte ve sadeleştirilmesi istenmektedir. Bu kapsamda pek çok sorundan bahsetmek mümkün ancak bu makalede DBA'nın doğasından kaynaklanan sorunlar, Yüksek Temsilci'nin yetkilerine ilişkin sorunlar, egemenliğin kullanımı kapsamında sorunlar ile yapısal sorunlar, etnik sorunlar ve ekonomik sorunlara yer verilmektedir.

²⁸ A.g.e.

²⁹ Halilović-Tekin, *Bosna Hersek Devleti*, 46-48.

DBA'nın kendisinin yarattığı sorunlarla başlayacak olursak, öncelikle Anlaşma'nın bazı hükümlerinin gelecekte yeniden savaşın çıkmasına yol açacak nitelikte olmasından ötürü Bosna'da nihai bir barıştan söz etmenin mümkün olmadığını vurgulamak gerekir. Ülkede yaşayan Sırp ve Hırvatlar, Sırbistan ve Hırvatistan'la birleşme emellerini her fırsatta dile getirmektedirler. Ayrıca DBA'nın Yüksek Temsilcilik aracılığıyla uluslararası toplum tarafından dayatılması, tarafların memnuniyetsizliğini arttırmaktadır. Bosna, karmaşık siyasi yapısı ve karar alma mekanizmasıyla atipik bir devlet görüntüsü sergilemektedir. Birleşik bir Bosna Hersek devletinden ise söz etmek mümkün değildir, zira Boşnak ve Hırvatlar, bir federasyonda birleştirilmişken Sırp'ların ayrı bir cumhuriyete sahip olmaları kendi içinde çelişkili bir durum ortaya çıkarmıştır. DBA'nın mimarı R. Holbrooke da Anlaşma'nın bazı kusurlar içerdiğini ifade etmektedir. Holbrooke'a göre DBA'nın iki temel kusuru vardır. İlki, Sırp kesimine "Sırp Cumhuriyeti" ismini sürdürmesine izin vermesidir. Diğer bir deyişle, Bosnalı Sırp cumhuriyet olarak tanınan bir devletçiğe sahip olmuşlardır. Nitekim bunun verilmemesi gereken bir ödün olduğu Holbrooke tarafından da anlaşılmıştır.³⁰ İkinci kusur ise, NATO'nun tarafları silahtan arındırmaya mecbur etmemesi yüzünden, DBA'nın birbirine düşman olan iki orduyu – Sırp ordusu ile BH Federasyonu ordusu – ülkede bırakmasıdır. Bu bağlamda, DBA'nın kendisi Bosna için sorunlu bir yapı yaratmıştır.

Yüksek Temsilciliğin yetkilerine ilişkin sorunlar değerlendirildiğinde, Bosna'da uygulanan politikaların DBA'ya uygun olup olmadığına karar veren tek yetkili organ konumundaki Yüksek Temsilciliğin, yukarıda belirtilen "Bonn Yetkileri"nden kaynaklandığı vurgulanmalıdır. 1997 yılında verilen ve 2000'de alınan bir kararla arttırılan yetkiler, Yüksek Temsilci'nin cumhurbaşkanları, başbakanları, yargıç ve belediye başkanlarını görevden azledecek kararlar almasına olanak tanımaktadır.³¹ Bunun yanı sıra,

³⁰ R. Holbrooke, *Bir Savaşı Bitirmek* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 437-438.

³¹ Bosna'da görev yapan Yüksek Temsilciler, pek çok defa "Bonn Yetkileri"ni kullanmak durumunda kalmışlardır. Örneğin, Petritsch, 2001 yılında, Bosna içerisinde üçüncü bir entite oluşturmaya çalıştığını gerekçe göstererek Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin Hırvat

ilgili devlet kurumları bazı gerekli kanunları yapmadığı takdirde, Yüksek Temsilci'nin bu kanunları dayatma yetkisi vardır. Anayasa değişikliği de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu bağlamda, DBA öncesinde yürürlüğe girmiş olan entite anayasalarının Bosna anayasası ile uyumlu hale getirilmesi için tanınan altı aylık süre içinde entitelerin bunu yapmaması üzerine 2002 yılında Yüksek Temsilci'nin entiteler adına anayasa değişikliğini kabul etmiştir.³² Yüksek Temsilci'nin bu kadar güçlü bir konumda olması, Bosna'nın demokratik kurumlarının etkinliğini zayıflatmakta ve dolayısıyla sorun yaratmaktadır.

Egemenliğin kullanımı kapsamındaki sorunlar ile yapısal sorunlara bakıldığında, bunların entiteler kaynaklı olduğunun altını çizmek gerekir. Siyasal ve sosyal açılardan çoğulcu bir yapının hakim olduğu Bosna devleti, kuramsal olarak hukukun üstünlüğü ilkesine bağlıdır. Bu çerçevede Bosna'nın egemenlik anlayışı "modern sınırlı egemenlik" anlayışıdır ki bu anlayışa göre egemenlik, içeride anayasa, dışarıda ise uluslararası hukuk tarafından çizilen sınırlarla daraltılmıştır ve devletin görevlerini yerine getirebilmesi için kullanması gereken zorunlu yetkilerden oluşmaktadır.³³ Egemenlik açısından Bosna devletinin karşılaştığı temel sorun, etnik, dini veya kültürel grupların devletin içerideki egemenliğine ortak olma isteğidir. Bu sorun karşısında devlet, ülkede yaşayan farklı grupların barış içinde bir arada yaşamalarını sağlamaya çalışmaktadır. Yapısal sorunlar bağlamında vurgulanması gereken ise, devletin egemenliğini entitelerden alması ve dolayısıyla entite kurumlarının merkezi devlet kurumlarından daha güçlü olmasıdır. DBA öncesi dönemde merkezi devlet kurumlarına yetki devredilmesini engelleyen Sırp yetkililer, savaştan sonra da bunu sürdürmüşler ve devlet kurumlarının güçlenmesini önlemişlerdir.³⁴ Ayrıca entitelerin onayı alınmadan merkezi devlet ne uluslararası hukuk işlemleri-

üyeyi olan A. Yelaviç'in üyeliğine son vermiştir. Bkz. M. Dalar, "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, Sayı:16, 105.

³² E. Türbedar, "Bosna-Hersek'te Anayasa Değişikliği: Normal Bir Devlete Dönüşme Umudu", *Stratejik Analiz*, 2, Sayı 25, 39.

³³ Haliloviç-Tekin, *Bosna-Hersek Devleti*, 65-66.

³⁴ A.g.e., 66.

ni gerçekleştirebilir ne de ulusal anlamda bir tasarrufta bulunabilir.³⁵ Diğer bir deyişle, merkezi devlet bir anlamda entitelerin vesayeti altındadır. Entitelerin bu şekilde güçlü olmalarının yanı sıra merkezi devlet kurumlarının pek işlevsel olamamaları var olan yapısal sorunları arttırmaktadır.

Son olarak etnik ve ekonomik sorunlara değinecek olursak, etnik sorunların en önemlisi Boşnaklar'la Bosnalı Sırp lar arasındaki gerginliğin devam etmesidir. Bosnalı Sırp lar, Sırbistan'la birleşme isteklerini ve Saraybosna yerine Belgrat'ı başkent kabul ettiklerini dile getirmekte ve onunla özel ilişkiler geliştirmektedir. Ayrıca Sırp milliyetçileri, Bosna Sırp Cumhuriyeti'ni ayrı bir devlet olarak görmektedirler. Bu nedenden ötürü Bosna Sırp Cumhuriyeti Boşnaklar'ın büyük bir kesimi tarafından Bosna'nın toprak bütünlüğü için tehdit olarak algılanmaktadır.³⁶ Öte yandan, Hırvatlar'ın bir kısmı anavatan gördükleri Hırvatistan'a göç etmekte, Bosna'dan ayrılmak istemeyenlerin bir kısmı da, özellikle kontrolleri altındaki Hersek bölgesinde "devlet içinde devlet" kurma isteklerini dile getirmektedirler.³⁷ Şirketler, okullar ve sağlık kurumları başta olmak üzere sosyal yaşamın pek çok alanında etnik bölünmüşlük gözlenmektedir. Öyle ki BH Federasyonu'nun karma kantonlarında "tek çatı altında iki okul" olgusu söz konusudur. Bu okullarda Boşnaklar ile Hırvatlar'ın iletişim kurmadıkları görülmektedir. Öğrenciler farklı kapılardan okula girmekte, farklı saatlerde tenffüs yapmaktadır; öğretmenlerin bile ayrı öğretmen odaları vardır.³⁸ Bu sorunlar, Bosna'nın üniter bir devlet olmasının önündeki engellerdir.

Ekonomik sorunlara bakıldığında, bölgeler arası uyumsuzluk, işsizlik, emekli maaşlarının düşüklüğü ve etnik ayrımcılığın öne çıktığı söylenebilir. Gerek entiteler arasındaki uyumsuzluk gerekse Brčko'nun özerk statüsü ülkenin yaşadığı ekonomik uyumsuzlukta rol oynamaktadır. Aslında bölgesel uyumsuzluk geçiş ekonomilerinde sıkça rastlanabilen bir durum

³⁵ M. Dalar, "Dayan Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği", 112.

³⁶ Haliloviç-Tekin, *Bosna-Hersek Devleti*, 66-67.

³⁷ A.g.e., 68.

³⁸ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 293.

ancak Bosna'da dikkat çeken, bölgeler arası farkların büyük olmasıdır.³⁹ Diğer taraftan, işsizlik Bosna için temel bir sorundur. Haziran 2012'de resmi kaynaklarca % 43.8 olarak açıklanan işsizlik gençler arasında ne yazık ki % 60lar civarındadır.⁴⁰ Emekli maaşlarının düşük olması ve etnik ayrımcılık da Bosnalılar açısından sorun yaratmaktadır. Uluslararası Kriz Grubu'nun 2002 yılında yayınladığı raporda belirtildiği gibi, savaş esnasında "etnik temizlik" yöntemi çerçevesinde "yanlış" etnik gruba üye olan Bosnalılar, milliyetçi partilerin hâkim oldukları kamu kuruluşlarından kovulmuşlar;⁴¹ savaş sonrasında da her etnik topluluk kendi insanını kayırmış ve daha önce çoğunluğu oluşturduğu bölgede savaş sonrasında azınlık konumuna düşenler etnik kökenleri yüzünden ayrımcılığa maruz kalmışlardır zira insanların üye oldukları etnik gruba bakılarak işe alınmaları söz konusudur.

Dayton modeli, yol açtığı sorunlar yüzünden sorgulanmakta ve değiştirilmesi talep edilmektedir. Bu bağlamda 2005 Martında yayınlanan "Bosna Hersek'te Anayasal Statü ve Yüksek Temsilcilik hakkında görüşleri" içeren Venedik Komisyonu Raporu'ndan söz etmek gerekir. Rapor'da Bosna'nın anayasal yapısıyla ilgili olan sorunlar şöyle sıralanmıştır: a) merkezi hükümetin entiteler karşısında zayıflığı, b) entite meclislerinin "ulusal hayati çıkarlar" sebebiyle sahip olduğu veto yetkisi,⁴² c) ulusal kimlik oluşumunun entitelerin etnisiteye dayalı yapıları tarafından engellenmesi ve d) Cumhurbaşkanlığı Konseyi ile Halk Meclisi'nin seçimi ve kompozisyonlarının Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Avrupa İnsan

³⁹ A.g.e., 252.

⁴⁰ Babuna, *European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy*, 15.

⁴¹ International Crisis Group, "The Continuing Challenge of Refugee Return in Bosnia&Herzegovina", *Balkans Report*, No. 137, 14.

⁴² Bosna'da yasaların etnik siyasi çıkarların yanı sıra entitelerin siyasi çıkarlarına da uygun olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra parlamentonun herhangi bir kararı ülkenin üç kurucu unsurundan birinin çoğunluğu tarafından "ulusal hayati çıkarlar"a aykırı olduğu gerekçesiyle entite meclislerince veto edilebilir. Don Hays ve Jason Crosby, "From Dayton to Brussels Constitutional Preparations for Bosnia's EU accession", *United States Institute of Peace*, Special Report 175, 3-4.

Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olmasıdır.⁴³ Rapor bu sorunlar yüzünden anayasa reformunun mutlaka yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Raporun yayınlanmasının hemen ardından siyasi parti yetkilileri, Venedik Komisyonu tarafından ortaya konulan anayasal sorunları tartışmak üzere, Amerikan Barış Kurumu yetkilileriyle beraber bir çalışma grubu oluşturmuşlar; bu grup yaptığı beş aylık çalışma neticesinde “Anayasa Değişiklikleri” metni hazırlamıştır. Bu metin gerek ABD gerekse AB üyesi devletler ve Avrupa Komisyonu yetkililerince desteklenmiş fakat 26 Nisan 2006'da Temsilciler Meclisi tarafından reddedilmiştir.⁴⁴

Venedik Komisyonu Raporu'nun yanı sıra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 22 Aralık 2009 tarihli Sejdic-Finci kararında,⁴⁵ Bosna-Hersek Anayasası'nın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal ettiğini belirterek “Üçlü Cumhurbaşkanlığı ve Halk Meclisi'ne seçilmek için aday olmak isteyenlere etnik kökene dayalı ayrımcılık yaptığına hükmederek, bu iki göreve seçilecek adayların etnik kökenine ve inancına bakılmaksızın eşit muameleye tabi tutulmaları gerektiğinin”⁴⁶ altını çizmiştir. Kararın üzerinden yaklaşık yedi yıl geçmesine karşın ihlal devam etmektedir.⁴⁷ Konuyla ilgili ayrıntılara Bosna ile AB arasındaki ilişkileri ele alan bir sonraki bölümde yer verilmektedir.

⁴³ A.g.e., 4.

⁴⁴ Mirzet Mujezinovic, “Bosna Hersek Parlamentosu (Sözde) Anayasa Değişikliklerini Reddetti”, 28.04.2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=297&type=16> (Erişim: 18/05/2016)

⁴⁵ DBA uyarınca, devlet başkanlığına seçilme hakkı sadece ülkenin kurucu unsurları olarak tanımlanan Boşnak, Hırvat Boşnak, Sırp ve Hırvatlar'a verilmiş; bunun üzerine, Bosna'da yaşayan azınlık mensuplarından Roman aktivist D. Sejdic ve ülkedeki Yahudi azınlığın temsilcisi J. Finci, “Anayasanın ve seçim yasasının, azınlıkları devlet başkanı seçilmekten men ettiği” gerekçesiyle 2006 yılında AİHM'ne başvurmuşlardır. AİHM, Sejdic ve Finci'yi haklı bulmuş ve Bosna Hersek'in aleyhine karar vermiştir.

⁴⁶ İktisadi Kalkınma Vakfı, “Bosna Hersek: AB Üyeliği Sürecinde Bölgenin Gerisinde Kalma Riskiyle Karşı Karşıya”, *Batı Balkanlar AB Yolunda*, (İstanbul: 2013), 60.

⁴⁷ European Commission, “Commission Staff Working Document – Bosnia and Herzegovina 2015 Report”, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf (Erişim: 09/06/2016).

Dayton modelinin sorgulanması ve DBA'nın eki konumundaki anayasanın değiştirilmesi yönündeki taleplerin günümüze dek devam ettiği görülmektedir. 2014 yılında yaşanan protestolar da hem Bosna'da hâlâ ne kadar kırılğan bir yapının hâkim olduğunu göstermiş hem de bu değişim taleplerini arttırmıştır. Protestoları tetikleyen, Tuzla kentinde fabrikaların kapatılması neticesinde yüzlerce kişinin işsiz kalmasıdır. Protestolar kısa zamanda otuzdan fazla kente yayılmış; Saraybosna, Tuzla, Zenitsa ve Mostar'daki parti ve hükümet binalarına yapılan saldırılarla giderek tırmanmış; polisle göstericiler arasında çıkan çatışmalar yüzlerce kişinin yaralanmasına yol açmıştır.⁴⁸ Çoğu Boşnak olan göstericilerin talepleri arasında kantonlar ile Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin kaldırılmasının yer alması, protesto gösterilerinin etnik çatışmaya dönüşme ihtimalini akıllara getirmiş ve uluslararası toplumun dikkati bir kez daha Bosna'ya çevrilmiştir. Aynı zamanda ekonomik sorunların etnik çatışmaya dönüşme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.⁴⁹ Bütün bu yaşananlar, Bosna'nın geçiş sürecinin sancılı biçimde sürdüğünü ve sürecin ancak AB üyeliğiyle kolaylaşacağını göstermektedir. Diğer bir deyişle, Dayton modeli Bosna'yı bir nevi çıkmaza sokmaktadır, ülke için çıkış yolu ise AB'nin sunduğu üyelik perspektifidir.

3. Brüksel Yolunda Bosna

Her ne kadar dönemin Lüksemburg Dışişleri Bakanı ve Avrupa Topluluğu Konseyi Başkanı J. Poos 1991'de Avrupa Parlamentosu'na hitaben yaptığı konuşmada "Avrupa'nın saati gelmiştir, Amerikalıların değil... Eğer Avrupalılar tarafından çözülebilecek bir sorun varsa, bu da Yugoslav sorunudur"⁵⁰ demiş olsa da, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan savaşlar karşısında AT/AB hazırlıksız yakalanmış ve başarısızlığıyla tarihe geçmiştir. Özellikle Bosna Savaşı sırasında AT'nin savaşa müdahale edecek ortak dış politikaya sahip olmaması neticesinde savaş, ABD öncülüğünde NATO müdahalesiyle son bulmuştur.

⁴⁸ Babuna, *European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy*, 16.

⁴⁹ A.g.e., 16

⁵⁰ İktisadi Kalkınma Vakfı, "Bosna Hersek: AB Üyeliği Sürecinde Bölgenin Gerisinde Kalma Riskiyle Karşı Karşıya", 10.

Savaş sonrasında AB, bölgedeki rolünü güçlendirmek amacıyla bir dizi projeye imza atmıştır. Bunların ilki, Fransa Başbakanı Balladur'un geliştirdiği Avrupa'da İstikrar Pakti'nı baz alan ve Güneydoğu Avrupa'da İstikrar ve İyi Komşuluk Süreci olarak da bilinen Royaumont Süreci'dir. Eski Yugoslavya'yı oluşturan Bosna-Hersek, Makedonya, Hırvatistan, Sırbistan-Karadağ ve Slovenya ile Arnavutluk, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, AB üye ülkeleri, Rusya, ABD, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, AGİT ve Avrupa Konseyi'nin dahil olduğu Royaumont Süreci, insan hakları, kültür, eğitim, iletişim, kurumlar ve bilimsel araştırma alanlarında bölgesel işbirliği ile sivil toplumun gelişmesini destekleyen projelere imza atmıştır.

İkinci proje, AB'nin Batı Balkan ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelik benimsediği Bölgesel Yaklaşım'dır. Bosna'nın AB ile ilişkisini de şekillendiren Bölgesel Yaklaşım, Birliğin Balkan siyasetinin 1990'ların ikinci yarısında nasıl değiştiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁵¹ Bu yaklaşım içinde yer alan ülkeler, AB'nin gösterdiği muameleye göre iki grupta toplanmaktadır. İlk gruptaki ülkeler, o dönem itibarıyla AB ile ilişkileri daha gelişmiş olan Makedonya⁵² ve Arnavutluk'tur. İkinci grubu oluşturan ülkeler ise, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve o dönemde Sırbistan ile Karadağ'ın meydana getirdiği Yugoslavya Federal Cumhuriyeti idi. Bölgesel Yaklaşım, gelecekteki Batı Balkan gruplaşmasının sınırlarını çizmiş, üyeliğe açık biçimde referansta bulunmamakla beraber Kopenhag Kriterlerine bağlı olan koşulluk ilkesini oluşturmuş ve bölgesel işbirliğini Avrupa kurumlarına katılımın ön koşulu olarak belirlemiştir.⁵³

Bölgesel Yaklaşım, 1999 yılında patlak veren Kosova krizinin bölgedeki istikrarı yeniden tehlikeye sokması karşısında başarısız olmuş ve AB, böl-

⁵¹ N. A. Şirin, "Balkans in the Post-Cold War Era: Quest for Stability and the European Union", *Turkish Review of Balkan Studies*, 8, 97

⁵² Makedonya, uluslararası arenada Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti olarak tanınmaktadır.

⁵³ Babuna, *European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy*, 4.

gedeki barış ve istikrarı sağlamaya yönelik çabalarını arttırmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Avrupa Komisyonu, “Batı Balkanlar’ın kalkınması için hukukun üstünlüğü, demokratik ve istikrarlı kurumların oluşturulması ve serbest piyasa ekonomisine geçişi öngören ve bu koşullar yerine getirildiğinde üyelik perspektifinin bulunduğu”⁵⁴ bir süreç oluşturulması önerisinde bulunmuştur. İstikrar ve Ortaklık Süreci adı verilen bu süreç, Batı Balkan ülkeleri açısından avantajlı olacaktı, zira Kopenhag Kriterlerini yerine getirdikleri takdirde AB ile ilişkileri yakınlaştırmayı öngören İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları (İOA) imzalayabileceklerdi.⁵⁵ Batı Balkanlar’da bir yandan demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik kalkınma, diğer yandan bölge ülkeleri arasında işbirliğinin sağlanması; AB ile bölge ülkeleri arasında ticaret, yatırım ve girişimciliğin geliştirilmesi; ve adalet ve içişleri alanlarında işbirliğinin sağlanmasını amaçlayan İOA’lar, Avro-Atlantik yapılarıyla bütünleşme perspektifi sunmaları açısından önem taşımaktadırlar.⁵⁶

2000 yılının Haziran ayında yapılan Feira Zirvesi’nde, Batı Balkan ülkelerinin “potansiyel aday” oldukları ifade edilmiş, aynı yıl Hırvatistan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nde yapılan seçimler sonucu demokratik hükümetlerin işbaşına gelmesi İOS’a ivme kazandırmıştır. Kasım ayında Zagreb’te yapılan zirve toplantısında bölge ülkeleri İOS kapsamında “siyasi ve ekonomik reformları yerine getirme,örgütlü suçlarla mücadele etme ve bölgesel iş birliğine ağırlık verme taahhüdünde bulunurken, AB ise Batı Balkan ülkelerinin “Avrupalı geleceği”nden bahsederek bu ülkelerde siyasi ve ekonomik reformların yerine getirilmesi için yeni bir mali yardım aracı olan Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı’nı (CARDS)⁵⁷ başlatmıştır. CARDS öncesinde PHARE ve Obnova yardım programları olarak karşımıza çıkmaktadır. AB, Orta ve Doğu

⁵⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı, “Bosna Hersek: AB Üyeliği Sürecinde Bölgenin Gerisinde Kalma Riskiyle Karşı Karşıya”, 10.

⁵⁵ A.g.e., 11.

⁵⁶ A.g.e., 11.

⁵⁷ A.g.e.,11-12.

Avrupa ülkelerine 1989 yılında oluşturulan PHARE aracılığıyla mali ve teknik destek vermiştir. Program, Bosna, Makedonya ve Arnavutluk'a yapılacak insani yardım için genişletilmiştir. Obnova da AB'nin 1996 yılında Bosna, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Kosova için geliştirdiği destek programıdır. Savaş sonrası yeniden yapılanma ve mülteci geri dönüşü sürecine katkıda bulunma amacını taşımıştır.

2003 yılına gelindiğinde, Haziran ayında yapılan ve Batı Balkan ülkelerinin de katıldığı Selanik Zirvesi'nde dönemin Dış İlişkilerden Sorumlu Avrupa Komisyonu üyesi C. Patten'in verdiği "AB üyeliği perspektifinin gerçek olduğu" ve "Batı Balkanlar Birliğe katılmadan AB haritasının tamamlanmayacağı" mesajlarıyla birlikte bölge ülkelerinin geleceklerinin Birlik içerisinde olduğu teyit edilmiştir. Bu çerçevede İOS, diğer Batı Balkan ülkeleri gibi Bosna'nın da AB üyeliği için ilk adımdır. Bunun yanı sıra, AB Konseyi'nin AB Zirvesi'ne gönderdiği 14 Haziran 2004 tarihli, "Avrupa Güvenlik Stratejisi: Bosna-Hersek/Kapsamlı Politika" (European Security Strategy: Bosnia-Herzegovina/Comprehensive Policy) başlıklı bilgi notunda Bosna'nın üye olabilmesi için Dayton/Paris Anlaşması'nın bütünüyle uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁸ İOS'un önemli bir unsuru AB ile Bosna arasındaki siyasal diyalogdur. Bu diyalogun müşterek aracı ise 1998'de kurulan AB-Bosna-Hersek İstisari Görev Gücü'dür. Söz konusu Görev Gücü'nün ismi, Bosna ile AB arasında yapılacak İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'yla ilgili müzakereleri sonuçlandırmak amacıyla Ocak 2006'da "Reform Süreci İzleme" birimi olarak değişmiştir.

İOA müzakereleri çerçevesinde önce Teknik müzakereler yapılmış, daha sonra polis reformu, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği, devlet televizyonu/radyosu yayıncılığı ve kamu alanlarında reformlar gerçekleştirilmesi üzerine, 16 Haziran 2008'de Bosna ile AB arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmış; Anlaşma'nın ticaret bölümü Geçici Anlaşma ile 1 Temmuz 2008'de yürürlüğe girmiştir.

⁵⁸ Council of the European Union, "Council Note to European Council: European Security Strategy: Bosnia and Herzegovina/Comprehensive Policy", 14/06/2004 <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010099%202004%20INIT> (Erişim: 29/06/2016)

AB Konseyi'nin "Avrupa Güvenlik Stratejisi: Bosna-Hersek/Kapsamlı Politika" başlıklı bilgi notunda altı çizildiği üzere, AB Bosna'ya özel önem atfetmektedir. Bunun birkaç nedeni vardır. İlki, Bosna'nın AB ile bütünleşme konusunda net bir perspektife sahip olmasıdır. Nüfusun büyük çoğunluğu ülkenin AB'ye üye olmasını istemektedir. İkincisi, AB'nin Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) için Bosna'yı test alanı seçmesidir. Birliğin barış gücünün (EUFOR) Bosna'da olmasının yanı sıra ilk Polis Görev Gücü de Ocak 2003'te ülkede konuşlandırılmıştır. En büyük askeri operasyonu ise, Bosna'da barışı koruma görevini Aralık 2004'te NATO'dan devralan EUFOR Althea'dır. AB'nin AGSP kapsamındaki görev güçleri, "Birliğin değer ve normlarını daha etkin biçimde desteklemek için Bosna'daki rolünü güçlendirme amacı taşımaktadır".⁵⁹ Üçüncü ve son neden, Bosna'nın Dayton yolundan Brüksel yoluna yönelmesiyle birlikte AB'nin siyasi alanda daha çok sorumluluk üstlenmesidir. AB'nin Bosna'daki dayanak noktalarından biri konumundaki Özel Temsilcilik de bu kapsamda oluşturulmuştur. Özel Temsilciliğin görevi, "komşularıyla işbirliği içinde olan ve AB üyeliği yolunda çalışmalarına devam eden, istikrarlı, kendi ayakları üzerinde durabilen, çok-etnili ve birleşik bir Bosna'nın İstikrar ve Ortaklık Süreci'nde ilerleme kaydetmesine"⁶⁰ yardımcı olmaktır.⁶¹

⁵⁹ A. Juncos, "The EU's post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re) Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?", *Southeast European Politics*, 6, No. 2, 99

⁶⁰ Official Journal of the European Union, "Council Decision (CFSP) 2015/2007 of 10 November 2015 extending the mandate of the European Union Special Representative in Bosnia and Herzegovina", <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D2007&rid=11> (Erişim: 22/05/2016)

⁶¹ "ABÖT, Bosna Hersek'teki görevine 1 Şubat 2006'da başlamış ve Avrupa Birliği Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi Bosna Hersek'te hali hazırda görev yapan Yüksek Temsilci'yi AB'nin BH Yüksek Temsilcisi olarak atamıştı. Mart 2009'a kadar hem YT hem de AB Özel Temsilcisi görevini sürdüren M. Laycak, Slovakya dışişleri bakanlığını üstlenmek üzere görevinden istifa edince yerini Avusturyalı diplomat V. Inzko almış; Ağustos 2010'da Inzko'nun ABÖT olarak görev süresi 31 Ağustos 2011'e dek uzatılmıştı. 2009 Lizbon Antlaşması ile birlikte AB'nin gerek iç yapısı gerekse dış politika alanına ilişkin getirdiği değişiklikler, Bosna'daki AB Özel Temsilciliği'ni de etkiledi. Bu bağlamda, Yüksek Temsilcilik ile AB Özel Temsilciliği görevleri birbirlerinden ayrıldı ve Avrupa Komisyonu Bosna Delegasyonu ile ABÖT birleşti. 1 Eylül 2011'de göreve başlamak üzere Avrupa Komisyonu Bosna Delegasyonu Başkanı olan Peter Sorensen, Temmuz 2011'de AB Özel

AB'nin Bosna'daki diğer dayanak noktaları ise EUFOR ve Polis Görev Gücü'dür. EUFOR, Bosna'nın dokuz sene güvenliğinden sorumlu olan NATO'nun ardından, Aralık 2004'te Althea Misyonu olarak göreve başlamıştır. Misyon, AB'nin Bosna için geliştirdiği yaklaşımın önemli öğelerinden biridir. EUFOR'u oluşturan asker sayısı ilk başlarda yaklaşık 7000 iken, 2007'de yeniden yapılanma kapsamında sayı 1600'e, Eylül 2012 itibarıyla da 600'e düşürülmüştür.⁶² AB üye ülkeleri de dahil olmak üzere yirmi bir ülke Bosna'daki barış gücüne katkıda bulunmaktadır.⁶³ EUFOR, Çokuluslu Manevra Taburu (ÇMT), Entegre Polis Birimi ve İstihbarat ve Gözlem Birliği'nden (İGB) oluşmaktadır.

Polis Görev Gücü ise, 31 Aralık 2002'de görevinin tamamlanması üzerine feshedilen BM Bosna Hersek Misyonu'nun yerine gelmiştir. Sürdürülebilir ve profesyonel çok-etnili bir polis kuvveti kurulması için "polis reform sürecini desteklemeye ve organize suçla mücadelede yerel kapasite ve bölgesel işbirliğini geliştirme ve sağlamlaştırmaya"⁶⁴ devam eden Polis Görev Gücü'nün görevi Haziran 2012'de sona ermiştir. Aynı tarihte Avrupa Komisyonu, Katılım Sürecine İlişkin Yüksek Düzey Diyalogu (High Level Dialogue on the Accession Process) başlatmış ve Bosna'nın üyelik başvurusunda bulunabilmesinin ön koşulu niteliğindeki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi için yerine getirecek koşullar ve zamanlarını içeren bir yol haritası sunmuştur. Yol haritası uyarınca, yukarıda belirtildiği gibi, Bosna Hersek Anayasası'nda AİHM'nin 22 Aralık 2009 tarihli Sejdic-Finci kararı doğrultusunda, üç kurucu halkın dışındaki etnik gruplara mensup kişilerin de üst düzey kamu görevlerine seçilmeleri-

temsalcisi olarak atandı." Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 134.

⁶² EUFOR, "About EUFOR", <http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor> (Erişim: 28/06/2016); European Commission, "European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations – Bosnia Herzegovina", http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/bosnia-herzegovina/index_en.htm (Erişim: 27/06/2016)

⁶³ Bu ülkeler, Arnavutluk, Avusturya, Bulgaristan, Şili, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Hollanda, Polonya, Makedonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye ve İngiltere'dir.

⁶⁴ Şirin Öner, *Dram Sonrası Bosna*, 136.

ne olanak tanıyacak biçimde değişiklik yapılması gerekmektedir.⁶⁵ Komisyon, Anayasa’da bu değişiklikler yapılmadığı takdirde AB ile bütünleşme sürecinin aksayacağı yönünde uyarıda bulunmuş, 2013 ve 2014 yıllarında yayınladığı İlerleme Raporlarında anayasa değişikliklerinin yapılmaması dolayısıyla Bosna’yı eleştirmiştir. Ayrıca 2014 yılı İlerleme Raporu’nda ülkenin AB yolunda yapması gereken reformları hayata geçirme konusunda siyasi iradenin olmaması nedeniyle bütünleşme sürecinin çıkmaza girdiğini belirtmiştir.

2014 yılı İlerleme Raporu’nun yayınlanmasının ardından Almanya ve İngiltere Dışişleri Bakanları Kasım ayı başında Bosna’nın içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmasını sağlayacak bir girişim önermişlerdir. Bu girişim uyarınca, Bosna yönetimi, AB ile bütünleşme sürecinde gereken reformları yerine getireceğini taahhüt eden bir belgeyi kabul edecek ve belge ülkedeki tüm siyasi parti liderleri tarafından imzalandığı ve parlamentoda onaylandığı takdirde Konsey İOA’nın yürürlüğe girmesi hususunda karar verecekti.

Bosna’nın reform gündemini belirleyen belge 29 Ocak 2015’te siyasi parti liderlerince imzalanmış, 23 Şubat 2015’te ise parlamentoda onaylanmıştır. Bunun üzerine 2008’de imzalanan İOA’nın yürürlüğe girmesi 16 Mart’ta AB Dışişleri Bakanları tarafından onaylanmıştır. Karar metninde “reformların uygulanmasında anlamlı ilerleme kaydedilmesinin ülkenin AB’ye yapacağı üyelik başvurusunun değerlendirilmesi”⁶⁶ açısından önemli olduğunun altı çizilmiştir. İOA, 1 Haziran’da yürürlüğe girmiş, Temmuz ayında ise sosyo-ekonomik sorunlarla başa çıkmak ve yapılması gereken reformlarda ilerleme sağlamak amacıyla bir Reform Gündemi benimsenmiştir. Avrupa Komisyonu, 2015 yılı İlerleme Raporu’nda Reform Gündeminin kabul edilmesinin olumlu bir gelişme olduğunu, “yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele dahil olmak üzere hukukun üstünlüğü alanındaki reformlar

⁶⁵ İktisadi Kalkınma Vakfı, “AB Genişleme Politikası-Diğer Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler”, http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=32&id=282 (Erişim: 29/06/2016)

⁶⁶ Ag.e.

ile sosyoekonomik reformların hayata geçirilmesi gerektiğini”⁶⁷ ve Bosna bu taahhütleri uygulamaya geçirdiği takdirde olası üyelik başvurusunun göz önünde bulundurulacağını vurgulamıştır.

Bosna'nın AB ile ilişkisinde geline son nokta, 15 Şubat 2016 itibariyle Bosna'nın Birliğe üyelik başvurusunda bulunmasıdır. Başvuruyla beraber ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır. Bosna'nın başvurusu üzerine AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi F. Mogherini ve Avrupa Komisyonu'nun Komşuluk Politikası ve Genişlemeden sorumlu üyesi J. Hahn'ın yaptıkları ortak açıklamada Bosna'nın üyelik başvurusu yaptığı 15 Şubat 2016'nın “herkes için bir kutlama günü olduğunu; yirmi yıl önce Balkanlar Avrupa tarihinin en kötü sayfalarının yazıldığı bir yer iken bugün birleşik ve barış içinde bir kıtaya doğru atılan yeni bir adımı kutladıklarını”⁶⁸ vurgulamışlardır.

Sonuç

Yugoslavya krizi ilk patlak verdiğinde AT Dönem Başkanı olan Lüksemburg'un Dışişleri Bakanı J.Poos başta olmak üzere Avrupalı liderler bu krizi AT'nin çözmesi gerektiğinin altını çizmiş olsalar da çatışmaların bilhassa Bosna'da yoğunlaşmasıyla birlikte küresel aktörlerin müdahaleleri üzerine AT/AB devre dışı kalmıştır. 1994 yılında Temas Grubu'nun oluşturulmasının AB'nin rolünü büyük ölçüde azalttığı söylenebilir. Krizi çözmeye yönelik çabalarda ABD ve onun başını çektiği Temas Grubu öne çıkmıştır.

Bosna'daki savaşta sona yaklaşıldığında AB iyice kenarda bırakılmıştır. Gerçi DBA müzakerelerine AB Temsilcisi de katılmıştır fakat savaşın sona erdirilmesinde herhangi bir rol oynamamıştır. DBA'nın imzalanmasından sonra ise durumun değiştiğini görüyoruz, zira AB iktisadi ve diplomatik araçlara dayalı olan sivil yaklaşımı çerçevesinde Bosna'nın yeniden yapılanma sürecine katkıda bulunmuştur. 1997'de başlayan PHARE ve Ob-

⁶⁷ A.g.e.

⁶⁸ Delegation of the European Union to Bosnia and Herzegovina, “Bosnia and Herzegovina enters new chapter with EU application”, 24.02.2016, europa.ba/?p=40568 (Erişim: 29/06/2016)

nova programları sayesinde AB'nin Batı Balkanlar'da siyasi ve ekonomik koşulluluk ilkesini oluşturmuştur. Gerek Bosna gerek diğer bölge ülkeleri, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkesine saygı duydukları takdirde AB'niin ekonomik yardımlarından yararlanabileceklerdi. AB, söz konusu stratejisini Bölgesel Yaklaşım aracılığıyla uygulamış ancak yaklaşım pek etkili olmadığından ötürü Kosova krizinin ertesinde onu değiştirmek zorunda kalmıştır.

2000li yıllar, yol açtığı pek çok sorun yüzünden Dayton modelinin yoğun şekilde eleştirilip sorgulandığı ve Bosna ile AB arasındaki ilişkilerin Birliğin Batı Balkanlar'a yönelik yeni yaklaşımı niteliğindeki İOS çerçevesinde şekillendiği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke yönetimiyle ilgili son sözü söyleyen Yüksek Temsilci'nin yetkilerine ilişkin sorunlar, egemenliğin kullanımı kapsamında sorunlar ile yapısal sorunlar, etnik sorunlar ve ekonomik sorunlar başta olmak üzere pek çok soruna yol açan Dayton modeli, yarattığı kırılğan yapı sayesinde ülkeyi çıkmaza sokmakta ve dolayısıyla değiştirilmesi talep edilmektedir.

Dayton modelinin sorgulanması Bosna'nın Brüksel yoluna sapmasına da yol açmıştır. Bosna ile AB arasındaki ilişkileri şekillendiren ve kurumsallaşma, ekonomik alanda yeniden yapılanma ve bölgesel işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan İOS, üyelik perspektifi içermesinden ötürü ayrı bir önem taşımaktadır. İOS'u oluşturan unsurların başında ekonomik ve siyasal alanda reformlar gelmekte ve AB ile bütünleşmek isteyen Bosna'nın bu reformları gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bunun içindir ki 2008 yılında imzalanmış olmasına rağmen, Bosna yönetiminin reformları yerine getireceğini taahhüt eden bir belgeyi kabul etmesi ve belgenin ülkedeki tüm siyasi parti liderlerince imzalanması ve parlamentoda onaylanması 2015'e dek gerçekleşmediği için İOA ancak 1 Haziran 2015'te yürürlüğe girebilmiştir. Bunun hemen ertesinde ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sorunlarla başa çıkmak ve reformlarda ilerleme sağlamak amacıyla benimsenen Reform Gündemi AB nezdinde oldukça önemli bir gelişmedir. 15 Şubat 2016'da üyelik başvurusunda bulunulması ise ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştır. Bosna artık tamamen Brüksel yolunda ilerlemektedir ve bu yol onun için çıkış yolu niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Babuna, Aydın “European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy”, *Perceptions*, 2014, 19, Sayı: 2: 1-32.

Bose, Sumantra. *Bosnia after Dayton – Nationalist Partition and International Intervention*. The UK: Hurst and Company, 2002

Burg, Steven L. ve Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*. New York: M. E. Sharpe, 2000.

Council of the European Union, “Council Note to European Council: European Security Strategy: Bosnia and Herzegovina/Comprehensive Policy”, 14/06/2004 <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010099%202004%20INIT> (Erişim: 29/06/2016)

Dalar, Mehmet “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, 1, Sayı:16: 91-123.

Delegation of the European Union to Bosnia Herzegovina (2016), “Bosnia and Herzegovina enters new chapter with EU application”, europa.ba/?p=40568 (Erişim: 29/06/2016)

European Commission, “European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations – Bosnia Herzegovina”, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/bosnia-herzegovina/index_en.htm (Erişim: 27/06/2016)

European Commission, “Commission Staff Working Document- Bosnia and Herzegovina 2015 report”, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf (Erişim: 09/06/2016)

EUFOR, “About EUFOR”, <http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor> (Erişim: 28/06/2016)

Gallagher, Tom. *The Balkans after the Cold War: From Tyranny to Tragedy*, London and New York: Routledge, 2003.

Haliloviç-Tekin, C. *Bosna-Hersek Devleti: 1991-2011*, İstanbul: Çizgi, 2012.

Hays Don ve Jason Crosby (2006), “From Dayton to Brussels Constitutional Preparations for Bosnia’s EU accession”, *United States Institute of Peace*, Special Report 175, http://www.usip.org/sites/default/files/SROct06_2.pdf (Erişim Tarihi: 26/05/2016).

Holbrooke, Richard *Bir Savaşı Bitirmek*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

İktisadi Kalkınma Vakfı, *Batı Balkanlar AB Yolunda*, İstanbul: İKV Yayınları, 2013.

İktisadi Kalkınma Vakfı (2016), “AB Genişleme Politikası-Diğer Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler”, <http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282#sthash.owKQbfua.dpuf> (Erişim: 29/06/2016)

International Crisis Group, “The Continuing Challenge of Refugee Return in Bosnia&Herzegovina”, *Balkans Report*, No. 137, 2002 http://www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A400847_13122002.pdf

Juncos, Ana. E. “The EU’s post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re)Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?”, *Southeast European Politics*, 2005 6, No. 2, 88-108.

Mujezinovic, Mirzet “Bosna Hersek Parlamentosu (Sözde) Anayasa Değişikliklerini Reddedti”, 28.04.2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=297&type=16> (Erişim: 18/05/2016)

Official Journal of the European Union, “Council Decision (CFSP) 2015/2007 of 10 November 2015 extending the mandate of the European Union Special Representative in Bosnia and Herzegovina”, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D2007&rid=11> (Erişim: 22/05/2016)

Office of the High Representative, “Constitution of Bosnia and Herzegovina”, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372 (Erişim: 07/05/2016)

Office of the High Representative “The Mandate of the OHR”, http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/default.asp?content_id=38612 (Erişim: 07/05/2016)

OSCE Mission to Bosnia Herzegovina “*OSCE and its role in Bosnia and Herzegovina*”

<http://www.oscebih.org/overview/mandate.asp?d=7>

Şirin, N. Aslı. “Balkans in the Post-Cold War Era: Quest for Stability and the European Union.” *Turkish Review of Balkan Studies* 8, 2003: 87-106.

Şirin Öner, N. Aslı. *Dram Sonrası Bosna: Mültecilerin Geri Dönüşü Üzerine Bir Alan Araştırması* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

Türbedar, Erhan. “Bosna-Hersek’te Anayasa Değişikliği: Normal Bir Devlete Dönüşme Umudu”, *Stratejik Analiz*, 2, Sayı 25, 2002

Wilkinson, Ray. “The ‘miracle’ of Dayton – 10 years later.”, *Refugees* 140, 2005.

KOSOVA SORUNU EKSENİNDE KÜRESEL AKTÖRLERİN POLİTİKALARININ ANALİZİ

Kader ÖZLEM*

Soğuk Savaş döneminin bitimiyle birlikte uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişiklikler, devletlerin dış politikalarını gözden geçirmelerini beraberinde getirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş döneminin başat aktörleri bu yeni dönemde ulusal çıkar ve güvenlik önceliklerini yeniden tanımlama yoluna giderlerken, söz konusu durumun beraberinde getirdiği belirsizlikler Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya açısından yeni fırsat ve riskleri de barındırmıştır. Soğuk Savaş döneminin haritaları donduran ve sıcak çatışma ihtimalini büyük ölçüde ortadan kaldıran özelliğine karşın, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1990'lı yıllarda Balkanlar'da yaşanan Yugoslavya merkezli parçalanma süreci Rusya'nın yeni dönemde Balkanlar politikası ile NATO'nun geleceğinin ne olacağı konusundaki tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır.

İki kutuplu uluslararası sistemde Batı bloğunun başat aktörü olan ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından tek kutuplu bir dünya düzeni iddiasında olurken, makro politika ve stratejilerini tek kutuplu olma iddiasının yansıması olarak üstünlük anlayışına göre belirlemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde görev yapan ABD Başkanlarının açıklamalarına bakıldığında, George Herbert Bush'un "*Yeni Dünya Düzeni*" ön plana çıkarken, Clinton'da "*genişleme ve angajman*" politikasının esas olduğu görülmektedir. 2000'li yıllarda George Walker

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, kaderozlem@trakya.edu.tr

Bush'un yönetiminde ise “önleyici savaş ve ilk vuruş” anlayışı egemen olmuştur.¹ Diğer bir deyişle bu yaklaşımlar yeni dönemde ABD'nin küresel düzeyde tek egemen olduğuna ve bunu sorgulayacak hiçbir gücün bulunmadığı prensibine dayanmıştır.

Rusya Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğu'nun başat aktörü olmasına karşın, 1990'lı yılları 10 yıl öncesine nazaran oldukça sönük bir şekilde geçirmiştir. Bu dönemde Rusya'nın uluslararası sistemin başat aktörlerinden biri olmaktan çıktığı ve ölçek küçülmüş bir devlet kimliğine büründüğü görülmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin kansız bir şekilde dağılması Rusya Federasyonu içerisindeki merkezi otoritenin gücünün muhafaza edilmesini sağlamışsa da 1999 yılında Putin'in iktidarına kadar söz konusu güç dış politikada etkili bir şekilde kullanılamamıştır. 1990'lı yılların ilk yarısında Yeltsin'in Batı eğilimli Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından “yakın çevre” doktrini ileri sürülerek eski Sovyet coğrafyasında istikrarın sağlanması ve Rusya'nın çıkarlarının korunması amaçlanmıştır.² 2000 yılında Putin'in Rusya'nın Devlet Başkanı olmasının ardından 1990'lı yıllarda dış politikada küçülen ölçek, genişleme eğilimine girmiş ve Moskova yönetimince ABD'nin tek kutuplu dünya yaklaşımına karşı çok kutuplu bir uluslararası sistem tasavvur edilmiştir.³

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından Balkanlar gibi bölgesel alt sistemler, yeni dönemde krizlerle dolu bir sürecin içine girerken, diğer taraftan küresel aktörlerin de dikkatleri bu bölgelere yoğunlaşmıştır. ABD için Balkanlar, Soğuk Savaş sonrası dönemde öncelikli çıkar alanı kap-

¹ Tayyar Arı - Ferhat Pirinççi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası”, *Alternatif Politika*, Cilt: 3, Sayı:1, Mayıs 2011, s. 2.

² Henrikki Heikka, “The Evolution of Russia's Grand Strategy: Implications for Europe's North,” *UPI Working Paper, Finnish Institute of International Affairs*, 2000, s. 23; Olga Olikier – Christopher S. Chivvis - Keith Crane – Olesya Tkacheva – Scott Boston, “Russian Foreign Policy in Historical and Current Context: A Reassessment”, *Santa Monica, CA: RAND Corporation*, 2015, s. 5, <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE144.html>, (e.t. 19.04.2016).

³ Bkz. Tatiana Zakaurtseva, “The Current Foreign Policy of Russia”, *Slavic Research Center Journal*, No. 16-1, 2007, s. 91 ve s. 97.

samında değerlendirilmese de Avrupalı devletlerin Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanan krizlere müdahalede gecikmeleri, Washington'un NATO kapsamındaki askeri müdahalelerine yol açmıştır. Rusya'nın perspektifinden ise Balkanlar tarihsel, siyasi, etnik/dini, ekonomik vb. faktörlerin etkisiyle ABD ve AB'ye göre daha farklı bir anlam ifade etmiştir. Çalışmanın amacı, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin ve Rusya'nın Balkanlar'a yönelik yaklaşımlarını Kosova krizi ölçeğinde incelemektir. Bu bağlamda ilkin 1991 sonrası dönemde her iki aktörün Balkanlar politikasının belirlenmesinde etkili olan faktörlere değinilmiş, ardından Kosova sorunu tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Diğer kısımlarda ise ABD'nin ve Rusya'nın Kosova sorunu boyunca izledikleri politikalar ile 2008 yılında Priştine yönetiminin tek taraflı bağımsızlık ilanının ardından ortaya çıkan tanınma meselesi irdelenmiştir.

1. ABD'nin ve Rusya'nın Balkanlar Politikalarını Belirleyen Dinamikler

İki kutuplu sistemden farklı olarak, ABD'nin Sovyet sonrası dönemde Balkanlar'a yönelik politikalar belirlemede değişik dinamikler etkili olmuştur. Washington yönetimi açısından Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar politikasının belirlenmesinde oldukça reel ve net bir çizginin hâkim olduğu görülmektedir. Bu noktada, pragmatist bir yaklaşımla çıkar paydası merkezi bir önem taşımıştır. Esasen yeni dönem ABD dış politikasında Balkanlar öncelikli bir alan ihtiva etmemiştir. ABD bu alanı, Avrupa Birliği (AB)'nin sorumluluk sahası olarak görmüş, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra dikkatini daha ziyade Orta Asya'ya ve özellikle Orta Doğu'ya yönlendirmiştir. Körfez krizi ve Irak'a müdahale konusuyla meşgul olan ABD, Balkanlar'daki gelişmeleri yakından takip etmekle birlikte, başlangıç itibarıyla krizlere müdahil olmaktan kaçınmıştır. ABD'nin Balkanlar konusunda isteksiz davranmasının temel nedenlerinden biri de bölgenin ekonomik açıdan ABD'ye çok fazla katma değer kazandırmamasıdır. Ne var ki Yugoslavya'nın dağılması ve bölgede yaşanan gelişmeler Washington yönetiminin "küresel jandarma" olma iddiasına paralel olarak müdahalede bulunmasını kaçınılmaz kılmıştır. Yeni dönemde Batı Bloğu içerisinde NATO'nun yeri ve meşruiyetiyle ilgili tartışmaların gündeme

gelmesi de ABD'nin NATO'yu Balkanlar'daki krizlerde fonksiyonel hale getirmesini ve meşruiyet tartışmalarını sonlandırmasını sağlamıştır. NATO perspektifinde istediği kazanımları elde eden ABD için Balkanlar bir ölçüde siyasi, ancak daha ziyade askeri açıdan öncelikli olmuştur.

Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar politikasının belirlenmesinde etkili olan bir dizi faktör bulunmaktadır. Birincisi, Rusya bölgeye yabancı olan bir aktör değil, bilakis 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgesel gelişmelerde doğrudan etkili olmuştur. Bu durum Rusya'nın Balkanlar'a yönelik politikalarında tarihsel boyutu oluşturmaktadır. İkincisi, Balkanlar'daki Slav ve Ortodoks unsurların varlığı Rusya'nın bölgeye yönelik politikasının oluşumunda demografik yönü teşkil etmektedir. Öyle ki tarihsel boyutla birlikte Rusya'yla etnik ve dini açıdan sıkı bir ilişki içerisinde olan söz konusu demografi varlığı bölgesel gelişmelerde Moskova yönetiminin lehine bir ağırlık yaratma potansiyeli taşımaktadır. Üçüncüsü, Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle 2000'li yıllarda Balkanlar'a yönelik NATO ve AB gibi Batılı kurumların genişleme stratejileri Rusya'nın bölgedeki hareket kabiliyetini daraltan bir misyon üstlenerek Moskova'yı rahatsız etmiştir. Bu durum, gerek Doğu Bloğu'nda müttefiklik ilişkisi içinde buldukları Bulgaristan'ın ve Romanya'nın AB üyelik süreçleri gerek Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin söylem düzeyinde sıkça vurguda bulunmasına rağmen bunun sağlanamaması gibi hususların da etkisiyle Rusya'yı bölgesel denklemde kaybeden aktör konumuna sürüklemiştir. Dördüncüsü, Rusya için Balkanlar enerji kaynakları açısından iyi bir pazar olmakla birlikte, aynı zamanda Rus petrol ve doğalgazının dağıtımını noktasında geçiş güzergâhında yer almaktadır. Ayrıca NATO'nun genişleme stratejisine bağlı olarak Karadeniz'in güvenliği bağlamında Balkanlar, Rusya açısından önem taşımaktadır. Farklı bir ifadeyle Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar Batı ile Rusya arasında her ne kadar öncelikli olmasa da bir rekabet alanı özelliğindedir.

2. Kosova Krizi

Tito Yugoslavya'sı içerisinde Sırbistan'ın eyaleti statüsünde olan Kosova, 1974 Yugoslavya Anayasası'nda yapılan değişiklikler⁴ sonucunda özerk bir bölge haline getirilmiştir. 1980'de Tito'nun ölümü sonrasındaki dönemde, Kosovalı Arnavutların 'yedinci kurucu cumhuriyet' statüsüne kavuşma yönünde talepleri olmuşsa da bunlar Belgrad tarafından reddedilmiştir. Bu dönemde Kosova'da işsizlik oranının yükselişe geçmesine koşturucu olarak, bölge halkının gösteriler düzenleyerek merkezi hükümetin kaynak aktarımını sağlayacağı düşünülmeye başlanmıştır, olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Sırbistan'da milliyetçi söylemlerle Kosova problemini kullanarak iktidar olan Slobodan Miloseviç, 1989 yılında Kosova'nın özerklik statüsüne son vererek Kosovalıların tüm haklarını ellerinden almıştır.⁵ Belirtilen dönemde Sırbistan'da milliyetçi ve aşırılık yanlısı akımların yükselişe geçtiği görülmektedir. Arnavutların baskı altında tutularak Kosova'daki Sırp azınlığa imtiyazlar sağlamak hususu, Belgrad yönetiminin Kosova konusundaki bakış açısını yansıtmıştır. Bu suretle kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan çok sayıda Arnavut, Türk ve Kosova yanlısı diğer etnik topluluklar işlerinden istifa etmiş/ettirilmiştir.⁶

⁴ 1974 Yugoslav Anayasası'na göre, federal cumhuriyetin kurucu unsuru olan 6 cumhuriyete (Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya) ek olarak Kosova ve Vojvodina özerk bölge haline getirilmişlerdir. Ancak, söz konusu otonom konum, basit bir statüden ibaret olmamış, özerklik verilen bölgeler birçok açıdan kurucu cumhuriyetlerle eşit konuma gelmişlerdir. Yugoslavya Başkanlık Konseyi'nde veto haklarının bulunması bu bağlamda önem kazanmaktadır. Ayrıca her iki özerk bölgenin de kendi parlamentosu ve hükümetlerinin bulunması, kendi hukuk ve polis sistemlerinin varlığı ve başta eğitim, madencilik ve kredi alanları olmak üzere doğrudan anlaşmalar yapma yetkisine sahip olmaları, 1974 Anayasası'nın özelliklerindedir. Bkz. Hasan Ünal, *Balkanlar'da Geniş 'Arnavut Meselesi' ve Türkiye, Avrasya Dosyası, Yunanistan-Kosova Özel*, Cilt: 4 Sayı: 1-2, s. 134. Glenn E. Curtis, "Government and Politics", *Yugoslavia - A Country Study*, (ed. Glenn E. Curtis), 3. Baskı, Federal Research Division, Library of Congress, Washington, 1992, ss. 190-191.

⁵ Bkz. Aydın Babuna, "The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic Identity Superseding Religion", *Nationalities Papers*, No: 28 (1), 2000, ss. 72-73.

⁶ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa, 2016, s. 290.

Sırbistan'ın Kosova'da politikalarını eleştiren Slovenya ve Hırvatistan, Tito'nun ölümüyle birlikte yeni yönetimin hangi esaslara dayanılarak kurulacağı konusunda yürütülen tartışmada 'konfederal' bir yapıyı savunurken, Yugoslavya içerisinde patlak veren yönetim krizinin bir an önce sonlandırılmasından yana olmuşlardır. Ancak, Sırbistan yönetimi bu konuda Hırvatistan ve Slovenya'nın tam tersi görüşü savunmuştur. Yugoslavya kurucu cumhuriyetleri arasındaki derin görüş ayrılıkları, ülkede dağılmaya doğru giden bir sürecin işareti olarak algılanmıştır.⁷ Yugoslavya'nın kendi içsel dinamiklerinin yanı sıra uluslararası sistem düzeyinde yaşanan yapısal değişim dağılma sürecini hızlandıran bir gelişme olmuştur. İlk olarak Slovenya bağımsızlığını ilan ederek Yugoslavya'dan ayrılırken, bunu tanımayan Yugoslav Federal ordusu ile Slovenya arasında çatışmalar yaşanmıştır.⁸ Slovenya ordusunun iyi durumda bulunmasının da etkisiyle geri adım atmak zorunda kalan Yugoslavya, peş peşe gerçekleşen bağımsızlık ilanlarıyla (Hırvatistan, Bosna Hersek ve Makedonya) dikkatlerini diğer ülkelere kaydırmıştır. Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanı ile ülkedeki Hırvatlar ve Sırlar arasında da iç savaş başlamış ve Milošević etnik Sırları desteklemiştir. Buna koşut olarak Bosna Hersek'te de aynı durum görülmüş, ülkedeki Sırlar isyan ederek Bosna Hersek'te de iç savaş yaşanmıştır. Milošević'in birlikleri doğrudan etnik Sırların lehine müdahale etmiştir. Bosna Hersek ise referandumun ardından bağımsızlık ilanı ile 1992'de Birleşmiş Milletler (BM)'e üye olmuştur. Ülkede aynı yıl sadece Müslüman Boşnaklarla etnik Sırlar çatışmamış, aynı zamanda Hırvatlarla Boşnaklar ve Hırvatlarla Sırlar da savaşmıştır. Savaş zamanla karmaşık bir görüntüye bürünürken, yeni kriz alanlarının da ortaya çıkma olasılığı

⁷ Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 73-76.

⁸ Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Avrupa Topluluğu (AT) barış için devreye girse de, bu konuda başarılı olamamıştır. Hatta bu dönemde AT kendi içinde bölünmüş bir görüntü çizmiştir. Bu dönemde Almanya, Hırvatistan'ın ve Slovenya'nın tanınmasına yönelik AT içinde etkin bir lobi çalışması yürütmüştür. Öyle ki Almanya 25 Haziran 1991'de bağımsızlığını ilan eden bu iki devleti tanıyan ilk Avrupalı devlet olmuştur. Bkz. Mustafa Selver, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 96.

gündeme gelmiştir. Dolayısıyla uluslararası kamuoyu dikkatlerini Bosna Hersek'e yoğunlaştırmıştır. Ancak krize müdahale noktasında karar alma mekanizmaları etkin bir biçimde çalışmamış ve bu durum krizin gittikçe derinleşmesine yol açmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme gelen Sırp hedeflerine yönelik hava harekâtına ilişkin Rusya ve Çin vetosu askeri önlemleri geciktirirken, ABD Güvenlik Konseyi'nin 836 sayılı kararına⁹ dayanarak Şubat 1994'te NATO güçleri Sırp'lara yönelik düşük yoğunluklu hava harekâtı düzenlemeye başlamıştır. Ağustos 1995'te yapılan askeri operasyonla NATO güçleri Sırp'lara geri püskürtmüştü, Aralık 1995'te ise Washington yönetiminin etkin diplomatik girişimleriyle taraflar arasında Ohio'daki Dayton üssünde Barış Anlaşması¹⁰ imzalanmıştır. Dayton Barış Anlaşması Yugoslavya'yı içine düştüğü kaotik durumdan büyük ölçüde kurtarmakla birlikte, söz konusu anlaşma her şeyiyle bir Amerikan mimarisini andırmıştır.¹¹ Ancak çok uluslu askeri müdahalenin gecikmesi çatışmaların başlangıcından itibaren geçen 3 yıllık süre zarfında yaklaşık 200.000 insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır.

Bosna Hersek ölçeğinde yaşanan gelişmeler Yugoslavya'nın geleceğinin şekillenmesinde doğrudan etkili olurken, Yugoslavya'nın diğer bölgeleri için de sıra dışı bir örnek teşkil etmiştir. Öyle ki Kosova konusu anlamak için Bosna Hersek gelişmeleri anahtar niteliği taşımaktadır. Zira Bosna Hersek ölçeğinde elde edilen tecrübeler Kosova krizinde doğrudan uygulanmıştır. Bu bağlamda, krize acil müdahalede bulunulması, çözüm sürecinin daha hızlı işletilmesi, sivil kayıpların önlenmesi gibi hususlar Kosova krizini Bosna'dan farklılaştıran özellikler olarak ön plana çıkmaktadır. Kosova krizini ayrıntılı olarak ele almak gerekirse, sorunun 1990'lı yılların ikinci

⁹ *United Nations Security Council*, S/RES/836 (1993), 4 June 1993, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/330/21/IMG/N9333021.pdf?OpenElement>, (e.t. 20.04.2016).

¹⁰ Dayton Barış Antlaşması'nın içeriği hakkında bkz. http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf, (e.t. 20.04.2016); Ayrıca bkz. Selver, a.g.e., ss. 157-177. Osman Karatay, *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Ankara, KARAM Yayınları, 2002, ss. 127-184.

¹¹ Karatay, a.g.e., s. 13.

yarısında Yugoslavya'nın en önemli konu başlığı haline geldiği görülmektedir. Esasen Kosova Tito'nun ölümünün ardından Yugoslavya'nın temel meselelerinden biri olsa da 1992'de diğer kurucu cumhuriyetlerde yaşanan gelişmeler bu konuyu gölgede bırakmıştır. 1989 yılında özerk statülerine son verilmesinin ardından Kosovalılar, 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın dağıldığını öne sürerek, 'yedinci cumhuriyet olma' taleplerini bağımsızlık eksenine kaydırmışlardır. Sırp yönetimine rağmen 1990'da Kaçanik'te toplanıp bağımsızlık ilan eden Arnavutlar, Eylül 1991'de referandumlarını gerçekleştirerek bağımsızlık ilanının kabul görmesini beklemiştir.¹² Bu dönemde Kosovalı Arnavutlar ılımlı ve barışçıl liderleri İbrahim Rugova önderliğinde örgütlenirken, Belgrad'a karşı pasif bir direnişe geçmişlerdir. Söz konusu pasif direniş kapsamında Kosova adeta devlet içinde devlet haline gelerek, parlamento, finans, eğitim, sağlık vb. alanlarda kendi kurumlarını oluşturmuştur.¹³ 1992 yılında Yugoslavya'da başlayan dağılma süreci esnasında pasif direnişlerini sürdüren Priştine yönetimi Bosna meselesinin çözümüne kadar bu tutumunu devam ettirmiştir. Esasen bu dönemde Kosovalı Arnavutların beklentisi Bosna Hersek'teki durumunun karara bağlanacağı Dayton sürecinde Kosova meselesinin de ele alınması olmuştur. Ancak Dayton Barış görüşmelerinde Kosova meselesi acil olarak ele alınacak bir konu başlığı olarak değerlendirilmemiş ve gündeme gelmemiştir. Arnavutların barışçıl politikasında ilerleme kaydedilemezken, Rugova bir bakıma kendi başarısının kurbanı olmuştur.¹⁴

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren mücadelede metodolojik değişikliğe gidilmesi fikri Kosovalı Arnavutlar arasında ciddi olarak sorgulanmaya başlamıştır. Arnavut siyaseti Kosova konusunun uluslararası platformlara taşınarak kamuoyu oluşturulması yönünde yönetime baskıda

¹² Osman Karatay, *Kosova Kanlı Ova*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.109; Babuna, a.g.m., s. 74.

¹³ Enika Abazi, "The Role of International Community in Conflict Situation. Which Way Forwards? The Case of Kosovo/a Conflict", *Balkanologie*, Vol.VIII, No.1, 2004, s. 18.

¹⁴ Richard Caplan, "International Diplomacy and the Crisis in Kosovo", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.74, No.4, October 1998, s. 751.

bulunurlarken, Rugova bu konuda somut bir adım atmamıştır.¹⁵ Kosovalı Arnavutların milliyetçi siyasi partilerinden LPK (Kosova Halk Hareketi), yurtdışındaki Arnavut diasporasının desteğinden yararlanmak için kampanyalar düzenlemeye başlamakla birlikte, bu kampanyadan elde edilen finansal destekle Kosova Kurtuluş Ordusu'na (UÇK)¹⁶ silah temin edilmiştir.¹⁷ Dolayısıyla diplomatik anlamda Kosova konusunun uluslararası toplumca dikkate alınmamasına istinaden pasif direnişten silahlı mücadeleye doğru bir geçiş süreci başlamıştır.

Sırbistan cephesinde Kaçanik'te ilan edilen bağımsızlık tepkiyle karşılanırken, söz konusu cumhuriyet yasadışı olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte Belgrad yönetiminin 1989'da tesis edilen statükoyu korumaya gayret ettiği görülmüştür. Kosovalı Arnavutlar ve Sırlar arasında sıfır toplamlı bir denkleme dönüşmeye başlayan krizde tarafların kendi savlarında ısrarcı olmuş ve konu zamanlama ve metodoloji unsuruna endekslenmeye başlamıştır. Farklı bir deyişle Kosova için geri dönüşü olmayan bir sürecin başladığı 1989 sonrasında daha belirgin bir hale gelmiştir. Federasyondan ayrılan dört cumhuriyetin ardından Yugoslavya içerisinde daha merkezi bir konuma oturan Sırbistan'ın Kosova konusunda geri adım atma niyeti olmamıştır. Bilakis Sırbistan iç siyasetinde artan radikalleşme eğilimleri, Kosova'da daha baskıcı bir politika izlemeyi de beraberinde getirmiştir. Bu şartlar altında Sırbistan'ın şiddet içeren politikalarıyla Kosova'daki bağımsızlık talepleri arasında kuvvetli bir çatışma ortamı belirlemiştir.

¹⁵ Tim Judah, "The Kosovo Liberation Army", *Perceptions*, September-November 2000, ss. 67-68.

¹⁶ Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) kurucuları hâlihazırda siyasi parti olarak Kosova'da faaliyet gösteren LPK'nin içerisinde yer alan kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla UÇK ile LPK arasında ideolojik açıdan yakın bir bağ bulunmaktadır. Bkz. Armend R. Bekaj, "The KLA and the Kosovo War: From Intra-State Conflict to Independent Country", *Berghof Transition Series*, No:8, 2010, http://www.berghof-conflictresearch.org/documents/publications/transitions8_kosovo.pdf, s. 12. (e.t. 03.10.2014). Hâlihazırda Kosova Başbakanlığı görevinde bulunan Haşim Taçi, LPK'daki görevinin yanı sıra UÇK'nın liderliğini de yapmıştır. UÇK'nın ne zaman kurulduğuyula ilgili net bir yer almamakla birlikte daha ziyade 1993 yılı ön plana çıkmaktadır.

¹⁷ Judah, *a.g.m.*, s. 68.

Bosna'daki çatışmaların dikkatleri bu bölge üzerine çevirmesi, zamanla Kosova konusunu gündemde alt sıralara itmiştir. Bu esnada Miloşević yönetiminin Kosova'daki etnik dengeleri Sırların lehine çevirme gayreti ve nüfus hareketliliği krizi daha da derinleştirmiştir.¹⁸ Dayton Barış Anlaşması'yla Bosna Hersek'teki durum nihai bir sonuca bağlanmaya çalışılırken, Anlaşma kapsamında, Miloseviç'in katı duruşu ve Kosova'nın müzakere konusu olmamasına yönelik ön şartı nedeniyle Kosova meselesine hiç değinilmemiştir.¹⁹ Hâlbuki Kosovalı Arnavutlar Bosna meselesiyle beraber Dayton'da kendi durumlarının da karara bağlanacağını düşünerek 1996 yılının başlarına kadar pasif direniş göstermişlerdir. En iyi ihtimalle bağımsızlık, minimum düzeyde ise eski özerk pozisyonlarını kazanmaya çalışan Kosovalılar, çatışmaya vardırımsızın pasif direnişlerini 1990'lı yıllar zarfında devam ettirmişlerdir.²⁰ Bu tutum, Batı Dünyası nezdinde sempati toplamış, Bosna'daki olaylar nedeniyle uluslararası alanda zor bir duruma düşen Sırlara karşı Kosovalı Arnavutları daha avantajlı konuma getirmiştir.²¹ Ne var ki Dayton Anlaşması'nda Kosova meselesinin arka plana itilmesi Arnavutların pasif direnişlerini terk etmelerine neden olmuştur. UÇK etrafında toplanan Arnavutlar ile Kosova konusunda taviz verme niyetinde olmayan Sırlar arasında çatışmalar tırmanışa geçmiş, Balkanlar yeni bir istikrarsızlığın içine sürüklenmiştir. 1998 yılıyla beraber iki taraf arasında çatışmaların artarak sürmesi, uluslararası arenada dikkatleri bir kez daha bölge üzerine çevirmiştir. Uluslararası toplum ve özellikle ABD, Bosna'da yaşananlardan ders alarak konuya daha hızlı adapte olmuş ve çözüm arayışı içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Kosova'ya Mart 1999'da

¹⁸ Kosova'da yaşanan savaş öncesi ve esnasında Sırların hayli aktif bir tutum içinde olduğu görülmüştü. Miloşević yönetimi tarafından yaklaşık 900 bin Kosovalı Arnavut Karadağ ve Makedonya'ya göçe zorlanırken; uluslararası müdahaleyle birlikte dengeler tersine dönmüş, bu kez Arnavutların intikamından kaçan Sırlar Kosova'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Dönem itibarıyla UNMIK verilerine göre, Kosova'yı terk eden Sırların sayısı 180 bin civarındadır. Bkz. Erhan Türbedar, "Yeni Dönemde Kosova ve Geleceği", Osman Karatay; Bilgehan Gökdağ, (der.), *Balkanlar El Kitabı, Cilt:2, Çağdaş Balkanlar*, KARAM & Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 94.

¹⁹ Murat Yılmaz, *Kosova Bağımsızlık Yolunda*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 48.

²⁰ Arı ve Pirinççi, a.g.m., s. 9.

²¹ Arı ve Pirinççi, a.g.m., s. 10.

NATO müdahalesi gerçekleşirken, Kosova'nın bağımsızlığına uzanan yeni bir süreç başlamıştır.

Kosova'da 1999'daki NATO müdahalesi ve sonrasında yaşanan gelişmelere bakıldığında, adım adım bağımsızlığa gidildiği ve nihayetinde bu amaçla varıldığı görülmektedir. Müdahale için onay alınmayan BM Güvenlik Konseyi'nde Haziran 1999'de tesis edilen 1244 sayılı kararlar²² BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) oluşturulmuş ve müdahale sonrası yönetime ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. UNMIK, sivil yönetiminden BM'nin, kurumsal inşasından AGİT'in, mültecilerin geri dönüşünden BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin ve yeniden yapılandırılma faaliyetlerinden AB'nin öncelikli olarak ilgileneceği dört ana organdan oluşmuştur. NATO Barış Gücü KFOR da Kosova'ya yerleşirken, NATO müdahalesinden yaklaşık 1 saat önce şaşırtıcı bir biçimde Kosova'ya inen Rus birlikleri de KFOR'a dâhil edilmişlerdir.²³ ABD Kosova'da Bondsteel askeri üssünü tesis ederken, UNMIK kapsamında diğer sorumlulukları AB'ye devretmiştir. Bu noktada, ABD ile AB arasında bir görev bölüşümü dikkat çekmektedir.

2000'li yılların hemen başında Kosova'nın geleceğine ilişkin çeşitli planlar (örneğin UNMIK'in Standartlar Planı gibi) ileri sürülmüşse de Kosova'da Sırplarla Arnavutların yeniden çatışmaya başlaması süreci aksatmıştır. Bu dönemi bağımsız bir devlete özgü kurumlarını oluşturmaya ve yapılandırmaya ayıran Kosova, Washington yönetimi başta olmak üzere, Türkiye'den ve AB'den faydalanma yoluna gitmiştir. Mart 2007'de BM Özel temsilcisi Marti Ahtisaari'nin hazırladığı ve BM Genel Sekreteri aracılığıyla Güvenlik Konseyi'ne sunulan Ahtisaari Planı'na göre, Kosova'ya uluslararası gözetim altında bağımsızlığın verilmesi ve Kosova'daki azınlıkların haklarının garanti altına alınması istenmiştir. Bu durum, Sırpların tepkisine neden

²² *United Nations Security Council, S/RES/1244 (1999)*, 10 June 1999, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>, (e.t. 22.04.2016).

²³ "NATO and Russia: Partners in Peacekeeping", *NATO Resmi İnternet Sitesi*, <http://www.nato.int/docu/presskit/010219/brocheng.pdf>, (e.t. 22.04.2016).

olurken Güvenlik Konseyi'nde Rusya tarafından veto edilmiştir. Rusya Sırbistan'la olan yakın bağlarından dolayı Belgrad'ın kabul etmeyeceği bir tasarıya karşı çıktığını belirtmişse de asıl endişesi Kosova sorununun kendi iç sorunu olan Çeçenistan'a emsal teşkil etme potansiyeli olmuştur.²⁴ Bu noktada ABD, Rusya'yı ikna etmek için AB'nin de desteğini alarak farklı planlar üzerinde çalışmış, konuyu Güvenlik Konseyi'nin güdümünden alarak Temas Grubu'na havale etmiştir. Ne var ki burada da Kosova'nın nihai statüsüyle ilgili bir uzlaşma sağlanamamış ve 17 Şubat 2008'de Kosova tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir.

3. ABD'nin ve Rusya'nın Kosova Politikası

Balkanlar'da jeopolitik açıdan merkezi bir öneme sahip olan Kosova'da yaşayan etnik grupların komşu ülkelerde yaşayan akrabaları bulunmaktadır. Jeopolitik anlamının yanı sıra etnopolitik dengeler bağlamında da önem taşıyan Kosova yerel, bölgesel ve küresel aktörler için farklı anlamlara sahiptir. Yerel ölçekte daha çok tarihsel ve demografik vurgular ön plana çıkmaktadır. Sırp için tarihsel bir yurt olarak ifade edilen Kosova, modern anlamda Sırp kimliğinin oluşmasında etkili olan unsurlardan biridir. Arnavutlar için de aynı tarihsel anlam kendisini korumaktadır.²⁵ Balkanlar'da bölgesel husumetlerin arka planında tarihin yadsınamaz bir öneme sahip olduğu göz önünde bulundurulursa hem Arnavutlar hem Sırp için Kosova meselesinin sıfır toplamlı bir denklem görünümü kazandığı sonucuna ulaşılabilir. Öte yandan, Kosovalı Arnavutların demografik dengelerdeki ezici üstünlüğü Kosova'yı yeni dönemde tekrar Sırp egemenliğine bırakmamaları için yeterli bir neden olmuştur.

Bölgesel ölçekte Türkiye tarihsel, etno-demografik, stratejik ve insani gerekçelerle konuya ilgili gösterirken, Türk kamuoyu da Kosova meselesi-

²⁴ Sebastian Schaeffer, "The Kosovo Precedent – Directly Applicable to Abkhazia and South Ossetia", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3 (1), Winter 2009, s. 110.

²⁵ Bkz. Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", Lütem, Ömer; Demirtaş, Birgül (der.) *Balkan Diplomasisi*, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, ss. 104-105.

ne duyarlı bir tutum içerisinde olmuştur.²⁶ Batı dünyasının kıta Avrupa'sı ayağında ise Balkanlar'daki krizlere duyulan genel duyarsızlığın yeniden ortaya çıkmasının yanı sıra ortak dış ve güvenlik politikaları izlenmesi noktasında AB'nin yaşadığı sorunlar yeniden kendisini göstermiştir.²⁷ Öyle ki aktörel bağlamda Kosova krizine yönelik Birlik üyeleri arasında uzlaşımın olmadığı ve karar alma süreçlerinin aksadığı dikkat çekmiştir. Örneğin Fransa ve Almanya'nın pasif tutumuna tezat olarak İngiltere, ABD ile ortak hareket ederek acil müdahale bulunulması fikrini savunmuştur. Bu noktada NATO, stratejik bir araç olarak ön plana çıkmıştır.

Kosova'da çatışmaların sona erdirilmesinde küresel bir aktör olarak ABD'nin izlediği politika belirleyici olmuştur. Washington yönetimi, Bosna krizinden daha hızlı adapte olduğu Kosova konusunda çok uluslu bir müdahalenin gerektiğini savunmuş ve BM çatısı altında çözüm aramıştır. Bu kapsamda, Bosna krizi esnasında kurulan Temas Grubu (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya) yeniden işlevsel hale getirilmiştir. Konu, BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine de gelmekle birlikte, daimi üyelerden Rusya'nın ve Çin'in ABD öncülüğündeki askeri müdahaleye karşı çıkmaları, ABD'yi yeniden NATO kartını kullanmaya sevk etmiştir. Diğer taraftan, Temas Grubu içerisinde de çok seslilik hâkim olmuş ve karar alma süreci tıkanmıştır. ABD ve İngiltere Kosova'ya acil askeri müdahalede bulunulmasını savunurlarken, Rusya buna karşı çıkmıştır. İtalya, Almanya ve Fransa ise daha yumuşak politikaların izlenmesi taraftarı olmuştur.

Arnavutlar ile Sırpalar arasındaki çatışmaların devam ettiği sırada Washington yönetimi ile Miloşević arasında krizin sona erdirilmesi konusunda ilkesel olarak anlaşmaya varılmıştır.²⁸ Ancak Belgrad yönetiminin saldırgan tutumunu devam ettirmesi askeri müdahale sürecini hızlandıran

²⁶ Özlem, a.g.e., ss. 293-308.

²⁷ Bkz. Barış Özdal, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013, ss. 242-244.

²⁸ Stephen T. Hosmer, *The Conflict over Kosovo: Why Milosevic Decided to Settle When He Did*, RAND, Pittsburgh, 2001, s. 7.

bir gelişme olmuştur. Mart 1999'da gerçekleştirilen NATO müdahalesiyle Kosova'da istikrar sağlanmış, Sırp yönetimi geri adım atmak zorunda kalmıştır. NATO'nun Kosova müdahalesi, BM tarafından herhangi bir yetkilendirme olmaksızın gerçekleşirken, Washington yönetimi BM Güvenlik Konseyi'nde olası bir Rus ve Çin vetosunu önceden engellemiştir. Hâlbuki Bosna'daki krizde BM'nin görevlendirmesi durumu mevcut iken Kosova'da BM onayına ihtiyaç duyulmamıştır. Böylece ABD geleneksel olarak izlenen politikaların ve kullanılan araçların dışına çıkarak farklı bir yol benimsemiştir.

ABD ekseninde konuyu açıklamak gerekirse Washington yönetimi için Kosova Bosna'dan daha stratejik bir bölgeyi ifade etmektedir. Öyle ki Balkanlar'daki Arnavut sorunu bu kapsamda daha anlamlı hale gelmektedir. Bölgede 6 ülkeye dağılan Arnavutların yaklaşık 1.8 milyonu Kosova'da bulunmaktadır. Krizin derinleşmesi ve Arnavut nüfusun yaşadığı Makedonya ve Yunanistan gibi diğer ülkelere de sığıyarak bölgenin topyekûn istikrarsızlaşma tehdidi, ABD'nin hızlı müdahalesini tetiklemiştir. Ayrıca ABD, Arnavutların lehine müdahil olarak hem 2000'li yıllardaki dış politikasında sıkça başvurduğu “insani müdahale”²⁹ kavramının altyapısını

²⁹ Soğuk Savaş sonrası dönemin popüler bir kavramı olarak ön plana çıkan “insani müdahale” kavramını tanımlama konusunda görüş ayrılıkları bulunsada genel olarak insan hakları ihlallerinin yaşandığı durumlarda hedef ülke vatandaşlarının korunması amacıyla bir devlet, devletler grubu veya uluslararası bir örgüt aracılığıyla kuvvet kullanılmasını açıklamakta olduğu ifade edilebilir. Günümüzde savaşların maliyetinin katlanılmaz hale gelmesi, savaşların şekil açısından farklılaşmasına neden olurken, özellikle insani müdahale kavramına istinaden yapılan askeri teşebbüsler “operasyon” veya “harekât” kelimeleriyle anlatılmaktadır. Bu noktada, sınırlı bir sürenin varlığı ön plana çıksada aslında yapılan savaşa meşruiyet kazandırma uğraşı olarak da görülmektedir. Bir devlete yönelik savaş ilan edilebilmesi için haklı ve meşru gerekçelerin olması gerekliliğinden hareketle insan hakları ihlallerinin bu bağlamda medya organlarında biraz da abartılarak yayınlanması suretiyle uluslararası kamuoyunda ilgili devlete müdahale istencini artıran bir kanaatin oluşması önemli bir noktadır. Reel politik bu anlamda kendi doktrinini oluştururken insani müdahaleyi savunan kesimin temel tezi, insan haklarını devlet egemenliğinin önceliğine dayandırmak şeklindedir. Bkz. Gözde Kılıç Yaşın, “Araçsallaştırılan İnsani Müdahale ve Siyasallaşan Hukuk”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 1 Mart 2012, http://www.21yyte.org/tr/yazi/6513-Aracsallastirilan_Insani_Mudahale_ve_Siyasallasan_Hukuk.html, (e.t. 30.04.2016). 2011 yılında Libya'ya yönelik yapılan NATO müdahalesi bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir.

hazırlamış³⁰ hem de Sırpıları geri püskürterek yeni dönemde uluslararası arenada güçlü rakibi olan Rusya'nın bölgesel denklemden kozunu kırmıştır. Öte yandan, Kosova örneği ABD'nin Avrupalı müttefiklerine güvenlik şemsiyelerinin kısa-orta vadede NATO olduğunu ve buna bağlı olarak AB'nin henüz ortak dış politika ve güvenlik konularında yeterli yol alamadığını gösterdiği bir müdahale görüntüsünde olmuştur. Zira bu müdahale Avrupa ile ABD arasındaki sürekli artan askeri-teknolojik mesafeyi de ortaya koymuştur.³¹ Kosova müdahalesiyle beraber Washington yönetimi, Balkanlar denkleminde Arnavutları stratejik bir müttefik olarak görmüş ve ileriki dönemlerde sıkça krizlere yol açma potansiyeli taşıyan bölgesel etnik dengelerde koz olarak kullanmak istemiştir.

1999 sonrası dönemde ABD salt askeri açıdan ülkenin güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve özellikle siyasi açılardan Kosova'ya destek olmuştur. Kosova'nın bağımsızlığa giden süreçte diplomatik desteğini sunan ABD, bağımsızlık ilanı sonrasında da bu yardımını devam ettirmiştir. Diğer taraftan, ekonomik olarak Kosova'ya yatırımlarda bulunan ABD'nin bu konuda girişimlerinin sembolik düzeyde kaldığı görülmektedir.³² Dolayısıyla ABD'nin Kosova politikasında ekonomik konulardan ziyade askeri ve siyasi parametrelerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki ABD'nin küresel öncelikleri bağlamında Kosova meselesi merkezi bir öneme sahip olmamıştır. NATO'nun ülkede faaliyet göstermesine bağlı olarak Bondsteel askeri üssündeki Amerikan varlığı ve ABD'nin Kosova iç siyasetindeki etkisi Washington yönetimi için yeterli olurken, ülkenin geleceğinde sosyo-ekonomik hayatı şekillendirilmesi hususunu AB'ye bırakmıştır. Kosova'nın demokratikleştirilmesi, siyaset, hukuk ve ekonomik hayatta reformların hayata geçirilmesi ve EULEX adı altında kolluk hizmetlerinin sunulması gibi pek çok hususta AB'nin etkisi dikkat

³⁰ Arı ve Pirinççi, a.g.m., s. 11.

³¹ Franz-Josef Meiers, "Avrupa'nın Güvenlik ve Savunma Politikasında Karşılaşılan Zorluklar", *Avrasya Dosyası, AB Özel*, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 239.

³² Kosova'daki yapılan dış yatırımların toplamı için bkz. "Foreign Direct Investments in Kosovo", *The Republic of Kosovo Ministry of Trade and Industry*, <http://invest-ks.org/en/foreign-direct-investments-in-kosovo>, (e.t. 25.04.2016).

çekmektedir. Belirtilen çerçevede, NATO'nun Yugoslavya'nın dağılması sürecinde ve özellikle Kosova örneğinde 'sert güç' (hard power) olarak ön plana çıkması, ABD'ye askeri açıdan bölgede prestij kazandırırken, barış, istikrar ve güvenliğin kalıcılaştırılması, ekonomik açıdan kalkınmanın sağlanması bağlamında ise AB'nin 'yumuşak güç' (soft power) olarak³³ uzun soluklu bir uğraşın içine girdiği görülmektedir. Farklı bir ifadeyle 1990'lı yıllarda bölgesel denkleme ABD, 'sert bir müdahaleyle ameliyatı yapan', AB ise 'hastayı tedavi eden' aktör olarak ön plana çıkmışlardır. Özetle Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar'da Avro-Atlantik eksen güçlenmiştir.

Rusya, genelde Yugoslavya özelde ise Kosova meselesine Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecindeki refleksleriyle yaklaşmıştır. Esasen aralarındaki temel fark Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde dağılması, buna tezat olarak Sovyetler Birliği'nin ise geçiş sürecini oldukça sakin bir havada tamamlaması olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde Yugoslavya'nın Moskova için ifade ettiği anlam, 1990'lı yıllarda Rus dış politikasında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasına kaymıştır.³⁴ Diğer bir deyişle Kozirev'in "yakın çevre" doktrini itibarıyla Rusya için öncelikli olan bölgeler sıralamasında değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu durum Yugoslavya meselesinin Rus dış politikasının üst sıralarında yer almasını engellemiştir. Ancak bu hususu Moskova'nın gelişmelere kayıtsız kaldığı şeklinde de değerlendirmemek gerekir. Zira Yugoslavya ve SSCB arasındaki benzerlik Moskova yönetimini fazlasıyla endişelendirmiştir. Öyle ki dağılma süreçlerinin farklılıklarına rağmen, Yugoslavya'nın ve SSCB'nin nüveleri

³³ Bkz. Ana E. Junkos, "The EU's post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re)Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?" Southeast European Politics, november 2005, Vol. VI, No.2, s. 88-108; Bernhard Stahl, "The EU's Power Play in the Balkans – How Soft, How Civilian, How Effective?", 18 December 2010, http://www.phil.uni-passau.de/fileadmin/group_upload/61/Stahl_EU_as_softpower.pdf, (e.t. 27.06.2014); Harun Arikan, "The European Union Policy towards the Balkan States in the Post-Cold War Era", *Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences, Special Issue on Balkans*, December 2012, s. 15-22.

³⁴ İlyas Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Balkanlar Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:13, Bahar 2007, s.100.

olarak Sırbistan ve Rusya, gerek kardeş cumhuriyetlerin devletten ayrılmaları gerek kendilerini uğraştıran Kosova ve Çeçenistan gibi sorunlara sahip olmaları açısından benzerlikler taşımaktadır.³⁵

Yugoslavya’da kriz başladığında Moskova’daki geçiş döneminin ürünü olarak genel bir umursamazlık söz konusu olsa da yaşanan gelişmelere bağlı olarak Batılı devletlerle birlikte hareket etme eğilimi ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada ABD’ye karşı Avrupalı devletleri destekleme fikri ön plana çıkarken, Avrupalı devletlerin Balkanlar’daki krizlere ilişkin ortak bir politika izlemekten uzak olmaları bu girişimi de sonuçsuz bırakmıştır. Nihai aşamada Rusya, NATO müdahalesinin Batılı devletlerin bölgedeki nüfuz alanını genişletmesi şeklinde algılamıştır.³⁶ Esasen söz konusu durum SSCB’nin dağılmasının ardından Rusya’nın dış politikasını yeniden formüle etme konusunda sorun yaşaması ve ardından Kozirev’in “yakın çevre” doktrininin Yugoslavya meselesinde nasıl bir politika izleneceğini açıklama konusunda yetersiz kalmasıyla doğrudan ilintilidir.

1990’lı yılların ikinci yarısında Kosova meselesi Yugoslavya’nın dağılması sürecinde yeni bir aşama olarak ön plana çıkarken, söz konusu meseleye Moskova yönetiminin daha hızlı adapte olduğu ve pro-aktif bir politika içerisinde olmaya gayret ettiği görülmüştür. Öyle ki 11 Haziran 1999’da NATO müdahalesinden kısa bir süre önce Priştine’ye iniş yapan Rus askerleri uluslararası kamuoyuna mesaj vermiştir. Sembolik bir mahiyette olan bu mesaj, hem krizin bitirilmesi konusunda Rusya’nın gayretlerini yansıtması hem Sırlara kendilerinin de orada bulduklarını göstermesi gibi anlamlar da taşımıştır. Bu durum Rus kamuoyunca NATO’ya karşı elde edilen bir zafer olarak algılanmışsa da Rus askerleri Priştine’de özel bir karargâha dahi sahip olamamıştır.³⁷ Dolayısıyla çok geçmeden Rus askerleri KFOR birliklerine dâhil olmuşlardır.

³⁵ A.g.m.

³⁶ Vügar İmanov, “2000’li Yıllarda Rusya’nın Balkanlar Politikası: ‘Elveda Rumeli’?”, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-402-2015021011balkankongresikitabi-12.pdf>, ss. 162-163. (e.t. 26.04.2016).

³⁷ Kamalov, a.g.m., s. 101.

Rus kamuoyunun Kosova meselesine yoğun bir ilgi göstermesi NATO'ya yönelik Rus karşı hamlesi olarak değerlendirilse de bunda Sırplarla olan tarihsel, etnik ve dinsel bağların da önemli bir payı vardır. Fiili anlamda Moskova yönetimi de Kosova konusunda Sırpların tezlerini destekleme eğiliminde olmuş ve Kosova ile Çeçenistan meselesi arasında bir bağlantı tesis etmiştir. Çeçenistan meselesini bir iç mesele olarak değerlendiren Rusya, Sırbistan için de aynı durumun geçerli olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, 1999-2008 yılları arasında Kosova'nın statü sorununa ve geleceğine ilişkin BM Güvenlik Konseyi ve Temas Grubu'nda yapılan müzakerelerde Arnavutların tek taraflı bağımsızlığına sıcak bakmayan Ruslar, Sırp yanlısı tutumunu sürdürmüş ve meselenin çözümünün gecikmesine yol açmıştır.

Kosova'nın statü meselesinin müzakerelerle sonuca bağlanamaması üzerine Priştine'nin tek taraflı bağımsızlık ilan etme ihtimali belirdiğinde ise Rusya, Batılı devletleri çifte standartlı bir yaklaşım içinde olmakla suçlamış ve 40 yıldır fiilen bağımsız olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ni tanımamalarını örnek olarak göstermiştir.³⁸ Ne var ki Rusya, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanına engel olamamış, ancak sonrasındaki süreçte Kosova'nın uluslararası alanda tanınmaması için çaba göstermiştir. Bu bağlamda, Priştine'nin BM üyeliğinde veto kartını masaya getirirken, etki sahası altındaki devletlerin de Kosova'yı tanımalarını engelleme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla Moskova'nın 2008 sonrası dönemde de Belgrad'ın tezlerine olan yakın duruşunu sürdürdüğü görülmüştür.

4. Bağımsızlık İlanı Sonrası Dönem ve Tanınma Sorunu

1999 sonrası dönemde diplomatik girişimlere karşın Kosova'nın statü sorununun çözüme kavuşmaması üzerine Priştine yönetimi 17 Şubat 2008 tarihinde tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. ABD, Kosta Rika'nın ardından Kosova'yı tanıyan ikinci devlet olurken Türkiye ise üçüncü sırada yer almıştır. Washington yönetimi, Kosova'ya yönelik diplomatik desteği-

³⁸ "Putin: KKTC'yi Tanımayan Kosova'yı Nasıl Tanır?", *Hürriyet*, 15 Şubat 2008.

ni bağımsızlık sonrası süreçte de sürdürürken, yeni devletin uluslararası alanda tanınması için yardımcı olmuştur. ABD'nin Kosova'yı tanımasıyla tek taraflı bağımsızlık ilanını kabul eden devlet sayısı hızla artmış ve bu durum diğer devletler üzerinde de psikolojik yönden etkili olmuştur. Ne var ki Kosova'nın bağımsızlığının ardından geçen 8 yıllık süre zarfında ABD, Kosova'yı uluslararası alanda desteklemesine karşın, Kosova'nın tanınması meselesini doğrudan dış politikasının ana gündem maddelerinden biri haline getirmemiştir. Bu bağlamda, Washington'un tanınma meselesini zamana yayan yumuşak bir politika izlediği söylenebilir.

Hâlihazırda Kosova'nın bağımsızlığı Mayıs 2016 itibarıyla 111 BM üyesi devlet tarafından tanınmaktadır. Ancak BM Kurucu Antlaşması kapsamında örgüte üye olma durumu Rusya ve Çin'in vetosunu kaldırmasına bağlı olan Kosova, NATO ve AB üyelikleri açısından da sorun yaşamaktadır. Zira AB üyesi olan İspanya Bask bölgesi, Slovakya ve Romanya bünyelerindeki Macar azınlıklar, Yunanistan Batı Trakya meselesi, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ise KKTC'ye emsal teşkil edebileceği nedenleriyle Kosova'yı tanımamaktadırlar. Söz konusu devletlerin (GKRY dışında) aynı zamanda NATO üyesi olduklarını ve bu durumun Priştine'nin NATO üyeliğini de engellediğini belirtmek gerekir.³⁹ Esasen Kosova NATO'ya üye olmasa da fiilen NATO askerlerinin Kosova'da bulunması göz önüne alındığında Priştine'nin güvenlik kaygılarının giderildiği görülmektedir. Ayrıca BM üyeliği de prestij açısından sembolik bir anlam taşısa da Kosova için AB üyeliği diğer iki örgüte nazaran daha farklı bir anlam ifade etmektedir. AB üyesi 5 devletin Kosova'yı tanımaması üyelik konusunda Priştine için dezavantajlı bir durumu işaret etse de Sırbistan'ın da hâlihazırda AB üyelik sürecinde olması en azından tarafların uzlaşmaları sonucu iki aktörün de eş zamanlı AB'ye üye olacağına yönelik bir umut bulunmaktadır. Her ne kadar taraflar arasında 2013 yılında AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin arabuluculuğunda yapılan müzakerelerden sonuç alınamamış ve yeni girişimlerde bulunulmuşsa

³⁹ Bkz. Kader Özlem, "Kosova'nın Uluslararası Örgütlere Üyelik Durumu", *Eko Avrasya*, Sayı:22, ss.14-15.

da iki ülkenin ekonomik açıdan içinde bulunduğu sorunlar ve AB üyelik hedefi uzlaşma arayışlarını tetikleyebilme potansiyelindedir. Öyle ki Kosovalılar açısından AB üyeliği ülkenin ekonomik sorunlarının giderilmesi ve halkın refah düzeyinin artırılması noktasında merkezi bir öneme sahiptir. 4 Mayıs 2016'da AB Komisyonu'nca Kosova vatandaşlarına yönelik vize muafiyeti sağlanması konusunda alınan tavsiye kararı Priştine yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁰

10 Eylül 2012 tarihinde Kosova'daki Uluslararası Yönetim Grubu ülke üzerindeki gözetim durumuna son verdiğini açıklayarak Kosova'nın artık "tam bağımsız" olduğu ilan etmiştir.⁴¹ Ancak, uluslararası kamuoyu Kosova'nın bağımsızlığının tanınıp tanınmayacağına dair ikiye bölünmüş durumunu sürdürmektedir. Rusya ve Çin başta olmak üzere BDT üyesi devletler Kosova'yı tanımazken, Kosova'nın bağımsızlığına İslam Dünyası'ndan da çok fazla destek gelmemiştir. Ortadoğu devletlerinden özellikle Arap Yarımadası'nda bulunanlar, Kosova'nın bağımsızlığını tanıma eğiliminde olurken, Kuzey Afrika'da Mısır ve Libya Priştine'yi tanımış, ancak Suriye, Irak ve İran buna soğuk bakmışlardır. İsrail boyutunda ise Tel Aviv yönetimi 2011'de tanıma sinyallerini vermiş olsa da Filistin meselesi nedeniyle buna yanaşmak istemediği anlaşılmaktadır. Afrika'da Kosova'yı tanıyan devletler daha ziyade Batı Afrika şeridinde yoğunlaşmıştır.⁴²

Bölgesel denkleme bakıldığında, Balkanlar'da da konuya dair ikiye bölünmüş bir görüntü söz konusudur: Sırbistan'ın yanı sıra Yunanistan, Romanya ve Bosna Hersek Kosova'yı tanımazken; Türkiye, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Hırvatistan, Slovenya ve hatta Sırbistan'dan ayrılan Karadağ bile Kosova'yı tanımıştır. Bosna Hersek'in kendine özgü güncel durumu bir tarafa bırakılıp denklem dışında tutulduğunda, Yugoslavya'dan ayrılan

⁴⁰ "Kosova'ya Vizesiz Avrupa Kapısı Açıldı", *Doğan Haber Ajansı*, 4 Mayıs 2016.

⁴¹ "Kosovo Declared 'Fully Independent'", *BBC*, 10 September 2012.

⁴² Kosova'yı tanıyan devletlerin güncel listesi ve harita üzerindeki dağılımı için bkz. <http://www.kosovothanksyou.com>. (e.t. 01.05.2016).

bütün devletlerin Kosova'yı tanıdığı görülmektedir. Özetle Kosova'nın bağımsızlık süreci esnasında yaşanan görüş ayrılıkları, bağımsızlık kararının ardından yeni devletin tanınmasına da yansımıştır. AB üyesi devletlerden bir bölümünün kendine özgü durumlarından dolayı Kosova'yı tanımamaları dışında Batı dünyası ile ittifak halinde bulunan devletlerde genel olarak Kosova lehine bir durum oluşmuştur. Buna karşın, Çin'in ve özellikle Rusya'nın etkisini doğrudan hisseden diğer devletler de (BDT üyeleri gibi) Priştine'nin tanınmaması konusunda anlaşıkıkları gözükmektedir.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde Yugoslavya'nın dağılmasına koşut olarak Balkanlar'da meydana gelen krizler küresel bir güç olarak ABD'nin aktif bir politika izlemesini beraberinde getirirken, Rusya ise 1990'lı yıllardaki geçiş döneminin sarsıntılarını içerisinde konuya adapte olabilmıştır. Her iki aktörün Balkanlar politikasının belirlenmesinde farklı dinamikler etkili olsa da Kosova örneğinde somut bir şekilde görüldüğü gibi birbirleriyle tezat görüşler içinde olmuşlardır. 1999'da Kosova'ya yönelik NATO müdahalesi sonrası dönemde ABD'nin Priştine yönetimine desteği sürmekle birlikte, 2008'de Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanını tanımış ancak devletin tanınmasının temini hususuna dış politikasının ana gündem maddeleri arasında yer vermemiştir. Bu bağlamda, askeri anlamda kendisini güvence altına aldıktan sonra Kosova'yı AB'nin sorumluluk sahasına bırakmıştır. Ne var ki Kosova'nın iç siyasi dengelerinde ABD'nin ağırlığının devam ettiği ileri sürülebilir.

Diğer taraftan, Rusya'nın Kosova meselesine yönelik izlediği politikanın belirlenmesinde ABD'ye nazaran daha farklı hususların ön plana çıktığı görülmektedir. Gerek Çeçenistan ile Kosova benzerlikler gerek Rusya'nın Sırbistan ile olan tarihsel, etnik ve dinsel bağları Moskova yönetiminin Kosova konusunda Sırp tezlerine yakın durmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda Balkanlar'da yaşanan bölgesel krizlerde angaje olma konusunda zorluk yaşayan Moskova, Kosova konusunda daha proaktif bir politika izlemiş olsa da 1999 sonrasında yaşanan gelişmeler Kosova'da Avro-Atlan-

tik kanadın güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, 17 Şubat 2008'de Kosova'nın tek taraflı olarak bağımsızlık ilanı Rusya'yı kaybeden aktör haline getirmiştir. Ancak Moskova yönetimi Kosova'nın BM üyeliğine yönelik veto kartını oynarken, etki sahasındaki devletlerin de Priştine'ye soğuk bakmasını sağlamıştır. Kosova'daki çatışmaların sona erdirilmesinde Batı ile uyumlu bir politika izleyen Rusya, müdahale sonrası dönemde Batı'yla zıt bir yaklaşım içinde olmuştur.

Kosova meselesinin sona ermiş ve başarılı bir şekilde tamamlanmış bir sorun alanı olmadığı görülmektedir. Bilakis 2008 yılında Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı sonrasında Priştine yönetiminin uluslararası örgütlere üyelik durumu öncelikli bir konu başlığı haline gelmiştir. Rusya'nın ve Çin'in vetosu nedeniyle BM'ye üye olamayan Kosova, hem NATO hem AB üyesi olan 4 devletin (Yunanistan, Romanya, İspanya, Slovakya) iç sorunlarına emsal teşkil etme potansiyeli endişesiyle bu iki kuruma da üye olamamaktadır. Her ne kadar NATO'nun ülkedeki askeri varlığı Kosova'nın güvenlik kaygılarını arka plana itmesini sağlasa da AB üyeliğinin Sırbistan ile tesis edilecek uzlaşya bağlı olarak gündeme geleceği açıktır.

KAYNAKÇA

“Foreign Direct Investments in Kosovo”, *The Republic of Kosovo Ministry of Trade and Industry*, <http://invest-ks.org/en/foreign-direct-investments-in-kosovo>, (e.t. 25.04.2016).

“Kosova’ya Vizesiz Avrupa Kapısı Açıldı”, *Doğan Haber Ajansı*, 4 Mayıs 2016.

“Kosovo Declared ‘Fully Independent’”, *BBC*, 10 September 2012.

“NATO and Russia: Partners in Peacekeeping”, *NATO Resmi İnternet Sitesi*, <http://www.nato.int/docu/presskit/010219/brocheng.pdf>, (e.t. 22.04.2016).

“Putin: KKTC’yi Tanımayan Kosova’yı Nasıl Tanır?”, *Hürriyet*, 15 Şubat 2008.

Abazi, Enika; “The Role of International Community in Conflict Situation. Which Way Forwards? The Case of Kosovo/a Conflict”, *Balkanologie*, Vol.VIII, No.1, 2004.

Arı, Tayyar – Pirinççi, Ferhat; “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Balkan Politikası”, *Alternatif Politika*, Cilt: 3, Sayı:1, Mayıs 2011.

Arıkan, Harun; “The European Union Policy towards the Balkan States in the Post-Cold War Era”, *Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences, Special Issue on Balkans*, December 2012.

Babuna, Aydın; “The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic Identity Superseding Religion”, *Nationalities Papers*, No: 28 (1), 2000.

Bekaj, Armend R.; “The KLA and the Kosovo War: From Intra-State Conflict to Independent Country”, *Berghof Transition Series*, No:8, 2010, http://www.berghof-conflictresearch.org/documents/publications/transitions8_kosovo.pdf, s. 12. (e.t. 03.10.2014).

Bora, Tanıl; *Yeni Dünya Düzeni 'nin Av Sahası*, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999.

Caplan, Richard; "International Diplomacy and the Crisis in Kosovo", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.74, No.4, October 1998.

Curtis, Glenn E.; "Government and Politics", *Yugoslavia - A Country Study*, (ed. Glenn E. Curtis), 3. Baskı, Federal Research Division, Library of Congress, Washington, 1992.

Heikka, Henrikki; "The Evolution of Russia's Grand Strategy: Implications for Europe's North," *UPI Working Paper, Finnish Institute of International Affairs*, 2000.

Hosmer, Stephen T.; *The Conflict over Kosovo: Why Milosevic Decided to Settle When He Did*, RAND, Pittsburgh, 2001.

http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf, (e.t. 20.04.2016).

<http://www.kosovothanksyou.com>. (e.t. 01.05.2016).

İmanov, Vügar; "2000'li Yıllarda Rusya'nın Balkanlar Politikası: 'Elveda Rumeli'?", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-402-2015021011balkankongresikitabi-12.pdf>, (e.t. 26.04.2016).

Judah, Tim; "The Kosovo Liberation Army", *Perceptions*, September-November 2000.

Junkos, Ana E.; "The EU's post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re)Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?" *Southeast European Politics*, November 2005, Vol. VI, No.2.

Kader Özlem, “Kosova’nın Uluslararası Örgütlere Üyelik Durumu”, *Eko Avrasya*, Sayı:22.

Kamalov, İlyas; “Soğuk Savaş Sonrasında Rusya’nın Balkanlar Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:13, Bahar 2007.

Karatay, Osman; *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Ankara, KARAM Yayınları, 2002.

Karatay, Osman; *Kosova Kanlı Ova*, İz yayıncılık, İstanbul 1998.

Meiers, Franz-Josef; “Avrupa’nın Güvenlik ve Savunma Politikasında Karşılaşılan Zorluklar”, *Avrasya Dosyası, AB Özel*, Cilt: 5, Sayı: 4.

Oliker, Olga– Chivvis, Christopher S. – Crane, Keith – Tkacheva, Olesya– Boston, Scott, “Russian Foreign Policy in Historical and Current Context: A Reassessment”, *Santa Monica, CA: RAND Corporation*, 2015, s. 5, <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE144.html>, (e.t. 19.04.2016).

Özdal, Barış; *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013.

Özlem, Kader; *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa, 2016.

Schaeffer, Sebastian; “The Kosovo Precedent – Directly Applicable to Abkhazia and South Ossetia”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3 (1), Winter 2009.

Selver, Mustafa; *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Stahl, Bernhard; “The EU’s Power Play in the Balkans – How Soft, How Civilian, How Effective?”, 18 December 2010, http://www.phil.uni-pas-sau.de/fileadmin/group_upload/61/Stahl_EU_as_softpower.pdf, (e.t. 27.06.2014).

Türbedar, Erhan; “Yeni Dönemde Kosova ve Geleceği”, Osman Karatay; Bilgehan Gökdağ, (der.), *Balkanlar El Kitabı, Cilt:2, Çağdaş Balkanlar*, KARAM & Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

Türkoğlu, Emir; “Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği”, Lütem, Ömer; Demirtaş, Birgül (der.) *Balkan Diplomasisi, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, 2001.

United Nations Security Council, S/RES/836 (1993), 4 June 1993, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/330/21/IMG/N9333021.pdf?OpenElement>, (e.t. 20.04.2016).

United Nations Security Council, S/RES/1244 (1999), 10 June 1999, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>, (e.t. 22.04.2016).

Ünal, Hasan; Balkanlar’da Geniş ‘Arnavut Meselesi’ ve Türkiye, *Avrasya Dosyası, Yunanistan-Kosova Özel*, Cilt: 4 Sayı: 1–2.

Yaşın, Gözde Kılıç; “Araçsallaştırılan İnsani Müdahale ve Siyasallaşan Hukuk”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 1 Mart 2012, http://www.21yyte.org/tr/yazi6513-Aracsallastirilan_Insani_Mudahale_ve_Siyasallasan_Hukuk.html, (e.t. 30.04.2016).

Yılmaz, Murat; *Kosova Bağımsızlık Yolunda*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Zakaurtseva, Tatiana; “The Current Foreign Policy of Russia”, *Slavic Research Center Journal*, No. 16-1, 2007.

MOLDOVA'DA AYRILIKÇI BÖLGELER SORUNU VE RUSYA-BATI REKABETİ

Elnur İSMAYIL*

Doğu Avrupa'da Ukrayna ile Romanya arasında yer alan Moldova, Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanan 15 devletten biridir. Yaklaşık 3,9 milyonluk bir nüfusa sahip ülkede Moldovanlar çoğunluğu oluştururken, Ukrain, Rus ve Bulgar azınlıklar yanında Gagavuz (Gökoğuz) Türkleri de bulunmaktadır. Moldova, 19. yüzyıl başlarına kadar Boğdan Eyaleti statüsünde Osmanlı İmparatorluğu'nun, daha sonra ise Rusların veya Romenlerin egemen olduğu Besarabya bölgesi ile 18. yüzyılın sonlarından itibaren Rus hâkimiyetine giren Transdinyester bölgesinden oluşmaktadır. Romanya'nın etki alanında bulunan Besarabya, Karadeniz havzasındaki Prut ve Dinyester nehirleri arasında bulunan bölgeye tekabül etmektedir. Rus etkisinin daha belirgin olduğu Transdinyester bölgesi ise Dinyester nehrinin kuzey tarafında Moldova-Ukrayna sınırı boyunca uzanmaktadır.

Moldova 2. Dünya Savaşı'yla tamamen SSCB'nin denetimine girmiş, 1991 yılına kadar Moldova Sovyet Cumhuriyeti statüsünde Rus egemenliğinde kalmıştır. Bu dönemde SSCB, Slav göçünü teşvik ederek ve Kiril alfabesinin kullanılmasını sağlayarak Moldova'yı Ruslaştırmaya çalışmış, Romanya'nın bu ülke üzerindeki nüfuzunu sona erdirmeyi hedeflemiştir. Ancak Moldova'daki milliyetçi kitleler, 1980'lerin sonlarından itibaren ülkedeki resmi dilin Rusça'dan Moldovca'ya değiştirilmesini ve Kiril alfabesinin kaldırılarak tekrar Latincenin kullanılmasını sağlamıştır. Kişinev, SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle de Ağustos 1991'de bağımsızlığını

* Dr., BİLGESAM , Dış Politika ve Güvenlik Araştırmacısı, elnur@gmx.de.

ilan etmiş, Moldova Halk Cephesi Partisi'nden Mircea Snegur ülkenin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Moldova'da, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi, bağımsızlığın ardından ayrılıkçı bölgeler ortaya çıkmış, Kışinev merkezi yönetimi Transdinyester ve Gagavuzya sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Kremlin'in klasik böl ve yönet stratejisinin üretimi olan Transdinyester meselesi, 1990'ların başında merkezi yönetimle ayrılıkçı unsurlar arasında çatışmalara yol açmış ve henüz nihai bir çözüme kavuşturulamamıştır. Gagavuzya sorununda 1994'te bölgeye sağlanan özerklik statüsüyle mesafe alınmışsa da, Moskova'nın tutumunun bölgedeki bağımsızlık yanlısı eğilimi güçlendirdiği gözlemlenmektedir.

Moldova, eski Sovyet coğrafyasında Komünist Partisi'nin iktidarı seçimlerle kazanabildiği tek ülkedir. Moldova Komünist Partisi 2001, 2005 ve 2010 parlamento seçimlerini kazanmış ve parti başkanı Vladimir Voronin bu süre boyunca (2001-2009) ülkenin Cumhurbaşkanı olmuştur.¹ Moldova'nın gerek Romanya açısından taşıdığı önem ve Ukrayna sınırında bulunması gerekse Kremlin'in iktidardaki AB yanlısı koalisyonla karşı Komünist Parti'yi desteklemesi, bu ülke üzerindeki Rusya-Batı rekabetini artırmaktadır. Nitekim Rusya'nın Mart 2014'te Kırım'ı işgaliyle başlayan kriz sürecinde Transdinyester meselesinin taraflar arasında tekrar çatışmaya dönüşme ihtimali ortaya çıkmış, Kremlin'in yayımlı politikasının bir sonraki hedefinin Transdinyester mi olacağı sorusu gündeme gelmiştir. Bu makalede Moldova'nın Transdinyester ve Gagavuzya bölgeleri üzerinde durulmakta, Rusya'nın Kırım'ın ardından Transdinyester'i işgal etme ihtimali ve Kışinev'in Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyon çabasının Moskova ile ilişkilerini nasıl etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Transdinyester Meselesi

1980'lerde Sovyetler Birliği'nde uygulanan Glasnost ve Perestroyka politikaları sonucunda 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop gizli paktının hükümlerinin ortaya çıkmasıyla, Moldova Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'i

¹ 2014'de gerçekleştirilmiş son parlamento seçimlerinden Moldova Komünist Partisi 3.parti olarak çıkmıştır.

Ağustos 1989'da Moldova'nın Sovyetler tarafından işgalinin geçersizliğini ilan etmiştir. Milliyetçi akımların etkisi altında daha sonra Yüksek Sovyet, Rusçayı resmi dil olmaktan çıkararak devletin tek resmi dilinin Moldovca olduğu ve alfabenin Romanya'da olduğu gibi Latinceye dönüştürülmesi yönünde karar vermiştir. 23 Haziran 1990'da ise Kişinev'de Moldova'nın Sovyetler Birliği'nden ayrılması ve bağımsızlığın ilan edilmesi ile ilgili Egemenlik Bildirgesi kabul edilmiştir. Buna cevap olarak, Ağustos 1989'da Rus nüfusun çoğunluk oluşturduğu Transdinyester bölgesinin başkenti Tiraspol'de Sovyetler Birliği'nde Transdinyester Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluşturulması ile ilgili karar alınmıştır.

Dinyester nehrinin kuzeyinde bulunan ve nüfusun çoğunluğunu Rus (%30) ve Ukrainerin (%29) oluşturduğu Transdinyester bölgesi Eylül 1990'da Moldova dâhilinde özerklik ve 1991'in sonlarına doğru bağımsızlık için karar almıştır. Bu bir nevi bağımsız Moldova'nın Romanya ile birleşmesi ihtimaline karşın bir adım olarak da değerlendirilmekteydi. Kişinev'in Transdinyester'in bağımsızlık talebini kabul etmemesi üzerine Ocak 1992'de iç savaş başladı. Rusların bölgedeki 14. ordusu ayrılıkçı bölgeye silah desteği sağlarken, Kişinev de gizlice Romanya'dan askeri yardım almaktaydı. Kısa süren çatışma sürecinin ardından taraflar Temmuz 1992'de Ukrayna ve Rusya'nın arabuluculuğuyla ateşkes için anlaşmıştır.

29 Temmuz 1992 tarihi Transdinyester için önemli bir gün olarak kabul edilmektedir. Rusya'ya ait barış gücü, 1992'de Transdinyester Cumhurbaşkanı'nın katılımı ile Rusya ve Moldova Cumhurbaşkanı arasında Moldova-Transdinyester sorununun barışçıl çözümü için imzalanmış antlaşmanın 2. ve 4. maddeleri gereği Transdinyester'de bulunmaktadır. Antlaşmanın 8. maddesi barış gücünün tarafların karşılıklı anlaşması veya taraflardan birinin antlaşmadan geri çekilmesi sonucu bitebileceğini belirtmektedir. Ekim 1994'de Rusya-Moldova görüşmeleri sırasında Rus askerlerinin bölgeden çekilmesi konusunda anlaşma sağlanmış, fakat Rus parlamentosu tarafından kabul edilmeyerek önemini kaybetmiştir.

Ayrılcı bölge, Tgina kentinin batı kısmını da işgal ederek bölgede ege-menliğini ilan etmiştir. Anlaşma gereği sınır çizgisi 400'er olmak üzere Rus, Moldovan ve Transdinyester askerleri tarafından korunmaktadır. Transdinyester kendi gümrük sınırlarını belirleyerek ve milli para birimini kabul ederek Rus kökenli İgor Simirnov'u ilk cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Rusya aynı zamanda 14. orduyu, Transdinyester bölgesine Moldova sınırları içerisinde özel statü verileceği ve bölgenin bağımsızlık hakkının Moldova'nın Romanya ile birleşmesi halinde Kişinev tarafından tanınacağı takdirinde çekebileceği mesajını vermiştir.

Sorunun çözümüne yönelik 1990'ların ortalarında başlayan arabuluculuk arayışları bugüne kadar başarısız olmuştur. Rusya, Ukrayna ve AGİT'in ortak yürüttüğü arabuluculuk çalışmaları 2005'den itibaren Ukrayna ve Moldova'nın talebi üzerine 5+2 formatında (Moldova, Transdinyester, Ukrayna, Rusya, AGİT + AB ve ABD) gerçekleşmektedir. Fakat 2006-2011 yılları arasında Transdinyester'in Moldova ve Ukrayna ile soğuk ilişkilerinden dolayı görüşmeler gerçekleşmemiştir. 2011'e kadar iktidarda olan Simirnov'un yerine bu tarihten itibaren Yevgeni Şevçuk geçmiştir. Şevçuk 5+2 görüşmelerinde bölgenin siyasi statüsünün tartışma konusu olmamasını ve Transdinyester'in bağımsızlığının temel şart olduğunu beyan etmiştir. Şevçuk, Moldova'nın sınır güvenliği için uluslararası barış gücü yerleştirilmesi talebini kabul etmediğini ve Rus askerlerinin Transdinyester'in güvenliğini koruyan tek güç olduğunu açıklamıştır. Şevçuk hükümeti Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği üyeliği için de Rusya ile sıkı ekonomik ilişkilerden yana politika yürütme taraftarıdır. Kırım'ın işgali sonrasında Transdinyester Rusya'ya bağımsızlığının tanınması için müracaat etse de, Kremlin şimdilik olumlu yaklaşmamaktadır.

Putin'in Rusya Cumhurbaşkanı olduktan sonra Moldova ile sıcak ilişkiler kurması 2001-2003 yılları arasında Moskova-Kişinev arasında sorunun çözümüne yönelik beklentileri artırmıştır. Fakat Rusya'nın, Moldova'nın federal bir devlete dönüştürülmesi için önerdiği Kozak Memorandumu'nun imzalanmaması iki ülke arasında ilişkilerin yeniden soğumasına neden olmuştur. Kozak Memorandumu'nda Rusya, Transdinyester'deki askerle-

rini en geç 2020’ye kadar çekmeyi ve Moldova’nın özel bir federal yapıya dönüşmesini önermekteydi.² Fakat dönemin Moldova Cumhurbaşkanı Voronin, halkın tepkisi ve Rusya’nın bu projesine AB ve ABD’nin karşı çıkması üzerinde memorandumunu imzalamaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da, Kozak memorandumunun imzalanmamasında AB Konseyi Genel Sekreteri ve Ortak Dış ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana’nın sorumlu olduğunu beyan etmiştir.

2000’lerin ilk yıllarında AB ve ABD sorununun çözümüne yönelik girişimleri sonucunda 2005’den itibaren arabuluculuk için görüşmelere gözlemci olarak katılmaya başlamıştır. AB bu süreçte Moldova için özel temsilci atayarak bu ülkeye olan ilgisini göstermiş, 2005-2007 döneminde AB özel temsilcisi Transdinyester bölgesine NATO barış gücü gönderilmesini önermiştir. Ancak Almanya ve Fransa karşı çıktığı bu öneri gerçekleşmemiştir.³ AB neticede Rusya’nın bölgedeki nüfuzuna karşı somut adımlar atmakta başarısız olmuş, Transdinyester meselesinin çözümü büyük ölçüde Rusya’ya bağımlı kalmaya devam etmiştir. Eylül 2006’da Transdinyester’de yapılan referandumda seçimlere katılanların %97’si bağımsızlıktan yana oy kullanmıştır.⁴ Rusya ise Moldova’nın Avrupa Komşuluk Politikası’na ve Doğu Ortaklığı’na dâhil edilmesini bölgedeki çıkarlarına tehdit olarak algılamıştır.

18 Mart 2009’da Rusya, Moldova ve Transdinyester Cumhurbaşkanlarının birlikte verdikleri demeçte Rusya askeri gücünün bölgede barışın teminatçısı olduğu belirtilmiş ve barış gücünün Moldova-Transdinyester sorununun nihai çözüme kavuşması sonrasında AGİT çerçevesinde faaliyet göstereceği kararlaştırılmıştır. Transdinyester yönetimi de, Moldova’nın barış

² “Moldova: Regional Tensions over Transdnistria,” *International Crisis Group*, Europe Report N.157, Brüksel, 17 Haziran 2004, www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/157_moldova_regional_tensions_over_transdnistria.pdf (Erişim: 15.07.2015)

³ Nicu Popescu, *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts: Stealth Intervention*, Routledge, 2011.

⁴ Stanislav Secieru, “The Crimean Annexation: What it means for Moldova,” RUSI Newsbrief, 19 Mayıs 2014, www.rusi.org/publications/newsbrief/ref:A537A19F71A0A6/#.VAr4P1xjDwI (Erişim: 15.07.2015)

gücü şeklinin değiştirilmesine yönelik talebine karşı çıkmaktadır. Rus askerlerinin çekilmesi veya barış gücü şeklinin değiştirilmesi Transdinyester bölgesinde güvensizliğin ve çatışmanın tekrar ortaya çıkmasına neden olacaktır. Moldova'nın Renaştere Partisi üyesi Vadim Mişin, Dinyester nehrinin doğusunda bulunan Bender kentindeki Rusya ve Transdinyester barış güçlerinin son dönemlerde hareketlilik gösterdiğini ve ailelerini kentten çıkardıklarını ifade etmiştir. Bu gelişme bölgede yeni bir çatışmanın beklendiği anlamına da gelmektedir.

Moldova, Transdinyester bölgesine özerklik verebileceğini açıklamasına rağmen Tiraspol yönetimi konfederasyon için ısrar etmektedir. Moldova bu amaçla Ocak 1995'de diğer ayrılıkçı bölge olan Gagavuzya'ya özerklik statüsü vermiş, böylece Transdinyester'in konfederasyon ısrarından vazgeçmesini ve hâlihazırdaki özerklik statüsünü kabul etmesini hedeflemiştir.

Moldova'da Ayrılıkçı Bölgeler



Gagavuzya (Gökoğuz Yeri) Özerk Bölgesi

Moldova'nın ikinci ayrılıkçı bölgesi olan Gagavuzya, toplam ülke nüfusunun %4,4'ünü, yüzölçümünün %5'ini oluşturmaktadır. Ülkenin güneyinde bulunan Gagavuzya yaklaşık 160 bin nüfusa sahiptir ve 1.830 kilometrekare genişliğindedir. Etnik kökeni Türk, dini Ortodoks Hristiyan olan Gagavuzlar genel olarak Rusya yanlısıdır. Gagavuzya Özerk Bölgesi Türklerin %50'den fazlasını oluşturduğu bölgelerle birlikte referandum sonucunda Gagavuzya'ya ait olmayı tercih eden etnik Bulgarların yaşadığı Kırsovo, etnik Rusların çoğunluk oluşturdukları Svetlii kasabası ve etnik Ukrainerlerin yaşadığı Ferapontivka kasabalarından oluşmaktadır. 1994 yılında oluşturulan bölgenin merkezi Komrat'dır. Moldova'da sayı olarak Gagavuzlar Moldovan, Rus ve Ukrainerlerden sonra dördüncü etnik halktır. Bunun dışında etnik Gagavuzlar Ukrayna'da (yaklaşık 32 bin), Rusya Federasyonu'nda (takriben 12 bin), Bulgaristan'da (10 bin), Romanya'da (3 bin), Yunanistan'da (3 bin) ve Türkiye'de (5 bin) yaşamaktadır.

Sovyetler döneminde herhangi bir statüye sahip olmayan bölge, Kasım 1989'da Sovyetler Birliği'nde Gagavuzya Özerk Sovyet Cumhuriyeti oluşturulmasını; Ağustos 1990'da ise ayrılıkçılık ideolojisinin yaygınlaşması ve Moldova'nın Romanya ile birleşme isteğini protesto amacıyla Moldova'dan ayrılmayı kararlaştırmıştır. 1990'dan itibaren 4 sene fiilen bağımsız hareket eden Gagavuzya, Kişinev ile anlaşma sonucu Aralık 1994'de Moldova sınırları içerisinde özerk bölge statüsü almıştır. Gagavuzya'da dört yılda bir halk tarafından seçilen Başkan aynı zamanda Moldova'da hükumette yer alabilmektedir. 2006'dan itibaren Mihail Formuzal özerk bölgenin başkanıdır. Bölgede yasama organı olarak Halk Topluğu (Meclis) görev yapmaktadır. Gagavuzca, Moldovca ve Rusça resmi dilleri olan Gagavuzya, Moldova'nın remizleri ile birlikte kendi milli bayrağını, ulusal marşını ve milli amblemini de kullanmaktadır. Gagavuzya'nın kendine ait ordusu yoktur, fakat yerel kolluk kuvvetleri Moldova İçişleri Bakanlığı'na bağlı faaliyet göstermektedir. Ekonomik olarak Moldova'nın en fakir bölgelerinden olan Gagavuzya'da tarım ürünleri ve şarap üretilmektedir.

Gagavuzya, Kırım'ın işgali sonrasında Rusya'nın aynı senaryoyu gerçekleştirme ihtimali yüksek coğrafyalardan biri olarak görülmektedir. Transdinyester'den farklı olarak küçük toprak sahasına sahip olan ve ekonomik anlamda Moldova için büyük önem taşıyorsa da Gagavuzya, Kişinev'in Avrupa'ya entegrasyonuna önemli bir engel oluşturmaktadır. Şubat 2014'de Gagavuzya'da gerçekleşen referandum sonucuna göre halkın takriben %98,5'i Moldova'nın Gümrük Birliği'ne üyeliğini ve %98'i Moldova-Romanya birliği oluşması halinde bağımsız olmayı desteklemiştir.⁵ Oylamaya katılanların sadece %2'si de AB ile ilişkilerden yana olduklarını belirtmiştir. Kişinev yönetimine tepki amaçlı gerçekleştirildiği anlaşılan bu referandum aslında Rusya'nın Moldova'ya uyguladığı baskının göstergesi niteliğindedir.

Kişinev'in, Transdinyester'de olduğu gibi Gagavuzya üzerindeki denetimi de oldukça zayıftır. Moldova polisinin Tiraspol-Komrat yolu üzerinde araçları kontrol edememesi Transdinyester'den Gagavuzya'ya silah ve personelin kolaylıkla taşınabileceğine işaret etmektedir. Diğer taraftan olası bir çatışmada Moldova'nın, Ukrayna krizi sürecinde Kiev merkezi yönetiminin yaptığı gibi ayrılıkçılara karşı savaşma ihtimalinin düşük olduğu ifade edilebilir. Kişinev'in silahlı karşılık vermesi halinde Rus askerlerinin Gagavuzya'ya da yerleşebileceği tahmin edilmektedir. Bu ihtimal, Gagavuzya'nın sadece 20-30 kilometre uzağında bulunan Romanya açısından kaygı vericidir. Böyle bir senaryonun gerçekleşmesi, NATO-Rusya askerlerini karşı karşıya getirecek yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Son dönemlerde bölgenin özerkliğinin ortadan kaldırılması için Kişinev'de çalışmalar yapıldığı iddia edilse de, bu adımın kolay olmayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü Gagavuzya'nın özerkliği Moldova Anayasası ile belirlenmiştir ve Gagavuzya Halk Meclisi'nin almış olduğu kararları Moldova parlamentosunun yasaklama yetkisi bulunmamaktadır.

⁵ "Gagauzia Voters Reject Closer EU Ties for Moldova," *RFE/RL*, 03 Şubat 2014, <http://www.rferl.org/content/moldova-gagauz-referendum-counting/25251251.html> (Erişim tarihi: 15.08.2015)

Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Moldova

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı Moldova'da iktidarda bulunan Avrupa Yanlısı Koalisyon'u da zor durumda bırakmıştır. Ukrayna'daki krizin Batı ile ilişkilere önem veren aktörlerin iktidara gelmesinden dolayı ortaya çıktığı dikkate alınır, Kışinev'in de AB ile siyasi ve ekonomik anlaşmalar imzalaması Kremlin'in Moldova iktidarı ile ilişkilerini zor bir sürece sokmuştur. Moldova anayasası ülkenin tarafsızlığından dolayı herhangi bir askeri birliğe üyeliğine izin vermemektedir. Fakat Moldova Cumhurbaşkanı Nikolay Timofti, Kırım'ın Rusya tarafından işgali sonrasında ülkesinin NATO üyeliği için diplomatik çaba göstereceğini belirtmiştir. Moldova tarihinde ilk defa NATO'nun Eylül 2014'de Galler'de gerçekleşecek zirve toplantısına davet edilmiştir. Moldova, Galler zirvesinde Rus askerlerinin Transdinyester'den çıkarılması konusunda NATO üyelerinin desteğini almaya çalışmıştır. Rusya ise Moldova'nın bu talebi tekrar gündeme getirmesinden rahatsızlık duymakta, Kışinev'in 1992 barış antlaşmasının tarafı olduğunu ve bu talebin geçerlilik taşımadığını belirtmektedir. Moldova ise Rusya'nın, AGİT'in 1999'daki İstanbul zirvesinde eski Sovyet cumhuriyetlerinde bulunan askeri üslerini boşaltma taahhüdünün yerine getirmediğini vurgulamaktadır.

Rusya, Kırım'ın işgali sonrasında Kışinev'in AB ve ABD ile yakınlaşmasını protesto etmek amacıyla Moldova'dan ithal edilen ürünleri kısıtlamaya ve yasaklamaya başlamıştır.⁶ Fakat Rusya'nın Moldova'ya karşı tek taraflı olarak başlattığı bu yaptırım, Transdinyester ve Gagavuzya bölgelerinden getirilen ürünleri kapsamamaktadır. Bu yaptırım, Moskova'nın Kışinev'e ayrılıkçı bölgelerle ilgili verdiği bir mesaj olarak da değerlendirilebilir.

Kırım'ın işgali sonrasında, Rusya'nın Ukrayna'nın doğu ve güneydoğu bölgelerini kontrol altına alarak Transdinyester'le doğrudan bağ-

⁶ "Russia Slaps Duties on Moldovan Imports in Mounting Trade Offensive," *The Moscow Times*, 01 Ağustos 2014, <http://www.themoscowtimes.com/business/article/russia-slaps-duties-on-moldovan-imports-in-mounting-trade-offensive/504437.html> (Erişim tarihi: 30 Ağustos 2014)

lantı kurmak gibi bir stratejiye yönelme ihtimali ortaya çıkmıştır. Fakat Moskova'nın hâlihazırda Moldova'ya karşı herhangi bir askeri müdahalede bulunması beklenmemektedir. Kremlin için önemli amaçlardan biri, Kasım 2014'de Moldova'da gerçekleşecek parlamento seçimlerini Moldova Komünist Partisi'nin kazanmasıydı. Komünist Partisi'nin seçimleri kazanması Moldova'nın AB ve NATO ile ilişkilerinin askıya alınması ve Gümrük Birliği'ne katılma olasılığını artıracak, böylelikle Rusya büyük oranda amacına ulaşacaktı. Kasım 2014 sonrasında Rusya karşıtı partilerin iktidarda kalması halinde ise Moskova'nın Transdinyester'in bağımsızlığını tanıyabileceği ve Gagavuzya bölgesindeki ayrılıkçı eğilimi güçlendirebileceği tahmin edilmekteydi.

Fakat Kasım 2014 seçimlerini Moldova Komünist Partisi kazanamadıysa da, başka bir Rusya yanlısı olan Sosyalist Partisi (SP) seçimlerde en çok oy alan parti olarak çıktı. Buna rağmen Parlamento'da yeterli sandalyeye sahip olamadığı için SP hükümeti kuramadı. Ve hükümet kurma görevini Moldova'nın Avrupa'ya entegrasyonu için çaba harcayan ve Rusya karşıtı olarak bilinen Liberal-Demokrat Partisi (LDP) ve Demokrat Partisi (DP) üstlendi. Genel olarak Komünist Parti'nin seçimleri kaybettiği 2009 sonrasındaki hükümetleri kurma yetkisi LDP, DP ve Liberal Parti'ye (LP) verilmiştir. Son yıllarda Avrupa yanlısı hükümetlerin AB'ye üyelik için yürüttüğü politikalarından Moskova rahatsızlığını net bir şekilde ifade etmektedir.

Dünya Bankası verilerine göre Avrupa'nın en fakir ülkesi Moldova'nın Rus doğal gazına olan bağımlılığı da Kremlin'in Kişinev'e baskı uygulamasını kolaylaştırmaktadır. Doğal gaz ihtiyacının %90'dan fazlasını Rusya'dan ithal eden Moldova, 2006'dan itibaren zaman-zaman bu baskıya maruz kalmıştır. Ocak 2006'da Gazprom'un Moldova'ya ihraç ettiği doğal gaz fiyatlarını iki defa artıracaklarını beyan etmesi sonrasında Kişinev'in bunu kabul etmemesi üzerine Rusya doğal gaz ihracını durdurmuştur. Moldova bu nedenle, kendi MoldovaGaz şirketinin paylarını Gazprom'a vermeyi kabullenmiştir. Böylece MoldovaGaz'ın %50'den fazla hissesini elinde bulunduran Gazprom, Moldova'daki mevcut doğal gaz boru hatlarını da kontrol etmeye başlamıştır.(6) Moldova'nın Gazprom'a olan borcu

da Moskova-Kişinev arasında rahatsızlığa yol açmaktadır. Diğer taraftan Transdinyester’e ihraç edilen doğal gaz borcu için de MoldovaGaz sorumluluk taşımaktadır. Haziran 2014’de Moldova ve AB arasında Ortaklık Anlaşması imzalanması sonrasında Moskova Moldova’ya ihraç ettiği doğal gaz fiyatlarını artırarak, hükümete baskı yapmaya çalışmıştır.

Doğal gaz ithalatının kesilmesi ekonomisi zaten zayıf olan Moldova’yı zor durumda bırakmış, Kişinev bu nedenle Romanya’dan doğal gaz ithalatına yönelmiştir. Bu nedenle Ağustos 2013’den itibaren iki ülke arasında 43,2 km uzunluğunda İasi-Ungeni doğal gaz boru hattı (yıllık 1,5 milyar metreküp) inşasının tamamlanması kararlaştırılmıştır. Yaklaşık 26 milyon dolarlık maliyeti olan ve 7 milyonu AB tarafından finanse edilen boru hattı Moldova’nın Avrupa enerji nakil hatlarına bağlanmasını sağlayacaktır. 27 Ağustos 2014 tarihinde ilk aşaması faaliyete geçen ve yılda 50 milyon metreküp doğal gaz taşıyacak olan boru hattı Moldova’nın enerji bağımsızlığı için önem arz etmektedir.(7) Projenin bir sonraki aşamasında Moldova’nın kendi kontrolünde olacak Ungeni-Kişinev boru hattının inşası planlanmaktadır.

Ukrayna krizi kapsamındaki gelişmeler bu ülke üzerinden Rus doğal gazı ithal eden Transdinyester’i tedirgin etmektedir. Tiraspol yönetimi, Ukrayna’yı devre dışı bırakan (dolayısıyla Transdinyester’den geçmeyecek) Güney Akım projesinden de rahatsızlık duymaktaydı ve Güney Akım’ı kendi enerji güvenliği açısından tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirmekteydi. Ağustos 2014’de Ukrayna Yüksek Rada’sı tarafından Rusya’ya yaptırım uygulanması için öneride bulunulması, Transdinyester için sorun oluşturabilir. Kendi topraklarından transit geçen Rus enerji kaynaklarının yaptırım paketi içerisinde olması bu tehlikeyi gündeme getirmektedir.

Moldova'dan Geçen Enerji Nakil Hatları



Kasım 2013’de Moldova’nın Vilnius zirve toplantısında AB ile ortaklık anlaşmasını paraf e etmesi üzerine Kremlin Moldova’dan alkollü içecekler ve domuz eti ithalatını yasaklamıştır. AB ise Moldova ekonomisinin Rusya’ya bağımlılığını azaltmak maksadıyla Moldovan şarap ve tarım ürünlerinin Avrupa piyasalarına girmesine izin vermiştir. 2013 yılı verilerine göre Moldova, toplam dış ticaretinin %54’ünü AB ülkeleri ile gerçekleştirmiştir. AB, bu oranla Moldova’nın en büyük dış ticaret ortağı konumundadır. Rusya’nın Moldova’nın dış ticaretindeki payı ise %12’dir. Ancak Rusya Federasyonu’nda 400 bin civarında Moldovalı göçmen işçi bulunduğu ve Moldova ekonomisinin göçmen işçilerin sağladığı gelire olan bağımlılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Kremlin, bu işçilerin Rusya’da kalış süreleriyle ilgili kısıtlamalar getirebilmekte, göçmen işçilerin durumunu Kişinev’e karşı baskı aracı olarak kullanabilmektedir. Kremlin’in Moldovalı göçmen işçilere kendi ailelerine para havalesi yapma kısıtlaması getirmesi de ekonomik durumu kötü olan Moldova için olumsuz bir gelişme sayılabilir. Diğer taraftan 170 bin Transdinyester’li aynı zamanda Rusya vatandaşlığına sahip olmasının, Moskova’nın Moldova iç sorununa yaklaşım politikasını anlamaya yardımcı olmaktadır.

Transdinyester Moldova’nın AB ile Ortaklık Anlaşmaları imzalamasına karşı çıkmaktadır. Kişinev’in anlaşmaları imzalamasından sonra parlamento onaylamasını gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bundan sonra ise anlaşma şartlarının uygulanmasına başlanmalıdır. Transdinyester’in ise 2015 yılı sonuna kadar bu anlaşma şartlarını kabul etmesi gerekmektedir. Tiraspol’un Serbest Ticaret Anlaşması’nı onaylamaması ise Transdinyester menşeli şirketlerin AB ülkelerine ihracatına yasak getirilmesi ile sonuçlanacaktır. Onaylaması durumunda ise Rusya’ya finansal ve enerji alanında bağımlılığın dolayısı ile ekonomik anlamda büyük zarar görecektir.

Rus doğal gazının Ukrayna ve Moldova’dan (Transdinyester) geçişinin sona ermesine yol açabileceğinden Ukrayna krizi, Kişinev açısından Transdinyester sorununun çözümüne yönelik olumlu bir gelişme olarak da görülmektedir. Rus doğal gazının geçişinin durmasının Moldova’yı da etkileme ihtimali bulunmakla birlikte, bu kriz Kişinev’in Transdinyester karşısındaki konumunu güçlendirebilir. Moldova-Ukrayna arasında anlaşma sağlanması halinde Transdinyester doğal gaz arzında Kişinev’e bağlı hale gelebilir. Rusya’nın doğal gaz ihracatını zayıflatmak amacıyla ABD’nin Ukrayna’ya bu yönde baskı uygulamış olabileceği de tahmin edilmektedir.

Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Moldova Stratejisi

Rusya, Moldova’nın Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyonunu önlemeye, bu ülkenin Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği’ne katılmasını sağlamaya çalışmaktadır. NATO’nun Barış İçin Ortaklık projesinde yer alan Moldova’nın tarafsızlık statüsünden dolayı teşkilata üyelik hakkı bulunmamaktadır. Fakat Kremlin Moldova-NATO arasındaki işbirliğinin gelişmesini kendisi için tehlike olarak görmektedir. Rusya ve ayrılıkçı bölgeler Kişinev’in Romanya ile birleşmesine de karşı çıkmaktadır. Rusya’nın başka bir amacı ise AB’nin Doğu Ortaklığı politikasını başarısızlığa uğratmaktır ve bunun için politik anlamda hedef Ukrayna ise coğrafi olarak en önemli konumdaki ülke Moldova’dır. Moskova, Moldova’da iki ayrılıkçı bölge dışında ülkenin güneydoğusunda bulunan ve Rusya yanlısı olarak bilinen Taraclia bölgesinde de ayrılıkçılığı destekleme girişiminde

bulunabilir. Nüfusun yaklaşık %60'ını oluşturan etnik Bulgarlardan dolayı bu bölgenin de Kişinev'e karşı başkaldırabileceği tahmin edilmektedir. Moldova'da bulunan 27 Bulgar köyünü bir birlikte toplama girişimleri bu bölgenin diğer iki ayrılıkçı bölge gibi özel bir statü almak için başvurabileceği değerlendirilmektedir.

Moldova'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü destekleyen ABD, Ukrayna'da yaşanan kriz sonrasında Kişinev ile ilişkilerine önem vermeye başlamıştır. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin Aralık 2013'de Moldova'nın AB ile Vilnius'ta anlaşma imzalamasına destek amaçlı ziyareti; Mart 2014'de dönemin Başbakanı Leanca'nın Washington'da Obama, Biden ve Kerry ile görüşmeler gerçekleştirmesi ve Mart 2014'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Victoria Nuland'ın Kişinev ziyareti ikili ilişkilerde artan önemin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Transdinyester'deki Rus askerlerinin çekilmesi talebini Beyaz Saray da sık sık gündeme getirmektedir. ABD'nin Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması'nı (AKKA) onaylamamasını da bu şarta bağladığını Washington defalarca beyan etmiştir. ABD, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında üstlendiği sorumlulukları yerine getirmesini talep etmektedir. ABD, 2013 yılı için Moldova'ya 22 milyon dolar civarında yardım sağlamıştır ve 2014'de bu rakamın takriben 21 milyon dolar olmuştur. Beyaz Saray, Rusya'nın Moldova'ya uygulayacağı ambargoların etkisini azaltmak amacıyla Moldovan ürünlerinin ABD pazarlarına çıkarılması için de girişimlerde bulunmaktadır.

Moldova-Rusya arasında başka bir kriz Mayıs-Haziran 2015'de 50 civarında Rus askerinin Kişinev havalimanından ülkeye girişine izin verilmesi ve Rusya'ya geri gönderilmeleri zamanı yaşanmıştır. Moldova tarafı ülkeye girmesi engellenenlerin barış gücü misyonu üyeleri değil; Rus askerleri olmalarını neden göstermişlerdi.

Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko'nun Haziran 2015'de Rus askeri güçlerinin Transdinyester'e ulaşımının Ukrayna toprakları üzerinden transit olarak kullanılmasını engelleyen yasayı onaylaması da Kremlin'in

bölge politikalarını etkileyen başka bir gelişme sayılabilir.⁷ 1998 yılından itibaren Rus askerleri için Ukrayna'nın transit ülke olarak kullanılmasını öngören anlaşma şartlarının engellenmesi Kiev'in Kremlin'e uyguladığı bir baskı politikasıdır. Fakat Rusya, sorunun çözümü için 1500 Rus askerinin uçaklarla taşınabileceği mesajını vermiştir. Buna rağmen, Rusya'nın kendisi için sorun oluşturmuş bu durumun çözümü için askeri ve askeri olmayan yöntemlere başvurabilir.

Odesa Eyaleti başkanlığına eski Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili'nin getirilmesi sonrasında Transdinyester'le sınırın güçlendirileceği mesajı verilmesi, Rusya'ya uygulanan başka bir baskıdır. Ayrıca Ukrayna hükümetinin, Rusya pasaportu taşıyan Transdinyester vatandaşlarına ülkeye girme yasağı getirmesi de Kiev'in Kremlin'e bir tepkisi olduğu kadar, Transdinyester'in ablukaya alınmasını da amaçlamaktadır.

Romanya, Rusya ve ABD'nin ardından Moldova üzerinde etkili olmaya çalışan en önemli bölgesel aktördür. Aralık 1989'daki devrim sonrasında Romanya'daki milliyetçi akım, Romenlerin tarihte hâkim olduğu toprakları esas alarak Ukrayna'nın Bukovina bölgesinde ve Moldova'da hak iddia etmiştir. Bükreş, Moldovan nüfusunu etnik Romen olarak tanımlamış, Romen yetkililer değişik dönemlerde iki ülkenin birleşmesi gerektiğini beyan etmiştir. Ancak Moldova'da 1994'de gerçekleşen referandumda katılımcıların %90'ı Romanya ile ittifaka karşı çıkmış; son anketlerde de ittifak taraftarlarının oy oranında bir değişiklik gözlenmemiştir. Romanya ile birleşmeyi destekleyen Liberal Parti'nin 2009 parlamento seçimlerinde aldığı %10'luk oy da birleşme yanlısı grupların zayıf olduğunu göstermektedir. Moldova'da Romanya ile birleşmeye yönelik güçlü bir desteğin olmayışı, iki ülkenin birleşme olasılığını azaltmaktadır. Ancak Bükreş'in 2007'de AB'ye kabul edilmesi, Moldova vatandaşlarının Romanya vatandaşlığı için müracaat etmesine neden olmuştur. Soros Romanya Vakfı, 2012 veri-

⁷ Nataliya Trach, „Poroshenko strikes a blow on Russian military positions in Transnistria“, *KyivPost*, 16 Haziran 2015, <http://www.kyivpost.com/content/kyiv-post-plus/poroshenko-strikes-a-blow-on-russian-military-positions-in-transnistria-391261.html> (Erişim: 16.07.2015)

lerine göre bu statüde yaklaşık 400 bin Moldovalının bulunduğuna ve 150 bin başvurunun da değerlendirme aşamasında olduğuna işaret etmektedir.⁸

Diğer taraftan Moldova Komünist Partisi'nin Temmuz 2009'daki seçimleri kaybetmesi sonrasında Kişinev'de iktidara gelen Avrupa ile Entegrasyon İttifakı Romanya ile ilişkileri geliştirmiştir. Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltmak maksadıyla bu dönemde Romanya'dan Moldova'ya doğal gaz taşınması için boru hattı projesi başlatılmıştır. Fakat Moldova'daki boru hatları ve enerji altyapısını kontrol eden Gazprom'un bu gelişmeden rahatsız olduğu ve projenin gerçekleşmesi halinde Moskova-Kişinev arasında sorun yaşanacağı tahmin edilmektedir. Boru hattı projesinin ardından Aralık 2013'de Moldova Anayasa Mahkemesi'nin ülkenin resmi dilinin Romence olduğu yönünde karar alması, Moldova-Romanya birliği istikametinde atılmış bir adım olarak değerlendirilmiştir. Dönemin Romanya Cumhurbaşkanı Traian Basescu'nun ve Basbakan Viktor Ponta'nın, Bükreş'in önemli hedeflerinden birinin Moldova ile birleşmek olduğunu beyan etmesi de, ayrılıkçı bölgeler Transdinyester ve Gagavuzya'nın Kişinev ile ilişkilerinin gerilmesine neden olmaktadır.⁹

Haziran ve Temmuz 2015'de Moldova başkentinde Romanya ve Moldova'nın birleşmesi talebiyle protestolar başkaldırmış; fakat Moldova Başbakanı Valeriu Strelet yaptığı açıklamada bu konunun ne Bükreş ne de Kişinev'in gündeminde olmadığını beyan etmiştir.¹⁰ Romanya ve Moldova cumhurbaşkanları da yaptıkları açıklamada iki ülkenin birleşmesinden ziyade, Moldova'nın AB üyeliği için demokratik reformlar yapması gerektiğini beyan etmişlerdir.

⁸ Anita Sobjak, "Is Moldova Tired of Being the Success Story of the Eastern Partnership?," *PISM*, Policy Paper, No.20 (68), Temmuz 2013, https://www.pism.pl/files/?id_plik=14343 (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2014)

⁹ "Foreign Ministry criticizes Romanian PM over Moldova annexation statement," *Russia Today*, 16 Eylül 2014, Erişim tarihi: 17 Eylül 2014, <http://rt.com/politics/188172-russian-romanian-moldovan-unification/> (Erişim: 17.08.2015)

¹⁰ "Valeriu Strelet had a discussion with his Romanian counterpart Victor Ponta", *Teleradio Moldova*, 13 Ağustos 2015, <http://www.trm.md/en/politic/valeriu-strelet-a-avut-o-discutie-telefonica-cu-omologul-roman-victor-ponta/> (Erişim: 17.08.2015)

Sonuç

Moldova'da sınırları içerisinde ayrılıkçı bölgelere özerklik statüsü vererek Rus askerlerinin ülkeden çekilmesini ve bu askerlerin AB'li sivil gözlemcilerden oluşan barış gücü ile değiştirilmesini amaçlamaktadır. Transdinyester ise Rusya'nın desteğiyle mümkünse bağımsızlığı değilse Moldova'da oluşturulacak konfederasyonda Kişinev karşısındaki konumunu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Gagavuzya da son dönemlerde özerklik statüsünü genişleterek Kişinev'den daha geniş haklar elde etmeye çalışmaktadır. Moldova'nın Rusya'dan uzaklaşarak AB ile politik ve ekonomik anlaşmalar imzalaması Kremlin'i rahatsız etmektedir. 1990'lardan itibaren Rusya, Moldova'yı kontrol etmek için barış gücü adı altında askerlerinin bu ülkede kalmasını sağlamakta, ayrılıkçı bölgeleri desteklemekte, doğal gaz ihracatını siyasi araç olarak kullanmakta ve ticarete kısıtlamalar getirmektedir. Rusya'nın önümüzdeki dönemde de Transdinyester ve Gagavuzya'daki ayrılıkçı eğilimleri destekleyeceği, Batı yanlısı bir Kişinev yönetiminin bu bölgeler üzerinde egemenlik kurmasına izin vermeyeceği ve Ukrayna'da olduğu gibi Moldova'nın da federal modele geçmesi doğrultusunda irade göstereceği değerlendirilmektedir. 1990'larda Transdinyester ve Gagavuzya, Moldova'nın Romanya ile birleşme ihtimaline karşı bağımsızlığa yönelmiştir. Bugün ise Kişinev'in NATO ve AB'ye muhtemel üyeliğinin benzer bir süreci tetikleyebileceği tahmin edilmektedir.

Abhazy ve Güney Osetya'dan farklı olarak, Transdinyester'in bağımsızlığı Kremlin tarafından tanınmamaktadır. Fakat Kırım'ın işgali sonrası bölgede ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçeklik, Rusya'nın bölgenin bağımsızlığını tanıma olasılığını da artırmaktadır. Transdinyester'in bağımsızlığının tanınması halinde Gagavuzya'nın da Rusya Federasyonu'na katılmak için tekrar başvurabileceği tahmin edilmektedir. Bu ihtimale binaen Kişinev, Gagavuzya'nın ayrılıkçı taleplerini daha kolay önlemek maksadıyla bu bölgenin özerkliğini kaldırmayı amaçlamaktadır. Transdinyester'deki Rus askerlerinin çekilmesi ihtimali ise neredeyse ortadan kalkmış durumdadır. Doğu Avrupa'da tırmanan Rusya-Batı geriliminde Kremlin'in aksine bölgedeki askeri gücünü artırması beklenmektedir. Kremlin'in Moldova'da

bir devrime yol açarak Rusya yanlısı aktörleri iktidara getirme olasılığı da mevcuttur. Ukrayna'da Yanukoviç iktidarının devrilmesini önleyemeyen Kremlin'in Moldova'da bu hamleyi gerçekleştirmesi zor görünse de böyle bir senaryo göz ardı edilmemelidir. Nitekim muhalefetteki Komünist Partisi'nin, Transdinyester, Gagavuzya ve Rusya Federasyonu ile aynı görüşte olması ve Moldova'nın AB ile yakınlaşmasına karşı çıkarken Gümrük Birliği'ne katılmasını desteklemesi Kremlin'in bu ülkedeki potansiyel gücüne işaret etmektedir.

Türkiye açısından ele alındığında, Ankara-Kişinev ilişkilerinin Moldova'nın toprak bütünlüğüne saygı temelinde geliştiği gözlemlenmektedir. Türkiye, Gagavuzya Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk topluluğuna önem vermekte, Kişinev ile Gagavuzya arasındaki anlaşmazlıklarda yapıcı bir rol oynamaktadır. 1994 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Demirel'in gayretleri, Gagavuzya bölgesinin özerklik statüsünün kabulünü kolaylaştırmış, merkezi yönetimle ilişkilerine olumlu katkı sağlamıştır. Ekim 2014'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Moldova ziyareti sırasında bölgenin özerkliği ile konunun tekrar gündeme gelmesi ve Türkiye'ye girişte Gagavuz Türkleri'ne vize uygulamasının kaldırılması yönünde karar alınması beklenmektedir. Türkiye, Transdinyester ve Gagavuzya'nın özerk statülerinin Moldova'nın toprak bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde korunması doğrultusundaki tutumunu sürdürmelidir. Türkiye, Kişinev'in Gagavuzya'nın özerkliğini kaldırmaya yönelik girişimlerini teyakkuzla takip etmeli, Gagavuzların haklarını gözetmeli, diğer taraftan da muhtemel bir kriz sırasında Gagavuzların Rusya Federasyonu'na katılmasını önleyecek bir diplomasi geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

1-) “Moldova: Regional Tensions over Transdniestria,” *International Crisis Group*, Europe Report N.157, Brüksel, 17 Haziran 2004, Erişim tarihi: 15 Ağustos 2014, [www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/157_moldova_regional_tensions_over_transdniestria.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/157_moldova_regional_tensions_over_transdniestria.pdf)

2-) Nicu Popescu, *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts: Stealth Intervention*, Routledge, 2011.

3-) Stanislav Secieru, “The Crimean Annexation: What it means for Moldova,” RUSI Newsbrief, 19 Mayıs 2014, Erişim tarihi: 25 Ağustos 2014, www.rusi.org/publications/newsbrief/ref:A537A19F71A0A6#.VAr4P1x-jDwI

4-) “Gagauzia Voters Reject Closer EU Ties for Moldova,” *RFE/RL*, 03 Şubat 2014, Erişim tarihi: 30 Ağustos 2014, <http://www.rferl.org/content/moldova-gagauz-referendum-counting/25251251.html>

5-) “Russia Slaps Duties on Moldovan Imports in Mounting Trade Offensive,” *The Moscow Times*, 01 Ağustos 2014, Erişim tarihi: 30 Ağustos 2014, <http://www.themoscowtimes.com/business/article/russia-slaps-duties-on-moldovan-imports-in-mounting-trade-offensive/504437.html>

6-) Bernard A. Gelb, “Russian Natural Gas: Regional Dependence,” CRS Report for Congress, 05 Ocak 2007, Erişim tarihi: 30 Ağustos 2014, <http://fpc.state.gov/documents/organization/78710.pdf>

7-) “Moldova: Iasi-Ungheni gas pipeline was inaugurated,” *GovNet*, 28 Ağustos 2014, Erişim tarihi: 29 Ağustos 2014, <http://www.govnet.ro/Energy/Economics/Moldova-Iasi-Ungheni-gas-pipeline-was-inaugurated>

8-) Anita Sobjak, “Is Moldova Tired of Being the Success Story of the Eastern Partnership?,” *PISM*, Policy Paper, No.20 (68), Temmuz 2013, Erişim tarihi: 29 Ağustos 2014, https://www.pism.pl/files/?id_plik=14343

9-) “Foreign Ministry criticizes Romanian PM over Moldova annexation statement,” *Russia Today*, 16 Eylül 2014, Erişim tarihi: 17 Eylül 2014, <http://rt.com/politics/188172-russian-romanian-moldovan-unification/>

10-) “Valeriu Strelet had a discussion with his Romanian counterpart Victor Ponta”, *Teleradio Moldova*, 13 Ağustos 2015, <http://www.trm.md/en/politic/valeriu-strelet-a-avut-o-discutie-telefonica-cu-omologul-roman-victor-ponta/> (Erişim: 17.08.2015)

ARAP ÜLKELERİNDEKİ DEĞİŞİM RÜZGÂRI “FİLİSTİN SORUNUNU” ÇÖZER Mİ?

Ali SEMİN*

Orta Doğu bölgesindeki son gelişmeler gerek bölgedeki dengeler açısından gerekse Arap-İsrail sorunu bakımından önem arz etmektedir. İsrail'in 1948 yılında kurulmasından bu yana Orta Doğu'da devam Arap-İsrail (Filistin-İsrail) mücadelesi bölgenin en uzun soluklu çatışması niteliğini taşımaktadır. Bir taraftan Arap ülkelerinin ortak bir tavır alamaması diğer taraftan da İsrail'in başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından desteklenmesi, Filistin-İsrail sorununa çözümden ziyade çözümsüzlüğü beraberinde getirmiştir.

Filistin-İsrail sorunu zaman zaman Arap-İsrail sorununa dönüşse de Arap ülkeleri arasındaki liderlik kavgası sebebiyle sonu olmayan bir mecraya girildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yazıda, Filistin-İsrail sorunun tarihsel arka planı, Arapların tutumu, Filistinlilerin birlik olma konusunda yaşadıkları sorunlar, bölgesel ve bölge dışı aktörler nezdinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

İsrail Devletinin Kurulması - Filistin Topraklarının İşgali ve BM Kararları

İsrail'in kurulmasıyla birlikte, Orta Doğu bölgesi bir Yahudi devletine sahip olmasının yanı sıra yeni bir sorunla da tanışmış oldu. Bölgenin temel sorunu olarak görülen Filistin-İsrail sorunu ile ilgili 1947 yılından bu yana hem bölgede hem de dünya genelinde yaşanan değişim ve gelişmelere rağmen herhangi bir çözüme ulaşılabilmemiş değildir. Filistin sorunu

* BİLGESAM, Araştırma Koordinatörü, e-mail: alisemin@bilgesam.org

değerlendirildiği zaman söz konusu sorun sadece Filistin veya Arap-İsrail sorunu olarak görülmemelidir. Çünkü 1947 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 181 sayılı kararıyla Filistin toprakları üzerinde iki devletten söz edilmeye başlanmıştır. Söz edilene BM kararı tarihe “taksim” olarak geçmiştir. BM'nin taksim kararıyla beraber, Filistin topraklarının yüzde 55'i İsrail'e, yüzde 45'i de Filistinlilere bırakılmıştır. Ardından da 1948 yılında Yahudi İsrail devleti kurulmuştur. İsrail devleti kurulduktan sonra Filistinlilerin efsanevi lideri Yaser Arafat gizlice “Fetih Hareketi”ni kurmuştur. Olası bir Arap-İsrail savaşının önüne geçmek için BMGK, 1967 yılında 242 sayılı “Orta Doğu'da Adil ve Kalıcı Barışın Tesisi” adlı kararı oy birliğiyle kabul etmiştir.¹ Söz konusu kararda, adil ve uzun vadeli bir barışın sağlanmasının iki şekilde mümkün olacağı belirtilmiştir. Bunlardan birincisi, İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal ettiği tüm bölgelerden çekilmesidir. Diğeri ise tüm iddialardan karşılıklı olarak vazgeçilmesi, çatışmaya sebebiyet verecek davranışlardan kaçınılması, egemenlik, toprak bütünlüğü ve bölgedeki her devletin siyasi bağımsızlığına saygı gösterilmesi, barış içinde her türlü tehditten ve şiddet hareketinden uzak, güvenli ve kabul edilen sınırlar içinde yaşama hakkına saygı duyulmasıdır. Ayrıca BMGK kararına göre, uluslararası sulardan gemilerin geçiş serbestisinin korunması, bölgedeki her devletin toprak bütünlüğüne saygı duyulması ve mülteci sorununa adil bir çözüme kavuşturulması da istenmiştir.

Diğeryandan Mısır ve Ürdün, BMGK'nin 242 sayılı kararını kabul ederek, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesini görüşmeler sırasında bir ön koşul olarak koymuşlardır. 1973 yılına gelindiğinde Arap-İsrail savaşı yeni bir döneme girmişti. İsrail, 1973 yılının başlarında Mısır ile Süveyş Kanalı ve Sina bölgesinde, Suriye ile de Golan Tepeleri'nde savaşımaya başlamıştı. Arap-İsrail savaşının gidişatı tehlikeli bir sürece girince Sovyetler Birliği ve ABD, BMGK'nin acilen toplanma-

1 Muhsin Muhammed Salih, *Katheyet Falasteen We Tatawratuha Hatta Senet 2001*(Filistin Meselesi ve 2001 yılına kadar gelişmeler) Makalesine, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2016, http://www.palestine-info.info/arabic/books/d_mohsen/un1.htm#1, bknz.

sını istemişlerdir. 22 Ocak 1973 tarihinde BMGK, 242 sayılı karara benzer bir şekilde Orta Doğu’daki adil ve kalıcı bir barışı sağlamak için görüşmelerin gerçekleştirilmesine yönelik çağrıda bulunan 338 sayılı kararı kabul etmişti. İki taraf arasında ateşkes çağrısı daha sonra Ekim 1973’te 339 sayılı karar ile desteklenmişti.²Aslında BMGK, İsrail ve Filistin sorununa ilişkin günümüze kadar birçok karar ve rapor çıkarmıştır. Ancak hiçbirinin İsrail tarafından dikkate alınmadığını söylemek mümkündür.

Filistinlilerin Siyasi Süreci ve Arafat Dönemi

Arap-İsrail savaşının başlamasıyla beraber Yaser Arafat ve arkadaşları Filistin’de siyasi süreci başlatmıştır. Arafat, Filistinlilerin İsrail’e karşı direnmesi için iki önemli adım atmıştır. Bunlardan birincisi, El-Fetih Hareketi’nin kurulması ve Filistin sorununun uluslararası arenaya taşınmasıdır. İkincisi ise, 1964 tarihinde Filistin Ulusal Konseyi’nin toplanmasının ardından 2 Haziran 1964 tarihinde Filistin Kurtuluş Örgütü’nün (FKÖ) kurulmasıdır.³ FKÖ, Arap liderleri arasında yaşanan güç mücadelesi sonucunda, Mısır Başkanı Cemal Abdülnasır tarafından önemli destek görmüştür. 1965 yılına gelindiğinde Arafat, Filistin sorunu üzerinde mücadelenin sadece siyasetle çözüldüğüne inanmadığı için Fetih Hareketi’nin askeri kanadını kurmuştur. Arafat, bu askeri kanada “Fırtına” adını vererek, İsrail’e karşı, Ürdün, Lübnan ve Gazze üzerinden silahlı saldırılar düzenlemiştir. Arapların 1967 savaşında yenilmesiyle beraber İsrail’e karşı, Doğu Kudüs’te, Batı Şeria’da ve Gazze’de sadece El-Fetih mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Filistin Kurtuluş Örgütü’nün Ürdün’de bulunan merkezi, 1967 savaşının ardından Ürdün Kralı Hüseyin Bin-Talal’ın talebi doğrultusunda Eylül 1970’te (Kara Eylül olarak adlandırılmıştır) Lübnan’a ve 1982 yılında da İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesiyle Tunus’a taşınmıştır. 1974 yılında

2 Muhsin Muhammed Salih, *Mashari El-Tasweye El-Selmiye LİL-Katheyat Falasteen 1937-2001*, (Filistin Meselesinde Barışçıl Çözüm Projeleri 1937-2001), Markaz El-Falasteen Lil-Elam Yayınları, s,40-41.

3 Muhammed Salih, a.g.m.

FKÖ lideri Arafat, ilk defa BM Genel Kurulunda bir konuşma yapmıştı. Arafat'ın, BM'deki konuşması Filistin meselesinin uluslararası arenada diplomatik bir hamle olarak nitelenmiştir. Ayrıca FKÖ, Filistin'in meşru temsilcisi ilan edilmiştir. 1987 yılında Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde, Filistin Kurtuluş Örgütü tarafından birinci intifada başlatılmıştır. 1987-1991 yılları arasında yaşanan ilk intifadanın ardından iki taraf arasında barış görüşmelerine başlanmıştır. Norveç'in başkenti Oslo'da, ilk kez Filistin ve İsrail temsilcileri bir araya gelmiştir. Oslo Anlaşması, 13 Eylül 1993 tarihinde Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat ve İsrail Başbakanı İshak Rabin arasında imzalanmıştır.⁴ Anlaşmaya göre Filistin, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'dan oluşan özerk yönetime sahip olacak bunun karşılığında FKÖ de İsrail'i resmen tanıyacaktı. Arafat'ın İsrail'le gizlice görüşme yaptığını düşünen Araplar bu anlaşmaya tepki göstererek Arafat'ı hain ilan etmişlerdir. Dolayısıyla Oslo barış süreci Filistinliler açısından çok önemli bir kırılma noktasıdır. Barış süreci, Filistin sorununun beklenenden daha farklı bir noktaya gelmesine sebep olmuştur. İsrail'in kuruluşundan günümüze kadar ulaşan ve hala çözülmeyi bekleyen bu sorunun 3 farklı boyutu bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Kudüs, Batı Şeria'ya Yahudilerin yerleşmesi sorunu ve Filistinli mültecilerin durumudur. Bu üç sebep sorunun çözümünde temel taşı mahiyetindedir.

Arapların Filistin Meselesine Bakışı

Filistin sorunu baş gösterdiği günden beri Arap liderleri arasındaki rekabeti de beraberinde getirmiştir. Cemal Abdülnasır başta olmak üzere pek çok Arap lider adeta bir liderlik yarışına girmiştir. Liderlik, bugün halen Arap dünyasının yaşadığı en temel problemlerden birisi olagelmıştır. Nasır'dan sonra Arapları birleştirebilen bir liderin ortaya çıkmaması, Arap ülkelerinin kendi aralarında önemli bir güvensizlik yaşamasına da sebep olmuştur. Arap yöneticilerin çoğu Filistin sorununu, Arap ülkelerinin gelişmesinin ve refahının önünde büyük bir engel olarak görmektedir. Hatta zaman zaman Arap liderleri Filistin-İsrail sorununa "İslam-İsrail" sorunu gibi bak-

4 Muhammed Salih, a.g.e.s,85.

maya çalışmıştır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, 1979 yılında Mısır ve İsrail arasında imzalanan Camp David Barış Anlaşması, Arapların Filistin meselesinde kendi aralarındaki tutarsızlığı su yüzüne vurmuştur. Camp David Anlaşması ile Sina yarımadasının kontrolü tekrar Mısır'a geçmişti ve bölgeden İsrail askerleri çekilmişti. Mısır'ın lehine gibi görünen bu anlaşmadaki bir madde bu anlaşmanın aslında İsrail'in lehine bir çözüm sunmaktadır. Bu maddeye göre Mısır ve İsrail arasındaki 220 km'lik sınıra en fazla 700 güvenlik gücü konuşlanması ön görülmekteydi. Camp David Anlaşması İsrail açısından değerlendirildiğinde iki önemli husustan bahsetmek gerekir. Bunlar;

1. Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın İsrail ile Camp David Anlaşması imzalaması, Mısır'ın Sina bölgesindeki sınır güvenliğinin sağlanması olarak yorumlanabilir. Ancak bu anlaşma Arap dünyasının merkezi olarak görülen Kahire'yi Arap kamuoyu nezdinde prestij kaybına uğratmıştır.

2. Filistin sorununda aslında Arap liderlerinin hemfikir olmadığı da ortaya çıkmıştır.

Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında, Filistin sorununun Arap ülkeleri tarafından fazla benimsenmediği düşünülmektedir. Mısır'dan sonra Ürdün'ün de 1994 yılında İsrail ile barış anlaşması imzalaması ve İsrail'le diplomatik ilişkiler kurması, Arap yönetimlerinin Filistin meselesindeki anlaşmazlıklarının bir diğer örneğidir. Başka bir ifadeyle, Araplar kendi aralarındaki sorun ve liderlik mücadelesinden dolayı Filistin meselesini bir türlü “millileştirememiştir”.

Genel olarak Arapların Filistin meselesindeki tutumu şu şekilde özetlenebilir;

- İsrail'in, 2008 yılının Aralık ayında Gazze'ye düzenlediği askeri operasyonların ardından Arapların, Filistin sorununu Müslüman dünyasının ortak bir sorunu haline getirdikleri söylenebilir. Arap liderlerin bu konuda yıllardan beri bir türlü birlikte hareket etmemeleri ya da edememeleri Filistin sorununun daha da derinleşmesine neden olmuştur.

- Arap devletleri, özellikle Amerikan seçimlerinden sonra, bu kez Filistin sorununun çözümü ile ilgili tüm umutlarını Obama'ya bağlamış, Filistin-İsrail sorununun çözüm anahtarının Obama'nın elinde olduğu düşüncesine kapılmıştır. Bu konuda yıllardan beri yanlış üzerine yanlış yapan ve gerçekleri hep görmezlikten gelmeyi yeğleyen Arap ülkeleri, bu sorunun çözümü için Obama'ya fazlasıyla umut bağladıklarını fark etmiştir.

- Yahudilerin Filistin topraklarından çıkarılması, tüm Arap halklarının İsrail'e karşı birleşmesi ve Filistin sorununun Arapların "Milli Sorunu" haline gelmesini sağlamak için çaba harcanmaktaydı. Ancak bu çabanın başarılı bir sonuç vermediği görülmektedir. Bu nedenle Filistin sorununun böylesi karmaşık bir soruna dönüşmesi ve İsrail'in Filistinlilere yönelik uyguladığı insanlık dışı askeri harekâtların temel sebebinin Arap liderlerinin sergilediği tutarsız tutum olduğu söylenebilir.

Hamas ve El-Fetih Anlaşmazlığı ve Uzlaşma Arayışları

Filistin yönetiminin kendi içerisinde yaşadığı anlaşmazlığın Filistin sorununa olumsuz yönde yansıdığı aşikârdır. Hamas, 25 Ocak 2006 tarihinde Filistin'de yapılan parlamento seçimlerinin oyların yüzde 55'ini alarak seçimlerde büyük başarı kazanmıştır.⁵ Aslında 2006 yılında Filistin'de yapılan seçimlerden zaferle çıkan Hamas'ın gerek bölgede gerek Filistin-İsrail sorunundaki dengeleri değiştirdiği görülmektedir. Hamas'ın seçimleri kazanmasıyla birlikte Filistin içindeki rekabet ve bölünme giderek hız kazanmıştır. Hamas'ın zaferi başlangıçta daha güçlü bir Filistin'in ortaya çıkacağı ve İsrail'in elinin zayıflayacağı izlenimini vermişti. Ancak Hamas-El Fetih arasındaki çatışmalardan dolayı Filistin, daha büyük bir çatışma ortamının içine girmiştir. Filistinli taraflar arasında yaşanan bu ayrışma ise İsrail'in elini daha da kuvvetlendirmiştir. 27 Eylül 2009 tarihinde Hamas ve El-Fetih arasındaki anlaşmazlığın çözümü için Mısır yönetimi tarafından bir çözüm önerisi sunulmuştur. Buna göre, El Fetih'e bağlı gü-

⁵ حسن شاهين. دراسة تحليلية حول نتائج الانتخابات التشريعية الفلسطينية 2006 , *Alwatanvoice*, Erişim Tarihi: 3 Nisan 2016, <http://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2006/02/12/37040.html>.

venlik güçlerinin Mısır'ın gözetiminde güçlendirilmesi ve Batı Şeria ile Gazze Şeridi'nde Hamas ve El Fetih'in elindeki tutukluları serbest bırakacaktı. Hamas ve El-Fetih arasındaki anlaşmazlıkların çözümü konusunda girişimlerde bulunan Kahire yönetimi, bu işin gerçekleşmesinin zor olduğunun bilincindeydi. Ancak Filistin'de yaşanan bu sorunun her ne kadar kalıcı bir çözüme ulaşması beklenmese de, tarafları bir araya getireceği düşünülmektedir. İsrail'in Filistin'de sebep olduğu her kriz döneminde Filistin'de iç çatışmaların hız kazandığı bir gerçektir. Bunu önleyebilmek için tarafların bir araya gelmesi ve İsrail'e karşı ortak tavır almak suretiyle kalıcı bir barışa ulaşılmasının mümkün olduğunu da söylemek gerekmektedir. Filistin sorununun çözümü Hamas ve El-Fetih arasındaki sorunun çözümü ile doğrudan ilgilidir.

Obama'nın Filistin-İsrail Meselesindeki Değişen Tutumu

ABD Başkanı Barack Obama, başkanlık seçimlerini kazanmasının ardından “Orta Doğu Barış Planı” adı altında Filistin-İsrail arasında yıllardan beri yaşanan sorunların giderilmesi için çaba sarf etmeye başlamıştır. Obama, Orta Doğu Barış Planı'nı hayata geçirmek için İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ı birkaç kez bir araya getirmiştir. Ancak, Batı Şeria'daki yerleşim birimlerinin inşa edilmesi konusunda İsrail yönetiminin uzlaşmaz tavrı, Filistin ile yaşanan sorunların daha da artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Başkan Obama'nın, Filistin-İsrail arasındaki sorunları asgari ölçüde de olsa çözüme kavuşturmak hususunda gereken siyasi iradeyi göstermekte yetersiz kaldığı söylenebilir. Ancak Obama, bu konuda çaba sarfetmeye hız kesmeden devam etmektedir. İlk olarak Orta Doğu'da Filistin-İsrail sorununun çözümü için 2009 yılında başlattığı “Orta Doğu Barış Planı” konusunda Orta Doğu Özel Temsilcisi George Mitchell'i görevlendirmiş, ardından 4 Haziran 2009 tarihinde tüm İslam dünyasına mesaj vermek için Kahire'ye gitmiş ve burada önemli bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Amerika ile İslam dünyası arasındaki ilişkilerde, şiddet yanlısı aşırı grupların ardından gerilim doğuran ikinci konunun İsrail-Filistin sorunu olduğunu belirterek, İsrail ile ülkesi arasında güçlü bağların bulunduğunu ve İsrail'in

Yahudi anavatanı özleminin haklı olduğunu dile getirmişti. Ancak ABD, İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşimleri genişletmesine karşı olduğunu ifade ederek, bunların uluslararası hukuka aykırı olduğunu hatırlatmış ve bu genişlemenin durması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Amerika'nın, Filistinlilerin devlet özlemine duyarsız kalamayacağını belirtmiştir.⁶

Obama'nın, Mısır ziyareti sırasında Filistin sorunu konusundaki tavrı ve İsrail'in, Batı Şeria'daki yerleşim birimlerinin inşası konusunda geri adım atmaması bu girişimin de başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur. Bir taraftan İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşim birimlerinin inşası konusunda sergilediği tutum diğer taraftan da Hamas ve El-Fetih arasındaki anlaşmazlık, Obama'nın Orta Doğu barışına yönelik girişimlerinin tıkanmasına neden olmuştur. Ayrıca, İsrail'e baskı yapan Washington yönetiminin hiçbir sonuç elde edememesi, İsrail'in Filistin sorununa yönelik politikasından vazgeçmeyeceğini göstermektedir. Obama'nın, Filistin sorununda her iki tarafa eşit mesafede duramaması bu sorunun çözümünün önündeki bir diğer engeldir. Başkanlık koltuğuna oturduğu günden beri Obama, yalnızca Filistin meselesinde değil Irak ve Afganistan konularında da kalıcı bir çözümün sağlanmasında somut bir adım attığından bahsetmek mümkün değildir.

“Orta Doğu Barış Planı”nın başarılı olması için iki önemli hususa dikkat edilmesi gerekliydi. Öncelikle ABD, İsrail'e baskı yaparak bu ülkedeki karar mercilerini barışa ikna edebilmeliydi. Obama iktidarı, İsraili siyasetlerin dış dünyayı güvenlik odaklı değerlendirme geleneğini “barışın tesisiyle güvenlik” çizgisine çekmeye çalışabilirdi. Ardından da Washington, İsrail'i Batı Şeria'da yerleşim birimleri inşa etme konusundaki inatçı tavrından vazgeçirmek için somut adımlar atmalıydı. Mesela Obama iktidarı, kendi mali kaynakları üzerinde muktedir bir hükümet olarak İsrail'e her sene verilen üç milyar dolarlık sorgusuz desteği gözden geçirebileceğini

⁶ *خطاب باراك أوباما في مصر*, Erişim Tarihi: 1 Nisan 2016, <http://www.aljazeera.net/news/arabic/2009/6/4/%D8%AE%D8%B7%D8%A7%D8%A8-%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D9%83-%D8%A3%D9%88%D8%A8%D8%A7%D9%85%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%D9%85%D8%B5%D8%B1>.

beyan edebilirdi. Ama böyle bir girişim gerek Obama iktidarının ekonomik krizden dolayı zayıflaması gerekse ABD’deki İsrail lobisinin etkisinden ötürü gerçekleşmedi. Obama başkan seçildiği dönemde böyle bir girişime niyetlendi ise de, İsrail’le münasebetlerin Beyaz Saray ve Kongre’den daha farklı görüldüğünü zamanla kavramış oldu.

Birleşmiş Milletlerin Filistin’i Tanınması Sorunu

18 Aralık 2010 tarihinden beri Arap ülkelerinde cereyan eden gelişmeler Tunus, Mısır ve Libya’da yönetimlerin değişmesine yol açtı. Bu süreç Orta Doğu’daki siyasi coğrafyayı bölgesel ölçekte yeniden biçimlendirdiği gibi küresel aktörlerin de Orta Doğu stratejisini gözden geçirmesine sebep olmaktadır. Arap ülkelerinde estirilen değişim rüzgârları, Türkiye-İsrail ilişkilerinin kopma noktasında olması ve Türkiye’de NATO’nun “Füze Kalkanı” kurması, Türk-İran ilişkilerinde yaşanan gelgitler ve Filistin Başkanı Mahmut Abbas’ın 23 Eylül 2011 tarihinde Filistin devletinin tanınması için BM Genel Kuruluna başvuru yapacak olması bölgenin ne kadar hassas bir dönemden geçtiğinin göstergesidir.

Öte yandan Mısır’ın girişimleriyle zoraki de olsa Hamas ve El-Fetih’in barışması, Filistin sorununun çözümü konusunda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak Abbas, BM’ye tam üyelik için başvurmasına Hamaslı yetkililerinin tepkili ve endişeli olduklarını açıklamalarında dile getirmektedir. Hamas’ın bu konudaki endişesinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Abbas yönetiminin Filistin devletinin Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna tam üyelik için başvurması, Abbas’ın ülke içinde itibar kazanmasına neden olabilir ve Hamas’ın etkisi azalabilir. Çünkü artık Filistin halkı da Filistin sorununun silahlı mücadele ve şiddetle çözülmeyeceği kanaatinde. Ayrıca Hamas’ın, İsrail’e karşı İran ve Suriye’nin lehine politikalar uyguladığı görüntüsü de hâkim olmaya başlamıştır. Bu da Hamas’ın elini zayıflatan bir durumdur. Hamas, 2006 yılından bu yana seçimleri kazanmasına rağmen gerçekte Filistin sorununa ciddi bir katkıda bulunmamıştır.

İsrail’le çatışmanın Filistin sorunu için bir katkı olduğu düşünülduğünde, bu çatışmanın Filistinlilere toprak kaybı ve Filistin sorununu giderek daha çözümsüz hale gelmesinden başka bir katkısı olmadığı da ortadadır.

- Abbas’ın söz konusu başvurusu, El-Fetih’i uluslararası bağlamda Filistinlilerin temsilcisi konumuna getirerek Hamas’tan bir adım daha ileride olmasını sağlayabilir. Abbas’ın, bu adımının ardından bölge ülkelerinin (Türkiye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan gibi) Filistin yönetimine destek vermesi ve olası bir Hamas-El-Fetih çatışmasının önlenmesi gerekmektedir.

- Hamas, Abbas’ın başvurusunun 1967 sınırlarını kabul etmesi ve dolayısıyla işgal edilen topraklardan Filistin’in vazgeçmesi gerekçesiyle haklı bir tepki ortaya koymuş gibi görülebilir. Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki 1947 yılından bu yana Filistin yönetimi ve Arapların BM’nin 181 sayılı taksim kararını reddederek elde ettikleri toprakları da kaybettiklerinin farkında olmalıdır.

Bütün bu gelişmeler değerlendirildiğinde Abbas yönetiminin BM’ye üyelik için başvurması siyasi bir manevra olarak nitelenebilir. Ancak söz konusu başvuru kabul edilmese de Filistin sorunu açısından tarihi bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Diğer taraftan Filistin yönetiminin BM’ye üyelik başvurusuna küresel ölçekte bakıldığında, Abbas’ın Filistin devletinin tanınmasını BM’ye taşıma mücadelesinin sonucundaki verilere göre, Birleşmiş Milletlerin 193, Genel Kurul üyelerinin 130’una yakını Filistin’in BM tam üyeliğinin kabul edilmesi için olumlu oy kullanacakları ifade edilmektedir. Ancak, Filistin’in BM üyeliği Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinin (ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Rusya) vetosuna bağlıdır. ABD yönetiminin veto edeceğini açıklaması, Amerika’daki Yahudi lobisinin etkisi altında kaldığının da göstergesidir. Obama’nın, 21 Eylül 2011 tarihinde BM Genel Kurul’da yaptığı konuşmasında, Filistinlilerin kendi devletlerini hak ettiğini, ama bunun

ancak İsrail’le yapılacak görüşmelerle elde edilebileceğini söylemesi,⁷ Filistin yönetimine devlet olma yolunun New York’tan değil, Tel-Aviv’den geçtiği yolu gösterdi. Öte yandan Pekin yönetimi ise, veto etmeyebilir ancak çekimser kalma ihtimali yüksektir. Çünkü Çin, Filistin’in BM’ye tam üyeliği kabul edilmesinin Tayvan için de örnek teşkil etmesinden kaygılıdır. Bu nedenle küresel mücadele bağlamında Filistin’in BM üyeliği kabul edilmeyebilir ve zaman aşımına uğraması da beklenebilir.

Filistin yönetiminin BM başvurusu İsrail açısından dikkate alındığında, Tel-Aviv’i yeni ve farklı bir Filistin sorunuyla karşı karşıya bırakabilir. Çünkü İsrail, artık bir BM üyesinin topraklarını işgal eden bir konumda bulunacaktır. Bu sebeple İsrail, yeni bir diplomatik sorunla baş etmek zorunda kalabilir. BM’nin Filistin’i tam üye olarak tanıması durumunda İsrail’in işgal ettiği Doğu Kudüs’ün statüsü yeniden uluslararası kamuyunda tartışılabilir ve hatta Filistin yönetimi İsrail’e Uluslararası Adalet Divanı’nda da dava açma hakkına sahip olabilir. Bu nedenle İsrail tanınmış bir devletle mücadele etmek zorunda kalmaktan çekinmektedir.

Sonuç

İsrail; kurulduğu günden bu yana Orta Doğu bölgesine sorun ve savaşları beraberinde getirmiştir. 1948 yılından beri Arap-İsrail savaşlarının bölgeyi istikrarsızlığa sevk ettiği söylenebilir. İsrail’in bölge ülkelerine ve Filistinlilere karşı sergilediği tavrından dolayı bölge halkları tarafından dışlanmakta ve bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra Filistinlilerin yaşadığı dramda Arap dünyasının da payı vardır. 1947 yılında taksim kararını reddeden Arap liderleri daha sonra teker teker Filistin davasına sırt çevirmişlerdir. Arapların bu tavrı Filistin sorununda İsrail’e karşı güçsüz bir durumda kalmalarına neden olmuştur. Arap ülkeleri, Oslo barış sürecine kadar Filistinlilerin kendi meselelerine sahip çıkacağına ve bu sorunla kendi başlarına mücadele ederek çözeceğine inanmamıştır. Çünkü Oslo

⁷ قرارات مجلس الأمن التي تدين الاعتداءات الإسرائيلية على الفلسطينيين, Erişim Tarihi: 16.04.2016 <http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/B9780A62-F5E7-4A42-B619-35564997CC60>.

süreci, Arap ülkelerinden arındırılmış ve Arap liderlerinin etkisi altında kalmadan çözüm arayışlarına girilmiştir. Filistin sorununun bugüne kadar taşınmasındaki önemli etkenlerden birisi de Arap liderlerinin Filistin sorununa ilişkin tutarsız davranışlarından dolayıdır. Aslında Filistin sorununa bakıldığında, Arap yöneticileri tarafından bu konunun suiistimal edildiği rahatlıkla ifade edilebilir. Bu nedenle Abbas'ın BM'ye üyelik başvurusuna görünüşte destek veriyor gibi görünseler de karşı çıkmaktadırlar.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Filistin-İsrail sorununun çözümü için her iki tarafın karşılıklı güven ve samimiyetine ihtiyaç vardır. Diğer yandan kendi içinde ikiye bölünen bir Filistin yönetimi sorununun çözümüne katkıda bulunamayacaktır. Filistinliler, İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşim birimlerinin tamamen durdurulmasını ve Arap liderlerinin İsrail'e karşı yeni stratejiler üretmesi ile beraber Filistin devletinin zedelenen itibarının yeniden inşa edilmesini istemektedir. Bunun için ise herşeyden önce yönetimin kendi içindeki anlaşmazlığa son vererek uzun vadeli bir ulusal birliği sağlaması gerekmektedir.

Netice itibariyle Filistin devlet olarak BM üyesi olsa da, Filistin-İsrail sorununun çözüleceği anlamını çıkarmak hata olur. Ancak Filistin sorununun, uluslararası toplum nezdinde yeniden gündeme gelmesi açısından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Şunu da unutmamak gerekir, 1988 yılında FKÖ, Filistin'in bağımsızlığını Cezayir'de ilan etmiş ve BM'nin tanınmasını istemiştir. Öte yandan "Arap ülkelerinde yaşanan değişim rüzgârı İsrail-Filistin meselesinin çözümüne yararı olur mu?" sorusuna cevap ararken şu hususa dikkat edilmesinde fayda vardır. Orta

Doğu bölgesi bir çağ atlamaktadır. Eski müttefiklerin rakip veya düşmana ve eski düşmanların da müttefike dönüştüğü bir döneme girilmektedir. Bu nedenle mesele; Filistin'in BM'nin tam üyesi olmasından ziyade bir Filistin devletinin kurulmasına Filistinliler hazır mı meselesidir. Kurulan Filistin devleti tek başına ayakta kalabilir mi? Aslında kaygılar tamamen bu yönde olmalıdır. Çünkü dış yardımla geçinen bir Filistin devletinin yardımların kesilmesiyle birlikte bir krize sürüklenmesi beklenebilir. Nitekim

İsrail, Batının onyıllardır sağladığı olağanüstü bilimsel, teknolojik ve mali destekle bu coğrafyadaki mevcut konumuna yükselmiştir. Yeni bir Filistin devletinin aynı ölçüde ve süreklilikte yardım alabileceği bir kaynak yoktur.

Dolayısıyla önümüzdeki sürecin Filistin-İsrail sorununda bölgenin yeni bir çatışmaya gebe olduğu söylenebilir. Arap ülkelerinde yaşanan değişim sürecinden sonra yeni Arap yöneticileri meşhur “anlaşamadığımızıza anlaştık” sözünü bir kenara iterlerse, kendi aralarındaki birliği ve sorunları çözebilirler. Aksi takdirde Abbas yönetimi ve uluslararası toplum, Filistin meselesi için istikrar ararken yeni intifadaların başlamasıyla karşı karşıya kalabilir.

KAYNAKÇA:

(1) Muhammed Salih, Muhsin, Katheyet Falasteen We Tatawratuha Hatta Senet 2001(Filistin Meselesi ve 2001 yılına kadar gelişmeler) Makalesine http://www.palestine-info.info/arabic/books/d_mohsen/un1.htm#1, bknz. Erişim 18.09.2011.

(2) Muhammed Salih, a.g.m.

(3) Muhsin Muhammed Salih, Mashari El-Tasweye El-Selmiye LİL-Katheyat Falasteen 1937-2001, (Filistin Meselesinde Barışçıl Çözüm Projeleri 1937-2001), Markaz El-Falasteen Lil-Elam Yayınları, s,40-41.

(4) Muhammed Salih, a.g.e.s,85.

(5) حسن شاهين, دراسة تحليلية حول نتائج الانتخابات التشريعية الفلسطينية 2006, <http://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2006/02/12/37040.html>

(6) خطاب باراك أوباما في مصر, <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/33CCD867-CC83-4065-B0AB-4D9F762E9C25.htm>

(7) قرارات مجلس الأمن التي تدين الاعتداءات الإسرائيلية على الفلسطينيين, Erişim Tarihi: 16.04.2016 <http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/B9780A62-F5E7-4A42-B619-35564997CC60>.

2001 SONRASINDA KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN AFGANİSTAN'DAKİ ROLLERİ

Dicle SASAOĞLU*

İpek Yolu üzerinde yer alan ve konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyetin etkisine giren Afganistan, jeopolitik açıdan dünyanın sayılı sıcak noktalarından biridir. Kabile kültürü, farklı etnik gruplar ve bunlar arasındaki çatışmalar dolayısıyla ortak bir ulusal kimliğin oluşmaması ve şiddet Afganistan denilince ilk akla gelenler arasındadır. Ülkenin sahip olduğu bu özellikler coğrafyasıyla birlikte düşünüldüğünde, Afganistan bir girdaba benzetilebilir. Hindukuş ve Pamir Dağları'nın oluşturduğu engel ülkeyi aşmayı zorlaştıran bir kalkan gibidir. Bu benzetmeler Afganistan'ın uğradığı işgallere rağmen bugün hala nasıl var olabildiğini anlamamızda bize yardımcı olabilir. İngiltere 1839–1842 ve 1878'de Afganistan'a yerleşmeyi denemiş fakat başarılı olamamıştır. Bundan yaklaşık 100 yıl sonrasında 1979'da Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiş ve 10 yıl süren bu işgal 1991'deki çözümlenin kapısını aralamıştır. 2001'de ise Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesi sonu bir türlü gelemeyen savaşı başlatmıştır. Tüm bu örnekler Afganistan'a bir şekilde giren ülkelerin amaçlarına ulaşamadıklarının ve bu girdaptan kurtulma çabalarının örneklerini teşkil etmektedir.

11 Eylül 2001 tarihinde el-Kaide tarafından düzenlenen terör saldırıları ABD nezdinde şok etkisi yaratmış ve Washington'un güvenlik politikalarını değiştirmesine yol açmıştır. Bu bağlamda saldırılardan sonra teröre karşı savaş ilan edilmiştir. Washington yönetimi saldırılar sonrasında gözünü

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi, e-mail: kdicles@yahoo.com

Afganistan'daki Taliban yönetimine çevirmiştir. Başkan Bush, Taliban rejiminden El-Kaide üyeleri dâhil ülkedeki tüm teröristlerin teslim edilmesi ve terörist kampların kapatılması gibi taleplerde bulunmuş, aksi takdirde yönetimin teröristlerle aynı kaderi paylaşacağını dile getirmiştir.¹ Taliban yönetiminin ABD ile işbirliği yapmaması sonucunda, 7 Ekim 2001 tarihinde ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun Afganistan'a müdahalesi başlamıştır.

ABD söyleminde müdahalenin amacı saldırıları gerçekleştiren terör örgütünün yani El-Kaide'nin yok edilmesi ve uluslararası güvenliğin yeniden tesis edilmesidir. Fakat bu amacın çok ötesinde müdahaleyi ABD'nin "küresel hegemonya" hedefi ile ilişkilendiren değerlendirmeler de mevcuttur. Afganistan müdahalesini NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Kafkasya ülkeleri ile işbirliğinin ilerlemesi, Orta Asya'da askeri üsler kiralanması sonucunda ABD'nin Rusya'yı çevreleme stratejisinin bir parçası olarak gören okumalar dikkat çekicidir. Yine aynı şekilde bu müdahaleyi, Çin'in çevresindeki ülkelerle ilişkisini geliştiren ve Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki gelişmelere odaklanan ABD'nin Çin'i çevrelemeye yönelik adımlarından biri olarak gören okumalar da vardır. Bu tarz değerlendirmeler ışığında Afganistan müdahalesi ABD ile Çin'in ve Rusya'nın birbirine rakip olduğu "Büyük Oyun"un geri dönüşü olarak görülmektedir.²

Afganistan'a nüfuz edebilmek Orta Asya doğal kaynaklarının (özellikle petrol ve boru hatlarının) güvenliğini sağlamada önemli bir araca sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu bakımdan nüfuz yarışını ABD kazanırsa Çin ve Rusya'nın etkisi azalacak; son ikisi kazanırsa da ABD'nin bölgedeki etkinliğine zarar gelmiş olacaktır. Yine benzer şekilde ABD'nin müdahaledeki amacının "lityumun Suudi Arabistan'ı" olarak da nitelendirilen Afganistan'ın bir trilyon doları aşacak değere sahip doğal kaynaklarını (lityum, petrol, doğal gaz, kobalt, bakır, altın ve kullanılmamış mineral

¹ Başkan George W. Bush'un 20 Eylül 2001 tarihli konuşması, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (Erişim: 8 Ocak 2016)

² Joseph E. Fallon, "U.S. Geopolitics: Afghanistan and the Containment of China", *Small Wars Journal*, Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016, <http://smallwarsjournal.com/print/14408>.

depoları) ve uyuşturucu ticaretini kontrol etmek olduğuna dair değerlendirmeler de mevcuttur.³ Kaynaklara ulaşmak için yapılması gereken yetmiş beş kilometrelik demiryolunu üç bin beş yüz kilometreye çıkartmaktır. Bu yapıldığı zaman Afganistan bugün on sekiz milyar dolarlık ekonomisinin yaklaşık yüz katı büyüklüğünde bir ekonomiye sahip olacaktır.

Afganistan'a müdahalenin üzerinden 15 yıl geçtikten sonra geriye dönüp baktığımızda değişen ne olmuştur? Bu süre zarfında Afganistan'a müdahaleyi gerçekleştirenler hedeflerine ulaşmış mıdır? Uluslararası terörizm sorunu çözülmüş ve dünya daha güvenli bir hale gelmiş midir? Bu sorular ne yazık ki olumsuz cevaplara sahip. Müdahalenin ardından Afganistan'daki şiddet durdurulamamış, El-Kaide terör örgütü yok edilmek bir yana Ortadoğu ve Afrika gibi bölgelere yayılarak buralarda faaliyetlerini arttırmıştır. Neticede uluslararası terörizmle mücadele daha karmaşık bir hal almıştır.

Bugün hala Afganistan'daki çatışmaların devam etmesinin ve savaşın bir türlü bitmemesinin nedeni ne olabilir? Ülke niçin şiddet sarmalından kurtulamamaktadır? Tüm bu soruların cevabı hem Afganistan'ın toplumsal, kültürel ve siyasal yapısına hem de küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan'a karşı izlediği politikalara bakılarak verilebilir. Bu makalede hedeflenen, Afganistan'ın içinde bulunduğu durum ile birlikte 11 Eylül sonrası dönemde küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan'daki rolünü gözler önüne sermektir. Bu bağlamda hem içeriden hem de dışarıdan bir okuma yapmak gerekecektir. Afganistan'da rol oynayan aktörlerin bu ülkeye yönelik politikalarını teker teker incelemek ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, bu makalenin Afganistan ile dış aktörlerin ilişkilerine genel hatlarıyla değinecek olması dışarıdan bir okuma yapmanın kapısını aralayacaktır.

³ Michel Chossudovsky , "The War is Worth Waging": Afghanistan's Vast Reserves of Minerals and Natural Gas", Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2016, <http://www.globalresearch.ca/the-war-is-worth-waging-afghanistan-s-vast-reserves-of-minerals-and-natural-gas/19769>.

Afganistan'da Şiddet Unsuru ve Toplumsal Yapı

Günümüzde Afganistan şiddet ve terör ile birlikte anılmaktadır. Bu durum sürekli müdahale yaşayan ülkede otoritenin bir türlü tesis edilememesi ile bağlantılıdır. Etnik farklılıkların yaratmış olduğu siyasal bölünmüşlük ve kabile kültürü ülkedeki grupların ortak bir paydada buluşmasını zorlaştırmaktadır. Şiddeti ve çatışmaları körükleyen bu özellik Afganistan'da güçlü bir merkezi otoritenin kurulamamasının nedenleri arasında anılmaktadır.⁴

Sovyetler Birliği'nin 1989 yılında işgali sonlandırmasından sonra Kabil hükümeti üç yıl daha ayakta kalabilmiş olsa da, bundan sonra Afganistan Pakistan'dan gelen İslamcı parti liderlerinin arasındaki güç mücadelesine sahne olmuştur.⁵ Buna noktada, Pakistan gizli servisinde (ISI: Inter Services Intelligence) görevli subaylar tarafından eğitilmiş ve çoğunluğu Peştun olan Afganların oluşturduğu Taliban hareketinin de Afganistan siyasetinde söz sahibi olma çabası hatırlanmalıdır. 1994 yılında Kandahar'ı ve akabinde Kabil'i ele geçiren Taliban, 1996 yılında hemen hemen bütün Afganistan'a hâkim olmuştur. Halk, 1992 yılında Kabil'i alan, etnik ve siyasi anlamda bölünmüş olan mücahitlerden umudunu kesmiş ve ilk başlarda Taliban yönetimine sıcak bakmıştır.⁶ Fakat Taliban ülkedeki şiddete son verememiş, baskıcı bir yönetim biçimi tercih etmiş ve böylece ülkede ABD müdahalesine kadar sürecek, etnik gruplar arasındaki güvensizlik ortamını derinleştiren ve toplumsal bütünleşmeyi engelleyici bir süreç başlamıştır.

Sovyet işgalinin sonlanmasından ABD müdahalesinin başlamasına kadar geçen süre zarfında Afganistan'ın bölünmüş toplumsal yapısı, çatışmalar ve güç mücadelesi süresince daha da belirginleşmiştir. Afganistan'da yaşayan gruplar arasında ortak bir ulusal kimlik algısının ve ortak bir

⁴ Deniz Anbarlı Bozatay ve İsmail Meriç, "Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı", s.160, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/deniz_anbarli_bozatay_ismail_meric.pdf (Erişim: 8 Ocak 2016)

⁵ Yves Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, Çev. İsmet Akça, (İstanbul: NTV Yayınları, 2008), 276.

⁶ Bozatay ve Meriç, "Afganistan'da Şiddet", 161–63.

ideolojinin gelişmemiş olmasına rağmen insanları bir arada tutan bağ İslamiyet'tir. Bazı kaynaklara göre Afganistan'da en az 55 etnik grup ve 30'a yakın dil bulunmaktadır.⁷ Buna rağmen iki resmi dilin bulunduğu (Peştuca ve Darice/Farsça) Afganistan'ın 2004 yılında kabul edilen anayasasında 14 etnik grubun (Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Beluciler, Türkmenler, Nuriler/Nuristani, Pamirler, Araplar, Göçerler, Brohiler, Kızılbaşlar, Aymaklar ve Paşailer/Peşeiler) varlığı tanınmıştır.⁸ Temmuz 2015'te yapılan sayıma göre ülkenin nüfusu 32 milyon 654 bin 342'dir. Bu sayı içerisinde Peştunların oranı %42 iken, Tacikler %27'lik, Hazaralar ve Özbekler %9'luk, Aymaklar %4'lük, Türkmenler %3'lük, Beluciler %2'lik ve diğerleri %4'lük bir orana sahiptir.⁹

Afganistan'daki nüfusun büyük bir kısmı Peştunlardan oluşmaktadır. Kabile toplumu olan Peştunlar, Peştunvali adında kendilerine has bir geleneğe sahiptir. Taliban'ın çoğunlukla Peştunlardan oluştuğu hatırlandığında, Peştun kültürünü (Peştunvali) incelemek de önem kazanmaktadır.¹⁰ Peştunvali geleneğinde kabile bağlarının güçlülüğü, intikam ve misafir-

⁷ William Maley, *The Afghanistan Wars*, London: Palgrave Macmillan, 2002, 9, aktm. Bozatyay ve Meriç, "Afganistan'da Şiddet", 154-59.

⁸ "The World Factbook", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html> (Erişim: 9 Ocak 2016)

⁹ "Afganistan Population 2015", <http://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population/> (Erişim: 9 Ocak 2016)

¹⁰ Taliban hareketi incelenirken Peştunvali geleneği kadar Diyobendi/Deobendi Medresesi'nin önemi de dikkate alınmalıdır. İngiltere'nin Hint yarımadasındaki varlığı neticesinde Batı kültürünün bölgeyi etkilemeye başlaması, bazı Müslüman kesimlerin bu etkiyi dinlerine karşı tehdit olarak algılamasına ve medreselerin kurmasına yol açmıştır. Örneğin bu doğrultuda Hindistan'da Hanefi Müslümanlar tarafından Diyobendi Medresesi kurulmuş, bu medresenin öğretileri Taliban hareketinin teorik temellerini oluşturmuştur. Diyobendi Medresesi'nde verilen derslerde Hindistan'ı tekrar özgürlüğüne kavuşturmak için cihat fikri öne çıkarılmış ve kendi yorumladıkları biçimiyle İslam'ın özüne dönmek hedeflenmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi cihat fikrini yeniden ön plana çıkartmış ve bu süreçte Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan Selefilik'in bir kolu olan Vehhabilik ekolü ile Hindistan'da ortaya çıkan Diyobendi ekolü karşılaşmıştır. Taliban hareketi ise anılan ekollerinin öğretilerini harmanlamış ve zaman zaman onları da aşan katı fikirler geliştirmiştir. Abdullah Yegin, "Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Raporu*, (Nisan, 2015), 54-55, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150706165936_afghanistan_web.pdf (Erişim: 10 Ocak 2016)

perverlik başat birer özelliktir.¹¹ Örneğin bugün Taliban'ın Hazaralar ve Özbekler başta olmak üzere ülkedeki muhalif kesimlere karşı sert tutumunun arkasında yatan nedenin intikamcılık duygusunun olduğu iddia edilmektedir.¹² Peştunvali kültüründe namus, itibar, şeref ve utanç gibi kavramlara sıklıkla atıf yapılır. Ayrıca bu kavramlar Afganistan'ın sosyal hayatını hatta kadınlara ve eğitime karşı bakış açısını anlamlandırmamızda bizlere kolaylık sağlamaktadır.¹³

Bahsedilmesi gereken bir diğer husus, farklı ülkelerde yaşamının Peştunları birbirinden koparmadığıdır çünkü Peştunvali geleneğinde kan bağı oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, Afganistan'ı kendilerinin vatanı olarak gören Peştunların irredentalist bir politika izleyerek ülkenin topraklarını genişletmeyi yani Pakistan'daki Peştun kabilelerin topraklarını Afganistan'a katmayı hedeflediği savunulmaktadır.¹⁴ Kısacası, hem Taliban'ı anlamının hem de uluslararası toplumun Afganistan'daki duruma çözüm bulmasının tek yolunun daha fazla maddi ve askeri yapmasından ziyade oradaki toplumsal yapıyı, Peştunvali kültürünü ve cihat mantığını anlaması olduğu iddia edilmektedir.¹⁵

Anayasada resmi olarak tanınan 14 etnik grup içerisinde Peştunlar kadar Hazaralar da önemli birer unsurdur. Ülkede çoğunluğu oluşturan Peştunların en saygın, Hazaraların ise en alt statüdeki grup olduğuna dair bir kanı mevcuttur.¹⁶ Etnik gruplar arasında gelişen bu üstünlük anlayışı-

¹¹ Yegin, "Afganistan Siyasetini Anlama", 56.

¹² Yegin, "Afganistan Siyasetini Anlama", 57.

¹³ Bernt Glatzer, "Being Pashtun-Being Muslim: Concepts of Person and War in Afghanistan", Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016, 3-8, <http://www.khyber.org/publications/021-025/glatzer1998.pdf>.

¹⁴ Christian Bleuer, "Why No Ethnic Separatist Movements in Afghanistan?", Erişim Tarihi: 9 Ocak 2016, <http://easterncampaign.com/2007/03/06/why-no-ethnic-separatist-movements-in-afghanistan/>.

¹⁵ Isaac Kfir, "The Role of the Pashtuns in Understanding the Afghan Crisis", *Perspectives on Terrorism* 4 (2009): 37, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/81/html>.

¹⁶ "Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri",

nın/birbirlerini aşışılamanın ve iç savaş döneminin toplumdaki düşmanlıkları körükleyici bir etki yarattığı söylenebilir. Hazaralar, Sünni çoğunluk içerisinde Şii olmaları ve dolayısıyla Afganistan ile İran arasındaki ilişkiler bakımından da önemlidir.

Son olarak, tüm bu etnik farklılıklar ve ortak bir ulusal kimlik algısının gelişmemiş olması göz önüne alındığında, nasıl oluyor da Afganistan'da etnik temele dayalı ayrılıkçı bir hareket gelişmiyor sorusu da dikkat çekicidir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgalini sonlandırmasından ABD'nin Afganistan'a müdahalesine kadar geçen süre zarfında ülkede yaşanan gelişmeler ayrılıkçı bir hareketi beraberinde getirebilirdi. Afganistan'da yaşayan Taciklerin, Özbeklerin ve Türkmenlerin "anavatanları" Tacikistan'la, Özbekistan'la ve Türkmenistan'la birleşmek istemeleri beklenebilirdi. Fakat Afganistan'da yaşayan etnik gruplara bakıldığı zaman genel itibarıyla ayrılıkçı bir yolun tercih edilmediği görülmektedir.

Afganistan'da ayrılıkçı bir hareketin gelişmemesinin nedenleri arasında ayrılacak grupların örneğin Taciklerin, Özbeklerin ve Türkmenlerin olası bir ayrılma durumunda anadilleri dışında hem Kiril ve Latin alfabelerini hem de Rusçayı öğrenme mecburiyeti ile karşı karşıya kalacakları ve bunu tercih etmeyecekleri, komşu ülkelerde yaşayan etnik gruplar arasında çok yakın ilişkilerin geliştirilememiş olması nedeniyle soydaşlarıyla birleşme istediğinin pek bulunmadığı gibi bazı faktörler sıralanmaktadır.¹⁷ Bunlara ilaveten bir arada kalmanın ortak savunmayı güçlendireceği gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde, gruplar birbirinden ayrıldığında zamanla yok olma riskiyle karşılaşma ihtimalleri, uluslararası sistemin devletten yana tutumu ve Afganistan'da etnik temelli ayrılıkçı hareket herhangi bir diaspora topluluğundan destek görmemesi de ayrılıkçı hareketin gelişmesini engellenen faktörler arasındadır.¹⁸

Son olarak, Afganistan'da modern etnik milliyetçiliğin henüz oluşmadığı,

Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) 31 (2011): 33, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016, <http://www.orsam.org.tr/Uploads/file/1641/TamMetinss.31-60.pdf>.

¹⁷ Bleuer, "Why No Ethnic".

¹⁸ Bleuer, "Why No Ethnic".

çatışmaların devam ettiği bir ortamda insanlar hayatta kalma ve hayatlarını idame ettirebilme ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayamıyorken, kimlik meselesinin bireyler için birincil öncelikte yer almadığı söylenebilir. Ayrıca Afganistan’da yaşayanlar için kimlik duruma göre değişken bir özelliğe sahiptir, bölge, kabile ve köy kimlikleri büyük öneme sahiptir.¹⁹ ABD müdahalesi sonrasında da durum pek değişmiş görünmemektedir. Afganistan topraklarında yabancı güçlerin varlığı devam ederken, ülkede ayrılıkçı bir hareketin doğması uzak bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

2001 Müdahalesi ve Afganistan

Afganistan bulunduğu konum itibariyle geçmişte olduğu gibi bugün de uluslararası aktörlerin dikkatini çeken bir ülkedir. Geçiş yolları üzerinde yer alan ülke, iki nükleer gücün (Çin ve Hindistan) yanı başındadır. 11 Eylül saldırıları Afganistan için dönüm noktası olarak addedilebilir. Saldırıları sonrasında terör ile birlikte anılmaya başlanan ülkeye ABD ve koalisyon güçleri operasyonlar düzenlemiştir. Düzenlenen operasyonlar ve Afganistan’daki askerlerin varlığı, ülkede Sovyet işgalinden sonra yabancılara karşı cihat anlayışını yeniden canlandırmıştır. Nitekim Afganistan şiddetin ve uyuşturucu ticaretinin merkezi haline gelmiştir. Bununla birlikte düşünülmesi gereken husus, Taliban’ın yönetimden uzaklaştırılması sonrasında Karzai başkanlığında kurulan yeni hükümet ile ilgili yolsuzluk iddiaları ve insan hakları ihlallerinde bulunan şahısların kabinede yer alması gibi faktörlerin halkta gelecekle ilgili hayal kırıklığına yol açtığıdır.²⁰ Neticede, Afganistan’da Taliban yeniden yükselişe geçmiştir. Günümüzde ise IŞİD ve Taliban rekabetine sahne olan ülkede müdahalenin ardından 15 yıl geçmesine rağmen hala tam anlamıyla istikrar sağlanamamıştır.

Afganistan’daki istikrarsız ve güvensiz ortam, hem bölge ülkelerini hem de bölge dışı ülkeleri tedirgin etmektedir. Ülkedeki radikal İslam ve farklı etnik gruplar/bu grupların diğer ülkelerle ilişkileri birlikte düşünüldüğünde, Afganistan’daki istikrarsızlık komşu ülkeler tarafından kendi ulusal gü-

¹⁹ Bleuer, “Why No Ethnic”.

²⁰ “Afganistan ve Pakistan’da Yaşanan”, 40.

venliklerine yönelik bir tehdit olarak algılanabilir. Ayrıca ülkenin terör ve uyuşturucu ticaretinin merkezi olması da uluslararası güvenliği tehdit etmektedir. Bu nedenle uluslararası toplum bir yandan Afganistan'da güvenliğin yeniden tesis edilip barış ortamına kavuşulması için çaba sarf ederken diğer yandan her devletin kendine ait öncelikli hedefleri bu ortak söylemin hayata geçirilmesini geciktirmektedir.

Barışın tesisine yönelik olarak Afganistan, Pakistan, Çin ve ABD'li yetkililer Afgan hükümeti ve Taliban arasında barış görüşmeleri için yol haritasını belirlemek amacıyla 11 Ocak 2016'da İslamabad'da bir araya gelmişlerdir. Taliban'ı kimin temsil edeceği belirsiz olmakla birlikte, Afganistan Dışişleri Bakanı Selahaddin Rabbani tüm Taliban gruplarının görüşmelere katılmasını talep etmiştir.²¹ Taliban'ın görüşmeler öncesi taleplerini ise örgütün uluslararası terör listesinden çıkartılması, Doha'da 2013 yılında açıldıktan kısa bir süre sonra kapanan Taliban bürosunun yeniden açılması ve yabancı askerlerin ülkeden çekilmesi oluşturmaktadır.²² Taliban ile Afgan hükümeti arasında doğrudan barış görüşmelerinin 2016 Martı'nın ilk haftasında yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat barış görüşmelerinin başlayacağına dair umutlar Mart ayının ilk haftasında Taliban tarafından yapılan yazılı açıklama ile sonlanmıştı. Barış görüşmeleri "nafile" bir çaba olarak tanımlayan Talibanlı yetkililer görüşmelere katılmayacaklarını duyurmuştur.²³

İleride tekrar değinileceği üzere, ABD ve Koalisyon Güçleri Afganistan'daki savaşı sonlandırmak adına muharip güçlerini 2014 yılı sonu itibarıyla ülkeden çekme ve Afgan güvenlik güçlerine destek hizmeti sağlayarak bu ülkedeki varlığını sürdürme kararını almıştır. Bu karar ertesinde Afganistan'ın

21 "Afganistan'da Barış İçin 'Yol Haritası' Hazırlanıyor", Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistanda-baris-icin-yol-haritasi-hazirlaniyor-230373.html>.

22 "Taliban Müzakere Şartlarını Açıkladı", Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/taliban-muzakere-sartlarini-acikladi>.

23 "Taliban Says Rejects 'Futile' Afghanistan Peace Talks", Erişim Tarihi: 11 Mart 2016, <http://www.reuters.com/article/us-afghanistan-taliban-idUSKCN0W70JP>.

geleceği ile ilgili iki farklı senaryo geliştirilmiştir; olumlu senaryo çerçevesinde Afganistan'dan yabancı güçlerin çekilmesi barış ortamına zemin hazırlayacak ve ülke zamanla istikrara kavuşacakken, olumsuz senaryoya göre ise ülkedeki istikrarsızlık, terör ve uyuşturucu ticareti daha büyük bir güvenlik boşluğu yaratacaktır. İstikrarı ve barış ortamını sağlamadan Afganistan'dan geri çekilme kararının günümüzde olumsuz senaryoyu hayata geçirdiği söylenebilir. Afganistan'ın terörist grupların rekabet alanı haline gelmiş olması, Batı'nın vermiş olduğu kararlardan geri dönmeye yol açmıştır. Bu konu ABD Afganistan ilişkileri bağlamında ele alınacaktır.

Afganistan'ın diğer aktörlerle ilişkisini incelemenin ayrı bir çalışmanın konusu olacağı belirtilmiştir. Fakat 2001 müdahalesi sonrasında Afganistan'ın durumunun ve Afganistan'da kimin neden var olduğunun daha iyi anlamlandırılabilmesi için ülkede rol oynayan aktörlerle Afganistan'ın ilişkisine ana hatlarıyla değinmek faydalı olacaktır.

KÜRESEL AKTÖRLERİN AFGANİSTAN'DAKİ ROLÜ

ABD ve Afganistan

Afganistan, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki rekabet sahalarından biriyken, 1960lı yıllarda, ABD dikkatini İran üzerinde yoğunlaştırmış ve SSCB'nin Afgan hükümetinin ana ortağı olmasına izin vermiştir.²⁴ İran'da yaşanan devrim ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ABD'nin dikkatini yeniden bu ülkeye çekmiştir. 2001 yılında gerçekleşen terörist saldırılar ise ABD'nin Afganistan müdahalesini başlatan neden olmuştur. Bu müdahalede ABD'nin terörle mücadele etme dışında, daha önce de bahsedildiği gibi, Çin ve Rusya'yı çevreleme, "küresel hegemonya" hedefine ulaşma, Afganistan'daki yer altı kaynaklarının ve uyuşturucu ticaretinin kontrolünü ele geçirme, Orta Asya doğal kaynaklarının özellikle petrol ve boru hatlarının güvenliğini tesis etme gibi amaçlarının olduğu değerlendirilmektedir.

²⁴ Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak*, 274.

Afganistan'a uluslararası bir koalisyon eşliğinde müdahale eden ABD, kısa sürede Taliban'ı yönetimden uzaklaştırmıştır. Fakat Taliban'ın devrilmesi sonrasında ülkede otorite boşluğu meydana gelmiştir. Afganistan'da farklı etnik gruplar arasındaki güç mücadelesi güçlü bir merkezi otoritenin sağlanmasına engel teşkil etmiştir. Ülkedeki güç boşluğunu doldurmak adına Aralık 2001'de Bonn Antlaşması imzalanarak Hamid Karzai başkanlığında geçici bir hükümet kurulması, Loya Jirga'nın toplanması ve Afgan Yüksek Mahkemesi'nin kurulması öngörülmüştür.²⁵ 2004 yılında gerçekleştirilen seçimlerde H. Karzai devlet başkanı seçilmiş ve 26 Ocak günü yeni anayasa kabul edilmiştir.²⁶

Daha önce de anıldığı üzere, Karzai döneminde hükümet ile ilgili yolsuzluk iddiaları halkın hükümete olan güvenini sarsmış ve Taliban'a desteğin sürdürülmesinde etkili olmuştur. Güvenliği tam anlamıyla tesis edemeyen bir hükümet, ülkedeki yabancı güçler ve Taliban'ın toparlanıp yeniden saldırılara geçmesi Afganistan'daki durumu karmakarışık bir hale sokmuştur. Ülkede yabancı askerler var olduğu müddetçe Taliban'ın cihat çağrısı da yankı bulmaktadır. Taliban 2007 yılında Afganistan'ın güneyindeki bazı yerleşim birimlerini ele geçirerek güçlenmeye devam etmiştir. 2009 yılında yeniden devlet başkanı seçilen H. Karzai, 2014 yılında bu görevi Eşref Gani Ahmadzai'ye bırakmıştır. E. Ahmadzai dönemi ABD ile ikili ilişkiler bakımından önemlidir. Önceki yönetimin imzalamadığı ABD ile ikili güvenlik antlaşmasını E. Ahmadzai göreve gelir gelmez 30 Eylül 2014 tarihinde imzalamıştır.

Antlaşma gereği ABD 2014 yılı sonuna kadar Afganistan'daki askeri varlığını tedrici olarak azaltacağını, 2015 yılı itibariyle 9 bin 800 hizmet personelinin Afganistan'da göreve başlayacağını açıklamıştır.²⁷ Göreve başlayan askerlerin sayısının 9 bin 800'den 5 bin 500'e indirileceği söylenmiş

25 "Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan", 39.

26 Afganistan'ın 26 Ocak 2004 Tarihli Anayasası, Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016, <http://www.afghanembassy.com.pl/afg/images/pliki/TheConstitution.pdf>.

27 Barack Obama'nın Açıklaması, Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016, <https://www.whitehouse.gov/blog/2014/05/27/bringing-war-afghanistan-responsible-end>.

olsa da, Başkan Obama Afganistan'daki güvenlik durumu nedeniyle görevde kalacağı süre içerisinde asker sayısının 8 bin 400'de kalacağını açıklamıştır.²⁸ Yapılan antlaşma ile son olarak 2016 yılında ABD diplomatik merkezlerini koruması için bin Amerikan askerinin Afganistan'da kalması planlanmıştır.

Afganistan ile imzaladığı ikili güvenlik antlaşması doğrultusunda Amerikan ordusu Bargam, Celalabad ve Kandehar hava üsleri dâhil, Kabil'de, Mezar-ı Şerif'te, Herat'ta, Helمند'de, Gardez'de ve Şindand'da olmak üzere toplamda 9 tane kara ve hava üslerini kullanım hakkı elde etmiştir.²⁹

Görüldüğü gibi, ABD Başkanı Barack Obama tarafından “ABD tarihinin en uzun savaşı” olarak nitelendirilen Afganistan Savaşı'nın sonlandırılması ve askerlerin ülkeden çekilmesi için ilk adımlar, 2014 yılında atılmıştır. NATO da Uluslararası Güvenlik Destek Gücü'nün (ISAF) Afganistan'daki muharip görevini 2014 yılı sonunda bitirmiş ve Aralık 2014'te 87 bin askerini çekme kararı almıştır.³⁰ Bununla birlikte, Afganistan Senatosu'nun Barış İçin Ortaklık Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması'nı (SOFA) onaylamasının ardından NATO, 2015–2016 yıllarında toplamda 40 ülkeden 12 bin 500 asker ile birlikte Kararlı Destek Misyonu (Resolute Support Mission) çerçevesinde Afgan güvenlik güçlerine eğitim, destek ve danışmanlık hizmeti verme planını da hayata geçirebilmiştir.³¹

28 “ABD Afganistan'daki Askerlerini Azaltmayacak”, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-afganistandaki-askerlerini-azaltmayacak> ; ve “Obama Scraps Planned U.S. Troop Drawdown in Afghanistan”, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016, http://www.defenseone.com/threats/2016/07/obama-scraps-planned-us-troop-drawdown-afghanistan/129672/?oref=defenseone_today_nl.

29 “New Afghanistan Pact Means America's Longest War Will Last Until at least 2024”, Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016, <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/30/us-troops-afghanistan-2024-obama-bilateral-security-agreement>.

30 Rahmanullah, “US-NATO Exit from Afghanistan: Challenges and Options Beyond 2014”, Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016, <http://frc.com.pk/wp-content/uploads/2014/01/Research-Paper-4.pdf>.

31 Barış İçin Ortaklık Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması, Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016, http://www.nato.int/cps/da/natohq/topics_113694.htm.

Afganistan'dan geri çekilme kararının ülkedeki istikrarsız ve güvensizlik ortamına yapmış olduğu olumsuz etki ABD ve Batı'nın aldığı kararları yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Afganistan'daki savaş süresince El-Kaide ve Taliban güçleri ile savaşma yetkisine sahip olan ABD ordusu Ocak 2016'da Afganistan'daki İŞİD militanlarına karşı da operasyon düzenleme yetkisi elde etmiştir.³² Afganistan'daki durumun kötüleşmesi NATO'nun "yumuşak geçiş" (smooth transition)³³ planlarını hayata geçirmesine zorlaştırmıştır. Mayıs 2015'te Antalya'da düzenlenen Dışişleri Bakanları toplantısında NATO'nun Afganistan'da 2016 yılı sonrasında da askeri ve sivil varlığını devam ettireceği, yönetimin ise sivil idarenin kontrolü altında olacağı ifade edilmiştir.³⁴

Son olarak belirtilmesi gereken, Afganistan'da güvenliğin tesis edilememesi bölge için olduğu gibi uluslararası güvenlik için de bir tehdit yaratmaktadır. Bu nedenle ABD ve Koalisyon güçleri 2011'de düzenlenen II. Bonn Konferansı'nda 2009 yılında açıklanan AFPAK stratejisi (Afganistan Pakistan stratejisi) çerçevesinde dar bir bölge olan Afganistan-Pakistan hattına bakmak yerine daha geniş bir alana odaklanmayı tercih etmiştir. ABD 2009 yılında açıklamış olduğu AFPAK stratejisi ile Afganistan'daki önceliğini değiştirmiştir. Buna göre Afganistan'da asıl hedef ülkeyi demokratikleştirmekten ziyade merkezi hükümeti güçlendirmek, uluslararası aktörleri Afganistan'daki sorunların çözümüne müdahil etmek ve Taliban ile uzlaşılmasını sağlamak olmuştur.³⁵

32 "Obama Relaxes Rules for Striking ISIS in Afghanistan", Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016, http://www.nytimes.com/2016/01/21/world/asia/obama-relaxes-rules-for-striking-isis-in-afghanistan.html?_r=0.

33 "Smooth Transition Will Be Key to Bringing Troops Home from Afghanistan", Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016, <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/asiapcf/10/30/afghanistan.transition/>.

34 Salih Doğan, "ABD, Afganistan'da Yeniden Sahaya Dönüyor", Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016, http://www.zaman.com.tr/yorum_abd-afganistanda-yeniden-sahaya-donuyor_2340344.html.

35 "What's New in the Strategy for Afghanistan and Pakistan", Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/whatsquos-new-strategy-afghanistan-and-pakistan>.

AFPAK stratejisi ile ABD terörle mücadele konusunda Pakistan'a olan ekonomik ve askeri desteği arttırmayı hedeflemiştir. Fakat bu strateji Pakistan nezdinde Afganistan ile aynı kefeye konulmak ve Pakistan'ın savaşın içine çekilerek bölgenin Balkanlaşması ve neticede Yugoslavya'da uygulanan çözümün burada da uygulanabileceği endişeleri nedeniyle hoş karşılanmamıştır.³⁶ Buna ilaveten Pakistan, ABD'nin sınıra yakın bölgelerde Taliban'a karşı yürüttüğü operasyonlardan rahatsız olmaktadır. ABD'nin Pakistan-Afganistan sınırına yakın bir bölgede Mayıs 2016'da gerçekleştirdiği ve Taliban'ın lideri Molla Aktar Mansur'un öldürüldüğü insansız hava aracı saldırısı Pakistan tarafından egemenlik haklarının ihlali olarak yorumlanmıştır.³⁷

“The Heart of Asia” (Asya'nın kalbi) olarak anılan yeni konseptte Afganistan, uzak ya da yakın olsun tüm bölge ülkeleri için politik ve ekonomik bir merkez olarak görülmektedir.³⁸ Bu bağlamda bundan sonraki süreçte Afganistan'da güvenliğin tesis edilmesi uluslararası aktörler için önemli bir hedef haline gelmiştir. AFPAK stratejisi uygulanırken çok taraflı bir çözümün gerektiği, stratejinin sürdürülebilmesi ve bölgede istikrarın tesis edilebilmesi için de komşu ülkelerin Afganistan'ın iç işlerine müdahaleden caydırılması gerektiği vurgulanmaktadır.³⁹ 2014 yılında verilen müdahaleyi sonlandırma kararı ile birlikte AFPAK stratejisinin terk ettiği belirtilmektedir.⁴⁰

36 Zaid Hamid, “Battleground Afghanistan: Pakistan and the Future Dynamics of the US War on Terror”, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016, <http://docslide.us/documents/battle-field-afghanistan-zaid-hamid.html>.

37 “Pakistan says US Drone Strike Violated its Sovereignty”, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com/news/2016/05/pakistan-drone-strike-violated-sovereignty-160522204312754.html>.

38 Shahrbanou Tadjbakhsh, “Central Asia and Afghanistan: Insulation on the Silk Road, Between Eurasia and the Heart of Asia”, *Peace Research Institute Oslo (PRIO)* (2012): V, Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016, [http://file.prio.no/Publication_files/Prio/Tadjbakhsh,%20S%20\(2012\)%20Central%20Asia%20and%20Afghanistan%20\(PRIO%20Paper\).pdf](http://file.prio.no/Publication_files/Prio/Tadjbakhsh,%20S%20(2012)%20Central%20Asia%20and%20Afghanistan%20(PRIO%20Paper).pdf).

39 Esra Pakin Albayrakoğlu, “Amerikanın AFPAK Çıkmazı”, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016, <http://www.bilgesam.org/incele/1013/-amerika%E2%80%99nin-afpak-acmazi/#.V4TSu-uLTIV>.

40 Charlotte Kennedy, “After ‘AfPak’, What Next?”, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016,

Rusya'nın Afganistan'a Bakışı

Soğuk Savaş döneminde Afganistan'ı işgal eden ve burada ABD ile rekabet halinde olan Rusya, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'ye teröre karşı mücadelesinde destek olacağını açıklamış, Afganistan'a yapılan müdahalede NATO ile işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Bu tercihin bir nedeni olarak Rusya'nın, topraklarında yaşayan önemli miktardaki Müslüman nüfus göz önüne alındığında, Afganistan'daki radikal unsurların yarattığı tehditten ziyadesiyle etkilenerek olması ihtimali sayılabilir. Yine aynı şekilde Batı ile işbirliği yapmakla Rusya hem teröre karşı mücadele adına Kuzey Kafkasya'daki insan hakları ihlallerine karşı Batı'nın eleştirisini en aza indirmiş hem de Afganistan'daki radikal unsurların saf dışı bırakılmasına destek olarak Orta Asya'daki güvenlik çıkarlarına uygun hareket etmiştir.⁴¹

Batı ile işbirliği yapması Rusya'nın "Afganistan Sendromu"nun⁴² bir parçası olarak da okunabilir. Ruslar 1989 yılında 10 yıl süren Afganistan işgalini bitirdikleri zaman, radikal İslam'ın gücünün ve Afganistan'daki geleneksel toplumun dönüşümünün/modernleşmesinin sınırlarının farkına varmıştır.⁴³ Radikal İslam, 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılınca Çeçenistan, Dağıstan gibi bölgelerde Rusya'nın tekrar karşısına çıkmıştır. Dolayısıyla 9/11 saldırıları sonrası yapılan müdahale, Rusya'nın hafızasında yer etmiş olan radikalizm tehdidini bertaraf edebilmesi ve böylece

http://foreignpolicy.com/2014/04/24/after-afpak-what-next/?wp_login_redirect=0.

41 "Is Russia Back in Afghanistan?", Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016, http://file.prio.no/publication_files/prio/Brattvoll%20-%20Is%20Russia%20Back%20in%20Afghanistan,%20PRIO%20Policy%20Brief%204-2016.pdf.

42 "Afganistan Sendromu", Sovyetler Birliği'nin Vietnam'ı olarak da bilinmektedir. Nasıl ki Soğuk Savaş'ın süper gücü ABD 10 yılın sonunda Vietnam'dan yenilgi ile ayrılmışsa, diğer süper güç olan SSCB de 1979 yılında işgal ettiği Afganistan'dan 10 yıl sonra yenilgi ile ayrılmıştır. İşgalin yarattığı etki de Sovyetlerin 1991 yılında dağılmasında rol oynamıştır. Ayrıca bkz. Sinan Oğan, "Rusya'nın İkinci Afganistan Çıkmazı", Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/631-rusya-nin-ikinci-afganistan-cikmazi>.

43 Dmitri Trenin ve Alexei Malashenko, "Afghanistan: A View From Moscow", *Carnegie Endowment for International Peace* (2010): 7, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2016, http://carnegieendowment.org/files/trenin_afghan_final.pdf.

bu tehdidin Orta Asya ülkelerine yayılmadan önlenmesi için bir fırsat niteliğinde sayılabilir.

Tarihsel açıdan bakıldığında Rusya Afganistan'ı Britanya Hindistanı ile arasında bir tampon bölge olarak görmüştür. Bu açıdan bakıldığında Rusya'nın Afganistan'daki çıkarı görece azdır. Rusya'nın Afganistan'dan elde ettiği ekonomik kazanç da mütevazı bir seviyededir zira Rus iş adamları "güvensiz" Afganistan'dan ziyade güvenli Orta Asya ülkelerine yatırım yapmayı tercih etmektedir.⁴⁴ Rusya'nın Afganistan'da istediği Taliban'ın tekrar zafer kazanmaması, buradan gelen uyuşturucu trafiğinin kesilmesi ve Afganistan'ın yeniden barışa kavuşup Orta Doğu ve Orta Asya arasında bir tampon bölge haline gelmesidir.⁴⁵

Her ne kadar Rusya'nın 2014 yılındaki Kırım ilhakı NATO ile ilişkilerinin gerilmesine sebep olsa da, müdahale sonrasında Afganistan'da NATO'nun çare bulamadığı güvenlik tehditleriyle tek başına mücadele etme arzusunda olmayacağı söylenebilir. Ayrıca Rusya'nın Suriye hamlesi düşünüldüğünde, aynı anda Afganistan'da da mücadele etmek yerine burada Batı ile işbirliği yapması ve tüm enerjisini Ortadoğu'ya yöneltmesi beklenir. Dolayısıyla müdahale sonrası dönemde Afganistan, Rusya'nın Suriye Krizi'ne askeri anlamda müdahil olduğu süre boyunca Batı ile ortak hareket edebileceği ve çatışmadan uzak durmak isteyeceği bir alan olarak sayılabilir. Fakat söz konusu aktör Rusya olduğu için bunun aksi de pek tabii düşünülebilir.

Moskova yönetimi her ne kadar Mart 2016'da Suriye'den askerlerini geri çekme kararını açıklamış olsa da, bu geri çekilmenin taktik bir hamle olduğu, gerektiği anda Rus askeri varlığının Suriye topraklarında yeniden görünür kılınabileceği Rus yöneticilerin yaptıkları açıklamalardan anlaşılmaktadır. Şu an için Suriye konusunda bekle ve gör stratejisi izleyen Rusya, Afganistan'da da varlığını hissettirmeye devam etmektedir. Aralık 2015'te BM Güvenlik Konseyi'nin Taliban'a yönelik yaptırımlarına es-

44 Trenin ve Malashenko, "Afghanistan: A View From", 14.

45 Trenin ve Malashenko, "Afghanistan: A View From", 13-4.

neklük gösterebileceğini ifade eden Moskova yönetimi IŞİD'i Taliban ile Rusya'nın "ortak düşmanı" olarak tanımlamış ve IŞİD'e karşı mücadelede Taliban ile iletişime geçmiştir.⁴⁶ Bu bağlamda 2016'nın başlarında Kabil'e 10 bin kalaşnikof gönderen Rusya'nın bu hamleleri, Afganistan'daki nüfuzunu devam ettireceğinin ve ülkenin geleceği konusunda aktif bir rol oynayacağını sinyalleri olarak okunabilir.

Son olarak, Rusya'nın Afganistan'da çift taraflı diplomatik bir rol oynadığı söylenebilir. Bir yandan Kabil yönetimine Taliban ve IŞİD ile mücadele edebilmesi için silah yardımı yapan Moskova diğer taraftan bölgede artan IŞİD tehdidine karşı Taliban ile diplomatik temaslarını arttırmaktadır. Taliban destekçisi olarak görülmemeye gayret eden Rusya Taliban ile kurduğu temasların Kabil hükümetine karşı olarak algılanmasını da istememektedir. Moskova'nın çift taraflı bir rol üstlenmesinde IŞİD'in Orta Asya'da güçlenme ve ele geçirdiği yerlerde etkisini artırma ihtimalinin neden olduğu dillendirilmektedir.⁴⁷ Bu bağlamda Rusya Afganistan'da IŞİD'e karşı mücadelede Taliban'ın desteğini gerekli görmektedir.

Çin ve Afganistan

Çin de tıpkı Rusya gibi NATO'nun Afganistan'a müdahalesini jeopolitik bir tehdit görmekte birlikte, kendi güvenliği adına Batı'nın Afganistan'da güvenliği tesis etmesi koşulu ile buradaki varlığını kabullenmiştir.⁴⁸ Afganistan'da Moskova ile paralel hareket eden fakat aynı pozisyonda durmayan Pekin yönetimi, Taliban içindeki El-Kaide taraftarları ile daha milliyetçi kökenli gruplar arasında bir ayrım yapmış ve milliyetçi gruplar ile müzakere yapılmasını, diyalog kurulmasını savunmuştur.⁴⁹

46 Javid Ahmad, "Russia and the Taliban Make Amends Moscow's New Ally in Afghanistan", Erişim Tarihi: 25 Şubat 2016, <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2016-01-31/russia-and-taliban-make-amends>.

47 "Analysts: Russia Plays Double Game in Afghanistan", Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016, <http://www.voanews.com/content/analysts-russia-plays-double-game-afghanistan/3290978.html>.

48 Yegin, "Afganistan Siyasetini Anlama", 71.

49 Trenin ve Malashenko, "Afghanistan: A View From", 22.

Çin'in 2001 sonrası dönemde Afganistan ile ilişkisi ekonomik ve diplomatik alanda olmuştur. 2014 yılında göreve gelen Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani Ahmadzai ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmiştir. E. Ahmadzai'nin ilk yurt dışı ziyaretini Çin'e yapmış olması bu bakımdan önemlidir. ABD ve NATO Afganistan'daki varlığını eskiye oranla azaltırken, onların aksine Çin Afganistan'a olan ilgisini arttırmıştır.

Günümüzde Çin ile Afganistan arasındaki güvenlik konusundaki işbirliği daha önce hiç olmadığı kadar iyi bir seviyeye gelmiştir. Bunun nedeni Çin'in Afganistan'ın ekonomik ve diplomatik alanına gösterdiği ilginin Afganistan Ulusal Birlik Hükümeti'nin kurulmasından sonra güvenlik ve savunma alanına da göstermesidir.⁵⁰ 2015 yılında Kabil ve Pekin sınırları korumak, bölgede güvenliği sağlamak, yasa dışı göç faaliyetlerini azaltmak, sınırdaki uyuşturucu ticaretini kesmek konularında işbirliği adına iki adet anlaşma yapmıştır. Aynı yıl Kunduz'un Taliban'ın eline geçmesi üzerine Çin ile Afganistan savunma bakanları tarafından mutabakat zaptları imzalanmıştır. Şubat 2016'da Çin askeri yetkililerinin Afganistan'ı ziyareti sırasında ise tarihte ilk defa Çin'in Afgan güvenlik güçlerine yetmiş üç milyon dolarlık bir yardım yapacağı dillendirilmiştir.⁵¹ Bunların karşılığında Afganistan'da Çin'in Tibet ve Tayvan politikalarını destekleyerek üç düşmana karşı (terörizm, ayrılıkçılık ve dini aşırıcılık) Çin önderliğindeki mücadeleye katılacağını ifade etmiştir.⁵²

Afganistan'da ekonomik yatırım açısından proaktif bir politika izleyen Çin, Pakistan ile ilişkisini riske atmamak, ABD, Rusya ve Hindistan'ı karşısına almamak adına Afganistan'a yönelik dış politikasını çok ön plana çıkartmamakta ve arka planda çok taraflı girişimleri desteklemektedir.⁵³

50 "The Rise of China-Afghanistan Security Relations", Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2016, <http://thediplomat.com/2016/06/the-rise-of-china-afghanistan-security-relations/>.

51 "The Rise of China-Afghanistan".

52 Thomas Ruttig, "Copper and Peace: Afghanistan's China Dilemma", Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2016, <https://www.afghanistan-analysts.org/copper-and-peace-afghanistans-china-dilemma/>.

53 Çolakoğlu ve YeğİN, "Future of Afghanistan", 27.

Afganistan'da güvenliğin tesis edilmesi Çin'in ekonomik açıdan çıkarlarına hizmet edecek ve buraya yaptığı yatırımları arttırmasını sağlayacaktır.

Çin'in ekonomik entegrasyonu sağlamaya yönelik adımlarından "Tek Kuşak Tek Rota" (OBOR) projesi Afganistan da dâhil olmak üzere altmıştan fazla ülkeye yayılacak niteliktedir. Çin'in OBOR kapsamındaki dokuz yüzü aşkın projeye sekiz yüz doksan milyar dolar yatırım yapması beklenmektedir.⁵⁴ "Tek Kuşak Tek Rota" adı altında hareket eden Çin, "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" projesi ile de Doğu, Orta, Batı Asya ile Afrika ve Avrupa'nın hem karadan hem denizden birbirine bağlamayı hedeflemektedir.

Afganistan Çin'in ekonomik projeleri için önemlidir çünkü transit konumda olan ülke Doğu, Orta, Batı ve Güney Asya'yı birbirine bağlayacak koridor mahiyetindedir. Bu bağlamda Pekin örneğin Mes Aynak'taki bakır madeninin üç milyar dolara Çin devlet şirketine devredilmesi gibi adımlarla Afganistan'a ekonomik yatırımlar yaparak ülkenin istikrarına katkı sağlamaya çalışmaktadır. OBOR için planların dışında Çin'in bu proje kapsamında Afganistan'a yüz milyon dolar daha harcayacağı tahmin edilmektedir.⁵⁵ Afganistan'da oluşacak yeni istikrarsızlıkların önüne geçmeye çalışan Çin açısından Afganistan'da güvenliğin ve istikrarın sağlanması, demiryolu inşasının başlamasını ve böylece madenlerin işletilip ekonomi projelerinin hayata geçirilmesini sağlayacağından oldukça önemlidir.

Afganistan Çin'den yaklaşık yüz yıldır kapalı tutulan Wakhan Koridoru'nu açmasını defalarca talep etmiştir. Bu talep 2009 yılında ABD tarafından da dillendirilmiştir. Koridorun açılması Afganistan'a ticaret akışını güçlendirip ülkenin ekonomi merkezi haline gelmesini sağlayacaktır. Fakat uyuşturucu trafiği ve aşırılık yanlısı grupların koridoru kullanıp ülkesine güvenlik tehdidi yaratacağı endişeleriyle Çin'in Afganistan'da ve koridorun çevre-

54 "Where Does Afghanistan Fit in China's Belt and Road?", Erişim Tarihi 20 Temmuz 2016, <http://thediplomat.com/2016/05/where-does-afghanistan-fit-in-chinas-belt-and-road/>.

55 "Where Does Afghanistan Fit".

sinde güvenlik, istikrar ve altyapı sağlanana kadar koridorun açılmasına sıcak bakmamaktadır.⁵⁶

Afganistan'da radikal unsurların saf dışı bırakılması diğer bölge ülkeleri gibi Çin için de güvenlik tehdidinin azalması anlamına gelecektir. Çin'in Afganistan ile paylaştığı 76 kilometrelik sınır Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne (Xinjiang) kadar uzanmaktadır. Bu da Afganistan'da radikallerin güçlenmesi durumunda Doğu Türkistan'ın bu radikal gruplarla etkileşim haline girmesi ihtimalini doğurmakta ve Çin için tehdit yaratmaktadır. Her ne kadar Afganistan siyasetini göz önünde tutmak istemese de, Pekin yönetiminin dolaylı olarak radikallerin Afgan yönetimini ele geçmesini engellemeye çabalar içinde olduğu tahmin edilebilir.

Afganistan'da Avrupa Birliği ve Almanya

Avrupa Birliği Afganistan'da varlık gösteren örgütlerden biridir. Birlik müdahaleden sekiz yıl sonra 2009 yılında "Afganistan Açılımı" adı altında stratejisini belirlemiştir.⁵⁷ AB Dışişleri Bakanları bu strateji ile oluşan sivil angajmanı NATO'nun askeri misyonu kadar önemli görerek, Afganistan'da siyasi ve sivil yeniden yapılandırılma olmadan harcanan askeri çabaların sonuçsuz kalacağı kanaatine varmıştır. 2007 yılından itibaren ülkede 290 kişilik polis misyonuna da sahip olan Birlik daha çok Afganistan'ın sivil ve siyasi olarak yeniden yapılandırılmasına odaklanmıştır.

2009 stratejisi kapsamında AB Komisyonu Afganistan'a olduğu kadar Pakistan'a da desteğini arttırmıştır. Bu desteğin nedeni Pakistan Taliban ve el-Kaide militanlarına sığınak oldukça Afganistan'da kalıcı istikrarın sağlanamayacağı şeklinde açıklanmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla Berlin için Pakistan Afganistan'da çözümün anahtar ülkesi niteliğindedir.

56 "China Builds Closer Ties to Afghanistan Through Wakhan Corridor", Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2016, [http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=35879#/a-4832258](http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=35879#/a-4832258).

57 Christoph Hasselbach, "AB'den Afganistan Açılımı", Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016, <http://www.dw.com/tr/abden-afganistan-a%C3%A7%C4%B1%C4%B1m%C4%B1/a-4832258>.

58 Said Musa Samimy, "Afganistan için Yeni Strateji", Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016, <http://www.dw.com/tr/afganistan-i%C3%A7in-yeni-strateji/a-4251102>.

2014 yılında müdahalenin sonlandırılması ve askerlerin bir kısmının geri çekilmesi kararı alındıktan sonra Avrupa Birliği de 2014–2016 yılları arasında geçerli olacak yeni stratejisini belirlemiştir. Yeni stratejide barışın, güvenliğin ve bölgesel istikrarın sağlanması, demokrasinin güçlendirilmesi, ekonomik ve insani gelişmenin sağlanması, hukukun üstünlüğü, insan ve özellikle kadın haklarına saygı konularına önem atfedilmiştir.⁵⁹ Bu çerçevede AB Komisyonu Afganistan'ın gelişmesi için 2014–2020 yılları arasında tamamlanacak ve bir ülkedeki en büyük AB programı olarak anılacak yardım kararını (1,4 milyar avro) açıklamıştır.⁶⁰

Afganistan müdahalesi, General Harald Kujat'a göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa ciddi anlamda savaşa katılan Almanya Silahlı Kuvvetleri açısından önemli bir deneyim olmuştur.⁶¹ ABD önderliğindeki koalisyonun en büyük üçüncü katkısı sağlayan Berlin yönetimi müdahale süresince kamuoyu desteğini giderek kaybetmiştir. 2005 yılında yüzde altmış beş olan kamuoyu desteğinin 2011 yılında yüzde otuz yediye düşmesi hükümet nezdinde karşılık bulamamış ve Almanya Afganistan'da var olmaya devam etmiştir.

Almanya jeopolitik, jeoekonomik ve hatta jeokültürel çıkarlarının bulunduğu Orta Asya Bölgesi'nin güvenliği bakımından Afganistan'a müdahaleyi başından sonuna kadar önemsemiştir. Eski Savunma Bakanı Peter Struck Avrupa'nın güvenliğinin Hindkuş'ta sağlandığını ifade etmiştir ki bu Orta Asya'yı da işaret etmektedir.⁶² Müdahalenin başların-

59 "Council Conclusions on Afghanistan", Luxemburg 2014, Erişim Tarihi 18 Temmuz 2016, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/143322.pdf.

60 "EU Announces Further Support for the Development of Afghanistan", Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-1122_en.htm.

61 Christopher Alessi, "Learning to Fight: How Afghanistan Changed the German Military", Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016, <http://www.spiegel.de/international/germany/how-afghanistan-has-changed-the-bundeswehr-german-military-a-927891.html>.

62 Reinhard Krumm, "Central Asia: The Struggle for Power, Energy and Human Rights", *Compass 2020* (Ocak 2007): 10, Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016, http://www.fes.de/kompass2020/pdf_en/CentralAsia.pdf.

da kuzey Afganistan'daki askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için lojistik destek merkezi olarak kullanacağı Özbekistan'ın güneyindeki Tirmiz Havaüssü'nü kiralayan Almanya buradan ancak Aralık 2015'te ayrılmıştır.⁶³ Bu tarih Almanya'nın bölgenin güvenliğini Avrupa'nın güvenliği ile birlikte ele aldığını ve müdahaleye verdiği önemi göstermektedir.

Afganistan'da 2013 yılında dört bin yüz otuz beş askeri bulunan Almanya 2014 sonrası dönemde bu sayıyı 600 ile 800 arasına indirerek ülkedeki askeri varlığını devam ettirme kararı almıştır.⁶⁴ 2017 yılının başlarında ise bu sayının 300'e indirilmesi planlanmıştır. NATO kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra Çin'e uzanan Hindikuş bölgesinde önemli rol oynamaya devam edecek olan Almanya, ABD'nin kendisine sunduğu 2014 sonrası dönemde kuzey Afganistan'da liderlik rolünü devam ettirme önerisini de kabul etmiştir.⁶⁵

Almanya'nın Afganistan'daki varlığını devam ettirme kararının ülkenin emperyalist amaçları doğrultusunda olduğuna dair değerlendirmeler mevcuttur. ABD'nin bölgedeki askeri varlığını azaltması sonucu oluşabilecek boşluğu Almanya'nın doldurmak istediği dillendirilmektedir. Batı'nın İran'la barışmasından önce Almanya'nın Süveyş ve Doğu Akdeniz limanlarını korumak için Akdeniz'de donanma konuşlandırması, Sudan'da asker bulundurması, Somali ve Yemen sahil şeridine donanmasını yerleştirmesi ve Afganistan'daki askeri varlığı "Altın Hilal" ismi verilen afyon üreticisi ülkeleri (İran-Pakistan-Afganistan) çevrelemek adına atılan adımlar olarak yorumlanmıştır.⁶⁶ Bu bağlamda İran ile ilişkilerin normalleşmeye başlamasından sonra Almanya'nın stratejisini değiştirip değiştirmeyeceği henüz belli olmasa da, Afganistan'daki varlığını sonlandırmayacağı öngörülebilir.

63 "Almanya Özbekistan'daki Üssü Boşaltıyor", Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016, <http://www.dunyabulteni.net/haber/343321/almanya-ozbekistandaki-ussu-bosaltiyor>.

64 Matthias Gebauer, "After ISAF: Germany Commits Troops for Post-2014 Mission", Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016, <http://www.spiegel.de/international/germany/berlin-says-it-will-keep-up-to-800-soldiers-in-afghanistan-after-2014-a-895371.html>.

65 Gebauer, "After ISAF: Germany".

66 Ron Fraser, "Why Germany Is Staying in Afghanistan", Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016, <https://www.thetrumpet.com/article/10562.19.0.0/world/military/why-germany-is-staying-in-afghanistan>.

AFGANİSTAN VE BÖLGESEL AKTÖRLER

İran ve Afganistan

İran, 11 Eylül saldırıları sonrasında Taliban rejiminin Batı'nın hedefinde olmasını kendi çıkarına uygun görerek Bonn Konferansı'nda yerini almış ve Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Tahran yönetimi katıldığı platformlarda Taliban sonrası Afganistan'ın yeniden inşası için ekonomik yardım taahhütlerinde bulunmuştur.⁶⁷

Tarihsel açıdan baktığında Afganistan'ı doğal etki alanı olarak gören İran, bu ülkenin geleceği ile yakından ilgilenen ve kilit rol oynayan aktörlerden birisidir. İran için Afganistan ekonomi ve güvenlik açısından önemli bir ülke konumundadır. Ortak medeniyet havzasında varlık göstermeleri nedeniyle iki ülkenin kültürleri ve dilleri de birbirine yakındır. Afganistan'ın resmi dillerinden biri olan Darice, Afganistan Farsçası olarak bilinmektedir. Afganistan'da toplam nüfusun yaklaşık %10-15'i oranında Şii nüfus yaşamaktadır.⁶⁸ Örneğin çoğunluğu Şii olan Hazaralar ve Taciklerin bir bölümü İran'ın Afganistan siyasetinin önemli unsurlarıdır. Şiilik ve ekonomik yardımların dışında İran Afganistan'a yönelik yumuşak güç unsurlarını da devreye sokmuş durumdadır. Sağlık ve eğitim projeleri, radyo ve televizyon gibi medya araçlarıyla kültürel alana nüfuz etme İran'ın Afganistan'a etki etme yollarından bazılarıdır.⁶⁹

67 2002 Tokyo Konferansı'nda dillendirilen yardım 560 milyon dolar'dır. Mohsen M. Milani, "Iran's Policy Towards Afghanistan", *Middle East Journal* 60, 2 (Bahar 2006): 251, Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016, http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1106&context=gia_facpub.

68 "The World Factbook".

69 Frederick W. Kagan ve Ahmad K. Majidiyar, Danielle Pletka, Marisa Cochrane Sullivan, "Iranian Influence: In The Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan", *Institute for the Study of War-ISW* (Mayıs 2012), Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016, http://www.aei.org/wp-content/uploads/2012/05/-iranian-influence-in-the-levant-egypt-iraq-and-afghanistan_171235465754.pdf; Bruce Koepke, "Iran's Policy on Afghanistan: The Evolution of Strategic Pragmatism", *SIPRI* (September 2013), Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016, <http://books.sipri.org/files/misc/SIPRI13wcaBK.pdf>.

Afganistan’da güvenliği tesis edilmesi ve müdahale sonrasında oluşan yeni yönetime İran’ın etki edebiliyor olması Tahran’ın öncelikleri arasındadır. 2001 yılında başlayan müdahale boyunca ABD’nin Afganistan’daki varlığını kendine yönelik tehdit olarak algılayan Tahran yönetimi bu süre zarfında Afgan politikasındaki önceliklerini ABD tehdidi çerçevesinde belirlemiştir. Bu bağlamda İran, Afganistan’ın batısında Şiilik şemsiyesi altında milis gruplar oluşturarak nüfuzunu güçlendirmeyi ve olası bir ABD saldırısında Afganistan sınırını tampon bölge olarak kullanmayı hedeflemiştir.⁷⁰ Fakat bugün Afganistan müdahalesi sırasında ABD ile bağları kopuk olan ambargo altındaki İran Batı ile barışmıştır. Bundan sonraki süreçte Tahran yönetiminin Afganistan’daki ABD varlığından rahatsızlığının/endişesinin azalması ve Afganistan’da barışın tesisi için Washington ile birlikte ortak adımlar atması beklenebilir.

Afganistan’da Pakistan-Hindistan Çekişmesi

Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyetler Birliği’nin nüfuz mücadelesine tanık olan Afganistan, bugün birçok ülkenin rekabet alanına dönüşmüştür. Örneğin Pakistan ile Hindistan arasında yaşanan rekabetin yansımaları, bu ülkelerin Afganistan’a yönelik politikalarında kendini göstermektedir.

Pakistan’ın Taliban’la olan ilişkisi teröre karşı mücadelede gözleri Pakistan’a çevirmiştir. 11 Eylül’e kadar Taliban’ı destekleyen Pakistan, saldırılar sonrasında ABD önderliğindeki koalisyonu desteklemiştir. Fakat ABD’nin saldırılara verdiği tepki ve teröre karşı mücadeleyi “Haçlı Seferi”ne benzetmesi, çoğu Müslüman gibi Pakistanlıların da durumu giderek İslam’a karşı bir saldırıya dönüştüğü şeklinde algılamasına neden olmuştur.⁷¹ Diğer ifadeyle, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin değişen güvenlik stratejileri ışığında attığı adımların bir tanesi olan AFPAK strate-

70 Alexander Knyazev, “Avrasya’nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran”, *Ortadoğu Analiz* 3, 31 (Temmuz-Ağustos 2011):76, Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/201183_15-inceleme.pdf.

71 Fakhra Rehman, “How 9/11 changed Pakistan”, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016, http://worldblog.nbcnews.com/_news/2011/09/11/7710016-how-911-changed-pakistan.

jisine ek olarak terörle mücadelenin “Haçlı Seferi” olarak tanımlaması da Pakistan nezdinde endişeyle karşılanmıştır.

Afganistan müdahalesinin belki de en çok etkilediği bölge ülkesi Pakistan olmuştur çünkü 11 Eylül sonrasında Afganistan gibi Pakistan da savaş alanına dönmüştür. Halk arasında aşırılık yanlısı, liberal ve muhafazakâr şeklinde kutuplaşma oluşmuş, hemen hemen her şehre güvenlik bariyerleri ve kontrol noktaları yerleştirilmiştir. Ülke genelinde intihar saldırıları 2003 yılında Pakistan eski devlet başkanı Pervez Müşerref’e suikast girişimi ile birlikte artarak devam etmiştir. Saldırılarda binlerce insan hayatını kaybetmiş ve ülkeye güvensizlik ortamı hâkim olmuştur. Kontrol noktaları, yasak bölge ve anti-terör mahkemeleri 11 Eylül sonrasında Pakistanlıların günlük yaşamının bir parçası haline gelmiştir. Ordu, 11 Eylül sonrasında oluşan istikrarsızlık ortamında teröristlerle mücadele ederken kitleleri İslamcılarla savaştığına ikna etmek durumunda kalmıştır.⁷²

İslamabad yönetimi ABD'nin Taliban'a karşı verdiği mücadeleyi desteklemiştir. Bu doğrultuda 2004'te Pakistan ordusunun ülkenin kuruluşundan beri pek fazla varlık gösteremediği ve çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu Hayberpaktunhuva eyaletine ve bu eyaletin kuzeyindeki kabileler bölgesine (FATA) operasyonlar düzenlemesi tepkiyle karşılanmış ve çatışmaların başlamasına neden olmuştur.⁷³ Ordunun 2007'de Lal Mescid operasyonunun ardından ise FATA bölgesinde ordu ile çatışan on üç yerel örgüt Tehrik-i-Taliban Pakistan (TTP) ya da Pakistan Talibanı şemsiyesi altında birleştiklerini duyurmuştur. Neticede Pakistan'ın Afganistan'da Taliban ile mücadeleye verdiği destek, devleti düşman olarak gören ve istikrarsızlık yaratmaya çalışan Pakistan Talibanı'nın doğmasına yol açmıştır.

Afganistan ile Pakistan arasındaki en önemli sorunlardan birini sınır konusu oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki sınır anlaşmazlığının temeli olan “Durand Hattı”, 1893 yılında İngiliz Hindistanı'nın diplomatlarından

72 Rehman, “How 9/11 changed Pakistan”.

73 “Pakistan Talibanı tehdit oluşturmaya devam ediyor”, Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/pakistan-talibani-tehdit-olusturmaya-devam-ediyor/538793>.

Sir Henry Mortimer Durand tarafından ortaya atılmıştır.⁷⁴ Afganistan ile Pakistan arasında Kuzeydoğu –Güneybatı yönüyle uzanan 2640 kilometrelik bu hat ile Peştun kabilelerin bir kısmı Pakistan’da kalacak şekilde ikiye bölünmüştür.



Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016, <http://capitalnews.pk/wp-content/uploads/2016/06/durand1.jpg>.

“Durand Hattı”, Pakistan 1947 yılında bağımsızlığını ilan edince Afganistan ile Pakistan arasında sorun yaratmıştır. Durand Hattı ile belirlenen sınırı kabul etmeyen Afganistan cephesi, anlaşma imzalandıktan 100 yıl sonra yani 1993 yılında anlaşmanın geçerliliğinin sona erdiğini iddia ederek, Pakistan topraklarının büyük kısmını kendine ait olarak gördüğünün sinyallerini vermiştir. Durand Hattı’nın mevcut durumunun korunmasını kendi çıkarına gören Pakistan cephesi ise “stratejik derinlik” adındaki askeri doktrini ile Afganistan’ı kendine ait bir parça olarak görmektedir.⁷⁵

⁷⁴ “The Durand Line: History, Consequences and Future”, *The American Institute of Afghanistan Studies* (Temmuz 2007): 1, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016, https://www.bu.edu/aiaas/reports/durand_conference.pdf.

⁷⁵ “Seminer: Pakistan’ın Afganistan Politikası”, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016, <http://www.bilgesam.org/incele/376/-seminer--pakistan%E2%80%99in-afganistan-politikasi/#.V4dQmeuLTIV>.

Dolayısıyla Durand Hattı'nın ortadan kaldırılması durumunda iki ülkenin üzerinde hak iddia edeceği bir bölge ortaya çıkacaktır.

ABD'nin Af-Pak stratejisinin özel temsilcisi Marc Grossman tarafından da ifade edildiği üzere ABD Durand Hattı'nı uluslararası sınır olduğunu kabul etmektedir.⁷⁶ Bu açıklamanın sınırı kabul etmeyen taraflar nezdinde hoş karşılanmadığı ve geçerli görülmediği söylenebilir. Hat çevresinde yaşayan Peştunlar bu sınırı kabul etmemekte ve arazinin zorluğu nedeniyle her noktasının kontrolünün neredeyse imkânsız olduğu bu sınırdan kolaylıkla karşı tarafa geçebilmektedir. Bu geçişenlik Afganistan ve Pakistan arasında sorun yaratmaktadır. Peştunistan Meselesi olarak da anılan bu anlaşmazlık günümüze hala geçerliliğini korumaktadır.

Afganistan, Pakistan ile Hindistan arasındaki çekişmeye sahne olmaktadır. Afganistan ile sınırı bulunmamasına rağmen Hindistan'ın ikili ilişkileri geliştirmek adına attığı adımlar (ülkede kayda değer sayıda bir Hint nüfusu yaşamıyorken burada konsolosluk açmak gibi) ve ekonomik ilişkilere verilen önem Hindistan'ın Afganistan'a nüfuz etme çabası olarak okunabilir. Keşmir Sorunu ile birlikte düşünüldüğünde Pakistan'ın Hindistan'ın bu çabalarından endişe duyduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Kaldı ki Hint yönetiminin attığı adımlar bunlarla sınırlı değildir. Hindistan'ın Tacikistan'da bulunan askeri üssü ve Afganistan ile 2011 yılında imzalamış olduğu stratejik ortaklık antlaşması Pakistan'ı rahatsız edici gelişmeler arasındadır.⁷⁷

Afganistan'ın İran sınırında yer alan Herat ilinde, Hindistan'ın üç yüz milyon dolar yardımı ile Haziran 2016'da inşasına başlanan "Dostluk Barajı" ülkenin Afganistan'a olan ilgisinin bir diğer göstergesidir. Afganistan iç

76 "Border Talk Crosses The Line In Afghanistan", Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016, <http://www.rferl.org/content/afghanistan-durand-line/24749671.html>.

77 Hindistan ile Afganistan arasında Ekim 2011'de imzalanan stratejik ortaklık antlaşması (Agreement on Strategic Partnership between the Islamic Republic of Afghanistan and the Republic of India), Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016, <http://mfa.gov.af/content/files/agreement%20on%20strategic%20partnership%20between%20afghanistan%20and%20india%20-%20english.pdf>. ; Tadjbakhsh, "Central Asia and Afghanistan", 36.

savaşında zarar görmüş olan bu barajın Hindistan'ın yardımı ile yeniden inşa edilerek Hindistan-Afganistan dostluğunun sembolü olacağı ifade edilmektedir.⁷⁸

Afganistan aynı zamanda yanı başında yer alan iki nükleer gücün (Çin ile Hindistan'ın) rekabetine de sahne olmaktadır. Hint Okyanusu'ndaki Hindistan-Çin rekabeti Hindistan-Pakistan rekabetine de etki etmektedir. Çin, Hindistan ve Pakistan arasındaki rekabet ve Afganistan'ın buradaki konumu atılan ticari adımlarda da görülmektedir. Çin'in Pakistan'ın Gvadar Limanı'na yatırım yapması üzerine Pakistan'ın kara yolunu kullanmayarak mallarını Afganistan ve Orta Asya pazarına ulaştırmak isteyen Hindistan, çözümü İran'daki Çabahar Limanı'nın geliştirilmesine yardım etmekte ve bu bağlamda İran ve Afganistan ile ticaret koridoru anlaşması imzalamakta bulunmaktadır.⁷⁹ Transit rota niteliğindeki bu liman istenilen duruma getirildiğinde, Hindistan kolayca Orta Asya pazarına ulaşabilecek, Afganistan Hint Okyanusu'na inerken alternatif bir güzergâha sahip olacak, İran ise güneydeki bu limanı kuzeydeki Zahidan kentine bağlayacak tren yolu inşası ile birlikte Orta Asya'ya mal taşımının maliyetini azaltmış olacaktır.⁸⁰

Sonuç olarak, Afganistan ve Pakistan arasında yaşanan sorunlar ile Keşmir Meselesi yüzünden üç kez karşı karşıya gelmiş Pakistan ile Hindistan arasındaki uyuşmazlık birlikte düşünüldüğünde, müdahale sonrasında istikrarın tam anlamıyla sağlanamamış olduğu Afganistan'ın İslamabad ve Yeni Delhi arasında bir vekâlet savaşına (proxy war) sahne olma olasılığı yüksek görünmektedir.

78 "Afghanistan, India Inaugurate Friendship Dam", Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016, <http://www.dawn.com/news/1262735>.

79 "India and Iran Sign 'Historic' Chabahar Port Deal", Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016, <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-36356163>.

80 "Çin ve Hint Rekabeti Alevleniyor", Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016, <http://www.dunya.com/dunya/ulkeler/cin-ve-hint-rekabeti-alevleniyor-297721h.htm>.

Orta Asya Ülkeleri ve Afganistan

ABD Afganistan'a 2001 yılında müdahale ettiği zaman Orta Asya ülkeleri bunu kendileri için bir fırsat olarak görmüş ve koalisyon güçlerinin yanında yer almıştır. Taliban ve El-Kaide'ye karşı gerçekleştirilen bu müdahale, bölge ülkeleri adına kendi topraklarında var olan aşırılık yanlısı örgütlerle mücadelelerinde moral destek sağlaması bakımından bir fırsat yaratmıştır. Aynı zamanda koalisyon güçlerine kendi hava sahalarını açmalarıyla birlikte elde ettikleri materyal destek ve topraklarını askeri üs olarak kiralamaları, Orta Asya ülkelerinin ABD önderliğinde yürütülen operasyona verdikleri desteğin getirileri arasındadır.⁸¹

Müdahale sonrasında bir süre yönetimden uzaklaşmış olsa da bugün Taliban'ın Afganistan'da yeniden güçlenmesi, ülkede istikrarın ve güvenliğin sağlanamamış olması bölge ülkeleri ve tabii ki komşuları için bir güvenlik tehdidi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu durum Afganistan ile sınırı bulunan Orta Asya ülkelerinde endişe yaratmaktadır. Tacikistan ile en uzun sınıra sahip olan Afganistan'da Peştunlardan sonraki en geniş yüzdeye sahip olan etnik grup Taciklerdir. İki ülke arasındaki 1,206 kilometrelik sınırın iyi kontrol edilememesi Tacikistan'ı radikal grupların ve illegal maddelerin geçişine karşı savunmasız kılmaktadır ki bu da Tacikistan'ın güvenliğine yönelik ciddi bir tehlike anlamına gelmektedir.

Türkmenistan ve Özbekistan için ise Afganistan, doğal gaz ve petrolü Pakistan-Hindistan pazarına ulaştıracak bir güzergâh niteliğindedir.⁸² Aşkabat yönetimi Aralık 2015'te inşasına başlanan Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan doğal gaz boru hattı projesi (TAPI) ile Türkmen gazını Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a ulaştırma-

81 Tadjbakhsh, "Central Asia and Afghanistan", viii.

82 Selçuk Çolakoğlu ve Mehmet Yeğin, "Future of Afghanistan and Turkey's Contributions", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)* (Eylül 2014): 25, Erişim Tarihi: 25 Ocak 2016, http://www.usak.org.tr/images_upload/files/Afghanistan_Report.pdf.

yı hedeflemektedir.⁸³ Bu bağlamda Afganistan’da istikrarın sağlanması Türkmenistan’ı yakından ilgilendirmektedir. Müdahalenin sonlandırılması ve geri çekilme kararına rağmen Afganistan’da güvenliğinin hala tesis edilememiş olması bu ülkelerin hem ekonomilerine hem de sınır komşusu olmaları bakımından güvenliklerine yönelik bir tehdit yaratmaktadır.

Sonuç olarak, müdahale sonrasında Afganistan’da barışın sağlanamaması başta komşuları olmak üzere bütün Orta Asya ülkelerini endişelendiren bir gelişme olmuştur. Ülkedeki güvenlik boşluğunun yarattığı tehdit tüm bölge ülkeleri için ortak sayılabilir: Sınır ötesi terör faaliyetleri, aşırıcılık, uyuşturucu ve silah ticareti riski.

TÜRKİYE VE AFGANİSTAN

Afganistan, Türkiye Cumhuriyeti’ni tanıyan ilk Müslüman devlet olması sıfatıyla 1920lerden bu yana her zaman iyi ilişkilerin yürütüldüğü bir devlet konumundadır. Türkiye ve Afganistan arasındaki mesafe, iki ülkenin güçlü tarihsel bağlar ve iyi ilişkiler kurmasına, birbirlerini kardeş ülke olarak görmelerine engel olmamıştır. Bu nedenledir ki, NATO’nun 2001 yılındaki Afganistan müdahalesi boyunca Türkiye diğer ittifak üyelerinden gerek sosyal gerekse siyasi alanda attığı adımlar ile farklı bir konumda olmuştur.

NATO kampında yer alması dolayısıyla 2001 müdahalesine katılan Türkiye, bu süre zarfında daha çok Afganistan’ın ekonomik ve sosyal alanda gelişmesine odaklanmış, iki ülke arasındaki iyi ilişkiler sayesinde de Afgan halkı ile diyalog kurma imkânı elde etmiştir. Türk Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (TİKA) ve çeşitli sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla Türkiye Afganistan’a halkın yaşam koşullarını iyileştirmek adına eğitim, sağlık ve altyapı gibi birçok alanda yatırım yapmaktadır. Türkiye’nin TİKA aracılığı ile Afganistan’da yapmış olduğu faaliyetlere Kabil Atatürk Çocuk Hastanesi’nin tadilatı, Kabil Askeri Lisesi’nin yeniden inşası, Kabil

83 “Türkmenistan TAPİ Projesi için Start Verdi”, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016, <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/15896/turkmenistan-tapi-projesi-icin-start-verdi.html#V4dU4OuLTIU>.

Sürekli Eğitim Merkezi'nin kurulması örnek olarak gösterilebilir.⁸⁴ Bunlara ilaveten Afgan güvenlik güçlerinin kabiliyetini arttırmak da Türkiye'nin Afganistan'daki faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Afganistan'daki durumun bölgesel işbirliği ile çözülebileceğine inanan Ankara yönetimi, bu bağlamda arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmaktadır. Örneğin "İstanbul Süreci" olarak bilinen ve Türkiye-Afganistan-Pakistan arasında oluşturulan üçlü diplomatik işbirliği mekanizması ile bu ülkeler 2007 yılından bu yana toplamda sekiz kez bir araya gelmiştir. Diyalog kurmayı ve işbirliği sağlamayı hedefleyen bu mekanizmanın 2014'teki sekizinci toplantısının ana temasının "Asya'nın Kalbinde Sürdürülebilir Barış" (Sustainable Peace in the Heart of Asia) olarak lanse edilmesi, Türkiye'nin sürdürülebilir bir barışın tesis edilmesinde işbirliğine verdiği önemi göstermektedir.

Türkiye her ne kadar NATO kapsamında Afganistan'a asker göndermiş olsa da, gönderilen bu askerlerin muharip olmaması oldukça önemli bir husustur. Yetkililerin açıklamalarına göre, 2001–2014 yılları arasında toplamda 15 farklı rotasyon döneminde Afganistan'da görev alan yaklaşık 30 bin Türk askerinin hiçbirisi herhangi bir kriminal suça karışmamış ve operasyonel görevde silahını kullanmamıştır.⁸⁵ Bu da Türkiye'nin Afganistan'daki askeri varlığına rağmen ne kadar hassas ve dikkatli davrandığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

NATO'nun 2014 yılı sonunda Afganistan'dan çekilmesini takiben 1 Ocak 2015 tarihinde başlattığı Kararlı Destek Misyonu (Resolute Support Mission) çerçevesinde Türkiye Afganistan'daki askeri varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu misyon çerçevesinde asker sayısını 900'den 1500'e çıkartan Türkiye, müdahalenin sonlanması ile birlikte Afganistan'da başlatılan bu yeni süreçte, Kabil Eğitim-Yardım Danışma Komutanlığı'nın ve hava-

84 "Afganistan Proje ve Faaliyetler 2014", *TİKA*, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016, <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij%20Eserler/Afganistan-faaliyet-.pdf>.

85 Metin Turcan, "Türkiye Afganistan'daki Askeri Varlığını Niçin Artırıyor?", Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/11/turkey-afghanistan-military-presence.html#>.

alanının işletmesi, misyon çerçevesinde karargahta görev alan personelin takviyesi, askeri hastanedeki doktor ve askeri sağlık personeli takviyesi gibi görevleri üstlenmiştir.⁸⁶ Buna ilaveten Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi İsmail Aranmaz NATO'nun Afganistan'da en üst düzey sivil temsilcisi olarak görevlendirilmiştir.⁸⁷ Tüm bunlar Türkiye'nin Afganistan'ın yeniden inşa edilme sürecinde, Afganistan da istediği müddetçe, kardeş olarak gördüğü ülkenin aktif bir rol alarak yanında yer alacağı emareleridir.

SONUÇ

ABD'nin 11 Eylül 2001 günü yaşadığı terör saldırıları hem dünyanın büyük bir kısmında güvenlik politikalarını dönüştürücü bir etki yaratmış hem de Afganistan için istikrarsızlık ve güvensizlik ortamının başlamasına neden olmuştur. Saldırlardan bir ay sonra ABD ve Koalisyon Güçleri tarafından Taliban yönetimindeki Afganistan, El-Kaide konusunda ABD ile işbirliği yapmaktan kaçındığı gerekçesiyle 15 yıl sürecek bir müdahaleye maruz kalmıştır.

Ekim 2001'de başlayan Afganistan müdahalesi neticesinde Taliban yönetimden uzaklaştırılmış olsa da, birkaç yıl sonra tekrar Afganistan siyasetinde etkili olmaya başlamıştır. Taliban'ın büyük bir kısmının Afganistan'da çoğunluğu oluşturan Peştunlardan oluştuğu düşünüldüğünde, Taliban'ın yok sayılarak Afganistan siyasetinin yeniden inşa edilmeye çalışılmasının etkili bir çözüm olmadığı görülmüştür. Bu nedenledir ki Afganistan'da güvenliğin ve istikrarın yeniden kurulmaya çalışılması sürecinde Kabil hükümeti ile Taliban arasında barış görüşmeleri hayata geçirilmeye çalışılmaktadır.

Afganistan'daki güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı Afganistan ile direkt sınırı olan olmayan bölge ülkelerini de etkilemektedir. Bu nedenle Afganistan'ın geleceği sadece Afgan halkı için değil neredeyse tüm bölge

⁸⁶ Turcan, "Türkiye Afganistan'daki Askeri".

⁸⁷ "Salih Doğan ile Afganistan Özel Röportajı", Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016, <http://www.salihdogan.com/2015/02/07/salih-dogan-ile-afganistan-ozel-roportaji/#more-556>.

ülkeleri için önemli bir hal almıştır. Fakat ne yazık ki bu noktada ülkeler birlikte hareket edememektedir. Ülkelerin farklı çıkarları ve aralarındaki uyuşmazlıklar Afganistan politikalarına etki etmekte ve ortak adım atmalarını engellemektedir. Örneğin ABD bölgesel aktör olarak Afganistan'da Pakistan'dan ziyade Batı ile ilişkileri normalleşmeye başlayan İran ve onun ekonomik partneri Hindistan'ı tercih ediyor gibi görünmektedir. Buna karşılık bölgedeki Hindistan-Çin rekabeti ve tarafların Afganistan ve Pakistan'da yapmış olduğu yatırımlar göz önüne alındığında, Çin'in Afganistan'da rol almak isteyen Pakistan'ı yanına çekmek isteyeceği söylenebilir. Bu noktada kendi ekonomik çıkarları açısından Çin'den daha aktif rol oynaması ve Batı tarafından Afganistan'dan dışlanıyor gibi görünen Pakistan'ı da sürece katarak bölgesel güvenliğin tesisini sağlaması beklenebilir.

Bugün müdahalenin bitiminden iki yıl sonra dönüp baktığımızda Afganistan'da barış adına önemli bir yol kat edilmediğini görülmektedir. Afganistan'da rekabet halindeki küresel aktörlerden ABD-Almanya karşısında Rusya-Çin şeklinde diğer taraftan bölgesel aktörlerden İran-Hindistan karşısında Pakistan şeklinde bir kamplaşmanın olduğu iddia edilebilir. Aynı şekilde ABD-Almanya-İran-Hindistan karşısında Rusya-Çin-Pakistan kamplaşması da mümkün olabilir. Ortaya çıkan tabloda küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda bölgesel aktörlerle kurduğu ilişkilerin Afganistan'da çözümü zorlaştırdığı aşikârdır. Afganistan IŞİD ve El-Kaide'nin çekişme alanı haline gelmişken, barış ve istikrar ihtiyacı daha çok hissedilmektedir. IŞİD'in Afganistan'daki varlığı bölgesel aktörlerden ziyade küresel aktörleri ön plana çıkartmaktadır. Bu noktada Afganistan'da rol oynayan aktörlere önemli bir görev düşmektedir. Radikalizmle mücadelede sağlanan mutabakatın gerisindeki jeopolitik rekabet güvenlik adına atılacak adımları ve işbirliğini engellememelidir. Nasıl ki Rusya IŞİD'e karşı birlikte hareket edebilmek adına eski düşmanı Taliban ile iletişime geçmişse, diğer bölgesel ve küresel aktörlerin de kendi çıkarlarından ziyade en azından uluslararası güvenliğin tesisi adına Afganistan'da barışın gelmesine daha çok çaba sarf etmeleri beklenmektedir.

KAYNAKÇA

“ABD Afganistan’daki Askerlerini Azaltmayacak”. Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-afganistandaki-askerlerini-azaltmayacak>.

“Afganistan Proje ve Faaliyetler 2014”. TİKA. Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016. <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij%20Eserler/Afganistan-faaliyet-.pdf>.

“Afganistan ve Pakistan’da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri”. *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)* 31 (2011): 31–60. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016. <http://www.orsam.org.tr/Uploads/file/1641/TamMetinss.31-60.pdf>.

“Afganistan’da Barış İçin ‘Yol Haritası’ Hazırlanıyor”. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistanda-baris-icin-yol-haritasi-hazirlaniyor-230373.html>.

“Afghanistan Population 2015”. Erişim Tarihi: 9 Ocak 2016. <http://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population/>.

“Afghanistan, India Inaugurate Friendship Dam”. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. <http://www.dawn.com/news/1262735>.

“Almanya Özbekistan’daki Üssü Boşaltıyor”. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016. <http://www.dunyabulteni.net/haber/343321/almanya-ozbekistandaki-ussu-bosaltiyor>.

“Analysts: Russia Plays Double Game in Afghanistan”. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. <http://www.voanews.com/content/analysts-russia-plays-double-game-afghanistan/3290978.html>.

“Border Talk Crosses The Line In Afghanistan”. Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016. <http://www.rferl.org/content/afghanistan-durand-line/24749671.html>.

“China Builds Closer Ties to Afghanistan Through Wakhan Corridor”. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2016. [http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=35879#.V49J1euLTIW](http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=35879#.V49J1euLTIW).

“Council Conclusions on Afghanistan”. Luxemburg 2014. Erişim Tarihi 18 Temmuz 2016. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/143322.pdf.

“Çin ve Hint Rekabeti Alevleniyor”. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. <http://www.dunya.com/dunya/ulkeler/cin-ve-hint-rekabeti-alevleniyor-297721h.htm>.

“EU Announces Further Support for the Development of Afghanistan”. Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-1122_en.htm.

“India and Iran Sign ‘Historic’ Chabahar Port Deal”. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-36356163>.

“Is Russia Back in Afghanistan?”. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. http://file.prio.no/publication_files/prio/Brattvoll%20-%20Is%20Russia%20Back%20in%20Afghanistan,%20PRIO%20Policy%20Brief%204-2016.pdf.

“New Afghanistan Pact Means America’s Longest War Will Last Until at least 2024”. Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016. <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/30/us-troops-afghanistan-2024-obama-bilateral-security-agreement>.

“Obama Relaxes Rules for Striking ISIS in Afghanistan”. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016. http://www.nytimes.com/2016/01/21/world/asia/obama-relaxes-rules-for-striking-isis-in-afghanistan.html?_r=0.

“Obama Scraps Planned U.S. Troop Drawdown in Afghanistan”. Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016. <http://www.defenseone.com/threats/2016/07/obama-scraps-planned-us-troop-drawdown-afghanistan/129672/?oref=def>

enseone_today_nl.

“Pakistan Says US Drone Strike Violated its Sovereignty”. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. <http://www.aljazeera.com/news/2016/05/pakistan-drone-strike-violated-sovereignty-160522204312754.html>.

“Pakistan Talibanı tehdit oluşturmaya devam ediyor”.Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016. <http://aa.com.tr/tr/dunya/pakistan-talibani-tehdit-olusturmaya-devam-ediyor/538793>.

“Salih Doğan ile Afganistan Özel Röportajı”. Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016. <http://www.salihdogan.com/2015/02/07/salih-dogan-ile-afganistan-ozel-roportaji/#more-556>.

“Seminer: Pakistan’ın Afganistan Politikası”. Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016.

<http://www.bilgesam.org/incele/376/-seminer--pakistan%E2%80%99in-afganistan-politikasi/#.V4dQmeuLTIV>.

“Smooth Transition Will Be Key to Bringing Troops Home from Afghanistan”. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016. <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/asiapcf/10/30/afghanistan.transition/>.

“Taliban Müzakere Şartlarını Açıkladı”. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/taliban-muzakere-sartlarini-acikladi>.

“Taliban Says Rejects ‘Futile’ Afghanistan Peace Talks”. Erişim Tarihi: 11 Mart 2016. <http://www.reuters.com/article/us-afghanistan-taliban-idUSKCN0W70JP>.

“The Durand Line: History, Consequences and Future”. *The American Institute of Afghanistan Studies* (Temmuz 2007): 1–19. Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016, https://www.bu.edu/aias/reports/durand_conference.pdf.

“The Rise of China-Afghanistan Security Relations”. Erişim Tarihi:

16 Temmuz 2016. <http://thediplomat.com/2016/06/the-rise-of-china-afghanistan-security-relations/>.

“The World Factbook”. Erişim Tarihi: 9 Ocak 2016.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>.

“Türkmenistan TAPİ Projesi için Start Verdi”. Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016. <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/15896/turkmenistan-tapi-projesi-icin-start-verdi.html#.V4dU4OuLTIU>.

“What’s New in the Strategy for Afghanistan and Pakistan”. Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/whatsquos-new-strategy-afghanistan-and-pakistan>.

“Where Does Afghanistan Fit in China’s Belt and Road?”. Erişim Tarihi 20 Temmuz 2016. <http://thediplomat.com/2016/05/where-does-afghanistan-fit-in-chinas-belt-and-road/>.

Afganistan’ın 26 Ocak 2004 Tarihli Anayasası. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016. <http://www.afghanembassy.com.pl/afg/images/pliki/TheConstitution.pdf>.

Ahmad, Javid. “Russia and the Taliban Make Amends Moscow’s New Ally in Afghanistan” Erişim Tarihi: 25 Şubat 2016. <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2016-01-31/russia-and-taliban-make-amends>.

Albayrakoğlu, Esra Pakin. “Amerikanın AFPAK Çıkmazı”. Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016. <http://www.bilgesam.org/incele/1013/-amerika%E2%80%99nin-afpak-acmazi/#.V4TSu-uLTIV>.

Alessi, Christopher. “Learning to Fight: How Afghanistan Changed the German Military”. Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016. <http://www.spiegel.de/international/germany/how-afghanistan-has-changed-the-bundeswehr-german-military-a-927891.html>.

Barack Obama’nın Açıklaması. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016. <https://www>.

whitehouse.gov/blog/2014/05/27/bringing-war-afghanistan-responsible-end.

Bariş İçin Ortaklık Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016. http://www.nato.int/cps/da/natohq/topics_113694.htm.

Başkan George W. Bush'un 20 Eylül 2001 tarihli konuşması. Erişim Tarihi: 8 Ocak 2016. <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>.

Bleuer, Christian. "Why No Ethnic Separatist Movements in Afghanistan?". Erişim Tarihi: 9 Ocak 2016. <http://easterncampaign.com/2007/03/06/why-no-ethnic-separatist-movements-in-afghanistan/>.

Bozatay, Deniz Anbarlı ve İsmail Meriç. "Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı". 149–173. Erişim Tarihi: 8 Ocak 2016. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/deniz_anbarli_bozatay_ismail_meric.pdf.

Chossudovsky, Michel. "The War is Worth Waging": Afghanistan's Vast Reserves of Minerals and Natural Gas". Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2016. <http://www.globalresearch.ca/the-war-is-worth-waging-afghanistan-s-vast-reserves-of-minerals-and-natural-gas/19769>.

Çolakoğlu, Selçuk ve Mehmet Yeğın. "Future of Afghanistan and Turkey's Contributions". *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)* (Eylül 2014): 1–37. Erişim Tarihi: 25 Ocak 2016. http://www.usak.org.tr/images_upload/files/Afghanistan_Report.pdf.

Doğan, Salih. "ABD, Afganistan'da Yeniden Sahaya Dönüyor". Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016. http://www.zaman.com.tr/yorum_abd-afganistanda-yeniden-sahaya-donuyor_2340344.html.

Fallon, Joseph E. "U.S. Geopolitics: Afghanistan and the Containment of China". *Small Wars Journal*. Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016. <http://small-warsjournal.com/print/14408>.

Fraser, Ron. "Why Germany Is Staying in Afghanistan". Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016. <https://www.thetrumpet.com/article/10562.19.0.0/world/military/why-germany-is-staying-in-afghanistan>.

Gebauer, Matthias. "After ISAF: Germany Commits Troops for Post-2014 Mission". Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016. <http://www.spiegel.de/international/germany/berlin-says-it-will-keep-up-to-800-soldiers-in-afghanistan-after-2014-a-895371.html>.

Glatzer, Bernt. "Being Pashtun-Being Muslim: Concepts of Person and War in Afghanistan". Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016. <http://www.khyber.org/publications/021-025/glatzer1998.pdf>.

Hamid, Zaid. "Battleground Afghanistan: Pakistan and the Future Dynamics of the US War on Terror". Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016. <http://docslide.us/documents/battle-field-afghanistan-zaid-hamid.html>.

Hasselbach, Christoph. "AB'den Afganistan Açılımı". Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016. <http://www.dw.com/tr/abden-afganistan-a%C3%A7%C4%B1%C4%B1m%C4%B1/a-4832258>.

Hindistan ile Afganistan arasında Ekim 2011'de imzalanan stratejik ortaklık antlaşması (Agreement on Strategic Partnership between the Islamic Republic of Afghanistan and the Republic of India). Erişim Tarihi: 17 Ocak 2016. <http://mfa.gov.af/content/files/agreement%20on%20strategic%20partnership%20between%20afghanistan%20and%20india%20-%20english.pdf>.

Kagan, Frederick W. ve Ahmad K. Majidiyar , Danielle Pletka, Marisa Cochrane Sullivan. "Iranian Influence: In The Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan". *Institute for the Study of War-ISW* (Mayıs 2012): 1–89. Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016. http://www.aei.org/wp-content/uploads/2012/05/-iranian-influence-in-the-levant-egypt-iraq-and-afghanistan_171235465754.pdf.

Kennedy, Charlotte. “After ‘AfPak’, What Next?”. Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016. http://foreignpolicy.com/2014/04/24/after-afpak-what-next/?wp_login_redirect=0.

Kfir, Isaac. “The Role of the Pashtuns in Understanding the Afghan Crisis”. *Perspectives on Terrorism* 4 (2009): 37–51. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016. <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/81/html>.

Knyazev, Alexander. “Avrasya’nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran”. *Ortadoğu Analiz* 3 31 (2011): 74–82. Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016. http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201183_15-inceleme.pdf.

Koepke, Bruce. “Iran’s Policy on Afghanistan: The Evolution of Strategic Pragmatism”. *SIPRI* (September 2013): 1–29. Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016. <http://books.sipri.org/files/misc/SIPRI13wcaBK.pdf>.

Krumm, Reinhard. “Central Asia: The Struggle for Power, Energy and Human Rights”. *Compass 2020* (Ocak 2007): 1–16. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016, http://www.fes.de/kompass2020/pdf_en/CentralAsia.pdf.

Lacoste, Yves. *Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*. Çev. İsmet Akça. İstanbul: NTV Yayınları, 2008.

Milani, Mohsen M. “Iran’s Policy Towards Afghanistan”. *Middle East Journal* 60 2 (Bahar 2006): 235–256. Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016. http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1106&context=gia_facpub.

Oğan, Sinan. “Rusya’nın İkinci Afganistan Çıkmazı”. Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/631-rusya-nin-ikinci-afganistan-cikmazi>.

Rahmanullah. “US-NATO Exit from Afghanistan: Challenges and Options Beyond 2014”. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2016. <http://frc.com.pk/wp-content/uploads/2014/01/Research-Paper-4.pdf>.

Rehman, Fakhar. "How 9/11 changed Pakistan". Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016. http://worldblog.nbcnews.com/_news/2011/09/11/7710016-how-911-changed-pakistan.

Ruttig, Thomas. "Copper and Peace: Afghanistan's China Dilemma". Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2016. <https://www.afghanistan-analysts.org/copper-and-peace-afghanistans-china-dilemma/>.

Samimy, Said Musa. "Afganistan için Yeni Strateji". Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2016. <http://www.dw.com/tr/afganistan-i%C3%A7in-yeni-strateji/a-4251102>.

Tadjbakhsh, Shahrbanou. "Central Asia and Afghanistan: Insulation on the Silk Road, Between Eurasia and the Heart of Asia". *Peace Research Institute Oslo (PRIO)* (2012): 1–76. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016. [http://file.prio.no/Publication_files/Prio/Tadjbakhsh,%20S%20\(2012\)%20Central%20Asia%20and%20Afghanistan%20\(PRIO%20Paper\).pdf](http://file.prio.no/Publication_files/Prio/Tadjbakhsh,%20S%20(2012)%20Central%20Asia%20and%20Afghanistan%20(PRIO%20Paper).pdf).

Trenin, Dmitri ve Alexei Malashenko. "Afghanistan: A View From Moscow". *Carnegie Endowment for International Peace* (2010): 1–30. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2016, http://carnegieendowment.org/files/trenin_afghan_final.pdf.

Turcan, Metin. "Türkiye Afganistan'daki Askeri Varlığını Niçin Artırıyor?". Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016. <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/11/turkey-afghanistan-military-presence.html#>.

Yegin, Abdullah. "Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu". *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Raporu*. (Nisan 2015): 1–116. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016. http://file.setav.org/Files/Pdf/20150706165936_afganistan_web.pdf.

SARI DENİZ'DE KUZEY SINIR HATTI İHTİLAFI

Emine AKÇADAĞ*

Asya-Pasifik tartışmalı adalar, sular, deniz yetki alanları ve sınır anlaşmazlıklarının ülkeler arası ilişkileri önemli ölçüde etkilediği bölgelerden biridir. Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi'ndeki hak iddiaları, Çin ile Japonya arasındaki Senkaku/Diaoyu adaları, Japonya ile Güney Kore arasındaki Dokdo/Takesima adaları, Güney Kore ile Rusya arasındaki Kuril adaları anlaşmazlıkları bu konudaki en bilinen örneklerdendir. Bu sayılan örnekler kadar uluslararası gündemi meşgul etmemekle birlikte Kuzey ve Güney Kore arasındaki Kuzey Sınır Hattı, bölge güvenliği açısından potansiyel risk unsurları barındıran Kore Yarımadası'ndaki sorunlu alanlardandır. Kore Savaşı sonunda Kuzey ve Güney'in Sarı Deniz'deki yetki alanlarını belirlemek için 1953'te BM tarafından çizilen bu hat, günümüzde taraflar arasındaki temel anlaşmazlık konularından birini oluşturmaktadır. Kuzey Sınır Hattı iki ülkeyi birbirinden ayıran sınır olan Askeri Sınır Çizgisi'nin (Military Demarcation Line) denize doğru uzantısı olup Kuzey Kore egemenliğindeki Ongjin Yarımadası ile Güney Kore'nin hâkimiyetindeki beş ada arasında kalan deniz alanını ayırmaktadır. Hattın tek taraflı olarak çizildiğini ve sahillerinin sadece üç deniz mili uzağından çizilmiş olması sebebiyle Sarı Deniz'e çıkışının adaletsizce sınırlandırıldığını savunan Kuzey Kore, karasularını 12 mile çıkarmak ve daha güneyden çizilecek bir deniz askeri sınır çizgisi belirlemek istemekte Güney Kore ise bu talebi reddetmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, eakcadag@gelisim.edu.tr

Kuzey Kore'ye ait gemilerin kendi karasularında seyrettiği iddiasıyla sık sık sınır hattını ihlal etmeleri ikili ilişkilerde gerginliğe sebebiyet vermekte, hatta ihtilafli sınır çizgisi sebebiyle taraflar arasında -1999, 2002, 2010'da örnekleri görülen- silahlı çatışmalar yaşanmaktadır. Dolayısıyla Öte yandan Kuzey'in gerçekleştirdiği sınır ihlalleri neticesinde zaman zaman yaşanan çatışmalar yarımadaadaki barış ve istikrar arayışlarını sekteye uğratmaktadır. Bu çalışmada Kuzey Sınır Hattı anlaşmazlığının nedenleri, iki ülke ilişkilerine etkisi, yaşanan çatışmaların mahiyeti ve olası çözüm yöntemleri tartışılacaktır. Kore Yarımadası çoğunlukla Kuzey Kore'nin nükleer programının yarattığı tehdit sebebiyle gündeme gelmektedir. Bu çalışmada iki Kore arasında farklı bir güvenlik sorunu olarak Sarı Deniz'deki deniz sınır ihtilafına dikkat çekilerek, bu anlaşmazlığın Yarımadaadaki barış ve istikrar arayışlarını sekteye uğratma potansiyeline işaret edilmesi amaçlanmaktadır.

Kuzey Sınır Hattı

1953 yılında Kore Savaşı'nın sona ermesinden ve ateşkes ilan edilmesinden (Haziran 1953) sonra 38. paralel iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir. Sarı Deniz'in (Koreliler Batı Denizi olarak adlandırmaktadır.) batı kıyısında da 38. paralel boyunca 200 kilometrelik bir deniz sınırı oluşturulmuştur. Ateşkes'te Hwanghae (K.Kore) ve Kyonggi (G.Kore) adaları arasından geçen sınır hattının kuzey ve batısında bulunan tüm adaların Kuzey Kore'ye ait olduğu belirtilmiş, ancak bu bölgedeki beş ada (Woo, Yeonpyeong, Socheong, Daecheong ve Baengnyeong) Birleşmiş Milletler (BM) kontrolüne bırakılmıştır. Bu sebeple iki ülke arasında Sarı Deniz'e ilişkin sınır görüşmelerinde bu adalar ayrı tutulmuştur. Söz konusu görüşmelerde karasuları konusunda mutabakat sağlanamadığından sorun çözülememiştir. Zira BM karasuları sınırının 3 deniz mili olmasında ısrar ederken Kuzey Kore 12 deniz mili olmasını önermiştir.¹ Mutabakat sağlanamamasından ötürü ateşkeste kesin deniz sınırına ilişkin bir ibare yer almamıştır.

¹Kim Jung-Gun, "Reflections on the Attitude of North Korea toward the Law of the Sea Treaty", in Choon-ho Park and JaeKyu Park, *The Law of the Sea: Problems from the East Asian Perspective* (Honolulu: University of Hawaii, 1987), 213.

İki Kore birleşmeden ateşkes imzalamak istemeyen Güney Kore ile yetki alanını genişletmek isteyen Kuzey Kore arasında yeni bir gerilim yaşanmaması için BM temsilcileri Ağustos 1953 yılında ateşkes hattının deniz üzerindeki uzantısı olarak nitelendirilebilecek Kuzey Sınır Hattı'nı belirlemiştir. Böylece iki ülke balıkçı teknelerinin birbirlerinin karasularına geçerek gerginlik oluşturmasının önüne geçilmesi planlanmıştır.

BM kontrolüne bırakılan beş ada dışarıda kalacak şekilde çizilen bu hat Kuzey Kore'nin Sarı Deniz'e çıkışını sınırlandırmaktadır. Özellikle ülkenin en büyük limanlarından Haeju'dan kalkan gemiler Sarı Deniz'e girmek için kuzeydeki Baengnyeong adasının etrafından dolaşmak durumunda kalmaktadır. Bundan rahatsızlık duyan Kuzey Kore, 1955 yılında karasularını 12 deniz miline çıkardığını açıklamıştır ki bu dönemde genel kabul gören sınır 3 deniz milidir. 12 millik sınır 1982'de imzalanan BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde öngörülmektedir. Söz konusu 12 millik sınır BM kontrolündeki beş adanın Kuzey Kore egemenliğine girmesi anlamına gelmekle birlikte Pyongyang yönetiminin böyle bir talebi olmamıştır. Kuzey Kore bu sınır artırım talebinde ısrarcı olmamış ve yaklaşık 20 yıl boyunca Kuzey Sınır Hattı'nın meşruiyeti konusunu tartışmaya açmamıştır. Bu durum Kuzey Kore Genelkurmay Başkanı Kim Pung-sop'un Aralık 1973'te beş adanın Kuzey Kore karasularında olduğu ve bu adalara giriş çıkışın önceden Pyongyang yönetimine bildirilmesi gerektiğine ilişkin açıklamasıyla değişmiştir.² Ancak Kuzey Kore bu iddiasını destekleyecek herhangi bir adım atmamıştır. 1977-1978 yıllarında ise Pyongyang, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dayanarak Münhasır Ekonomik Bölge ilan ettiğini ve karasularını 12 mile çıkardığını açıklamış, ancak Güney Kore bunu tanımamıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren iki ülke arası ilişkilerde öncelikli konunun Kuzey Kore'nin nükleer silah programı haline gelmesiyle birlikte deniz sınır ihtilafı geri planda kalmıştır.

² Kim Jung-Gun, a.g.e, 219-223.

Yaşanan Çatışmalar

Konuyu yeniden gündeme taşıyan olay, Haziran 1999'da Kuzey'e ait bir devriye gemisinin sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle kendisini uyararak Güney Kore gemisine ateş açması ve on dakika süren çatışma neticesinde Kuzey'e ait iki geminin batması olmuştur. Bu tarihten itibaren taraflar ihtilafli bölgede zaman zaman çatışmaya varacak şekilde karşı karşıya gelmeye başlamıştır. 1999'dan günümüze kadar bu çatışmalarda 53 Kuzey Kore askeri hayatını kaybetmiş, 95'i yaralanmıştır. Güney'de ise 54 asker ve 2 sivil hayatını kaybederken 99 asker ve 3 sivil yaralanmıştır.³ 1999'daki çatışmanın neticesinde Pyongyang, Kuzey Sınır Hattı'nın tek tarafı olarak saptandığını, dolayısıyla geçersiz olduğunu ilan etmiş ve bundan sonra Güney Kore ile ABD gemilerinin beş adaya sadece iki yoldan gelip gidebileceğini ifade etmiştir.⁴ Ancak bu konuda ısrarlı davranmamış ve 2002 yılına kadar başka bir çatışma yaşanmamıştır.

Haziran 2002'de iki Güney Kore gemisinin sınırı ihlal eden Kuzey'e ait iki savaş gemisi ile balıkçı teknelerini geri dönmeleri için ikaz etmesi sonrası yirmi dakika süren bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma sonucunda 30'a yakın Kuzey Kore askeri hayatını kaybetmiş veya yaralanmış, 5 Güney Kore askeri hayatını kaybetmiş, 27'si de yaralanmıştır.⁵ Olay sonucunda taraflar birbirlerini sınır ihlali yapmakla suçlamış ve Pyongyang Kuzey Sınır Hattı'nı tanımadığını yinelemiştir. Ayrıca bu çatışma, Güney Kore devlet başkanı Kim Dae-jung tarafından 1998'de başlatılan ve iki ülke ilişkilerini iyileştirmek için etkileşim ve ekonomik destek öngören Güneş Işığı politikasının tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Zira Pyongyang'ın tavrında olumlu bir değişim olmadığı açıkça görülmüştür. Öte yandan Güney Kore halkı Savunma Bakanlığı'nı pasif ve yavaş davranmakla eleştirmiştir.⁶

3Jason Kim and Luke Herman, "War and Peace in the East Sea: Reducing Tension along the Northern Limit Line", *Issues and Insights* 12, No.13, (December 2012):7.

4Jon M. Van Dyke, et al., "The North/South Korea Boundary Dispute in the Yellow (West) Sea", *Marine Policy* 27, (2003); 145.

5Jason Kim and Luke Herman, a.g.m.,8.

6Jon M. Van Dyke, a.g.m., 147.

2003-2008 yılları arasında görev yapan Roh Moo-hyun döneminde de Güneş ışığı politikasına devam edilmiş ve ciddi bir çatışma yaşanmamıştır. 2006 yılında taraflar arasında gerçekleştirilen görüşme konularından biri de Kuzey Sınır Hattı olmuştur. Kuzey Kore, Güney’in 5 ada üzerindeki egemenliğini resmi olarak tanımış, ancak kendi egemenlik alanını genişletecek şekilde yeni bir hattın çizilmesini talep etmiştir.⁷ 2007’de gerçekleştirilen görüşmelerde de bitişik balıkçılık bölgesi ve Kuzey’e ait gemilerin Haejou limanına doğrudan ulaşımı konuları görüşülmüştür. Fakat görüşmelerden herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Konuyla ilgili olarak Güney Kore’de görüş ayrılıkları yaşandığı görülmektedir. Ulusal Birleşme Bakanlığı yarımada barışı sağlamak adına taviz verilebileceği ve yeni bir sınır hattının müzakere edilebileceğini savunmaktadır. Buna karşın yeni bir sınırın Kuzey’in gemilerinin Incheon limanı yakınlarına gelmesine fırsat sunacağı ve limanın güvenliğini tehdit edeceği gerekçesiyle Savunma Bakanlığı hattın değişiminin söz konusu olmadığına ısrar etmektedir.⁸ Bu dönemdeki en önemli gelişme 4 Ekim 2007’de imzalanan bildiridir. Bu bildiri, Sarı Deniz’de özel bir işbirliği bölgesi oluşturulması için nakliye amaçlı demiryolu hattının hizmete sokulmasını, Haejou’ya sanayi merkezi inşa edilmesini ve Kuzey Sınır Hattı konusunda işbirliği gerçekleştirilmesini kapsamaktadır. Ancak Kuzey Kore’ye karşı daha sert bir politika izlenmesi gerektiğini savunan Lee Myung-bak’ın devlet başkanı olmasıyla birlikte bu işbirliği havası yavaş yavaş yerini gerilimli bir sürece bırakmaya başlamıştır.

2009 yılında Daecheong adası yakınlarında sınırı geçen bir Kuzey Kore devriye gemisinin Güney’in uyarılarına ateşle karşılık vermesi sonucu taraflar arasında çatışma yaşanmıştır. Ancak bu durum ikili ilişkileri fazla etkilememiş ve ilişkileri güçlendirme görüşmeleri devam etmiştir.

Mart 2010’da Güney Kore donanmasına ait Cheonan korvet tipi savaş

⁷JunghwanYoo, “La North Limit Line en mer Jaune et le retour de la guerrefroide sur la peninsula coréenne”, *Hérodote* 141, (2e trimestre 2011): 24.

⁸JunghwanYoo, a.g.m., 24

gemisinin, bilinmeyen bir nedenle yaşanan patlama sebebiyle Beakryung adası yakınlarında batması ve 46 denizcinin hayatını kaybetmesi ülkede büyük tepki ve endişeye neden olmuştur. Güney Kore tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sonucu bir Kuzey Kore denizaltısının Cheonan savaş gemisini torpido ile vurarak batırdığı ortaya çıkmıştır. Kuzey Kore olayla ilgili herhangi bir bağlantısının olmadığını ifade etmiş ve suçlamaları reddetmiştir. Seul, Kuzey Kore ile tüm ticari ilişkilerinin askıya alınacağını duyurmuştur. 23 Kasım 2010'da Güney Kore'nin Yeonpyeong adasında ABD ile ortak olarak gerçekleştirdiği Hoguk isimli tatbikatın kendi karasularına top mermisi düşmesine sebep olduğunu savunan Kuzey Kore, tatbikatın sona erdirilmesini istemiştir. Tatbikatın devam etmesi neticesinde ise Yeonpyeong adasına topçu ateşi açarak 2 asker ve 2 sivilin ölümüne, pek çok kişinin de yaralanmasına sebep olmuştur. Bu saldırı Kore Savaşı'ndan bu yana taraflar arasındaki en ciddi çatışma olarak değerlendirilmektedir. Güney bu saldırıya topçu ateşiyle karşılık vermiş, fakat bölgeye gönderilen F-16'lar gerilimi daha fazla artırıp topyekün bir savaşa sebebiyet vermemek adına Kuzey'e saldırı düzenlememiştir. Bu saldırı sonucunda Lee Myung-bak Kuzey'e yönelik politikasını daha da sertleştirmiş, Kaesong endüstriyel kompleksinin işletimi ve insani yardım dışında kalan tüm yardım ve işbirliğini kesmiştir.

Şubat 2014'te Güney Koreli yetkililer uyarılara rağmen Kuzey'e ait savaş gemilerinin Güney'in karasularına girdiğini belirtmiş ve sert ikazlarda bulunmuştur. Akabinde 24 Şubat 2014 tarihinde başlatılan ve iki ay sürmesi planlanan Güney Kore-ABD ortak olağan askeri tatbikatına Kuzey Kore yönetimi tehdit ve 60 füze denemesiyle karşılık vermiştir. 31 Mart 2014'te ise Pyongyang yönetimi tatbikat sebebiyle Kuzey Sınırı Hattı'nı geçişe yasak bölge ilan ettiğini bildirmiş, gerçek mermilerle yapılan tatbikat sırasında Kuzey tarafından atılan bazı top mermilerinin sınırı geçmesi üzerine Güney ateşle karşılık vermiştir. 15 Eylül 2014'te Baengnyeong adası yakınlarında bir balıkçı Kuzey'e ait olduğundan şüphelenilen bir insansız hava aracına ait parçalar bulmasıyla ilişkiler yeniden gerilmiş ve Ekim ayında Kuzey Sınırı Hattı civarında yine taraflar karşılıklı olarak

ateş açmıştır. Son olarak 25 Ekim 2015’te Güney tarafı sınır hattını geçen Kuzey’e ait bir gemiye ateş açmıştır.

İhtilafın Temel Sebepleri

Karasuları üzerinde tam egemenlik yetkisine sahip olmak dışında Kuzey Sınır Hattı; balıkçılık, ticaret ve güvenlik konuları sebebiyle iki ülke açısından önem taşımaktadır. Hattın çevresi balık açısından zengin olmakla birlikte iki ülke balıkçıları için asıl önem teşkil eden bu bölgedeki mavi yengeçlerdir. Yüksek fiyatlara alıcı bulan bu yengeçlerin av sezonu olan ilkbahar aylarında sınır ihlallerinin artması şaşırtıcı değildir. Zaman zaman bu ihlallere dahil olan Çinli balıkçılar (Kuzey Kore karasularında avlanma iznine sahip olanlar) durumu iyice karmaşık hale getirmektedir. Çinli balıkçıların Kuzey Hattı’nı geçerek Güney Kore tarafından yasaklanmış trol yöntemiyle avlanmaları tepki toplamaktadır.

Ticaret konusunda Kuzey’in en önemli limanlarından olan Haeju’dan kalan ticaret gemileri sınır ihlali yapmamak adına yolu uzatmakta, bu durum yolculuğun maliyetini yükseltmektedir. Sınır hattı, Haeju limanı ve Keaseong Endüstriyel Kompleksi ile Seul ve Incheon arasındaki doğrudan deniz bağlantısını da engellemekte ve iki ülke arasındaki ticareti olumsuz etkilemektedir. (2013 yılında iki Kore arasındaki ticaretin hacmi 1,1 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.)⁹

Kuzey’in karasularını 12 mile çıkararak sınır hattını daha güneye ötelemesi, Kuzey Kore donanmasının Sarı Deniz’deki harekât kabiliyetini artıracığı ve savaş gemilerinin Seul’e daha yakın seyretmesini sağlayacağı için Güney tarafından bir güvenlik sorunu olarak algılanmaktadır. Yine bu durumda Güney için beş adanın güvenliğini sağlamanın zorlaşacağını söylemek de mümkündür. YIJUN Uluslararası Hukuk Enstitüsü’nden Prof. Kim Charn-kiu, Kuzey Sınır Hattı’nın olmaması durumunda beş ada-

9 South Korea has lost the North to China, *Financial Times*, February 20, 2014, <http://www.ft.com/cms/s/0/f8fca490-9a23-11e3-a407-00144feab7de.html#axzz2wblZ8LnI> (Erişim: 21.12.2015)

nın insansızlaştırılmak zorunda kalınacağına ve Kuzey Kore ajanlarının Güney'e çok daha kolay sızacağına vurgu yapmaktadır.¹⁰Kuzey Sınır Hattı Seul'ün Pyongyang'ı daha kolay gözlemlemesine ve olası bir tehdidi ön-görebilmesine imkân sağlamaktadır. Mayıs 2015'te Güney Kore Dışişleri Bakanlığı Güney Kore'ye ait Yeonpyeong adasına 4.5 km uzaklıkta, Kuzey Sınır Hattı'nın hemen yanında bulunan Gal adasında Kuzey'in askeri üs tesis ettiğini ve buraya 122 milimetrelik çok namlulu roket atar sistemi yerleştirebileceğini dile getirmiştir.¹¹ Bu durum Güney için Kuzey Kore'yi sınırlarından mümkün olduğunca uzak ve askeri faaliyetlerini sürekli gözetim altında tutmanın önemine işaret etmektedir.

Kuzey ise mevcut durumun Güney'e ait devriye gemilerinin sınırlarına çok yakın seyretmesine imkân sağladığı için güvenlik sorunu oluşturduğunu savunmaktadır. Ayrıca Pyongyang Sochung ve Yeonpyeong adaları arasındaki sularda Seul'ün gerçekleştirdiği askeri tatbikatları karasularına yönelik güç kullanma şeklinde yorumlamaktadır.

Muhtemel Çözüm Yöntemleri

Kuzey Kore sınır hattının tek taraflı olarak çizildiğini, BM'nin kendisini sınıra ilişkin bilgilendirmediğini ve sınırın yasal olmadığını, dolayısıyla bu hattı tanımadığını belirtmektedir. Ayrıca kendisinin farklı dönemlerde (1955, 1973, 1989, 1999) sınıra açıkça itiraz ettiğini vurgulamaktadır. Hattın yeniden belirlenmesi gerektiğini ifade etmekle birlikte Güney'in beş ada üzerindeki egemenliğini tartışmaya açmamaktadır. Ancak hattın belirlenmesinden itibaren 20 yıl boyunca Kuzey'den herhangi bir itiraz gelmemesi Güney tarafından teamül hukuku çerçevesinde fiilen kabul etme şeklinde yorumlanmaktadır.¹²Güney Kore, sınır hattına Kuzey'den

10 Kim Charn-kiu, "Northern Limit Line is part of the Armistice system", *KoreaFocus* 7, No.4 (July-August 1999): 103.

11 "North building military base on border island", *The Korea Times*, May 26, 2015, http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2015/08/116_179581.html (Erişim: 25.12.2015)

12 Terence Roehrig, "Korean Dispute over the Northern Limit Line: Security, Economics, or International Law?", *Maryland Series in Contemporary Asian Studies* 3, (2008):40

bir itiraz gelmediğini gibi bu hattın 1992'de iki ülke arasında imzalanan Uzlaşma, Saldırmazlık ve İşbirliği Sözleşmesi'nde de sınır olarak kabul edildiğini dile getirmektedir. Ayrıca Kore yarımadasına barış getirecek kapsamlı bir anlaşma haricinde sınır hattının tek taraflı olarak tartışmaya açılmayacağını belirtmektedir.

Kuzey Sınır Hattı'nı günümüzde uygulanan uluslararası deniz hukuku kapsamında yasal bir sınır olarak nitelendirmek güçtür. Uluslararası hukukta karasuları, egemen bir devletin kara topraklarına bitişik, genişliğinin hukuk çerçevesinde belirlendiği, hâkimiyeti kıyı devletine ait olan deniz alanını belirtmektedir. Karasuları devletin ayrılmaz bir parçası, ülkenin su altında kalmış toprakları olarak nitelendirilmektedir. Askeri Sınır Çizgisi (Military Demarcation Line) ise çatışan iki unsur arasında bir tampon bölge oluşturmak amacıyla yatay veya dikey olarak saptanmış çizgiyi ifade etmektedir. Amaç çatışan iki askeri gücü ayırmaktır. Kore Yarımadası'nın teknik olarak hala savaş durumunda olduğu düşünüldüğünde bu hattın iki ülkenin deniz hâkimiyet alanlarını belirlediği kabul edilmektedir.¹³ Fakat bu geçici bir durumdur ve Kuzey Sınır Hattı ancak nihai barış anlaşması imzalanıncaya kadar de facto deniz sınır çizgisi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla uzun vadede bir çözüm bulma yoluna gidilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Bu tip ihtilaf durumlarında devletler ya görüşmeler, dostça girişim, arabuluculuk gibi diplomatik ya da mahkeme yargılaması ve uluslararası hakemlik gibi yargısal yöntemlere başvurmaktadır. Yargısal yönetime başvurulması durumunda ihtilaf, Deniz Hukuku Sözleşmesi (Her iki taraf 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni imzalamış, ancak sadece Güney onaylamamıştır.) ve uluslararası teamül hukuku çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu sebeple uluslararası deniz hukuku çerçevesinde tarafların söz konusu tutum ve iddialarının geçerliliğine değinmek uygun olacaktır.

13HyunJin Kim, "The Inter-Korean Conflict Over the Northern Limit Line: Applying the Theory of Historical Consolidation", Indiana University Maurer School of Law, Master Thesis, 2015, 19.

1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin gerek münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılmasını düzenleyen 74. maddesi gerekse kıta sahanlığını düzenleyen 83. maddesi hakkaniyet ilkesine uygun bir çözüme ulaşılması gerektiğinin altını çizmektedir. Hakkaniyetin genel kabul gören bir tanımı olmamakla birlikte pek çok deniz sınır davasında (Libya/Malta kararı, Maine Körfezi kararı, Jan Mayen kararı, vs.) bu ilkeye atıf yapılmıştır. "Hak ve adalete uygunluk, doğruluk, nısfet anlamına gelen hakkaniyet, genel olarak, somut olay adaleti olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Hakkaniyet somut ilkelerden ziyade sınırlandırma işlemine uygulanacak kurallar bütününü işaret etmektedir. Uluslararası Adalet Divanı; coğrafyanın yeniden biçimlendirilmesinin söz konusu olmaması, taraflardan birinin diğerinin doğal uzantısına tecavüz etmemesi, tüm ilgili durumlarda gerekli özenin gösterilmesi ve hakkaniyetin mutlak eşitlik anlamına gelmediği şeklinde bazı somut ilkeler saymıştır.¹⁵Yine Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 7. maddesine göre düz esas hatlar yöntemi (sahilin derin bir şekilde girintili çıkıntılı olduğu veya sahil boyunca hemen yakında bir adalar dizisinin bulunduğu yerlerde, karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hattın çizimi için, uygun noktaları birleştiren yöntem) bir devlet tarafından, diğer bir devletin karasularını açık denizden veya bir münhasır ekonomik bölgeden kesecek şekilde uygulanamaz. Ayrıca deniz ihtilaflarının çözümünde adaların sınırlı bir etkiye sahip olduğu kabul görmektedir. (Libya/Tunus kararı, Maine Körfezi kararı, vs.) Öte yandan Jan Mayen ve El Salvador/Honduras kararlarında tarafların hayati güvenlik çıkarlarının korunması gerektiği belirtilerek sınır belirlemede güvenlik boyutunun altı çizilmiştir.

Kuzey Sınır Hattı ihtilafına uygulanabilecek tüm bu ilke ve kararlar ışığında öncelikle Kuzey Kore'nin esas hat konusunda kesin bir tutumunun olmadığı ve Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne aykırı şekilde Kore Körfezi'nin

14 Kadir Gürten, *Roma hukukunda hakkaniyet* (Ankara: Adalet Yayınları, 2008), 31.

15 Fevzi Topsoy, "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlanmasında Hakkaniyet İlkesi ve Dağıtıcı Adaletin Sağlanmasındaki Rolü", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20. Yıl Özel Sayısı, (2013): 196.

doğusuna uzanan uzun bir esas hattı savunduğu görülmektedir.¹⁶ Öte yandan Kuzey Kore Sarı Deniz'de 50 millik bir askeri güvenlik bölgesi oluşturulması gerektiğini savunmaktadır ki bu da Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne aykırıdır. Bununla birlikte Kuzey Sınır Hattı'nın hakkaniyet ilkesine uygun olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira sınır hattı Kuzey'in yetki alanını sınırlandırmakta ve okyanusa çıkışını zorlaştırmaktadır. Özellikle beş adanın karasularının bu ihtilafta içtihat gereği herhangi bir etkiye sahip olamayacağı göz önüne alındığında Pyongyang yönetiminin sınırın adaletsiz olduğu yönündeki itirazları haklı görülmektedir. Ancak Kuzey'in saldırgan tavrı hesaba katılarak Güney Kore'nin güvenlik çıkarlarının korunması bağlamında sınırın Incheon ve Seul'e yakınlaşacak şekilde güneye kaydırılması pek mümkün görünmemektedir. Zaten 12 millik sınır karasuları iddialarının çakıştığı durumlarda doğrudan devreye sokulamamakta, bunun için tarafların anlaşması gerekmektedir. Bu sebeplerle ne Kuzey ne de Güney uluslararası tahkim konusuna sıcak bakmamaktadır, zira iki tarafı da tatmin edecek bir sonucun çıkması muhtemel görünmemektedir. Öte yandan iki taraf da Kore yarımadasındaki bölünmüşlüğü geçici gördüğü için iki ülke arasındaki meseleleri uluslararası anlaşmazlık olarak nitelememektedir.¹⁷

Bu sebeple diplomatik yöntemlerin yargısal yöntemlere yeğleneceğini söylemek mümkündür. En muhtemel çözüm yolu tarafların gerçekleştireceği görüşmelerdir ki ateşkes anlaşması da sorunların ikili görüşmeler yoluyla çözülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Tarafların görüşmelere balıkçılık konusunda bir işbirliği geliştirmek amacıyla başlaması daha kısa vadede sonuç alınmasını sağlayabilir. Balıkçılık alanında bir işbirliği hem sınır ihlallerini yol açan temel sebeplerden birini ortadan kaldıracak hem de diğer alanlardaki görüşmelerin önünü açacaktır. Bu bağlamda ihtilaflı bölgede ortak balıkçılık bölgesi tesis edilmesi söz konusu olabilir. Ancak aşırı avlanma, çevre ve doğal hayatın korunması gibi konularda ciddi dü-

16 Jon M. Van Dyke, a.g.m., 153

17 North Korea: The Risks of War in the Yellow Sea, Asia Report 198, *International Crisis Group*, (December 2010):3.

zenlemeler yapılmalı ve önlem alınmalıdır. Bu alanda sağlanacak ilerleme güven tesis etme anlamında ehemmiyet taşımaktadır ki mevcut statüko göz önünde bulundurulduğunda nihai sınır belirleme görüşmelerine geçmenin ilk adımını taraflar arasında güven ortamı yaratma oluşturmaktadır. Söz konusu ortak balıkçılık bölgesi, sorununun üçüncü müdahili olarak ihtilaflı sularda yasadışı avlanan Çinli balıkçılar probleminin de çözülmesini sağlayabilir. Zira Mayıs 2013'te Kuzey Kore'nin ilgili bölgede yasadışı avlanan bir Çinli balıkçı teknesine 16 mürettebatıyla birlikte el koyması iki ülke arasındaki nadir tartışmalardan birine yol açmıştır.¹⁸

Sonuç

Uluslararası gündemde genellikle Kuzey Kore'nin nükleer politikasının yarattığı tehdidin bölge güvenliğine etkisi sebebiyle yer alan Kore Yarımadası'nda, Sarı Deniz'deki Kuzey Sınır Hattı sebebiyle ortaya çıkan anlaşmazlığın neden olduğu gerginlik ve çatışma çoğunlukla ikinci planda kalmaktadır. Ancak bu anlaşmazlık gerek askerlerin ölümüne ve yaralanmasına varan çatışmalara yol açması, gerekse zaten oldukça hassas olan ilişkilerin gerilmesine yol açarak yarım adadaki muhtemel bir barışı geciktirmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Kuzey Kore'nin iddiaları uluslararası hukuk açısından geçerli olmakla birlikte bu ülkenin saldırgan söylem ve dış politika tarzı, tezlerinin Güney Kore ve uluslararası toplum açısından güvenlik gerekçesiyle kabul görmemesine neden olmaktadır. Dolayısıyla tarafların tutumu, güvenlik hassasiyetleri ve bölgesel konjonktür dikkate alındığında bu sorunun kısa veya orta vadede çözüme kavuşması mümkün görünmemektedir.

Bu sebeple tarafların sorunu iyi yönetmesi ve çatışmaya yol açacak girişimlerden kaçınması gerekmektedir. Bu amaçla öncelikleyeni çatışmaların yaşanmaması için deniz kuvvetleri hassas hareket etmeye teşvik etmelidir.

¹⁸“North Koreans seize Chinese fishing boat”, *The Guardian*, May 20, 2013
<http://www.theguardian.com/world/2013/may/20/north-koreans-seize-chinese-fishing-boat> (Erişim: 25.12.2015)

1992’de imzalanan anlaşmada öngörülen ortak askeri komitenin kurulması ve Sarı Deniz’de gerçek mühimmatlı tatbikatlardan kaçınılması da önemlidir. Zira iki ülke arasındaki güven sorunu aşılımadan Kuzey Sınır Hattı ile ilgili bir çözüm üretmek mümkün değildir. Terence Roehrig deniz sınır hattı anlaşmazlığının iki Kore arasındaki pek çok sorundan sadece biri olduğunu ve tüm bu sorunların bir noktada birbirleriyle bağlantılı olduğunu, dolayısıyla diğer konularda ilerleme sağlanmadan bu ihtilafın çözülemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁹ Diğer sorunlu konularda ilerleme kaydedilmesi şüphesiz güven artırımı sağlanması için önemlidir. Fakat eğer gerçekten bir çözüm sağlamak isteniyorsa sınır hattı sorunu; nükleer silah programı, resmi barış anlaşması, birleşme gibi orta vadede dahi çözümü çok zor görünen konulardan ayrı ele alınmalıdır.

Sorunun uzun vadeli çözümü ancak iki tarafın kararlı biçimde diplomatik çaba sarf etmesiyle mümkün olacaktır, aksi takdirde Sarı Deniz’de sınır ihtilafı, Kuzey-Güney arasındaki bölünmeyi ve düşmanlığı körükleyecek çatışmalar yaratmaya devam edecektir. Bu bağlamda Kuzey Kore ile ilişkiler hususunda LiMyung-bak hükümetine göre daha ılımlı ve yapıcı bir politika izleyen Park Geun-hye hükümetinin Pyongyang ile işbirliği geliştirmeye olumlu bakacağını söylemek mümkündür. Zira Park Kuzey Kore ile güven temelli bir politika (trustpolitik) izlemek amacıyla olduğunu, Pyongyang’ın da bu doğrultuda çaba sarf etmesi durumunda ikili ilişkilerde uluslararası kamuoyunun da destek vereceği bir yakınlaşma arzu ettiğini ifade etmiştir.²⁰ Kuzey’in 2013 yılında üçüncü nükleer denemesini gerçekleştirmesinden sonra dahi görüşme kanallarını kapatmayarak bu politikasında ısrarcı olduğunu kanıtlamıştır. Ancak Kuzey’in tutarsız ve keyfi tavırları ikili ilişkilerdeki diğer sorunlarda olduğu gibi bu konuda da kayda değer bir ilerleme sağlanmasını engellemektedir.

¹⁹ Terence Roehrig, a.g.m., 59.

²⁰ Park Geun-hye, “A new kind of Korea”, *Foreign Affairs*, September/October 2011

KOLOMBİYA SORUNU: TARAFLAR, SEBEPLER, ÇÖZÜM SÜRECİ VE ÖNERİLER

Yusuf ÇINAR*

Yasin AVCI**

Latin Amerika devletlerinden biri olan Kolombiya, uluslararası toplum nezdinde çatışma ve uyuşturucu üretimi/ticareti ile meşhurdur. Öyle ki Kolombiya'da yaşanan çatışma süreci Batı yarı küredeki en uzun süreli çatışmadır. Bununla birlikte Kolombiya sorununun bütün tarafları, uluslararası kamuoyu tarafından uyuşturucu üretimi ve ticaretinden iktisadi kazanım elde etmek ile suçlanmaktadır. Tüm bunların ötesinde Kolombiya sorunu hasebiyle binlerce masum sivil hayatını kaybetmiş ve milyonlarca insan da ülke içinde ve ülke dışına doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Kolombiya'yı ve Kolombiya merkezli çatışma sürecini betimleyen tüm bu unsurlar arasında sayılan insan(i) boyut(u) ise bu çalışmanın temel gündülenmesini oluşturmaktadır. Başka bir anlatımla, çatışan grupların bile ekseriyetle asker olmayan kimselerden oluştuğu, çocuk yaştaki bireylerin şiddet sarmalının ortasında kaldığı, kadın merkezli cinsel istismarın had safhaya ulaştığı Kolombiya sorunu, işte içindeki bu insani dramlar hasebiyle incelenmesi gerekmektedir.

Herhangi bir çatışma sürecini irdelerken de temelde dikkat edilmesi gereken birkaç nokta bulunmaktadır. İlk olarak çatışmanın mevcut durumundan belki de daha fazla mevcut durumun oluşmasını sağlayan tarihsel süreç ele alınmalıdır. Zira uzun ihtilaf süreçleri irdelendiğinde bunların derin tarihsel kökleri olduğu genellikle ulaşılan bir sonuçtur. İkinci olarak

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ycinar86@hotmail.com.

** Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırma Görevlisi, e-mail: yasinavci89@gmail.com.

çatışma sürecinin yapısal ve konjonktürel sebeplerinin tasnif edilmesi, çözüme yaklaşılması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü çatışmanın konjonktürel sebeplerinin yapısal koşullara öncelendiği durumlarda, yalnızca çatışmanın biçimsel bir değişime uğraması ve derin-tarihsel-yapısal sebeplerin yerli yerinde kalması ve dolayısıyla çatışmanın devam etmesi kaçınılmazdır. Bahse konu bu savı çalışmanın temel sorunsalı olan Kolombiya özelinde somutlaştırmak gerekirse, örneğin Kolombiya'nın kırsal iktisadi koşulları çatışmanın yapısal sebeplerinden biri iken, uyuşturucu kartellerinin çatışmaya müdahillikleri konjonktürel bir veridir. Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse, kırsal iktisadi koşulların düzeltilmesi Kolombiya sorununun temelden çözümünü beraberinde getirebileceği için akabinde uyuşturucu kartelleriyle olan mücadele daha basit hale gelecektir. Ancak bunun tersi geçerli değildir.

Üçüncü olarak -belki de en önemlisi- çatışma süreçlerini ele alan çalışmaların ileriye dönük kestirim sunabilme kapasitelerinin olması gerekmektedir. Bu ise ancak iki yolla mümkündür. İlk olarak çatışma sürecinin tarihselliğinin ele alınması sorunun yapısal sebeplerinin tespitinde önemli bir aşama olmakla birlikte ileriye dönük yol haritası sunmada katkı da sağlayabilir. İkinci olarak ise çatışma sürecinde tarafların zaman zaman bir araya geldikleri barış süreçlerinin dikkatle üzerinde durulması da benzer bir misyonu taşımaktadır. Zira tarafları barış umuduna sevk eden ve fakat onları tekrar çatışmaya iten sebepler dikkatle irdelenirse, ilerleyen zamanda gerçekleşmesi muhtemel barış süreçlerinde hatalı tüm noktaların tekrarlanmaması ihtimali doğmaktadır.

Tüm bu noktalardan ve varsayımlardan hareketle Kolombiya sorununa odaklanılan çalışma temelde iki ana bölümden oluşmaktadır. Kolombiya sorununun tarihselliği ve soruna dair yapısal-konjonktürel sebepler çalışmanın ilk bölümünün konusunu teşkil etmektedir. Bu bölümde yerel, bölgesel ve küresel düzeyler ve aktörler bazen bir arada bazen ise ayrıksı olarak incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü ise Kolombiya sorununun tarafları arasında gerçekleştirilen ve fakat nihayete erdirilemeyen barış süreçlerine tahsis edilmiştir. Nihayet çalışmanın sonuç bölümünde -ak-

siyolojik bir tavırla- çatışmanın çözümüne katkı sağlayabilecek öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

1. Kolombiya Sorunun Tarihsel Seyri, Sebepleri ve Tarafları

Uluslararası toplum nezdinde göçle, uyuşturucu üretimiyle/ticaretiyle ve 50 yılı aşkın süregiden çatışma ortamıyla anılan Kolombiya sorunu yapısal ve konjonktürel sebeplerinin yanısıra soruna dâhil olan yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin çeşitliliği hasebiyle de dikkatle irdelenmesi gereken bir konudur. Başka bir anlatımla Kolombiya sorununun tarihsel süreçle derinleşen yapısal sebepleri ve dönemsel olarak çatışmayı etkileyen sebepleri bulunmaktadır. Bununla birlikte çatışma sürecinde yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin grift pozisyonları sorunun tahlil edilmesini hem zorlaştırmakta hem de çözüm için yol sunmaktadır. Böylesi bir durumun ise temel örneklerinden biri ABD'dir. Zira ABD Kolombiya sorununun sebeplerinden biri olmakla beraber çatışmayı çözüme uğratma kapasitesine sahip aktörlerden de birisidir.

1. 1. Kolombiya Sorununun Tarihselliği

Kolombiya, 16. yüzyıldan 1808'de Fransa'nın İspanya'yı işgaline kadar İspanyol sömürgesi olarak kalmış fakat bu gelişmeyle birlikte Latin Amerika'daki diğer İspanyol sömürgelerinde olduğu gibi tedrici bağımsızlık sürecini başlatmıştır. Nihayet 1821 yılında bugünkü Kolombiya, Ekvador, Panama ve Venezuela topraklarından müteşekkil Büyük Kolombiya devleti kurulmuştur. 1829-1830 yıllarında sırasıyla Venezuela ve Ekvador'un Büyük Kolombiya devletinden ayrılmasıyla da 1886'da devlet günümüz Kolombiya devleti halini almıştır. Kolombiya tarihinde bir diğer önemli gelişme de 1903 yılında Panama'nın ABD yardımı ile bağımsızlığını kazanması ve aynı yıl sahip olduğu Kanal'ın kullanım hakkını ABD'ye vermesidir. İşte bu gelişme Kolombiya-ABD ilişkilerinin 1920'li yıllara kadar gergin bir seyir izlemesini beraberinde getirmiştir.¹

¹ Francisco Gutierrez Sanin, Tatiana Acevedo, Juan Manuel Viatela, "Violent Liberalism? State, Conflict and Political Regime in Colombia 1936-2006", *Crisis States Research Centre*,

Kolombiya'nın sosyo-politik yapısı incelendiğinde ise Liberaller ve Muhafazakârlar olmak üzere iki siyasi kanadın ülke siyasetine hâkim olduğu görülmektedir.² Hatta 1886-1991 yılları arasında geçerli olan Kolombiya anayasası bahse konu iki siyasi eğilim arasındaki denge üzerine bina edilmiştir. Liberal kanadın siyasi gündemine bakıldığında serbest ticaret yoluyla iktisadi tekellerin kırılması, liberalleşme, sömürgeciliğe karşı modern ulusun inşası gibi saikleri öncelikledikleri ve tüccar, üretici kesim ve küçük toprak sahipleri gibi kesimlerden destek aldıkları görülmektedir. Buna mukabil muhafazakâr siyasi kanat ise sömürge dönemi kurumlarını överek otoriter ve totaliter bir yönetim sisteminin savunuculuğunu yapmış ve hatta kölelik sisteminin devam etmesini gerekli görmüştür.³ 20. yüzyılın başlarında yaşanan ve dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Latin Amerika'yı da olumsuz yönde etkileyen ekonomik kriz Kolombiya halkı nezdinde bu iki siyasi temayüle yönelik çözüm beklentisini daha da artmış ve fakat taraflar kısır ve kesin siyaset yürütme yönteminden ayrılamamışlardır. İşte, özellikle kırsal kesimdeki insanların devlet-altı sol örgütlerin ortaya çıkmasına verdikleri desteğin ve günümüzde bahse konu örgütlerin sahip oldukları meşruiyet zemininin kökleri burada yatmaktadır.⁴

Kolombiya'daki iki siyasi eğilimin kesin ve keskin ayrılıkları 1948-1960 yılları arasında vuku bulan *La Violencia* sürecini beraberinde getirmiş ve işte bu süreç günümüzdeki sol tandanslı örgütlerin ortaya çıkmasını ve meşru zemin bulmalarını kolaylaştırmıştır. Zira vurgulanan bu şiddet sürecinden sonra liberal ve muhafazakâr kanat uzlaşmaya varmış ve bunun neticesinde kırsal kesimdeki yoksul halk kendisini süreçten dışlanmış hissetmiştir. Özellikle iktisadi sorunlarına mevcut siyasi alternatiflerden bir çözüm bulamayan halkın bu memnuniyetsizliği ise alternatif siyasi yak-

Working Papers Series No. 19, 2007.

2 Cristal Downing, *Armed Conflict and Ethnic Diversity: Colombia*, New York: New York University, 2012, s.1.

3 “Kolombiya’da Siyasal Şiddet ve Henüz Olgunlaşmayan Barış Süreci”, *Democratic Progress Institute*, 2013.

4 Enzo Nussio, “Peace and Violence in Colombia”, *CSS Analyses in Security Policy*, No. 191, 2016, s.s. 1-2.

laşımın gündeme gelmesi ile FARC,⁵ ELN⁶ ve M-19⁷ gibi Marksist-Leninist örgütlerin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Öyle ki ELN'nin kurulması 1960'lı yılların başına, FARC'ın kurulması ise 1964 yılına teka-bül etmektedir.⁸ Bu meyanda belirtmek gerekir ki her ne kadar bahse konu örgütlerin ortaya çıktıkları siyasi ortam benzer olsa da örgütsel ideoloji noktasında aralarında önemli nüanslar bulunmaktadır.

İlk olarak gerilla grupları arasında 1920'li yıllarda ortaya çıkması bakımından en eski ve en geniş militan sayısına sahip olan FARC irdelendiğinde; örgütün kırsal nüfusun desteğine sahip olduğu ve kırsal nüfusun toprak reformunun gerçekleştirilmesi, iç sömürü koşullarının lağvedilmesi gibi temel taleplerini kendisinin meşru var olma sebepleri olarak öne sürdüğü görülmektedir. FARC ile kıyaslandığında ELN ise tabanı ve örgütün itici gücü itibariyle üniversite öğrencilerine dayanmaktadır. Hatta FARC'ın kırsal kesimden aldığı motivasyonu, Bolşevik Devrimi'nin kırsal nüfusu yoğun olan Çarlık Rusya'sında vuku bulduğu göz önüne alındığında önem kazanırken, ELN'nin Küba devrimine öncülük eden Fidel Castro ve Che Guevara'yı kendisine model olarak aldığı görülmektedir. Nihayet M-19 ise tüm bu örgütlerle kıyaslandığında öğrencilerin ve işçilerin başını çektiği bir organizasyon konumundadır. Kolombiya sorununun önemli bileşenleri olan bu sol örgütler arasındaki nüanslar bahse konu örgütlerin eylem pratiklerine dair farklılıklarda da kendisini göstermektedir. Öyle ki FARC ve ELN kırsal bölgelerde Kolombiya devletine karşı mücadele yürütürlerken, M-19 kırsal gerilla taktiğini büyük şehirlerde Kolombiya devletine karşı kullanmaktadır.⁹

1970'li yıllardan itibaren ise Kolombiya sorununa uyuşturucu üretimi ve

5 FARC: Forças Armadas Revolucionarias da Colombia / Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri.

6 ELN: Ejército de Liberación Nacional / Ulusal Kurtuluş Ordusu.

7 M-19: Movimiento 19 de Abril / 19 Nisan Hareketi.

8 Giselle Lopez, "The Colombian Civil War Potential For Justice in a Culture of Violence", *Global Studies Policy Briefing*, Vol. 2, No. 1, 2011, s. 7.

9 Cristal Downing, *a.g.e.*, s. 1.

ticareti sorunu eklemlenmiştir. Böylesi bir durumun ise temelde üç sebebi bulunmaktadır. İlk olarak kırsal kesim büyük ölçüde sıralanan sol örgütlerin kontrolünde olduğu için büyük şehirlerdeki uyuşturucu kartelleri bu örgütlerle temasa geçmek istemişlerdir. Zira uyuşturucu üretimi ve trafiği için kırsal alan oldukça elverişlidir. İkinci olarak –ve ileride de vurgulanacağı üzere- devletin ve özellikle zengin muhafazakâr kesimin -yetersiz devlet gücü hasebiyle- paramiliter güçleri desteklemesi ve bunların devlet ile kurdukları yakın ilişki sol örgütlerle uyuşturucu kartellerini daha da yakınlaştırmıştır. Üçüncü ve son sebep ise örgütler nezdinde oldukça pragmatiktir. Uyuşturucu üretimi ve ticareti bu örgütler için askeri-politik üstünlüğü elde etmelerini sağlayacak gerekli iktisadi kazanımları sunmaktadır.¹⁰ Tüm bunlara ek olarak belirtmek gerekir ki Kolombiya sorunun tarafları olan devlet, sol gerilla örgütler ve paramiliter gruplar, topyekûn olarak uyuşturucu üretimi ve ticaretine eklemlenmekle suçlanmaktadır.

1980’li ve 1990’lı yıllara gelindiğinde ise FARC ve M-19 legal siyaset alanına girmeye çalışmaları ve fakat başarısız olmaları, 1985 yılında FARC’dan ayrılanlar ile Komünist Partisi’nin Yurtseverler Birliği’ni kurması ve 1997’de paramiliter bir grup olan AUC’un¹¹ ortaya çıkması gelişmeleri Kolombiya sorunundaki önemli aşamalardır. İlk olarak FARC ve M-19’un siyasete girerek devlet tarafından legal bir güç olarak tanımlanma çabaları gerek örgütün şiddet sarmalına bulanmışlığıyla gerekse de bu yolu seçen gerillaların suikastlere kurban gitmeleriyle nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹² AUC gibi paramiliter grupların ortaya çıkması ise hem zengin muhafazakâr kesimin hem de devletin verdiği destek ile mümkün olmuştur. Zira devlet gücünün yetersiz kaldığı coğrafyalarda paramiliter güçler toprak sahiplerinin öz savunma güçleri itibarı görmüşlerdir. Bununla birlikte FARC ve ELN ile kıyaslandığında ve devlet olmanın bir getiri-

10 Bruce Bagley, “Drug Trafficking and Organized Crime: In The Americas Major Trends in The Twenty-First Century”, *Woodrow Wilson International Center for Scholars Latin American Program*, 2012, s. 4.

11 AUC: Autodefensas Unidas de Colombia / Kolombiya Birleşik Özsavunma Güçleri.

12 Selcan Serdaroğlu, “Kolombiya-FARC Müzakerelerinde 4. Dönem: Oslo Süreci”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36(2), 2012, s. 37.

si olarak Kolombiya hükümetinin kendisini mücadele esnasında hukuki bağlardan ve sorumluluktan kurtarmak istemesi AUC'un ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerden birisidir.¹³ Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse devletin, sol örgütler ile arasında bulunan asimetrik sorumluluk durumunu AUC gibi paramiliter grupları destekleyerek aşmak istediği iddia edilebilir. Tüm bu tarihsel süreç neticesinde Kolombiya sorununun tarafları olan tüm bu bileşenler ülke içerisinde meydana gelen insan hakları ihlallerinin, sivil ölümlerinin ve uyuşturucu ticaretinin müsebbibi olarak görülmektedirler.

1.2. Sorunun Yapısal ve Konjonktürel Sebepleri

Kolombiya-FARC sorununun sebeplerini sıralamadan önce ise herhangi bir çatışmaya dair yapısal ve konjonktürel sebepler tasnifini betimlemek gerekmektedir. Zira çalışma kapsamında da Kolombiya-FARC sorununun sebepleri bahse konu ikili çerçevesinde tasnif edilmiştir. İlk olarak herhangi bir soruna dair yapısal sebepler sorunun ortaya çıkmasını tetiklemekle kalmayıp onun devamını da sağlar niteliktedirler. Başka bir anlatımla sorun nezdinde yapısal sebeplerin derin kökleri bulunmaktadır. Buna mukabil konjonktürel sebepler ise bahse konu sorunu dönemsel olarak etkileyen ve dolayısıyla etkileri görece daha dar olan sebeplerdir. Bu noktada belirtmek gerekir ki bir soruna dair konjonktürel sebepler sorunun ortaya çıkmasını da tetikleyebilirler ve fakat sorunun devamlılığının sağlanması noktasına yapısal sebepler kadar etkileri yoktur.

Sıralanan bu kavramsallaştırmayı Kolombiya sorunu özelinde somutlaştırmak gerekirse; örneğin iç sömürü olarak nitelendirilebilecek kırsal ekonomik koşullar yapısal sebepler arasında sayılabilmektedir.¹⁴ Öyle ki gerek devletin kırsal alanlardaki manevra kabiliyetinin görece dar olması, kırsal iktisadi koşulların FARC ve ELN gibi sol tandanslı örgütler tarafından söylemsel arka plan olarak kullanılması ve toprak sahiplerinin kendi güvenliklerini destekledikleri paramiliter güçlerce tesis etmek istemeleri

13 Kim Cragin, Bruce Hoffman, *Arms Trafficking and Colombia*, CA: Rand Cooperation, 2003, s. 7.

14 Selcan Serdaroğlu, *a.g.e.*, s. 37.

hem Kolombiya sorununun ortaya çıkmasını hem de sorunun mevcudiyetini sürdürmesini etkilemektedir. Buna mukabil özellikle 1970'lerden sonra örgütlerin ve paramiliter güçlerin uyuşturucu kartelleriyle ilişkilerinin yoğunlaşması ve dolayısıyla uyuşturucu üretiminin ve ticaretinin sorunun bir parçası haline gelmesi¹⁵ ise konjonktürelidir. Zira örneğin başından beri çatışma ortamını ivmeleyen kırsal iktisadi koşullar ortadan kalktıktan sonra soruna eklenmiş uyuşturucu kartellerini sorundan ayrı bir düzlemde ele almak mümkündür.

Kolombiya sorunu özelinde düşünüldüğünde özellikle çatışmaların yoğunlaştığı ve FARC ve ELN gibi sol örgütlerin ortaya çıktığı 1960'lı yıllar göz önüne alındığında bahse konu sorunun görünüşte konjonktürel ve fakat özünde yapısal sebeplerinden birine ulaşılabilmektedir: Soğuk Savaş döneminin ideolojik mücadelesi. Bilindiği üzere Soğuk Savaş kendisinden önceki dönemler ile kıyaslandığında ideolojilerin uluslararası sistemi görece daha fazla etkileyebildikleri bir dönemdir.¹⁶ Öyle ki bu dönemde ortaya çıkan Batı Bloku liberal-kapitalist I. Dünya olarak betimlenirken Doğu Bloku ise komünist blok olarak nitelendirilmiştir.¹⁷ Ancak ideolojilerin bu dönemdeki etkisini devletler tasnifi ile sınırlandırmak mümkün değildir. Zira bu dönem toplumlar nezdinde kapitalizme alternatif bir dünya tahayyülünün yani komünizmin var olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir.¹⁸ Hatta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.), Çin Halk Cumhuriyeti (Ç.H.C.) ve Küba Cumhuriyeti gibi devletler hem varlıklarını hem de eylem pratiklerini Marksist-Leninist ideolojiyle temellendirmişlerdir.¹⁹

15 John Otis, "The FARC and Colombia's Illegal Drug Trade", Wilson Center Latin American Program, 2014, s. 3.

16 Mark Kramer, "Ideology and the Cold War", *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 4, 1999, s.s. 539-576.

17 Cynthia P. Schneider, "Diplomacy that worked: Cultural diplomacy during the Cold War", Jan Melissen (ed.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s.s. 151-155

18 Michael Burawoy, "Marxism After Communism", *Theory and Society*, Vol. 29, 2000, s. 153.

19 Sıralanan bu devletlerin eylem pratiklerinin Marksizm ile ne kadar uyumlu olduğu literatürde tartışılan bir durumdur. Böylesi bir sorunsal bir başka çalışmanın konusu olmakla

Bu durumun Kolombiya sorunu özelindeki yansımalarına bakıldığında ise FARC ve ELN'nin alternatif dünya tahayyülü olan sol söylemi eylem pratiklerinin söylemsel zemini olarak kullandıkları görülmektedir. Öyle ki her iki örgüt de, eşitlik, adalet, iç sömürü olarak nitelendirilebilecek kırsal ekonomik koşulların lağvedilmesi, toprak reformu, kimlik talepleri ve ulusal kurtuluş mücadelesi gibi misyonlar için mücadele ettiklerini salık vermekte ve devrimci şiddet şeklinde formüle edilebilecek olan gerilla mücadelesini sürdürmektedir.²⁰ Yine bahse konu bu örgütlerin sosyalist devrimin gerçekleştiği devletlerin devrime ulaşma yollarını takip ettikleri görülmektedir. Örneğin FARC'ın manevra kabiliyetinin yüksek olduğu alanların kırsal kesimler olduğu, mücadelesini kırsal alandaki sorunları daha fazla ön planda tutarak sürdürdüğü gerçeği,²¹ Bolşevik Devrimi'nin o zamanlar bir tarım devleti olan Rus Çarlığı'nda gerçekleştiği gerçeğiyle²² birlikte düşünüldüğünde genelde komünizmin özelde ise Sovyet eylem pratiğinin örgütün mücadelesindeki yeri anlam kazanmaktadır.

İkinci olarak Soğuk Savaş döneminde blok lideri olan devletlerin sıcak bir çatışmaya girmekten uzak durdukları ve fakat mücadelelerini vekalet savaşları ile sürdürdükleri göz önüne alındığında da bu dönemin Kolombiya sorunu çerçevesinde etkisi açık hala gelmektedir. Başka bir anlatımla bu dönemde iki kutbun lider devletleri nükleer denge/terör dengesi/M.A.D. dengesi hasebiyle direkt olarak karşı karşıya gelecekleri sıcak çatışmadan uzak durmuşlar ve fakat etki alanlarını güçlendirmek adına gerek devletler gerekse de devlet altı gruplar yoluyla vekâlet savaşları yürütmüşlerdir.²³

birlikte ayrıntılı bilgi için bkz. Marcel van der Linden, *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917*, Çev. Jurriaan Bendien, Boston: Brill, 2007.

20 Angel Rabasa, Peter Chalk, *Colombian Labyrinth The Synergy of Drugs and Insurgency and Its Implications for Regional Stability*, CA: RAND Corporation, 2001, s. 24.

21 Thomas Marks, *Colombian Army Adaptation to FARC Insurgency*, The Strategic Studies Institute, 2002, s.s. 3-5.

22 Rex A. Wade, *The Russian Revolution 1917*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s.s. 3-10.

23 Sanjiv Tomar, "Proxy Warfare", *Journal of Defence Studies*, Vol. 8, No.2, 2014, s.s. 150-151.

Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, Yunanistan iç savaşı, İspanya iç savaşı vs. gibi gelişmeler bahse konu savın örneklerindedir. Kolombiya özelinde ise benzer durumu görmek mümkündür. Öyle ki FARC ve ELN'nin S.S.C.B., ÇHC ve Küba'dan destek aldıkları iddia edilmektedir.²⁴ Buna mukabil ABD'nin ise Kolombiya devleti üzerinden AUC gibi paramiliter güçlere destek verdiği ileri sürülmektedir.²⁵ Dolayısıyla kutup liderlerinin mücadeleyi vekâleten sürdürmeleri durumu Kolombiya sorununun taraflarının farklı devletlerden destek alarak aynı düzlemde mücadeleye girişmelerini yoğunlaştırmıştır.

Üçüncü olarak Soğuk Savaş döneminin sol literatür ve eylem pratiği içerisinde bölünmenin en fazla yaşandığı dönemlerden biri olduğu hatırlandığında bahse konu durumda Kolombiya sorununa etkide bulunmuştur. Öyle ki daha önce de vurgulandığı üzere FARC'ın kırsal sorunları temel alan söylemi ve etkinliğini kırsal alana yayması ve Bolşevik Devrimi'nin bir tarım toplumu olan Rus Çarlığı'nda gerçekleşmesi göz önüne alındığında FARC'ın Sovyet modeli bir sosyalist devrimi kendisine model olarak aldığı görülmektedir. Buna mukabil ELN'nin ise Küba modelinden daha fazla etkilendiği iddia edilmektedir ve örgütün itici gücü üniversite gençliğinden müteşekkildir.²⁶ Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse Soğuk Savaş döneminde daha fazla gözlemlenen sol literatür içerisindeki bölünme Kolombiya sorununda örneğin sol tandanslı örgütlerin çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.

Nihayet Kolombiya sorununda FARC ve ELN'nin karşısında ve meşru devlet gücünün yanında AUC gibi devlet gibi herhangi bir hukuki sorumluluğu olmayan ve sol örgütlerle mücadeleyi daha hukuksuz ve daha kanlı sürdürebilecek paramiliter güçlerin hem Kolombiya devleti ve ABD hem de yerel toprak sahipleri tarafından desteklenmesi Soğuk Savaş süreci

24 Thomas R. Cook, "The Financial Arm of The FARC: The Threat Finance Perspective", *Journal of Strategic Security*, Vol. 4, No. 1, 2011, s. 21.

25 Giselle Lopez, *a.g.e.*, s.s. 10-11.

26 "Kolombiya'da Hükümet ve Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELN) Arasında Yürütülen Barış Görüşmeleri", *Democratic Progress Institute*, 2016.

İçinde sol örgütlerle girişilen mücadelede başvurulan taktiklerden biridir. Böylesi bir taktiğin uygulanmasında önemli bir sebep ise asimetrik sorumluluğu bulunan organizasyonları mücadele sahası temelinde eşitlemek istemektir. Zira FARC nihayetinde bir örgüttür buna mukabil Kolombiya devletinin eylemlerini icra etmesinde hem kendisini bağladığı anayasal sorumluluğu hem de uluslararası toplum nezdinde uluslararası sorumluluğu bulunmaktadır. Bu asimetrik sorumluluğu aşmak adına sol ve sağın karşı karşıya geldiği coğrafyalarda devlet destekli paramiliter grupların ortaya çıkması sıklıkla müşahade edilen bir durumdur.²⁷ İşte devletin hukuki sorumluluğunu atlamak, mücadele ettiği ve arasında asimetrik sorumluluk bulunan FARC-ELN ile daha sorumsuz mücadele etmek adına paramiliter grupların önünü açması Kolombiya sorununda yapısal sorunlardan birini doğurmuştur: Devlet meşruiyetinin Kolombiya halkı nezdinde sorgulanması ve toplumun şiddet sarmalını en azından zihninde normalleştirilmesi. Hâlbuki Kolombiya devletinin öncelikli adımı bahse konu örgütlerin toplum nezdindeki meşruluklarını sarsarken kendi legalitesini toprakları bağlamında güçlendirmektir.

Sıralanan tüm bu sebepler Kolombiya sorunun ortaya çıkması noktasında Soğuk Savaş döneminin kontekstinin etkili olduğunu göstermektedir. Ancak ironik bir şekilde bu sebepler görünüşte konjonktürel iken özlerinde yapısaldirler. Şüphesiz Soğuk Savaş dönemi sona ermiş, ABD liderliğindeki liberal-kapitalist blok tarihin sonunu ilan etmiş²⁸ ve S.S.C.B. dağılırken Küba tecride tabi tutulmuş²⁹ ve ÇHCÇ’de ekonomik olarak kapitalist yönetsel olarak da otokratik bir komünizme yani melez bir yönetim şekline

27 Hatta Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı ittifakı devletlerinde patlak veren Gladio davaları bunun ABD destekli bir politika olduğunu da ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Daniele Ganser, *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, New York, Routledge, 2005.

28 Francis Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, New York: Macmillan Inc., 1992.

29 James Petras, Robin Eastman-Abaya, “Küba: Devam Eden Devrim ve Güncel Çelişkiler”, Gabriel Garcia Marquez, vd., *Küba'yı Savunmak Ya Da Bir Sokağın Karşısında Dikilmek*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007, s. 28.

kaymıştır.³⁰ Fakat Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik bölünmeyi mümkün kılan ve özellikle sol tandanslı siyasi-toplumsal formasyonların ortaya çıkışını ivmeleyen durum ortadan kalkmamıştır. Başka bir anlatımla örneğin Francis Fukuyama'nın ileri sürdüğü gibi insanlık tarihin sonuna yani evrensel geçerliliğe sahip bir düzene erişilmemiş ve sosyalizm özellikle ayrılıkçı hareketler gibi aktörler nezdinde hala daha bir dünya tahayyülü alternatifini olarak durmaktadır. Veya en azından sol tandansın kitleleri motive edebileceği eşit, adil, sömürünün lağvedildiği bir düzene geçilememiştir. Bu noktadan hareketle genelde küresel kapitalizmin özelde ise Kolombiya devletinin sunduğu sisteme alternatif bir sistemin var olduğu düşüncesi Kolombiya sorunun yapısal sebeplerinden birisidir. Başka bir anlatımla Kolombiya devletinin eksik veya yanlış yaptığı tüm uygulamalar FARC ve ELN'nin alternatif düzen söylemini güçlü kılmaktadır.

Kolombiya sorununun oluşu itibariyle konjonktürel ve fakat sonuçları ve etkileri hasebiyle yapısal sebeplerinden biri de genelde Latin Amerika'nın özelde ise Kolombiya'nın sömürgecilik geçmiştir.³¹ Zira sömürgecilik faaliyeti ortaya çıkış, mevcudiyet ve sonlanma itibariyle gerçekleştiği coğrafyada derin izler bırakmaktadır. Bu çerçevede Kolombiya'nın 16. yüzyılın bidayetinden başlayarak 1808 yılına kadar İspanyol tahakkümüne konu olduğu bilinmektedir.³² Ülkeye yönelik olan sömürgecilik faaliyetinin başlangıç, mevcudiyet ve sona erme aşamalarına bakıldığında ilk olarak İspanyol sömürgesi olma durumu ülke kaynaklarının İspanya'ya akışını beraberinde getirmiştir. Kolombiya sorununun iktisadi sebeplerinin halen daha geçerli olduğu ve FARC-ELN gibi sol örgütlerin iktisadi eşitlik söylemlerini sıklıkla ön plana çıkardığı göz önüne alındığında bu durumun etkisi aşikârdır. İkinci olarak İspanyol sömürsü ülkenin toplumsal do-

30 June Teufel Dreter, *China's Political System Modernization and Tradition*, New York: Pearson, 2015, s.s. 148-179.

31 J. H. Elliott, "The Spanish Conquest and Settlement of America", Leslie Bethell (ed.), *The Cambridge History of Latin America Volume I Colonial Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s.s. 147-206.

32 Anthony McFarlane, *Colombia Before Independence Economy, Society and Politics Under Bourbon Rule*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

kusunun ve farklı kimliklerden müteşekkil etnik-kültürel yapısının uzlaşmacı birliğinden çatışmacı birlikteliğine evrilmesine sebebiyet vermiştir. Zira sömürgeci faaliyetlerde genellikle izlenen yol toplumsal kimliklerin ayrıştırılması ve çoğu zaman da birbirlerine düşman olmaları noktasında kışkırtılması ve bu yolla tahakkümün daha kolay tesis edilmesidir.³³ Bu politikanın kalıcı sonucu ise sömürge sonrası dönemde toplumların kaynaşmasının görece daha zor olması, uzun sürmesi ve uzlaşmadan çok çatışmayla sağlanmasıdır. Nihayet sömürgecinin sonlanması aşamasında ise yönetici kadrolar o güne kadar sömürge merkezinden idare edilen devleti şimdi bağımsızlığın beraberinde getirdiği sorunlarla ve yerel bir perspektifle çözmeleri gerektiğini bilmekte ve fakat bunu icra etmeleri görece uzun sürmektedir. Özetle Kolombiya'nın sömürgecilik geçmişi dönemselleşmekle birlikte etkileri ve bıraktığı izler bakımından günümüz sorununun yapısal sorunları arasında sayılabilmektedir.

Kolombiya sorununun yapısal sebeplerinden bir diğeri de özellikle sömürge sonrası dönemde ABD'nin genelde kıtaya özeldir ise Kolombiya'ya yönelik dış politikasıdır. İlk olarak ABD'nin kurulduktan sonra bölgesel ve kıtasal genişlemesine konu olan Latin Amerika'ya yönelik dış politikası göz önüne alındığında bir takım sabitleri sıralamak mümkündür. ABD özellikle 1823 Monroe Doktrini ile Latin Amerika'yı arka bahçesi haline getirmek istemiştir. Bilindiği üzere Monroe Doktrini Avrupa devletlerini yeni kıtadan uzak tutma çabasını ifade etmektedir.³⁴ Bu noktada ABD'yi güdüleyen ise ulvi bir evrensel amaçtan çok Latin Amerika'yı kendisi için güvenli bir genişleme alanı olarak görmesidir. Öyle ki ABD Amerika kıtasındaki sömürge devletlerinin başlattığı bağımsızlık hareketlerini desteklemiş ve fakat bu devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra satın alma ve işgal gibi yollarla yayılmacı bir tutum benimsemiştir.³⁵

33 Conn Hallinan, "Divide and Conquer as Imperial Rules", *Foreign Policy in Focus*, 2005, s. 1.

34 Hiram Bingham, "Latin America and The Monroe Doctrine", *The Yale Review*, Volume 99, Issue 3, 2011, s. 17-30.

35 Bu durumun belki de en çarpıcı örneği idealizm ve self determinasyon ilkesiyle özdeşleşen Amerikan Başkanı Woodrow Wilson döneminde ABD'nin kendi kıtasında gerçek-

İkinci olarak ABD'nin kıtasal ve bölgesel yayılımına ve küresel hâkimiyet için hazırlık yaptığı bu dönemden sonra ise özellikle Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika'ya yönelik dış politikası benzer bir motivasyonla güdülenmiştir. Kıtasına yönelik tehdidi kendisine yönelik olası bir saldırıda sıçrama tahtası olarak kullanılabilecek olan Avrupa üzerinden bertaraf etmeyi seçen ABD³⁶ Soğuk Savaş süreci zarfında komünizme yönelik en tavizsiz politikasını Latin Amerika'ya yönelik uygulamış ve bu bölgede komünist rejimlere izin vermemiştir. Küba'nın devrimden sonra yaşamaya başladığı tecrit, Şili lideri Salvador Allende'nin 1973 yılında CIA destekli darbe ile alaşağı edilmesi³⁷ ve Soğuk Savaş dönemi boyunca dünyanın nükleer yok oluşun eşiğine Küba füze kriziyle gelmesi³⁸ bu savın en temel örneklerindedir. Hatta ABD'nin bu tutumu günümüzde Latin Amerika kıtasındaki Amerikan karşıtı yönetimlerin de ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Dolayısıyla ABD'nin Latin Amerika'ya yönelik dış politikası genelde Latin Amerika'nın hem Amerikan karşıtlığı temayülünde olmasını hem de ortaya çıkan neredeyse her krizde ABD'nin bölge devletlerin işlerine müdahil olma eğilimini beraberinde getirmektedir.

ABD'nin Kolombiya politikasına gelindiğinde ise Soğuk Savaş döneminde komünist rejimlerin Latin Amerika'da iktidara gelmemeleri, gelirlerse de bölge politikalarından dışlanmaları üzerine bina edilen politika, Soğuk Savaş sonrası dönemde uyuşturucu ticareti ve bu yolla iktisadi kazanım elde eden sol örgütlerle mücadele şekline dönüşmüştür.³⁹ Ancak belirtmek gerekir ki ABD'nin uyuşturucu ile mücadele kapsamında Kolom-

leştirmiş olduğu askeri müdahalelerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Gerger, *Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Tarihi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2004, s.s. 139-198.

36 Randall B. Woods, *The Marshall Plan: A Fifty Year Perspective*, Virginia: George C. Marshall Foundation, 1997.

37 Sait Yılmaz, "Latin Amerika'da Neler Oldu?", İstanbul Aydın Üniversitesi USAM, 2012, s. 7.

38 John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 75.

39 Shannon K. O'Neil, "U.S.-Latin America Relations: A New Direction for a New Reality", *Independent Task Force Report*, No. 60, 2008, s. 7.

biya sorununa müdahilliği kısmen de olsa kendi bölgesel çıkarlarıyla da ilintilidir. Hatta ABD'nin Kolombiya'ya olan müdahilliği, uyuşturucu ile mücadele ile başlayan bir süreçten çok mevcut müdahilliğini uyuşturucu ticareti ile mücadele kapsamında güncellemesi olarak değerlendirilebilir. Öyle ki ABD'nin Kolombiya merkezli uyuşturucu ticareti ve üretimi ile mücadelesi kapsamında Kolombiya hükümetine verdiği askeri, ekonomik ve eğitimsel yardımlar bu sorunun hallinden çok paramiliter grupların güçlenmesiyle sonuçlanmıştır.⁴⁰ Bununla birlikte çatışma sürecinin yapısal sebepleri (örneğin kırsal iktisadi koşullar) yerine konjonktürel bir sebebine (örneğin uyuşturucu ile mücadele) odaklanılarak sürece müdahil olunması süreci barışa evirmekten çok ABD'nin bölgeye olan müdahilliğini arttırma riskini de taşımaktadır. Latin Amerika'ya yönelik güvenlik öncelikli tutumun Amerikan dış politikasının değişmeyen yönlerinden biri olması ve Amerikan karar alıcılar nezdinde genelde Latin Amerika'nın özelde ise Kolombiya'nın öncelikli stratejik alan olarak tanımlanması bu sebeple Kolombiya sorununun konjonktürel değil yapısal sebeplerinden sayılabilmektedir.

Kolombiya sorununun çok boyutlu-kapsamlı ve çok aktörlü yapısı özellikle meselenin halen sürüyor olmasının konjonktürel bir sebebini teşkil etmektedir. Öyle ki Kolombiya sorununun yerel, bölgesel ve küresel boyutları ve tüm bu boyutlarda müdahil olan aktörleri bulunmaktadır. İlk olarak Kolombiya meselesinin Kolombiya devleti, FARC, ELN gibi sol örgütlerden ve AUC gibi paramiliter gruplardan müteşekkil olduğu bilinmektedir. Ancak özellikle 1970'lerden sonra hem FARC ve ELN gibi örgütlerin hem de AUC gibi devlet ve toprak sahipleri tarafından desteklenen paramiliter güçlerin uyuşturucu ticaretinden ve üretiminden ciddi kazançlar elde edebileceklerini görmeleriyle birlikte uyuşturucu kartelleri de bahse konu sorunun bir tarafı haline gelmişlerdir.⁴¹

40 Giselle Lopez, *a.g.e.*, s.s. 10-11.

41 Karina Wong, "Colombia: A Case Study in The Role of The Affected State in Humanitarian Action", *Humanitarian Working Group Working Paper*, 2008, s. 8.

Bölgesel düzlemde ise özellikle Venezüella ve Ekvator gibi devletlerin soruna müdahillikleri görülmektedir. Gerek gerillaların sınır ötesi faaliyetleri gerekse de uyuşturucu ticaretinin sınır aşan niteliği bahse konu devletleri sorunun bir parçası haline getirmiştir.⁴² Bununla birlikte ABD'nin Kolombiya sorununu kısmen de olsa kullanarak Kolombiya topraklarını ABD operasyonlarının ve üslerinin merkezi ve Kolombiya'yı da ABD'nin stratejik müttefiki haline getirmesi de bölge devletleri nezdinde Kolombiya meselesini önemli hale getirmiştir. Zira ABD'nin geçmiş ve mevcut Latin Amerika politikası bölge nezdinde Amerikan karşıtlığını körüklemiştir. Dolayısıyla sıralanan bu devletler Kolombiya'nın mevcut durumunu ABD'nin Amerikan-karşıtı yönetimlere karşı askeri-stratejik üstünlük kazanmak amacıyla sorunu manipüle etmesine bağlamaktadırlar. Zira bu devletlere göre ABD'nin Kolombiya sorununa olan müdahilliği sorunun kendisinden çok ABD'nin Amerikan-karşıtı bu devletleri bölgedeki varlığıyla dengelemek istemesi ile ilintilidir.⁴³ Küresel düzlemde ise Kolombiya sorununa müdahil olan devletlerin başında ABD'yi ve Fransa, İspanya ve İsveç gibi Avrupalı devletlerini örnek vermek mümkündür. Sorunun bu denli çok boyutlu ve her boyutta da çok aktörlü olması ise Kolombiya sorununun mevcudiyetini korumasındaki konjonktürel sebeplerden birini teşkil etmektedir. Zira aktörel çeşitlilik göz önüne alındığında ABD, Kolombiya hükümeti, FARC ve ELN ile Kolombiya'nın yakın komşularının sürece kesintisiz müdahillikleri göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bizatihi çok boyutlu ve çok aktörlü yapıdan ziyade –çalışmada da daha önce vurgulanan- sıralanan bu aktörlerin tek tek ve kendi çıkarları doğrultusunda sürece müdahil olmaları çatışmanın sürmesindeki etkendir.

Nihayet Kolombiya sorununun yapısal sebepleri arasında sayılabilecek bir diğer etken de ülkenin kırsal yapısıdır. İlk olarak Kolombiya devletinin manevra alanının ülkenin kırsal kesimlerinde yetersiz kalması gerilla örgütlerinin bu bölgelerdeki etkinliklerini arttırmıştır. Kırsal kesimlerdeki

42 James Petras, "The Geo-Politics of Plan Colombia", *Economic and Political Weekly*, Vol. 35, No. 52/53, 2000/2001, s.s. 4617-4623.

43 *A.g.e.*

zengin toprak sahiplerinin bu sebeple kendi öz savunma güçleri olarak gördükleri AUC gibi paramiliter güçlere destek vermeleri kırsal yapının bir diğer sonucudur. Yine kırsal kesimdeki hâkimiyeti hasebiyle şehirlerde bulunan uyuşturucu kartellerinin gerilla örgütleriyle temas halinde olmaları da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Ülkenin kırsal yapısının bir diğer sonucu da toprak ve gelir adaletsizliğidir. Zira kırsal kesimdeki zengin kesimin köklerinin büyük ölçüde İspanyol sömürmesine dayandığı görülmektedir. Bununla birlikte kırsal kesimlerde yoğunlaşan çatışmalar bölge halkını topraklarından koparıcı bir etki de yaratmaktadır.⁴⁴ Dolayısıyla Kolombiya'nın kırsal yapısından kaynaklanan bu unsurlar çatışmanın yapısal sebepleri arasında sayılabilmektedir. Bu meyanda örneğin ABD'nin odaklandığı uyuşturucu ile mücadele meselesinin, sorunun konjonktürel sebeplerinden biri olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Zira görüldüğü üzere kırsal kesimdeki hâkimiyet gerilla örgütlerinden devlete kaymaya başladıktan sonra uyuşturucu üretimi ve ticareti sorunu Kolombiya hükümeti nezdinde –ve mevcut çatışmadan azade olarak- önu daha kolay alınabilir bir hale bürünecektir.

2. Kolombiya Sorununda Taraflar Arası Yürütülen Başarısız-Başarılı Müzakere Süreçleri

Müzakerenin en temel hedefi şiddetin durdurulması ve böylece tarafların ortak karar alabilmelerine olanak sağlanmasıdır.⁴⁵ Çıkar temelli müzakere (interest based) tekniği etnik çatışmaların müzakere yoluyla daha kolay çözülmesini sağlayabilir. Bu bağlamda çıkar temelli müzakere tekniğinde en önemli kural müzakerelerin alevlendiği dönemde süreci zora sokabilecek provokasyonlardan kaçınmaktır. İkinci en önemli adım ise karşı tarafı memnun edebilecek önemli bir adımı diğer tarafın atmasıdır. Bu şekilde diğer tarafın müzakerenin devamı konusunda ne düşündüğü daha kolay an-

44 Katharina Röhl, "Greed or Grievance: Why Does The FARC Keeps Fighting?", 2004, s. 2.

45 Kenan Dağcı, Efe Çaman, "Uluslararası Çatışma Çözümleri Yaklaşımları: Müzakere ve Arabuluculuk", <http://www.kenandagci.com/files/dagci-caman.pdf>, Erişim tarihi: 07.04.2016, s. 1141.

laşılabilir. Bu tekniği kullanan tarafın süreç sonunda elde edeceği en önemli başarı karşı tarafın daha kolay “evet” demesini sağlamaktır.⁴⁶ Bu minvalde anlaşmazlığın taraflar arasında iletişim kanallarını kapattığı süreçte üçüncü bir tarafın devreye girmesi arabuluculuk olarak tanımlanabilir.⁴⁷ Kolombiya’da FARC yetkilileri ve Hükümet yetkilileri farklı ülkelerin arabuluculuğunda birkaç kez müzakere girişimi gerçekleşmişlerdir.

2.1. Kolombiya Sorununda Tarafların Başarısız Müzakere Girişimleri

Yaklaşık 50 yıllık sıcak çatışma ortamında Kolombiya devleti ile FARC 4 adet resmi barış görüşmesi gerçekleştirmiştir. İlk resmi girişim Başkan Belisario Betancur’un 1982 Ağustos’unda FARC ile barış görüşmelerinde bulunabileceğini ifade etmesiyle başlamıştır. Bu süreçte devlet samimiyetini göstermek için af çıkarmış, fakat bu af sosyal barışın nasıl inşa edileceği hususunda bir gelecek planı oluşturulamamasından ötürü silahsızlanma süreci başarılı bir şekilde sağlanamamıştır. Nitekim silahlı grupların birçok militanı bu af ile yeniden serbest kalmıştır. Dolayısıyla bu af silahlı grupların yeniden güçlenmesine sebep olmuştur. 1985 yılında yapılan yeni barış görüşmeleri FARC’ın silahlarını bırakması yönünde gelişmiştir. Bu görüşmelere rağmen, FARC silah bırakmayacağını açıklamıştır. FARC’ın siyasallaşmasının silahlarını bırakmasında etkili olabileceği düşünülmüştür.

Vatansever Birliği (Unión Patriótica, UP) FARC’ın siyasi uzantısı olarak kurulmuştur. Fakat UP da FARC’ın silah bırakmasını sağlayamamıştır. 1986 seçimlerinde UP, Kongre’den 8 sandalye, Senato’dan 6 sandalye kazanmıştır. Fakat UP’nin siyasal sisteme entegre olmasından rahatsız olan bazı paramiliter gruplar ve uyuşturucu baronları UP üyelerine saldırmış ve 3000 UP üyesi öldürülmüştür.⁴⁸ UP’nin siyasallaşması hususunda çıkarılacak en önemli ders siyasallaşma sürecinde bölge halkının ve UP üyelerinin

46 *A.g.e.*

47 Yusuf Çınar, “Barışa Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği: Sri Lanka Hükümeti - LTTE Görüşmeleri”, *Liberal Düşünce*, Yıl: 19, Sayı: 75, Yaz 2014, s. 35.

48 June S. Beittel, *Peace Talks in Colombia*, USA: Congressional Research Service, 2015a, s. 14.

devlet korumasına ihtiyacı olduğu yönündedir. Devletin, halkın güvenliği sağlayabilecek derecede güçlü olması gerekmektedir. Devletin “zayıf devlet” özelliklerinden kurtulunarak çatışmaların etkili olduğu alanlarda kendisini daha çok hissettirmesi gerekmektedir.⁴⁹ Nitekim halkın güvenliğinin sağlanamaması, Kolombiya’da olduğu gibi ayrılıkçı hareketlerin siyasallaşmasını zorlaştırmaktadır.

1998 yılında başlatılan bir diğer barış görüşmelerinde Hükümet, müzakere ekibinde özel sektör, siyasi partiler ve kilise temsilcilerini bir araya getirmiştir. Bu görüşmeler neticesinde diyalog ve müzakere için ulusal masa oluşturulmuştur. Yapılan müzakereler sonrasında ilk sabit anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma müzakerelerin en somut gündemini oluşturmuştur.⁵⁰ 1998 Kasım’ında Caguán’ın silahsızlandırılmış alan olması konusunda FARC ile anlaşılmıştır. Caguán bölgesinde silahlı grupların kendi kapasitelerini artırmak için silahsızlanma sürecini manipüle etmesi barış sürecinin bozulmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, Caguán barış görüşmeleri 2002 yılında çökmüştür.⁵¹

Kolombiya’nın topraklarının %40’ı 1999 yılına kadar ELN ve FARC’ın kontrolünde olmuştur. Nitekim Kolombiya’da 7 milyon hektar toprak silahlı çatışmalardan dolayı kullanılamamaktadır. FARC’ın köylüleri uyuşturucu yetiştirmeye zorladığı iddia edilmektedir. Bu süreçte silahlı çatışmanın sonlanması ve “tarım reformunun” yapılması ana gündem maddelerinden olmuştur. Barış görüşmeleri esnasında yaşanan sorunların başında Kolombiya’nın devletin güvenliğini sağlayamaması sebebiyle toprak ağalarının kendilerini korumak için oluşturdukları paramiliter gruplar gelmektedir.⁵² Paramiliter gruplar barış görüşmeleri esnasında sık sık süreci sekteye uğratacak eylemlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Kolombiya’da

49 *A.g.e.*, s.

50 “Kolombiya’da Siyasal Şiddet ve Henüz...”, s. 32.

51 Anna-Karina Bayer, “Peace Processes in Colombia: International Third-Party Interventions”, *Journal of Peace, Conflict & Development*, Issue 20, April 2013 ISSN 1742-0601, s. 72.

52 Beittel, *a.g.e.*, s. 2.

müzakere tarihi kesintilere sahiptir. FARC lideri Manuel Marulanda Velez 1999 Ocak görüşmelerine başlayacakken paramiliter gruplar tarafından suikasta uğramıştır.⁵³ Bu suikast girişiminin akabinde FARC barış görüşmelerinin sonlandırıldığını belirtmiştir. Bunun sebebi olarak hükümetin paramiliter grupları kontrol ettiğini ve suikast eylemini hükümetin yaptırdığı iddialarını ileri sürmüştür. Hükümet nezdinde ise; FARC'ın yeniden silahlanmaya çalışması ve kokain hasatını arttırmaya yönelik girişimleri barış görüşmelerinin sonlanmasının sebepleri olarak belirtilmiştir.⁵⁴

Kısaca, Kolombiya'da yaşanan sorunun beş ayağının olduğu söylenebilir. i) Marksist-Leninist isyancılar, ii) Çok güçlü uyuşturucu kartelleri, iii) güçlü toprak sahipleri, iv) Paramiliter gruplar, v) Kolombiya Güvenlik Güçleri.⁵⁵ Kolombiya sorununun beş ayağının dönüştürülmesi için Başkan Andrés Pastrana Arango Kolombiya'da 40 yıldır süregelen çatışmanın sonlandırılması amacıyla 1999 yılında "Kolombiya Planı"nu kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu plan ile i) Uyuşturucu ticaretinin önlenmesi ve güvenliğin geliştirilmesi, ii) Sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması, ii) Hukukun üstünlüğünün sağlanması temel hedefler olmuştur.⁵⁶

ABD, Kolombiya barış sürecinin başarıya ulaşması için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Öyle ki ABD Başkanı Bill Clinton bu süreci desteklemek amacıyla Kolombiya'ya 1.28 milyar dolar yardım sağlamıştır. Kolombiya'da barış sürecinin en önemli finansör ülkelerinden biri ABD olmuştur. ABD'nin bu süreçte doğrudan ve dolaylı yardımlarının toplam tutarı 2000 yılına kadar 8 milyar dolar tutarına erişmiştir.⁵⁷ 11 Eylül saldırıları ile beraber ABD ve AB FARC'a karşı Kolombiya Hükümeti'ne daha çok destek vermiştir.

53 Pat Paterson, *Conflict Resolution in Colombia*, USA: William J. Perry Center for Hemispheric Defense Studies Perry Center Occasional Paper, June 2013, s. 8.

54 *A.g.e.*, s. 9

55 *A.g.e.*, s. 9

56 *A.g.e.*, s. 10

57 Adam Isacson, *Ending 50 Years of Conflict The Challenges Ahead and the U.S. Role in Colombia*, USA: WOLA, 2014, s. 2.

Kolombiya Planı'nda başarısızlığa uğrayan en önemli alanın uyuşturucu ile mücadele olduğu söylenebilir. Birleşmiş Milletler, Kolombiya'da geçen yıl kokainin hammaddesi olan koka yaprağı ekili alanların büyüklüğünün yüzde 44 oranında arttığını açıklamıştır.⁵⁸ Kolombiya'da 2000'li yılların başında 100 bin hektar alanda kokain yaprağı ekimi yapılırken 400 bin ton kokain üretilmiştir. 2010 yılında ise 450 bin tonun üzerinde kokain elde edilmiştir. Kolombiya'da uyuşturucu, isyancılar ve paramiliter gruplar arasında çatışmalar sebebiyle 600 binden fazla insan ölmüştür.⁵⁹ Kolombiya'da yakın dönemde barış sürecine en büyük tehditlerin başında paramiliter gruplar ile uyuşturucu çetelerinin işbirliği yapma ihtimali gelmektedir. 1990'lı yıllarda bu iki grup arasındaki işbirliği artmış; Kolombiya devleti bu süreci önleyememiştir.⁶⁰

Kolombiya barış görüşmelerinin geçmiş girişimlerinden çıkartılacak tecrübelerden bir diğeri de faili meçhullerdir. Kolombiya'da 15000 kişi faili meçhule kurban gitmiştir. Kolombiya toplumunun barış sürecine desteğinin sağlanabilmesi için faili meçhullerin aydınlatılması gerektiği belirtilebilir. Bunun yanında Kolombiya'da yaşanan çatışmaların neticesinde 5 milyon kişinin yerinden olması, çözüm bekleyen bir diğer sorundur. Çatışmalardan etkilenen 130 bin kişi Adalet ve Barış birimine zarara uğradığına dair başvuruda bulunmuştur.⁶¹ Çatışmanın dönüştürülebilmesi için bağımsız komisyonlar aracılığı ile sürecin hesap verilebilir seviyede olması çok önemlidir. Bu bağlamda Tarihsel Araştırma Komisyonu'nun kurulması çatışmadan etkilenen kurbanların sürece ikna edilebilmesi için hayati rol oynayabilir.

Kolombiya devleti, 2002 yılında Roma Statüsü'ne taraf olarak Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taraf olan devletler insanlık suçu işlemleri halinde

58“Kolombiya: Barış Korkusu Kokain Üretimini Patlattı”, *BBC Türkçe*, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150703_kolombiya, Erişim tarihi: 05.09.2016.

59 Paterson, *a.g.e.*, s. 10.

60 Beittel, *a.g.e.*, s.12.

61 Paterson, *a.g.e.*, s. 10.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanacaklarını kabul etmektedirler. Kolombiya devleti, isyancıların silah bırakmasını kolaylaştıracak yargı reformunu uygulamaya koymuştur.⁶² Kolombiya Adalet ve Barış Kanunu ile isyancıların suçunu itiraf etmeleri halinde beş ile sekiz yıl arasında indirim almaları sağlanmıştır.⁶³

FARC isyancılarının sayısı 2002 yılından itibaren bazı dönemlerde artsa da 2008 yılından itibaren ciddi şekilde azalmaya başlamıştır. İsyancıların sayısının azalmasında silahsızlandırılma programının etkili olduğu söylenebilir. 31.000 isyancı 2006 yılından itibaren silahsızlandırılma programına alınmıştır. Bu program çerçevesinde 4162 isyancı silahsızlandırılmıştır.⁶⁴ Silahsızlanma programından faydalanmak istemeyenler ile silahlı mücadeleye ara vermeden devam edilmiştir.

Başkan Pastrana ordu ve polis sayısını arttırmış, profesyonel ekipler ile isyancı grupların gücü kırılmıştır. Kolombiya ordusu, 2010 yılında 283.000 askere sahip olmuştur. Polis sayısı da buna paralel arttırılmış, 159.000 polis sayısına ulaşılmıştır. ABD, Kolombiya'nın güvenlik güçlerinin kapasitesinin arttırılması için destek vermiştir. Bu bağlamda 2000-2009 yılları arasında Plan Kolombiya ile Kolombiya'nın güvenlik harcamalarının %10'u ABD tarafından karşılanmıştır. ABD, Kolombiya'da ilk önce Kolombiya devletinin askeri ve ekonomik olarak güçlenmesine çabalamıştır. Daha sonra Kolombiya yeterli güce ulaştıktan sonra, Milli Uzlaşma Planı'nın (National Consolidation Plan) uygulanması için çaba sarf etmiştir.⁶⁵

Álvaro Uribe, 2002-2010 yılları arasında başkanlık yapmıştır. "Demokratik Güvenlik" politikası ile devletin kırsaldaki otoritesini arttırmıştır. Bir bakıma FARC'ın askeri gücü kırılmıştır. Bu süreç esnasında ABD, devlet güçlerine destek vererek Kolombiya'nın kendisini uluslararası topluma

62 Isacson, *a.g.e.*, s. 7.

63 *A.g.e.*, s. 7.

64 Paterson, *a.g.e.*, s. 11.

65 Beittel, *a.g.e.*, s. 13.

doğru iletişim kanallarını kullanarak ifade etmesine yardımcı olmuştur.⁶⁶

Uribe'nin ikinci döneminde de FARC'a karşı etkin bir mücadele sergilenmiştir. Kolombiya 2000-2010 yılları arasında Kolombiya güvenlik güçlerinin sayısını 140.000'den 430.000'e çıkartmıştır. 2002'den bu yana stratejik önemi olan çatışma alanlarında 168 yeni polis istasyonu kurulmuştur. 1 Mart 2008 yılında FARC'ın iki numarası Raúl Reyes öldürülmüştür.⁶⁷ FARC lideri Alfonso Cano, Kasım 2011 yılında öldürülmüştür. Rodrigo Londoño Echeverri'nin FARC'ın yeni lideri olduğu örgüt tarafından duyurulmuştur. Santos örgütteki bu değişikliği iyi değerlendirmiş ve siyasi görüşmeleri tekrar başlatmıştır.⁶⁸

1997'de yerel ve bölgesel gruplar bir şemsiye örgüt kurarak birleşmişlerdir. Şemsiye örgütün ismi Birleşik Öz Savunma Güçleri (United Self Defense Forces, AUC) olarak duyurulmuştur. 2003 yılında Başkan Uribe sağcı AUC ile anlaşmaya varmıştır. Adalet ve Barış Kanunu ile silahlarını bırakarak serbest kalmışlardır. 31.000 AUC militanın 17.000 adet silahı teslim etmeleriyle silahlılandırılma süreci son bulmuştur.⁶⁹ AUC'nin silah bırakmasına rağmen, sağlıklı bir rehabilitasyon sürecine (devletin ve toplumun karşılıklı dönüşümü) tabi tutulmamasının çeteleşme sürecini beraberinde getirdiği söylenebilir.

ELN'nin 2000 civarında savaşıncısının olduğu bilinmektedir. ELN ve hükümet yetkilileri zaman zaman barış görüşmeleri yapmıştır. Fakat bu görüşmelerden en sonuncusu 2008 Haziranında son bulmuştur. Santos döneminde ELN lideri Nicolas Rodriguez, Bautista ile siyasi çözüm bulabilmek için görüşmeler yapılmıştır. Küba'da FARC ile Kolombiya Hükümeti'nin yaptığı barış görüşmelerine ELN sürece dâhil olmak istediğini bir kaç defa ifade etmiştir. Fakat Hükümet Ela'yı FARC ile aynı görüşmelere dâhil et-

66 *A.g.e.*, s. 6.

67 *A.g.e.*, s. 6.

68 Alastair Leithead, "Colombia President Juan Manuel Santos: Help us Fight Drugs", *BBC*, www.bbc.com/news/world-latin-america-15815524, Erişim tarihi: 05.09.2016.

69 Beittel, *a.g.e.*, s. 11.

mek istememiştir.⁷⁰ Kolombiya Hükümeti ELN ile barış görüşmeleri yapmak istemiş; fakat aynı masada iki örgüt ile görüşmek istememiştir. Bunun en önemli sebebinin iki sol örgütün farklı ideolojilerden beslenmiş olmasının etkili olduğu belirtilebilir. Bunun yanında FARC ve ELN arasında bir siyasi mücadele ve rekabetin olduğu söylenebilir.⁷¹

2.2. Barışa Giden Yolda Taraflar Arası Müzakere Süreci

Kolombiya Hükümeti ile FARC arasında görüşmelerinin başlaması Kolombiya Hükümetinin silahlı savaşıların terhis edilmesinden sorumlu bir yetkilisi ile Kolombiya Devlet Başkanlığı Sosyal Refah biriminden bir yetkilinin, FARC liderleriyle görüşmesi ile yeniden başladığı ifade edilmiştir.⁷² Başkan Jan Manuel Santo, 27 Ağustos'un 2012 tarihinde FARC ile barış görüşmelerinin yapıldığını duyurmuştur.

27 Ağustos 2012 yılında Başkan Santo Hükümet ve FARC'ın barış görüşmelerinin başlaması için yeni bir anlaşmaya varıldığı belirtilmiştir. 29 Ağustos 2012 tarihinde imzalanan 'Çatışmanın Sona Erdirilmesi, İstikrarlı ve Kalıcı bir Barışın İnşası Anlaşması' imzalanmıştır.⁷³ Bu görüşmelerin neticesinde i) Çatışmanın sonlandırılması, ii) İsyancı gruplara siyasi katılımcılığın sağlanması, iii) Tarımın kalkındırılması, iv) Uyuşturucu ticaretinin önlenmesi, v) Çatışmadan zarar gören kurbanların kayıplarının telafi edilmesi hususlarında anlaşılmıştır.

Siyasi görüşmelerin sonucunda 2012 yılının Şubat ayında FARC adam kaçırmaya son verdiğini duyurmuş ve 20 tane polisi serbest bırakmıştır.⁷⁴ Kriz Grubu'nun raporuna göre, 2002-2009 yılları arasında 12.000 FARC militanı öldürülmüş 12.000 militan tutuklanmıştır. 2002-2012 yılları ara-

70 *A.g.e.*, s. 10.

71 *A.g.e.*, s.16.

72 "Kolombiya'da Siyasal Şiddet ve Henüz...", s. 37.

73 Antlaşma metni için bkz. "Kolombiya Kalıcı Barış Anlaşmasının Tam Metni", *Bianet*, bianet.org/bianet/siyaset/176315-kolombiya-kalici-baris-anlasmasinin-tam-metni, Erişim tarihi: 05.09.2016.

74 Beittel, *a.g.e.*, s. 6.

sında FARC'ın önemli liderleri ve askerleri öldürülmüştür (Raul Reyes, Ivan Rios). 2012 Aralık ayı geldiğinde FARC'ın militan sayısı 9000 kişiye düşmüştür. Bu rakam FARC'ın uzun yıllar ki toplam militan sayısının yarısından daha az bir sayıdır. FARC'ın 2002'den 2011 yılına kadar zayıfladığını gösteren bir diğer veri 2000 yılında 3, 572 kayıtlı adam kaçırma eylemi varken bu rakamın 2011 yılında 305'e düşmüş olmasıdır.⁷⁵

2012 yılında taraflar arasında imzalanan antlaşmanın çoğu maddesinin uygulandığı bu yönde de barış sürecinin başarılı bir şekilde uygulanmasına yardımcı olduğu söylenebilir.⁷⁶ 2012 Barış Antlaşması'nın barış sürecine olumlu katkı yaptığı doğrudan görüşmelerin kesintiye uğramadan devam etmesine yardımcı olmuştur.⁷⁷ FARC'ın barış masasına oturmasının en önemli nedenlerinden biri de gücünün gittikçe zayıflamasıdır. Nitekim 1990'larda 20.000 olan FARC militan sayısı 8.000'e düşmüştür.⁷⁸

Barış Görüşmelerine başlanması hususunda Venezüella, Norveç, İspanya ve İngiltere hem Kolombiya Hükümeti'ne hem de FARC yöneticilerine baskı yapmıştır. Barış görüşmelerinin tekrar başlamasına olanak sağlayan en temel hususların başında Kolombiya'nın ekonomik bağlamda belli bir standarda ulaşmış olması önemli bir tespittir. Buna bağlı olarak Kolombiya barış görüşmelerinin akabinde alt yapı reformlarını ve tarım reformlarını hayata geçirmiştir. Bu gelişmelerin barışın sürdürülebilir olmasında etkili olduğu vurgulanabilir.⁷⁹

Başkan Santos FARC ile yapılan 2012 görüşmelerini "keşif" görüşmeleri olarak tanımlamıştır. Kolombiya hükümeti ile FARC temsilcileri 'Keşif Buluşmaları'(Exploratory Encounters) adı altında Küba'nın başkenti

75 Paterson, *a.g.e.*, s. 13.

76 Beittel, *a.g.e.*, s. 36.

77 "Lessons for Colombia's Peace Talks in Oslo and Havana", USA: Bogotá and Washington, 2012, s. 5.

78 Matt Ince, Andrei Gomez-Suarez, "Ending Colombia's Internal Conflict: Prospects for Peace with the FARC and Beyond", *Policy Briefing*, 28 February 2013, s. 1

79 *A.g.e.*, s. 1.

Havana'da gizli olarak görüşmeye başlamışlardır.⁸⁰ Doğru iletişim kanalları ile Havana görüşmeleri konusunda halk bilgilendirilmiştir. Ama öncesinde keşif görüşmeleri gizli yapılmış sürecin dış baskıdan kurtulması sağlanmıştır. Taraflar arasında güven arttıkça halk ile süreç hakkında paylaşım artmıştır.⁸¹

Oslo'da 2012 Ekim ortasına kadar Barış görüşmeleri gerçekleşmiştir.⁸² Norveç görüşmelerinin akabinde barış görüşmeleri 19 Kasım 2012 yılından itibaren Küba'da devam etmiştir. Havana görüşmeleri⁸³ 40 tur devam etmiştir. Havana görüşmeleri barış görüşmelerinin ikinci safhası olarak görülmektedir.⁸⁴ "Süreci tekrar rayına oturtmak için uygulanan mekanizmalar" Havana görüşmelerinden çıkarılacak derslerden bir tanesi olarak tanımlanmaktadır.⁸⁵ Oslo ve Havana görüşmelerini başarı kılan en önemli detay iyi yapılandırılmış müzakerelerin devam etmesi ve iyi yönetilmesidir. Görüşmeye katılan tarafların şunun farkında olduğu söylenebilir: *Kolombiya'nın büyük ölçekli sosyal çatışmalarının hepsi bu görüşmelerde son bulmayacaktı. Fakat tarafların uzlaşacağı bazı anahtar reformlar ile silahlı çatışma sonlandırılabilir.*⁸⁶

Müzakereler başladığında ilk başta örgüt ve hükümet arasında karşılıklı ateşkes ilan edilmemiştir. Görüşmelerin hemen başında taraflardan ateşkes beklemek çok fazla doğru olmayabilir. Tarafların gizli görüşmeleri sağlıklı ilerledikçe taraflar süreçten daha fazla karlı çıkmak için silahların susmasını doğal olarak talep etmektedirler.⁸⁷ Kolombiya barış görüşmelerini başarılı kılan ana unsurların başında tarafların görüşmelere hazırlıklı gel-

80 "Kolombiya'da Siyasal Şiddet ve Henüz...", s. 38.

81 "Lessons for Colombia's ...", s. 5.

82 Beittel, *a.g.e.*, s. 18.

83 Havana görüşmelerinde barış sürecinin iki garantör devleti bulunmaktadır. Garantör devletlerden bir tanesi Küba, diğeri Norveçtir. Isacson, *a.g.e.*, s. 4.

84 Beittel, *a.g.e.*, s. 18.

85 "Kolombiya'da Siyasal Şiddet ve Henüz...", s. 8.

86 "Lessons for Colombia's ...", s. 3.

87 *A.g.e.*, s. 7.

meleri ve ne istediklerini bilmeleridir. Taraflar arasında müzakere esnasında güven geliştikçe barışın gelişebileceğine olan inanç artmıştır.⁸⁸ Bunun yanında tarafların Havana görüşmeleri tamamen gerçekçi bir gündemden hareketle oluşturulmuştur. Oslo ve Havana görüşmeleri medya ve spekülasyonlara maruz kalmadan yürütülmeye çalışılmıştır.⁸⁹

Kadınların barış sürecine dâhil edilmesi sürecin topluma daha doğru anlatılmasına olanak vermiş ve barış sürecinin halk arasında daha çok karşılık bulmasına hizmet etmiştir.⁹⁰ 2012 yılının Aralık ayında yapılan Kamuoyu araştırmasına göre, Kolombiya halkı %70 oranında süreci desteklediği belirtilmiştir.⁹¹ 2013 yılına gelindiğinde FARC'ın saldırı sayısında yaklaşık %87 oranında düşüş gerçekleşmiştir.⁹²

Barış sürecinin kurumsallaşması bağlamında atılan önemli adımların başında 'Barış Çerçeve Kanunu' (Peace Framework Law) gelmektedir. Bu kanun ile insanlığa karşı işlenmiş suçlar dışındaki suçlardan dolayı hapiste olan herkese af sağlanmıştır.⁹³ 20 Haziran 2012 tarihinde bu kanun Parlamento tarafından kabul edilmiştir.

Kolombiya Hükümeti ile FARC arasında yürütülen barış görüşmeleri yoğun bir şekilde 2013 yılında devam etmiştir. Barış görüşmelerinin temel felsefesinin "hepsinde anlaşılincaya kadar hiçbirseyde anlaşmış sayılmayız." mantığına dayandığı söylenebilir.⁹⁴ 2013 Mayıs'ında Hükümet ile FARC arasında yürütülen barış görüşmelerinin temel amacı Kolombiya'nın toprak sorununu çözmektir.⁹⁵ Bu süreç neticesinde 800.000 hektar toprak

88 Jorge Orlando Melo, *Challenges facing the Colombian Peace Negotiations*, Oslo: The Norwegian Peacebuilding Resource Centre, 2013, s. 4.

89 "Lessons for Colombia's ...", s. 4.

90 *A.g.e.*, s. 8.

91 Beittel, *a.g.e.*, s. 19.

92 *A.g.e.*, s. 19.

93 "Kolombiya'da Siyasal Şiddet ve Henüz...", s. 38.

94 Beittel, *a.g.e.*, s. 20.

95 Melo, *a.g.e.*, s. 1.

küçük çiftçilerin zararını karşılayacak şekilde dağıtılmıştır.⁹⁶ 2013 yılının Temmuz ayında yapılan barış görüşmelerinde diğer sorunlar; uyuşturucu ticareti, adalet reformu, çatışmadan etkilenen kurbanların sorunları ele alınmıştır.⁹⁷ 2013 yılından itibaren Kolombiya Hükümeti, Bölgesel Stratejik Projeler ve Magdalena Medio Barış ve Kalkınma Projesini (Territorial Strategic Projects” of the Magdalena Medio Peace and Development Program) hayata geçirmiştir. Bu iki proje ile toplumun insan hakları duyarlılığının artırılması hedeflenmiştir. Bu projeler ile yerel barış kapasitesinin artırılması düşünülmüştür. Bu projelerin bir diğer amacı siyasi katılımcılığın artırılmasıdır. Projeler aracılığı ile Kolombiya'nın tümünü kapsayan adaletli bir ekonomik yapının oluşturulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda Kolombiya Hükümeti, çatışmanın dönüştürülmesi için çok önemli projelere imza atmıştır. Çatışmanın dönüştürülmesi noktasında birikimin oluşması ve alt yapının hazır hale gelmesi için projeler çok önemli rol oynamaktadır.⁹⁸

Ulusal Kolombiya Üniversitesi, 2013 yılında sivil toplumu organize etmiştir. 1200 sivil toplum temsilcisi bu platformda yer almıştır. Santos'un müzakere sürecinde anlaşmaya ulaşılması konusunda parolası “yıllardan ziyade aylar” şeklinde dile getirilmiştir. Santos, yıllarca müzakere yapmak yerine çözüm odaklı bir süreçten yana tavır almıştır.⁹⁹ 2013 yılında başlayan müzakereler uzunca bir bekleme sürecinden sonra ortaya çıkmıştır. 1983, 1990, 1998 müzakere girişimlerin başarısız olmasının neticesinde yaklaşık 15 yıl sonunda yeni müzakereler başlamıştır. Dolayısıyla müzakereler uzunca verilen bir aranın neticesinde başlamıştır.¹⁰⁰ Nitekim taraflar müzakere esnasında müzakerelere ara vermek yerine çözüm odaklı söylemler geliştirmişlerdir. Kısaca, 2012 ve 2013 yılları arasında yapılan müzakerelerden Kolombiya barış süreci için şu sonuç çıkartılabilir: Müzake-

96 *A.g.e.*, s. 1.

97 *A.g.e.*, s. 1.

98 Isacson, *a.g.e.*, s. 17.

99 Beittel, *a.g.e.*, s. 22.

100 Melo, *a.g.e.*, s. 4.

re esnasında önceki tecrübelerle göre çok daha iyi bir yolun tercih edilerek tarafların birbirine saygılı olması sayesinde müzakere sürdürülebilmiştir.¹⁰¹ Fakat Kolombiya'nın yeniden yapılandırılması barış sürecinden sonra akla gelecek ilk sorulardandır.¹⁰²

Santos, 2014 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde göstermiş olduğu performans sebebiyle ikinci defa seçilmiştir. Kolombiya barış sürecinin önemini gösteren en önemli başlıklardan bir tanesi barış sürecinin hâkim kılınmasını sağlayabilecek siyasi iradedir. Kolombiya'da yapılan devlet başkanlığı seçimleri sonrası göreve gelen Devlet Başkanı Santos'un sürece yönelik olumlu yaklaşımı ile silahlı örgüt FARC'ın liderlik kademesindeki değişim, çok önemli rol oynamıştır.¹⁰³

ELN ve FARC'ın kurulmasında ideolojinin ve komşu ülkelerin etkisi unutulmamalıdır. Küba ve Venezüella, ELN ve FARC'ın hem kurulması sürecinde hem de varlığını sürdürmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁰⁴ Geçmiş dönemlerde Kolombiya'nın çatışmalardan dolayı komşuları Brezilya, Ekvador, Panama, Peru ve Venezüella ile iyi ilişkileri olmamıştır. Barış görüşmeleri ilerledikçe ABD, İsviçre, Norveç, Venezuela, Şili ve Küba üçüncü taraf olarak sürece daha çok müdahil olmuşlardır. Barış süreci ile birlikte komşular olumlu anlamda daha iyi rol almışlardır.¹⁰⁵ *Üçüncü tarafların oynadığı rol Kolombiya barış sürecinin sürdürülebilir olmasında çok önemlidir.*¹⁰⁶

101 "Kolombiya'da Siyasal Şiddet ve Henüz...", s. 60.

102 June S. Beittel, *Colombian Peace Talks Breakthrough: A Possible End-Game?*, IN10372, 2015b, s. 3.

103 "Kolombiya'da Siyasal Şiddet ve Henüz...", s. 23.

104 Küba'nın dış politika olarak devrimci hareketleri desteklemesi ayrılıkçı örgütlerin kuvvetlenmesinde önemli derecede rol oynamıştır. Venezüella isyancıların kendi ülkesinde eğitim kampları kurmalarına müsaade etmiştir. Anna-Karina Bayer, "Peace Processes in Colombia: International Third-Party Interventions", *Journal of Peace Conflict & Development*, Issue 20, 2013, s. 65.

105 Beittel, 2015b, *a.g.e.*, s. 32.

106 "Kolombiya'da Siyasal Şiddet ve Henüz...", s. 20.

7 Mart 2015 tarihinde Kolombiya Hükümeti ve FARC kara mayınlarının temizlenmesi konusunda anlaşmışlardır. Tüm bu süreçte Norveç İnsani Yardım Örgütü'nün (Norwegian People's Aid organization) çabaları ile gerçekleşmiştir. 20 Şubat 2015 tarihinde Başkan Obama, Kolombiya Hükümeti'ni ve FARC'ın barış görüşmelerini kesintisiz devam ettirmeleri gerektiğini açıklamıştır. ABD'nin barış sürecine destek verdiği bir kez daha vurgulanmıştır. Çatışma ve Mağdurları Üzerine Tarihsel Komisyon, (Historical Commission on the Conflict and Its Victims) 10 Şubat 2015 tarihinde 800 sayfalık bir rapor hazırlamıştır. Bu komisyon 12 Kolombiyalı tarihçiden oluşmuştur. 6 Tarihçi FARC tarafından seçilmiş, 6 kişi Kolombiya Hükümeti tarafından seçilmiştir.¹⁰⁷ Tarihsel Komisyon'un kaleme aldığı raporun barış sürecinin ilerlemesinde yol haritası görevi gördüğü iddia edilebilir. Barış görüşmeleri hakkında bir diğer önemli gelişme, Başkan Santos tarafından duyurulmuştur. 23 Mart 2016'ya kadar barış anlaşmasını imzalayacaklarını ve anlaşmaya varılma tarihinden sonraki 60 gün içinde de FARC'ın silah bırakmayı kabul ettiğini açıklamıştır.¹⁰⁸

. Kolombiya hükümeti ile FARC arasında 50 yıldan uzun süredir devam eden savaşı bitiren barış anlaşması imzalandı. Anlaşma Kasım 2012'den bu yana barış görüşmelerinin sürdüğü Küba'nın başkenti Havana'da imzalandı. FARC ile Kolombiya Hükümeti arasındaki savaş sona erdiren antlaşmanın imzalanacağı 25 Ağustos 2016 tarihinde duyurulmuştur. Resmi antlaşmanın 26 Eylül 2016 tarihinde Karayip şehirlerinden Cartagena'da imzalanacağı belirtilmiştir.¹⁰⁹

Müzakerecilerden Humberto De La Calle, 24 Ağustos 2016 tarihinde uzlaşmaya varılan barış antlaşmasını şu şekilde tanımlamaktadır: *Belki yapılan barış antlaşması, dünyanın en iyi barış antlaşması değildir. Fakat*

107 Beittel, 2015b, a.g.e., s. 1.

108 "Kolombiya ile Farc '6 ay içinde barış anlaşması imzalayacak", *BBC Türkçe*, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150923_kolombiya_farc, Erişim tarihi: 05.09.2016.

109 Adriaan Alsema, "FARC peace deal to be signed in Colombia on September 26", *Colombia Reports*, colombiareports.com/farc-peace-deal-signed-colombia-september-26/, Erişim tarihi: 05.09.2016.

mümkün olan en iyi anlaşma yapılmıştır. Başkan Santos annelerin çocuklarını yakmaması gerektiğini belirterek Kolombiyalıların birlikte daha iyi bir geleceği yaratabileceğini vurgulamıştır.¹¹⁰ İki taraf arasında resmi imzaların atılması ile barış anlaşmasının yasa olarak tanınması için 2 Ekim 2016 tarihinde referanduma gidileceği belirtilmiştir.

Sonuç Yerine: Sürdürülebilir Barış İçin Öneriler

1946-1948 ve 1950’li yılların sonları ile 1960’lı yılların başında yaşanan ve adına ‘La Violencia (Şiddet)’ denilen iç savaşlar sırasında yaklaşık 200.000 insan yaşamını yitirmiştir.¹¹¹ 1958-2012 yılları arasında 218.094 kişi ölmüştür. 27.023 kişi, 1970-2010 yılları arasında isyancı gruplar tarafından kaçırılmıştır. Çatışma sebebiyle 1985-2012 yılları arasında 5.712.506 kişi yerinden zorla göç ettirilmiştir.¹¹² Kolombiya sorununun tanımlanmasında sadece ayrılıkçı FARC örgütünün sorununun ana sebebi olarak görülmesi çatışmanın dönüştürülmesini önleyici bir etkiye bulunabilecektir. Bu bağlamda şiddete sebep olan FARC, ELN ve diğer isyancı grupların şiddete niye karıştıkları ele alınmalıdır. Barış antlaşmasından sonra barış sürecine en büyük tehdit, FARC veya diğer isyancı gruplarının içerisinde gelebilecek radikal bir yeni örgütün barış süreci sekteye uğratması olabilir. Bu bağlamda barış sürecinden memnun olmayan toprak ve uyuşturucu baronları sürece olumsuz katkı yapabilir. Barış antlaşması imzalandıktan sonra sürecin sağlıklı ilerleyebilmesi için sağlıklı bir rehabilitasyon süreci gereklidir. Bu sağlanmazsa barış ortamı negatif barıştan pozitif barışa dönüşemeyebilir.

Kolombiya’da yürütülen barış görüşmelerini başarıya götüren ana unsur taraflarının amaçlarının çok net olmasıdır. Tarafların öncelikli amacı re-

110 “Excerpts From the August 24 Announcement of a Final Peace Accord Between the Colombian Government and the FARC”, *Colombia Peace*, colombiapeace.org/2016/08/25/excerpts-from-the-august-24-announcement-of-a-final-peace-accord-between-the-colombian-government-and-the-farc/, Erişim tarihi: 05.09.2016.

111 “Kolombiya’da Siyasal Şiddet ve Henüz...”, s. 18.

112 Adriaan Alsema, *a.g.e.*

formlar aracılığı ile karşılıklı güveni oluşturmak ve akabinde FARC'ın silah bırakmasıdır.¹¹³ Kolombiya barış sürecinin başarıya ulaşmasında reel koşullara uygun bir antlaşma metninden hareket edilmesi etkili olmuştur.¹¹⁴ Kolombiya barış sürecinin başarıya ulaşmasında bir diğer önemli nokta tarafların masadan kalkmamasıdır. Kolombiya barış görüşmelerinin bir barış antlaşması ile neticelendirilmesi barış görüşmelerinin arkasına sivil toplumu, köylüleri, iç savaştan zarar gören kurbanları, insan hakları savunucularını alması ile mümkün olmuştur.¹¹⁵ Araştırma komisyonları ile çatışmadan zarar gören kurbanların vicdanlarının rahatlatılması toplum nezdinde sürece olan güveni arttırmıştır. Başka bir ifade ile Kolombiya barış görüşmelerinin antlaşma ile noktalanmasında bir diğer önemli nokta sivil toplumun tarafların masadan kalkmasına engel olmasıdır. Barış süreci zamana bağlı olarak inşa edilir ama daha da önemli olan tarafların bunu sürdürülebilir kılmasıdır.

Kolombiya'nın ekonomik olarak gelişmesine rağmen fakirlik oranının kırsal kesimlerde %40'larda olması toplumun barış koşulları ile olumlu bağlamda destek vermesini zorlaştıracığı için sürece en büyük tehditlerden biri kırsal iktisadi koşullardır.¹¹⁶ Müzakere sürecinin başarı ile sonuçlanmasında yeni bir adalet sisteminin taraflarca kabul görmesinin, yeni kurulan köylere eski militanların yerleştirilmesinin, köylerin ekonomik olarak desteklenmesinin önemli rol oynadığı belirtilebilir. Nitekim eski militanların topluma entegrasyonun sağlanmasının sürecin başarıya ulaşmasının önemli bir nedeni olduğu belirtilebilir.¹¹⁷

29 Ağustos 2012 tarihinde imzalanan 'Çatışmanın Sona Erdirilmesi, İstikrarlı ve Kalıcı bir Barışın İnşası Anlaşması' Kolombiya barış sürecinin kalıcı bir barış antlaşmasına ulaşmasında çok önemli bir aşamadır. Nihai

113 "Lessons for Colombia's ...", s. 3.

114 *A.g.e.*, s. 7.

115 *A.g.e.*, s. 8.

116 Paterson, *a.g.e.*, s. 12.

117 Melo, *a.g.e.*, s. 4.

barış antlaşması ise, silahların susturulması için çok önemli bir adım olmakla birlikte “barışın sürdürülebilir ve kalıcı” olması için Kolombiya’nın rehabilitasyon sürecini¹¹⁸ başarılı bir şekilde uygulamaya ihtiyacı olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte FARC’ın silah bırakması ile Kolombiya’nın sürdürülebilir barışa ulaştığını iddia etmek barış sürecini sekteye uğratabilir. Nitekim barış sürecine dâhil olmayı bekleyen ELN ve diğer isyancı gruplara yönelik Kolombiya Hükümeti’nin atacağı adımlar barış sürecinin geleceğini şekillendirecek etkenler arasındadır.

Tüm bu noktalardan hareketle Kolombiya sorununun sürdürülebilir barışa evrilmesi noktasında çalışma nezdinde ulaşılan önerileri sıralamak gerekirse;

i) Sorunun çözümü için yapısal sebeplerin konjonktürel sebeplere kıyasla öncelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede uyuşturucu üretimi/ticareti Kolombiya sorununun önemli bir bileşeni olmakla birlikte kırsal iktisadi ve toplumsal koşullara odaklanmak pozitif barış için daha doğru bir adım olabilir. Zira uyuşturucu kartellerinin de soruna müdahilikleri ve devlet-altı örgütlenmelerle kurdukları ilişkiler kırsal alanlardaki devlet otoritesinin ve meşruiyetinin tesis edilememesiyle yakından ilintilidir. O halde öncelikle kırsal iktisadi ve toplumsal koşulların iyileştirilmesi uyuşturucu ile mücadele noktasında toplumun ve devletin elini daha da kuvvetlendirebilir.

ii) Şiddet sarmalının hakim olduğu çatışma ortamlarında meşruiyetini ve yasalara bağlılığını öncelikle sürdürmesi gereken siyasi-toplumsal formasyon devlettir. Dolayısıyla 1997 yılında AUC’un kurulmasıyla Kolombiya devletine isnat edilen suçlamalar toplum nezdinde devletin meşruiyetini sarsarken sol örgütlerin meşruiyetlerini görece kuvvetlendirmiştir. Bu çerçevede kalıcı bir barış için Kolombiya hükümetinin her şart ve durumda hukuki eylemsellikten ayrılmaması uzun vadede kendi meşruiyetini artırıcı buna mukabil sol örgütlerin meşruiyetlerini ise sarsıcı bir etki yapabilecektir.

118 Rehabilitasyon süreci için detaylı bilgi için bkz. Yusuf Çınar, Çatışmayı Dönüştürme Safhasında Rehabilitasyon Süreci: Kuzey İrlanda Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2016.

iii) Kolombiya sorununun tarihsel sürecinde vurgulandığı üzere ABD gerek kuruluşundan sonar Latin Amerika'ya yönelik izlediği dış politika gerekse de özellikle Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika devletlerine müdahilliğiyle sorunun yapısal sebeplerinden birini teşkil etmektedir. İronik bir şekilde Kolombiya sorununun çözüm süreçleri göz önüne alındığında ABD'nin çatışmanın dönüştürülmesinde çok önemli bir aktör olduğu da göze çarpmaktadır. Bu bağlamda FARC ile yürütülen müzakere sürecinin başarıya ulaşmasında ABD'nin takınacağı tavır önemlidir. Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse ABD'nin Kolombiya çatışmasını dönüştürme kapasitesi büyük ölçüde geleneksel Latin Amerika politikasından uzaklaşmasına bağlıdır.

iv) Nihayet, Kolombiya sorununun kalıcı barışa evrilmesi devletin ve toplumun karşılıklı olarak dönüşmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda devletin hukuki, askeri, eğitimsel ve alt yapısal reformları uygulamaya koyması gerekmektedir. Toplumun ise ihtiyaçlarını devlete iletebilmesi ve reformları kabul etmesiyle kalıcı barış Kolombiya'da tesis edilebilir. Ek olarak, FARC, ELN gibi örgütlerin milis kuvvetlerinin de çatışma sonrası dönemde topluma kazandırılmaları maksadıyla rehabilitasyon sürecinden geçirilmeleri de sürecin olumlu seyrinde etkili olabilir.

KAYNAKÇA

ALSEMA Adriaan, “FARC peace deal to be signed in Colombia on September 26”, *Colombia Reports*, colombiareports.com/farc-peace-deal-signed-colombia-september-26/, Erişim tarihi: 05.09.2016.

BAGLEY Bruce, “Drug Trafficking and Organized Crime: In The Americas Major Trends in The Twenty-First Century”, *Woodrow Wilson International Center for Scholars Latin American Program*, 2012.

BAYER Anna-Karina, “Peace Processes in Colombia: International Third-Party Interventions”, *Journal of Peace Conflict & Development*, Issue 20, 2013.

BEITTEL June S., *Colombian Peace Talks Breakthrough: A Possible End-Game?*, IN10372, 2015.

BEITTEL June S., *Peace Talks in Colombia*, USA: Congressional Research Service, 2015.

BINGHAM Hiram, “Latin America and The Monroe Doctrine”, *The Yale Review*, Volume 99, Issue 3, 2011, s. 17-30.

BURAWOY Michael, “Marxism After Communism”, *Theory and Society*, Vol. 29, 2000, s.s. 151-174.

COOK Thomas R.,”The Financial Arm of The FARC: The Threat Finance Perspective”, *Journal of Strategic Security*, Vol. 4, No. 1, 2011.

CRAGIN Kim, Bruce Hoffman, *Arms Trafficking and Colombia*, CA: Rand Cooperation, 2003.

ÇINAR Yusuf, “Barışa Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği: Sri Lanka Hükümeti-LTTE Görüşmeleri”, *Liberal Düşünce*, Yıl: 19, Sayı: 75, 2014.

ÇINAR Yusuf, Çatışmayı Dönüştürme Safhasında Rehabilitasyon Süreci: Kuzey İrlanda Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ya-

yımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2016.

DAĞCI Kenan, Çaman, Efe, “Uluslararası Çatışma Çözümleri Yaklaşımları: Müzakere ve Arabuluculuk”, <http://www.kenandagci.com/files/dagci-caman.pdf>, Erişim tarihi: 07.04.2016.

DOWNING Cristal, *Armed Conflict and Ethnic Diversity: Colombia*, New York: New York University, 2012.

DRETER June Teufel, *China's Political System Modernization and Tradition*, New York: Pearson, 2015.

ELLIOTT J. H., “The Spanish Conquest and Settlement of America”, Leslie Bethell (ed.), *The Cambridge History of Latin America Volume I Colonial Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s.s. 147-206.

FUKUYAMA Francis, *The End of History and The Last Man*, New York: Macmillan Inc., 1992.

GADDIS John Lewis, *Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

GANSER Daniele, *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, New York, Routledge, 2005.

GERGER Haluk, *Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Tarihi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2004.

HALLINAN Conn, “Divide and Conquer as Imperial Rules”, *Foreign Policy in Focus*, 2005.

INCE Matt, Andrei Gomez-Suarez, “Ending Colombia's Internal Conflict: Prospects for Peace with the FARC and Beyond”, *Policy Briefing*, 2013.

ISACSON Adam, *Ending 50 Years of Conflict The Challenges Ahead and the U.S. Role in Colombia*, USA: WOLA, 2014.

“Kolombiya’da Hükümet ve Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELN) Arasında Yürütülen Barış Görüşmeleri”, Democratic Progress Institute, 2016.

“Kolombiya’da Siyasal Şiddet ve Henüz Olgunlaşmayan Barış Süreci”, *Democratic Progress Institute*, 2013.

KRAMER Mark, “Ideology and the Cold War”, *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 4, 1999, s.s. 539-576.

“Lessons for Colombia’s Peace Talks in Oslo and Havana”, USA: Bogotá and Washington, 2012.

LEITHEAD Alastair, “Colombia President Juan Manuel Santos: Help us Fight Drugs”, *BBC*, www.bbc.com/news/world-latin-america-15815524, Erişim tarihi: 05.09.2016.

LOPEZ Giselle, “The Colombian Civil War Potential For Justice in a Culture of Violence”, *Global Studies Policy Briefing*, Vol. 2, No. 1, 2011.

MARKS Thomas, *Colombian Army Adaptation to FARC Insurgency*, The Strategic Studies Institute, 2002.

McFARLANE Anthony, *Colombia Before Independence Economy, Society and Politics Under Bourbon Rule*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

MELO Jorge Orlando, *Challenges facing the Colombian Peace Negotiations*, Oslo: The Norwegian Peacebuilding Resource Centre, 2013.

NUSSIO Enzo, “Peace and Violence in Colombia”, *CSS Analyses in Security Policy*, No. 191, 2016.

O’NEIL Shannon K., “U.S.-Latin America Relations: A New Direction for a New Reality”, *Independent Task Force Report*, No. 60, 2008.

OTIS John, “The FARC and Colombia’s Illegal Drug Trade”, *Wilson Center Latin American Program*, 2014.

PATERSON Pat, *Conflict Resolution in Colombia*, USA: William J. Perry Center for Hemispheric Defense Studies Perry Center Occasional Paper, June 2013.

PETRAS James, “The Geo-Politics of Plan Colombia”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 35, No. 52/53, 2000/2001, s.s. 4617-4623.

PETRAS James, Robin Eastman-Abaya, “Küba: Devam Eden Devrim ve Güncel Çelişkiler”, Gabriel Garcia Marquez, vd., *Küba’yı Savunmak Ya Da Bir Sokağın Karşısında Dikilmek*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007, s.s. 27-55.

RABASA Angel, Peter Chalk, *Colombian Labyrinth The Synergy of Drugs and Insurgency and Its Implications for Regional Stability*, CA: RAND Corporation, 2001.

RÖHL Katharina, “Greed or Grievance: Why Does The FARC Keeps Fighting?”, 2004.

SANIN Francisco Gutierrez, Tatiana Acevedo, Juan Manuel Viatela, “Violent Liberalism? State, Conflict and Political Regime in Colombia 1936-2006”, *Crisis States Research Centre*, Working Papers Series No. 19, 2007.

SCHNIDER Cynthia P., “Diplomacy that worked: Cultural diplomacy during the Cold War”, Jan Melissen (ed.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s.s. 147-169.

SERDAROĞLU Selcan, “Kolombiya-FARC Müzakerelerinde 4. Dönem: Oslo Süreci”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36(2), 2012, s.s. 36-40.

TOMAR Sanjiv, “Proxy Warfare”, *Journal of Defence Studies*, Vol. 8, No.2, 2014, s.s. 149-153.

VAN DER LINDEN Marcel, *Western Marxism and the Soviet Union: A*

Survey of Critical Theories and Debates Since 1917, Çev. Jurriaan Benden, Boston: Brill, 2007.

WADE Rex A., *The Russian Revolution 1917*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

WONG Karina, “Colombia: A Case Study in The Role of The Affected State in Humanitarian Action”, *Humanitarian Working Group Working Paper*, 2008.

WOODS Randall B., *The Marshall Plan: A Fifty Year Perspective*, Virginia: George C. Marshall Foundation, 1997.

YILMAZ Sait, “Latin Amerika’da Neler Oldu?”, İstanbul Aydın Üniversitesi USAM, 2012, s.s. 1-13.

“Excerpts From the August 24 Announcement of a Final Peace Accord Between the Colombian Government and the FARC”, *Colombia Peace*, colombiapeace.org/2016/08/25/excerpts-from-the-august-24-announcement-of-a-final-peace-accord-between-the-colombian-government-and-the-farc/, Erişim tarihi: 05.09.2016.

“Kolombiya: Barış Korkusu Kokain Üretimini Patlattı”, *BBC Türkçe*, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150703_kolombiya, Erişim tarihi: 05.09.2016.

“Kolombiya ile Farc ‘6 ay içinde barış anlaşması imzalayacak”, *BBC Türkçe*, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150923_kolombiya_farc, Erişim tarihi: 05.09.2016.

“Kolombiya Kalıcı Barış Anlaşmasının Tam Metni”, *Bianet*, bianet.org/bianet/siyaset/176315-kolombiya-kalici-baris-anlasmasinin-tam-metni, Erişim tarihi: 05.09.2016.

KÜRESEL YOKSULLUĞUN EKONOMİ POLİTİĞİ

Mehmet ŞAHİN*
Özge UYSAL ŞAHİN**

Yoksulluk sorununun kökeni çok eskilere dayanmakla birlikte, günümüzde tüm insanlığı tehdit eden bir boyut kazanmıştır. Çünkü neo-liberal politikalar ve küreselleşmeyle beraber yoksulluk daha da yaygınlaşıp derinleşmiştir. Küresel yoksulluk olgusu günümüzün en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Yoksulluk sorununu çözmek adına getirilen neoliberal politikaların, uluslararası iktisadi kuruluşların da etkisiyle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere empoze edilmesi sorunu çözmekten öte büyüttüğü görülmektedir. Bu bağlamda, alternatif öneri ve çözümlerin geliştirilip mevcut olanlarla ikame edilebilmesi gerekmektedir.

Yoksulluğun doğru şekilde tanımlanıp, nedenlerinin ve yarattığı etkilerinin tam olarak tespit edilebilmesi, sorunun çözülebilmesi adına önem taşımaktadır. O yüzden yoksulluğu salt gelir yoksulluğu olarak ele almak yetersiz kalacaktır. Yoksulluk iktisadi bir problem olmanın ötesinde insani ve toplumsal bir boyuta sahiptir. Yoksulluğu ortaya çıkaran nedenlerdeki bu çeşitlilik yüzünden etkileri de çok yönlüdür. Küreselleşmeyle beraber, yoksulluğu mikro düzeyde ele almak soruna yerinde stratejiler geliştirmeyi zorlaştırmaktadır. Küresel yoksulluk ve geliştirilecek çözümler de bu bakış açısıyla ele alınmalıdır. Ulusal bazda hayata geçirilecek politikalar sorun için önemli olmakta ama uluslararası işbirliği ve uluslararası politikalar geliştirmek gerekmektedir.

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Email: mehmetshahin@comu.edu.tr

** Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Email: uysal83@gmail.com

Bu çalışmada da öncelikle yoksulluk ve küresel yoksulluk kavramı ele alınacak, daha sonra küresel yoksulluğun nedenleri ortaya konacaktır. Ardından yarattığı etkiler çok boyutlu olarak incelenecektir. Tüm bunların ışığında tüm dünyayı çeşitli şekillerde etkileyip ilgilendiren bu soruna yönelik nasıl bir çözüm geliştirilebileceği, bu bağlamda ortaya konulan stratejiler ayrıntılı olarak irdelenecektir. Son olarak da kısa bir değerlendirme ve sonuçla çalışma tamamlanacaktır.

1. KÜRESEL YOKSULLUK KAVRAMI

Yoksulluk kavramı temelde yokluk ve mahremiyetle ilgilidir. Bu bağlamda tanımlanması ve özellikle de ölçülmesi oldukça zordur. Nitekim, literatürde yoksulluğu ifade eden pek çok tanımlama bulunmaktadır. “Beşeri yoksulluk, gelir yoksulluğu, göreceli yoksulluk, mutlak yoksulluk gibi farklı ölçüm ve tanımlamalar bu çerçevede geliştirilmiştir. Şu anda dünya genelinde üzerinde anlaşılmiş tek bir tanım veya ölçüm de mevcut değildir. Fakat hesaplaması en kolay olan gelir yoksulluğu şu an için en çok kullanılan yoksulluk ölçüm/tanıımıdır. Esas olarak Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından kullanılan gelir yoksulluğu, gelirleri belirli bir miktarın altında olan kişileri yoksul olarak kabul etmektedir. Bu çerçevede, Dünya Bankası 2000 yılından beri günlük 2 dolardan az gelire sahip olanları yoksul, 1 dolardan daha az gelire sahip olanları ise aşırı yoksul olarak tanımlamaktadır.

Yoksulluğun gelir üzerinden hesaplanması uygulamada ciddi bir kolaylık sağlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, yoksul insanlar öncelikle en yoksul ülkelerde kümelenmektedirler. Kişi başına geliri çok düşük olan çoğu az gelişmiş ülkede nüfusun önemli bir oranı bu anlamda yoksulluk sınırının altında kalmaktadır. Bu bağlamda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle dünyanın geri kalanı, yani gelişmiş ülkelerle arasındaki gelir farkı giderek açılmaktadır. Servet de hesaba katıldığında, bu ülkelerdeki yoksulluk boyutu daha da belirgin hale gelmektedir.

Günümüzde, gelişmekte olan ülkeler küresel servetin yalnızca %22'sine

sahiptir. Buna karşın, bu ülkeler dünya nüfusunun %80'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla çok ciddi bir servet adaletsizliği de söz konusudur. Ne yazık ki, yoksullara ayrılan küresel gelir payı giderek küçülmektedir. 1991'de dünya nüfusunun %85'i dünya gelirinin %15'ini almaktaydı. En yoksul ülkelerinin %20'sinin bundan ortalama 30 yıl önce küresel servetten aldıkları pay %2,3 iken bugün bu oran %1,4'e düşmüştür.¹ Gelir ve servet eşitsizliğindeki bu çarpık durum, tüketim ve üretim olanaklarına aynı şekilde yansımaktadır. Dünya genelinde milyonlarca insan korkunç bir yoksulluk içerisinde. Bunların da birçoğu açlık sıkıntısı çekmekte, hatta açlık nedeniyle yaşamlarını kaybetmektedirler. Diğer yandan, tüm açlık ve yoksulluğa inat, büyük bir servet birikimi belirli bir kesimin elinde yoğunlaşarak büyümektedir.

Yoksulluk karşıtı çalışmalar yürüten önemli bir sivil toplum kuruluşu *OXFAM* tarafından yapılan bir araştırmaya göre; dünyada sadece 62 kişi en yoksul nüfusun %50'si kadar bir servete sahiptir. Rapor'a göre; yoksullar ve zenginler arasındaki fark giderek açılmaktadır. Raporda denetimsizlik, özelleştirme ve mali gizlilik üzerine kurulu bozuk bir ekonomik düzenin en zengin 62 insanın zenginliğinin 5 yılda %44 artmasına sebep olduğu aktarılmaktadır. Bu 62 kişinin zenginliğinin toplamı ise 1.76 trilyon doları bulmaktadır. Aynı süre içerisinde en yoksul 3.6 milyar insanın zenginliğinin ise %41 düştüğü ifade edilmektedir.

1995'te Kopenhag'da sosyal kalkınmayla ilgili Birleşmiş Milletler (*BM*) toplantısında küresel yoksulluk tanımlanmıştır. Bu süreçte, gelirin küreselleşmesiyle nasıl dağıldığını ortaya koyan iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki, Bretton Woods *Yaklaşımı* diye bilinmektedir. İyimser bir çerçeve çizen bu yaklaşıma göre, yoksul ile zengin arasındaki uçurum giderek küçülmektedir. Bu yaklaşım, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası iktisadi kuruluşlarca savunulmaktadır. Diğer yaklaşım ise *BM Yaklaşımı*'dir. Bu yaklaşıma göre ise; küreselleş-

¹ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları*, (İngilizce'den Çeviren: Abdullah YILMAZ), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN 978-975-S39-2S4-7, s.75.

meyle birlikte, yoksul ile zengin arasındaki uçurum giderek büyümektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım duruma daha kötümser bakmaktadır.²

Hangi yaklaşım esas alınırsa alınsın, gelir temelli bir yoksulluk ölçümü günümüz yoksulluğunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu gerçekten hareketle, son yıllarda farklı yoksulluk ölçümleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Yoksulluğun tanımı da tekrar gözden geçirilmektedir. Mutlak yoksulluk olarak da ifade edebileceğimiz gelir temelli yoksulluk, hane halkı veya bireyin asgari yaşam düzeyini sürdürebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçları karşılayamamasını ifade etmektedir. Bu bağlamda, gelir temelli bir yoksulluk tanımı milli gelir hesaplarındaki bir takım oynamalarla ya da sadece döviz kurundaki müdahalelerle gizlenebildiği gibi, satın alma gücü bağlamında da gerçekçi bir ölçüm olmamaktadır.

Gelir temelli bir yoksulluk tanımı bazı kolaylıklar sunar. Şöyle ki; teknik olarak hesaplaması kolaydır. Ülkeler arası kıyaslamalara olanak verir ve en önemlisi de fakirlikle mücadelede iktisat politikası araçları temel alınır. Buna karşın, gelir temelli yoksulluk günümüz yoksulluğunu ölçmede sadece görünür bir başarı sunar. Gerçekçilikten ve çoğu durumda insani olmaktan bile uzaktır. Politikacı ve ekonomistlere rakamlar üzerinden prim yapmaya olanak sunar. Sosyal temellerden yoksundur. Bu nedenlerle günümüzde sosyal boyuta önem veren yeni yoksulluk tanımları geliştirilmiştir

Gelir temelli yoksulluk ölçümü insani gelişmişliği dikkate almadığından dolayı, 1997 yılında İnsani Yoksulluk kavramı geliştirilmiştir. Böylece yoksulluk sadece bir gelir değil, ayrıca yapabilirlik çerçevesinde tanımlanmaktadır. İnsanların sağlık hizmetlerine, temiz su kaynakları ve eğitim hizmetlerine erişebilirliği, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme hakkı ve sürdürülebilir kalkınma kriterlerine göre, yeni fırsat ve seçenekleri kullanabilmeleri için gerekli altyapının varlığı ya da yokluğuna dayalı olarak belirlenen bir yoksulluk anlayışı geliştirilmiştir.³ Bu bağlamda, Birleşmiş Mil-

² Tolga Kabaş, *Gelişmekte olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları*, Nobel Kitapevi, Adana, (2010), ISBN: 978-605-397-084-2, s. 33.

³ Pınar Uyan Semerci, "Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma", *Ayırım-*

letler de yoksulluğu şöyle tanımlamaktadır: “Yoksulluk, yeterli bir yaşam standardına ulaşma ve diğer sivil, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal haklardan yararlanma açısından gerekli kaynaklardan, yapabilirliklerden, seçeneklerden, güvenlikten ve güçten sürekli ya da kronik olarak yoksun oluşla belirlenen bir insanlık durumudur⁴”.

Modern yoksulluk tanımı daha çok *Amartya SEN*'in bakış açısından şekillenmiştir. *SEN*'e göre, “yoksulluk, standart yoksulluk ölçütü olan gelir azlığından çok temel kapasitelerden yoksunluk olarak görülmelidir⁵”. Dolayısıyla, kişilerin insanca yaşam için gerekli kapasiteden yoksun olması yoksulluğun temelini oluşturmaktadır. Böyle bakıldığında, gelişmiş ülkelerde bile ciddi boyutta yoksul olduğu söylenebilir. İnsanca yaşamla kastedilen ise, günümüz batı dünyası değerleriyle, demokratik bir ortamda temel hak ve özgürlüklerden yeterince yararlanıp asgari koşullara erişebilme, bunu sürdürüp geliştirebilme olanaklarına sahip olmaktır.

Daha öte bir bakış açısıyla, yoksulluk psikolojik ve sosyal bir durum olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, insan yaşamının ahlaka uygunluğu, içinde bulunduğu toplumun yaşam standartlarıyla ölçüldüğü için bu standartlara erişememe sıkıntı, endişe ve özsaygı yitimine yol açabilmektedir. Bu çerçevede yoksulluk, her şeyden mahrum bırakılma, istenilen düzeyde olmama demektir. Bu durum ise kişinin kendisini beğenmeme, utanç ya da suçluluk duyma sonucunu doğurur. Bu bakış açısıyla yoksulluk, mevcut bir toplumda “mutlu bir yaşam”ı ifade eden tüm olanaklardan yoksun bırakılmak, “hayatın sunmak zorunda olduğu”nu almamak/alamamak anlamına da gelir. Bu durum ise kendini değersiz görmeyle, şiddet odaklı ve katı davranışlar şeklinde beliren kin ve öfkeyle ya da her ikisiyle birden

cılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Kenan ÇAYIR ve Müge Ayan CEYHAN (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (Eylül 2012), ISBN: 978-605-399-249-3, s. 191.

⁴ BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESK) *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, Yoksulluk ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Anlaşması*, 10/05/2001, E/C.12/2001/10.

⁵ Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, (Çev.: Yavuz ALOGAN), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (2004), ISBN: 975-539414-1, s. 126.

sonuçlanır.⁶

Tüm bunlar göstermektedir ki, yoksulluğu sadece gelir boyutuyla ele almak oldukça sığ bir bakış açısı anlamına gelmektedir. O yüzden yoksulluk, insani, ahlaki, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla incelenip tanımlanmalıdır. Bu bağlamda, bireyin sırf gelir düzeyi değil, temel hak ve özgürlükleri kullanıp kullanamadığı, fiziki, psikolojik ve sosyolojik olarak onu sıkıntıya ve üzüntüye sokmayacak şekilde asgari koşullara sahip olup olmadığı en az gelir düzeyi kadar önemli hale gelmiştir.

Her ne şekilde ele alınırsa alınsın, yoksulluk ve kabul edilemez düzeydeki eşitsizlikler, sosyal hoşnutsuzluğu ve devrimci hareketleri teşvik etmektedir. Bu tehdit, yalnızca aşırı yoksullukla da sınırlı değildir. Bunun ötesinde, özellikle dinsel, etnik, ırksal veya toplumsal cinsiyet açısından farklı bir grubun kötü ekonomik koşullarından kaynaklanan Görelî Yoksulluk da tehdit yaratabilir.⁷

Günümüzde giderek öne çıkmaya başlayan görelî yoksulluk kavramı, en az mutlak yoksulluğun kendisi kadar önem arz etmektedir. O yüzden yoksulluk tanımı ve ölçümü yapılırken mutlaka görelî yoksulluğu da dikkate almak gerekmektedir. Görelî yoksulluk, yoksulluk sınırını toplumsal açıdan ele almaktadır. Mutlak yoksulluk daha çok fiziksel olarak yaşamın devam ettirilebilmesini ifade ederken, görelî yoksulluk toplumun geneliyle karşılaştırmalı bir tanımlama yapmaktadır. Bu bağlamda görelî yoksulluk, kişilerin toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında kalması durumudur. Diğer bir ifadeyle, toplumun gelir seviyesine göre belirli bir düzeyin altında gelir elde eden ve harcama yapanlar görelî olarak yoksul sayılırlar. “Görelî yoksulluk, varlık içinde ancak, eşit olmayan bir toplumda yoksulluk sorunudur. Temel ihtiyaçların karşılanabilir olduğu fakat, tüketici yaşam standartları içerisinde çok sayıda alt düzey sosyal

⁶ Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, (Türkçesi: Ümit ÖKTEM), Sarmal Yayınevi, İstanbul, (1999), s. 59-60.

⁷ David Harvey, *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*, (Türkçesi: Esin SOĞANCILAR), Sel Yayıncılık, İstanbul, (2015), ISBN: 978-975-05-0579-9, s. 182-183.

beklentilerin karşılanamadığı bir durumda görülen yoksulluk biçimidir⁸”. Aslında, göreceli yoksulluk, yoksulluğu ifade etmek de mutlak yoksulluğa göre daha çok tamamlayıcı nitelik göstermektedir. Bu çerçevede, modern anlamda yoksulluk tanımının önemli bir bileşeni oluşturmaktadır.

Modern yoksulluk olgusu, yoksul olmayanlarda ciddi bir rahatsızlık yaratan bir grup insanın “toplumun başına bela olmamasının” koşullarını aramayı gerektirir. Bu bağlamda, yoksul olmayanların talebi, bunların göz önünden kaldırılmasıdır. Elbette bu, yerine getirilmesi olanaksız bir taleptir. Bu insanlar toplumsal bir sorun değil, aynı zaman da birer ucuz işgücüdürler. Ekonominin çarklarının dönmesi ve kar oranlarının düşmemesi adına zorunlu olarak bu gerçeği kabul etmek gerekir. Kapitalist bir toplum, “ekonomik bir toplum” olduğu ölçüde yoksul olmayanların yoksullarla birlikte varolmayı kabul etmekten başka çareleri de yoktur.⁹

Tüm bunlardan hareketle, küresel yoksulluk, yoksulluğun neoliberal ve küresel unsurlar sonucunda tüm dünyayı etkileyen ve çözülmesi için geniş bir işbirliği ve uluslararası düzeyde politikaların gerekli olduğu bir “Küresel Kamusal Kötü (Global Public Bad)” olarak ifade edilebilir. Küresel kamusal mallar teorisi ise ekonomi literatüründe son zamanlarda popüler olmaya başlamıştır. İnsani yoksulluk kavramı ışığında küresel yoksulluk da çok boyutlu olarak ele alınması ve bu doğrultuda nedenleri ve sonuçları analiz edilmesi gereken bir Küresel Kamusal Mal’dır.

2. Küresel Yoksulluğu Ortaya Çıkaran Nedenler

Küreselleşmenin ekonomik boyutunu ifade eden küresel ekonomik düzen, özellikle yoksul ülkelerde baskıcı rejimleri güçlendirerek, yolsuzlukların yaygınlaşmasına yol açan bazı önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuç ise küresel düzeyde oldukça yaygın kitlesel bir yoksullaşmayı beraberinde getirmektedir. Bu tür özelliklere sahip ülkeler daha çok Afrika, Ortado-

⁸ Peter Alcock, (1993), *Understanding Poverty*, London: The Macmillan Press Ltd, s. 8.

⁹ Ayşe Buğra, (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları 1703, İstanbul, ISBN-13: 978-975-05-0579-9, 10-11.

ğu, Orta Asya ve Latin Amerika’da görülmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde dünya barışını da tehdit edici düzeyde ciddi anlamda bir yoksullaşma süreci yaşanmaktadır. Bu gelişme, bütün dünyada özellikle de Batı-dışı toplumlarda toplumsal ve siyasal bakımlardan endişe verici sonuçlar üretmektedir.¹⁰

Paul COLLIER’in çalışmasına adını veren “Dip Milyar (Bottom Billion)” ise, yoksulluğa saplanıp kalmışlara gönderme yapmaktadır. Bugün 6 milyar nüfusun altıda biri gelişmiş ülkelerde, 4 milyar gelişmekte olan, geri kalan 1 milyar ise geri kalmış ülkelerde yaşamaktadır. Bugünün dip milyarları, dünyanın geri kalanı küresel durgunluk döneminde bile gelişmeye doğru yüzerken başını suyun üstünde tutmaya çabalayan belirli ülkelerde yaşamaktadır. Bu ülkeler yükselen piyasalar olarak dikkatleri çeken BRIC’ler (Brezilya, Çin, Hindistan ve Rusya) değil tam tersine, hayırseverlerin sabrını taşıran ve yardım örgütlerinin güçlerini sınavan başarısız devletler’dir.¹¹

Dünya nüfusunun önemli bir kısmını barındıran ülkeler, yoksulluğun da önemli bir kısmını barındırmaktadır. Her kıtada ve her bölgede var olan yoksulluk, en çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde var olmakla beraber, gelişmiş ülkelerin içinde dahi çeşitli büyüklükte görülmektedir. Görülme bile, diğer ülkelerde görülen yoksulluk sorunu onları da etkilemektedir. Hakim ekonomi politığın büyüttüğü yoksulluk, çeşitli siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlere yol açmaktadır. Bu problemler çoğu zaman ulusal sınırların ötesine geçerek küresel bir etki yaratmaktadır. O yüzden gelişmiş ülkelerin zaten kendilerinin besledikleri küresel yoksulluk sorununa kayıtsız kalması mümkün değildir. Bu bağlamda, çeşitli çözüm yolları geliştirilmiş ve hala da geliştirilmektedir. Hangi çözümün en doğru ve en etkili olacağını tespit etmek için küresel yoksulluğu ortaya çıkaran nedenleri sağlıklı ve net bir şekilde analiz etmek gerekmektedir.

¹⁰ Mehmet Karakaş, “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XII, Sayı: 2*, (Aralık 2010), s. 4.

¹¹ Joyce Appleby, *Amansız Devrim-Kapitalizmin Tarihi*, (Çev. Ali Cevat AKKOYUNLU), Alfa Yayınevi, (2012), ISBN: 978-605-106-410-9, s. 440-441.

Temelde neoliberal politikalar ve küreselleşmesinin ortaya çıkardığı küresel yoksulluk, önlem alınmadığı takdirde dünyada sivil savaşlar, siyasi gerilimler, ekonomik krizler ve birçok terör eyleminin besleyeni olacaktır. Bu çerçevede, öncelikle mevcut iktisadi anlayışların sorgulanması, ülkelerin, özellikle de gelişmiş ülkelerin uyguladıkları politikaların gözden geçirilmesi ve küreselleşmenin yarattığı tehditlerin ortaya konması gerekmektedir. Uluslararası kuruluşlara ve sivil toplum kuruluşlarına da bu bağlamda önemli görevler düşmektedir. Ama bu kuruluşların bu görevleri yerine getirmekten ziyade küresel yoksulluğu daha da büyüten gizli bir misyon mu üstlendikleri sorusu son günlerde akılları karıştırmaktadır.

Yardım kuruluşlarının oluşturduğu yardım endüstrisinin giderek büyümesi, ekonomik durgunluk dönemlerinde servetini ve gücünü ikiye katlama şansı bulan dünyadaki egemen sınıflar için vicdanını rahatlatma ihtiyacını gideren bir araç olarak görülmesinin neticesidir. Yardım kuruluşlarının faaliyetlerinin, karşı karşıya kalınan kötü koşullara, gasplara veya çevre sorunlarının ağırlaşmasına yönelik çok fazla başarıya ulaştığı söylenemez. Bunun temel nedeni ise yapısaldır. Yoksullukla mücadele eden kuruluşlar işlerini, kendilerini besleyen servet birikiminin artışına müdahale etmeksizin yapmak zorundadırlar. Yoksullukla mücadele kuruluşunda çalışan herkes bir gecede servet karşıtı politikayı benimsese dahi bunu uygulamaya koymak çok zordur. Yardımsever bağışçılardan çok azı, böyle bir dönüşüm için mali kaynak sağlar. Ayrıca, şu anda sorunun odağındaki sivil toplum kuruluşları da hiçbir şekilde buna razı olmazlar.¹² O yüzden, sistem içerisindeki bu yapısal sorunları gidermeden, başarı beklemek bir serabın var olmasına inanmaya benzer. Mevcut sosyo-ekonomik yapıyı revize etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, az gelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ve kentleşme ile bunun sosyal ve iktisadi altyapı üzerinde yarattığı baskıların önemli olduğu bilinmektedir. Bretton Woods kuruluşları güdümünde uygulanan istikrar ve yapısal uyum politikaları ise çözüm olmaktan ziyade sorunun kaynağı olmaktadır.

¹² David Harvey, *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*, s. 290.

Yapısal eğilimlerin yanı sıra, yoksulluk aynı zamanda kamu politikalarının da bir sonucudur. 1980'ler ve 1990'larda hükümetlerin çoğu, tekno-ekonomik yeniden yapılanmaya sosyal güvenlikten daha fazla önem vermiştir. Sonuçta, aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda yoksulluk artmıştır.¹³ Sosyal güvenlik ve sosyal yardımlar yoksullukla mücadele de önemli bir kamu politikası aracıdır. O yüzden, sosyal devlet anlayışının giderek terk edilmeye başlaması bu politikaları da ortadan kaldırmaktadır. Alternatif kamu politikalarıyla bu durumu telafi etmek gerekmektedir. O yüzden vergiler, kamu harcamaları ve bütçe üzerinden bazı düzenlemeler yapılması önemli hale gelmiştir.

Yoksulluk sınırının altında yaşayan aileler, görece daha az vergilendirilebilen gelire sahiptir. Bundan dolayı, vergi sisteminde görülen arz yanlı değişikliklerden çok etkilenmektedirler. Ancak, neoliberal politikaların yaşama geçirilmesiyle oluşan harcamaları azaltma girişimi, yoksullara yardım programının hızla kesintiye uğramasına yol açmıştır. Yardımların azaltılması ise milyonlarca yoksulun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özetle, arz yanlı neoliberal politikalar zenginlerin vergilerini azaltarak, orta sınıfın vergilerini arttırmış ve böylece yoksulları cezalandırmıştır.¹⁴ Bu bağlamda, görülmektedir ki, mali politikalar da yoksullukla mücadeleden ziyade yoksulluğu körükleyici yönde kullanılmaktadır. O yüzden zengin sınıfın ekonomik çıkarlarını maksimize etmek ve ekonomik büyümeyi arttırmak amacıyla kullanılan vergiler ve kamu harcamaları yoksulluğun nedenleri arasında yer almaktadır.

Tüm bunlara rağmen, yoksullukla mücadelede mali araçlara çoğu zaman başvurulduğu görülmektedir. Özellikle transfer harcamaları daha çok öne çıkmaktadır. Bazı durumlarda çalışan hane halklarının, özellikle de çocuklu olanların elde ettikleri net gelirin, yoksulluk sınırının üzerine çıkabil-

¹³ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür – Üçüncü Cilt: Binyılın Sonu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2007), ISBN: 978-605-399-012-3, s. 107.

¹⁴ Paul Krugman, *Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah*, (Türkesi: Neşenur DOMA-NIÇ), Literatür Yayıncılık, İstanbul, (2001), ISBN: 975-8431-63-3, s. 156.

mesi ve “Mali Yoksulluk Tuzağı”nın azaltabilmesi amacıyla bu kişilere sağlanan devlet sübvansiyonları ucuz ve hızlı bir yaklaşımla hayata geçirilmektedir. Yoksullara yeni bir kılıf altında sunulan mali yeniden dağıtım da içeren bu yaklaşım, aynı zamanda düşük ücret ödeyen işverenlerin sübvansiyon edilmesini de içermektedir.¹⁵

Tek tek toplumlar söz konusu olduğunda süreç içerisinde devletin, başta ekonomi olmak üzere sosyal sorumluluk alanından çekilmesi; işsizlik, sosyal güvensizlik, gelecekle ilgili iş ve gelir beklentisi ve bu yöndeki umutların azalmasına yol açmaktadır. Bütün bu gelişmeler, 1990’lı yılların küresel ekonomilerinde yoksulluğun yerleşmesine yol açan en önemli unsurlar olmuştur. Bunlara paralel olarak, küresel nitelikli ulus-üstü şirketlerin ucuz emek unsurunu öne çıkarmaları sonucunda birçok gelişmekte olan ülke, işsizliğin artması sorunu ile karşılaşmıştır. Böylece geçmiş dönemlerde devletin uyguladığı istihdam politikaları ve sosyal güvenlik tedbirleri ile büyük ölçüde bertaraf edilebilen yoksulluk, daha yerleşik ve çok boyutlu yeni bir yoksulluk olgusuna yerini bırakmıştır.¹⁶

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere, küresel yoksulluk, küresel ölçekte kapitalizmin gelişimiyle doğrudan ilişkilidir. Oldukça karmaşık bir hal almakta ve çağımıza özgü yeni biçimler alan sömürme, engelleme, dışlama ve bastırma şekilleriyle derinleşmekte ve adeta kronik hale gelmektedir.¹⁷ Bu bağlamda, uluslar arası şirketlerin uyguladığı ucuz emek istihdam etme politikası oldukça belirleyici olmakla beraber, tek neden bu da değildir. Başka neoliberal uygulamalar ve küreselleşme unsurları, küresel yoksulluğu büyütmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerin istikrarlı bir büyüme sağlayabilmek adına az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki doğal kaynakları tahrip edici yönde kullanma girişimleri, kendilerine pazar yaratma

¹⁵ Bob Jessop, *Kapitalist Devletin Geleceği*, (Çev. Ahmet ÖZCAN), Epos Yayınları-51, Ankara, (2009), ISBN: 978-975-6790-54-0, s. 244.

¹⁶ Asuman Altay, “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, *Ege Akademik Bakış*, 7(1), (2007), s. 350.

¹⁷ Mehmet Karakaş, *Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, s.5.

amacıyla buralardaki siyasi dokuyu ve barışı zedelemeleri bu kapsamda belirleyici olmaktadır.

Ülkeler arasında ve ülke içerisinde eşitsizliği ve adaletsizliği artıran küreselleşme politikalarının olumsuz etkisini pekiştiren bir takım ara değişkenlerin varlığı halinde durum daha da vahim boyutlar kazanmaktadır. Bu ara değişkenlere ulusal ve uluslararası göç ve mültecilik olgusu, yıkımlar, savaş ve terör olayları, işsizlik, ekonomik bunalımlar örnek verilebilir. Tüm bunlar bir de tek ebeveynli (özellikle de kadın başlı aileler) aile, parçalanmış aile, çok çocukluluk, engellilik, yaşlılık, bağımlılık, suç işleme gibi bireysel/toplumsal gerçeklerle birlikte yaşandığında insan ve çevresi üzerindeki yıkıcı etkisi daha da belirgin hale gelmektedir.¹⁸

İktisadi ve siyasi bir takım gelişmeler küresel yoksulluğun ortaya çıkıp büyümesinde mutlak anlamda belirleyicidir. Ama tabii ki nedenler bunlarla da sınırlanabilir. Sosyal dokudaki bazı değişimler de etkili olmaktadır. Yukarıda bahsi geçen, aile anlayışının giderek yok olması, parçalanmış ailelerin giderek varlığının artması özellikle gelişmiş ülkelerde sosyal hayatı şekillendirirken, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde de parçalanmış aile olgusuna ilaveten nüfus artış hızının yüksek olması, özellikle genç nüfusun işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, gelişmiş ülkeler, yalnız ebeveyn ve bunların çocuklarının yaşadığı iktisadi sorunlar ve psikolojik sıkıntıların getirdiği çöküşlerle mücadele ederken, diğerleri istihdam politikalarına çare aramaktadır. Bir de bunlara, engelli insanların sayısındaki artış ile yetersiz eğitim ve sağlık hizmetlerine bağlı olarak suç oranlarındaki yükselme eklenince yoksulluğu çözümsüz bir yola sokmaktadır.

Paul KRUGMAN'ın ABD ekonomisi için çizdiği perspektif, gelişmiş ve gelişmekte olan çoğu ülke için önemli bir yapısal gerçekliği ifade etmektedir. Kısmen bazı ailelerin daha üst sınıfa geçmesi, ama yoksulluğun

¹⁸ Kasım Karataş, “Yoksulluk, Yoksullukla Savaşmada Sivil Toplum ve Etik Boyut: Bir Sosyal Hizmet Yaklaşımı”, *Yoksulluk Sempozyumu*, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları, 1.Cilt, (2003), s. 93.

daha çok artması sonucu günümüzde orta sınıf küçülmüştür. Büyümeyle beraber, giderek daha fazla aile iki işte çalışmak durumunda kalmaktadır. Böylece ev sahibi aile sayısı da azalmaktadır.¹⁹ Bu bağlamda, yoksulluğun sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için geçerli bir sorun olmadığı anlaşılmalı beraber, daha da ötesi, toplumsal sınıflar arasındaki, izlenen sosyo-ekonomik politikaların sonucu yaşanan dönüşümün yoksulluğu daha da arttırdığı görülmektedir. Orta sınıfın varlığı hem bir tampon hem de bir umut ışığı yaratmaktadır. Ama bu sınıfın giderek küçülmesi yoksulluğun çözüme ulaşmasının da azalması anlamına gelmektedir.

Küresel yoksulluğun bir diğer belirleyeni göç olgusu olmuştur. Bir takım zorunluluklara bağlı olarak göç, bazı insanlar veya topluluklar için kaçınılmaz hale gelmiştir. Aksi takdirde, yaşam standartlarından memnun olan ve mutlu yaşayan hiç kimse yaşadığı yeri terk etmek istemez. Çoğu zaman da göçün temel gerekçesi, kötü ekonomik koşullar veya savaş olmuştur. Böyle koşullar içinden gelen insanlar kimi zaman beklentilerine kavuşurken, kimi zaman da büyük hayal kırıklıkları yaşayabilmekte ve belki daha da zor bir durumla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu bağlamda, yoksulluğu ya başkalarının istihdam olanaklarını azaltma veya daha düşük standartlarda çalışma durumunda bırakma şeklinde yoksulluğu büyütebilirler.

Göçmenlerin, yani Avrupa'daki ötekilerin çok küçük ve ayrıcalıklı bir bölümü, kapitalizm içinde yolunu bulmayı başaran, sömürgesi altında yaşadıklarının dilini en iyi konuşan, ona benzer giyinen, onun adetlerini benimseyen kesim, hakim sınıf haline gelecek ve geri kalan büyük çoğunluk ise işçi sınıfını oluşturacaktı. Bu proje bir ölçüde hedefine ulaşmıştır. Yalnız, hesaba katılmayan bir durum ortaya çıkmıştır. Yeni işçi sınıfı, Avrupa liberalizminin alışık olduğu ikinci yarısının görece mülayim işçi sınıfından ziyade, 18. ve 19. Yüzyıllardaki işçi sınıfına benzemektedir. Yani aşırı yoksul ve dışlanmış olan bu kesim onu çoğu kez ölçsüz ve denetimsiz bir şekilde isyana sürüklüyor. 21. yy kapitalizmi ise bu tür bir isyanla başa

¹⁹ Paul Krugman, *Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah*, s. 57.

çıkarmak için yeterli donanımına sahip değildir.²⁰ Öncelikle, böyle bir isyanla nasıl başa çıkılacağı tam olarak kestirilememektedir. Kestirilse dahi hangi çözümün doğru veya yeterli olacağı başka bir sorun oluşturmaktadır. Ayrıca, bu durum sadece bir veya birkaç ülkeyi etkilemekle sınırlı kalmamakta, küresel boyutta bir etki yaratmaktadır. Bu da soruna uluslararası işbirliği içinde yaklaşmayı zorunlu kılmakta ama bunun sağlanabilmesi çıkar çatılmalarının gölgesi altında zor görülmektedir.

Günümüzde yoksulluk, haksızlık ve kötü sağlık koşullarına karşı duyarlılığımız çoğu kez Üçüncü Dünya adını verdiğimiz ülkelerle sınırlıdır. Hindistan gibi yerlerde, San Paulo gecekondularında veya Afrika'da yoksulluğun, ekonomik adaletsizliğin, yani dengesiz gelir dağılımındaki haksız yanlışlığın bilincindeyiz. Ama Chicago, Miami, Detroit, Los Angeles ya da New Orleans'ın gecekondularında kaynakların ve yaşam fırsatlarının benzer bir dengesiz dağılım göstermesi karşısında ise daha az duyarlıyız.²¹ Bu bağlamda, yoksulluğu sadece gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak görmek oldukça hatalı olacaktır. Gelişmiş ülkelerin içinde var olan yoksulluk sorununa da çözümler geliştirmek gerekmektedir. Aksi takdirde, bir yeri düzeltirken, diğerini göz ardı etmek aynı sorunun başka bir yerde farklı şekil ve boyutta görülmesine neden olacaktır. Yoksulluğun yarattığı sorunlar tekrardan gündeme gelecektir. O yüzden, yoksulluk küresel boyutta bir tehdit olduğu ele alınmalıdır.

3. Küresel Yoksulluğun Sonuçları

Küreselleşme, gerek ulus içi gerekse uluslararası boyuttaki ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri gözle görülür derecede arttırmıştır. Aşırı yoksulluk koşullarında görülen azalmaya karşılık bu durumun ülkeler içinde de devam etmediğine dair herhangi bir kanıt mevcut değildir. Özellikle de

²⁰ Bülent Somay, "Ayrıarak Birleştirmek Mümkün müdür?", *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Kenan ÇAYIR ve Müge Ayan CEYHAN (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 393, İstanbul, (Eylül 2012), ISBN: 978-605-399-249-3, s. 103.

²¹ Tony Judt, *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları-3893, İstanbul, (2013), ISBN: 978-975-08-2550-7, 377.

önemli düzeydeki ekonomik istikrarsızlıklar çerçevesinde, bu eşitsizliklerde görülen artış, yeni yüzyılda karşı karşıya kaldığımız belli başlı siyasal ve toplumsal gerilimlerin temel gerekçesini oluşturur. Kuzey ülkelerinin halkları görece yüksek hayat standartlarına sahip iken, Hindistan ve Çin gibi yüksek nüfus oranları olan ülkelerin bu türden bir hayat standardını tutturmasının zorluğu kendine özgü ülke içi ve uluslararası düzeyde gerilimlere yol açmaktadır. Asya ekonomilerinin yükselişiyle beraber daha da önemli hale gelen uluslararası eşitsizlikler devam ettiği sürece bu durum devam edecektir.²²

Görüldüğü üzere, yoksulluk ve eşitsizlikler konusunda ülkeler arasında artan farklılıklar sadece, bu yoksulluk ve eşitsizliklerin daha yoğun görüldüğü ülkeleri etkilemekle kalmamaktadır. Küresel boyutta, küresel kamusal kötü olarak ele aldığımız yoksulluk olgusu, diğer ülke ve insanları da etkilemektedir. Artan terör, göç olgusu, doğal kaynakların tahribatı ve ekonomik krizler gibi pek çok konuda küresel yoksulluğun önemli bir belirleyici olduğu oldukça açıktır. Bu durumdan hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler etkilenmektedir. Günümüzde küreselleşme ve küresel yoksulluk zengin ülkelerde de korku yaratmaktadır. Yani, yoksulluk onu yaratanlara geri dönmektedir. O yüzden küresel yoksulluğun çözümü ve bu yöndeki stratejiler, gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkeler için de önemlidir. Ama ne kadar çözüm getirebildikleri ve ne ölçüde farkında oldukları belirsizdir.

Yoksulluk üzerindeki tartışmalar da asla göz arda edilmemesi gereken bir nokta, daha yüzyıl önce, bugünün gelişmiş ülkelerinden bazılarında bile yoksulların “kötü alışkanlıklar içinde ve isyana hazır, tehlikeli sınıflar” olarak tanımlanarak “toplumsal düzen için bir tehdit oluşturdukları düşünülüyordu. Bu bağlamda, toplumdan hapisaneler, özel yoksul evleri veya yetimhaneler yoluyla tecrit edilmekte ve toplumdan dışlanmaya çalışılmaktaydılar. Daha kırk yıl önce, ABD’de, hepsi yoksul olmasa da

²² Tulasi Srinivas, “Kültürel Küreselleşmede Hindistan Örneği”, *Bir Küre Binbir Küreselleşme*, Peter L. BERGER & Samuel P. HUNTINGTON (Editörler.), (Çev. Ayla ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul, (200), ISBN: 975-8704-22-2, s. 101.

siyahların beyazlarla aynı okula gidemedikleri, aynı çeşmeden su içemedikleri görülmekteydi. Daha yakın bir geçmişte ise Güney Afrika'da ve Zimbabwe'de benzer uygulamaların hakim olduğu bilinmekte ve hatta benzer tutum ve davranışlara yer yer günümüzde de rastlanmaktadır.²³ Belki şekil değiştirmiştir ve farklı boyutlarda görülmektedir. Ama yoksulların toplumdan dışlanması, ayrımcılığa tabi tutulması ne yazık ki tam anlamıyla önlenmesi zor bir meseledir. Günümüzde de farklı gerekçelerle veya farklı yaftalamalar yapılarak yoksulların toplumdan dışlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Yapılan dışlama ve ayrımcılık onların kendilerini kabul ettirmek ve var olmak için farklı yollar denemelerine neden olmaktadır.

Ayrımcılığın farklı biçimleri, görünmez kılmak, yok saymak, medyada hiç yer vermemek gibi yollarla ortaya çıkmaktadır. Hayatın sadece bazı büyük kent merkezlerinde geçtiğini düşünmek, kendini kentlerin ücra köşelerine itilmiş dezavantajlı grupların dışlanmasına ve bu grupların daha çok suç olaylarıyla anılmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda da, yoksulluk, ayrımcılığın tüm biçimlerini ağırlaştıran, belli başına bir ayrımcılık haline gelmiştir.²⁴

Yoksullara çeşitli yollarla uygulanan bu ayrımcılık ve dışlanmışlığın etkilerinin başında özellikle suç oranlarında artış gelmektedir. Çünkü bu kişi veya gruplar kendi varlıklarını devam ettirmek ve kabul görmek adına bir eylem içinde olma gereği hissetmektedirler. Bu bağlamda, belki de tek çıkar yol suç işlemek olacaktır. Farklı alternatifler ve çözüm yolları sunulmadığı sürece bunu yargılamak çok da doğru değildir.

Birçok bağlamda, cüretkar, başarılı olmuş suç eğilimli kişilikler, yoksulluktan başka türlü bir çıkış yolu göremeyen genç kuşağın rol modelleri haline gelmiştir. Gözlemciler, Rusya'dan Kolombiya'ya yerel gençliğin

²³ Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yayınları 770, İstanbul, (2006), ISBN: 975-470-950-5, s. 57-58.

²⁴ Melek Göregenli, "Önyargı ve Ayrımcılığı Azaltmak", *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Kenan ÇAYIR ve Müge Ayan CEYHAN (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN: 978-605-399-249-3, s. 250.

mafyaya duyduğu hayranlığın altını çizmektedir. Bir dışlanma dünyasında, isyan, anlık haz duyma istekleri ve suç arasındaki sınırlar giderek yok olmaktadır.²⁵ Yoksulluğa bağlı suç her boyutta ve her ülkede farklı ağırlık ve şekillerde görülmektedir. Hatta kimi zaman terörizme dönüşüp küresel bağlamda tehlike yaratmaktadır ki, bu durumun örneklerine günümüzde de rastlamaktayız

Yoksulluk sorunu ciddi siyasi sonuçlar da yaratmaktadır. Bunun siyaseten en ciddi sonucu ise, yetenekli teknik işçilerden ve büro emekçilerinden oluşan orta sınıf statüsünün buharlaşmasıdır. Bu durumun devam etmesi, yalnızca halkın önemli bir kesiminin çıkarlarına zarar verdiği için aynı zamanda ahlak ve bilinç de tehlikeye girmektedir. Bu ise demokrasinin krizine yol açmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında halkın demokratik siyasete ve demokrasiye olan güvenini azaltmıştır.²⁶

Orta sınıf dediğimiz tabaka, demokrasi ve demokrasi bilincinin gelişip güçlenmesi ile devamlılığının sağlanması açısından önem arz etmektedir. Yoksulluğun giderek bu tabakayı aşındırması demokrasinin de zayıflamasına yol açmaktadır. O zaman sistemin giderek üst tabakanın kontrolüne geçmesi kaçınılmaz bir hal alacak, totaliter ve otoriter bir rejim anlayışı giderek hakim olacaktır. Nitekim benzer örneklere günümüzde de rastlanmaktadır. Yoksulluğun hüküm sürdüğü birçok ülkede totaliter rejimlerin var olduğu ya da totarileşme eğilimleri görülmektedir.

Yoksulluk yalnızca kişinin ve ailesinin toplumsal ve ekonomik insan haklarının kitlesel olarak yerine getirilememesine sebep olmamakta, aynı zamanda sivil ve siyasi insan haklarının yerine getirilememesine de katkıda bulunmaktadır. Okuma yazması olmayan, sadece yaşamda kalma mücadelesine gömülmüş umutsuzca yoksul insanlar, yerel ve ulusal yöneticilere

²⁵ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür – Üçüncü Cilt: Binyılın Sonu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2007), ISBN: 978-605-399-012-3, s. 273.

²⁶ Zeng ZHISHENG, *Geleceğin Sosyalizmi*, (Çeviri: Deniz KIZILÇEÇ ve Aylin MU-HADDİSOĞLU), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, (2012), ISBN: 978-605-4511-23-5, s. 17.

direnme veya onları ödüllendirmek için pek az şey yapabiliyorlar. Bu durumda, yöneticiler onların üzerinde zalim bir baskı uygularken, karşılıklı etkileşimde bulunmaya daha yetenekli diğer aktörlerin ihtiyaçlarını karşılamaya gayret etmektedirler. Zira, bu yöneticilerin iktidarda kalmaları, yoksul tebaalarından ziyade küçük yerel seçkinlere ve ülkenin doğal zenginliklerini satabilecekleri ve aynı zamanda bağış, kredi ve silah sağlayabilecekleri az sayıda yabancı şirket ve hükümete bağlı olmaktadır. Bu bağlamda halk desteğine pek az ihtiyaç duymaktadırlar. İktidarlarını devam ettirebilmek için de geniş halk kitleleri üzerinde çoğunlukla işkence ve ifade özgürlüğünü kısıtlama gibi anti-demokratik yöntemlere yönelmektedirler.²⁷

Yüksek düzeyde işsizlik yaratan ve sosyal devletin kaldırılmasına yol açan bir politika, uluslararası düzeyde rekabet edebilirliği güçlendirmek için göze alınmaktadır. Bu durum ise çeşitli sosyal sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü Dünya'nın yaşam koşulları Birinci Dünya'nın merkezlerinde yaygınlaşmaktadır. Bu gelişmeler ise yeni bir "altsınıf" yaratmaktadır. Alt-sınıfa ait olanlar, sosyologlar tarafından sosyal konumlarını kendi çabalarıyla değiştiremedikleri halde kendi başlarına bırakılmış ve yoksullaştırılmış gruplar olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir tehdit potansiyeli oluşturacak durumda değildirler. Ama bu türden bir ayrışma ve dışlama yaratmanın siyasi bir takım sonuçlar yaratması kaçınılmazdır. Uzun vadede, en azından şu sonuçlardan kaçınmak mümkün değildir: Alt-sınıf sosyal gerginliklere neden olacak, bu gerginlikler sonucunda amaçsız ayaklanmalar patlak verecek ve ancak bastırıcı yöntemler uygulanarak kontrol edilebilecektir. Bu durumda, başta cezaevi inşaatı olmak üzere genel olarak iç güvenlik yapılanması büyüme sanayisi haline gelecektir. Ayrıca, sosyal kirlenme ve fiziksel yoksulluk bölgesel düzeyde de kalmayacak, tüm topluma yayılacaktır. Tüm bunların sonucunda da, toplum ahlaksal bir erozyona uğrayacaktır.²⁸

²⁷ Thomas W. Pogge , "Küresel Adaletin Öncelikleri", *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, David Held ve Anthony McGrew (Editörler), (Çevirenler: Ali Rıza GÜNGEN vd.), Phoenix Yayınevi, Ankara , ss. 650-662, (2008), ISBN No: 978-9944-931-59-5, s. 651.

²⁸ Jürgen Habermas, "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, (Çeviren: İlknur AKA), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN: 978-975-08-0369-8, s. 31.

Bugün neredeyse hiçbir politikacı insan ihtiyaçları için mücadele etmeye hazır değildir. Bu mücadelenin anlamı, tek amaç büyüme olduğu için gelişimi kendi öz dinamiklerine bağlı olan ekonomik güçlerin karşısına çıkmak anlamına geliyor. Ama önemli olması gereken sefalet ve yoksulluktur.²⁹ Çoğu zaman kamu politikaları bürokrasi ve baskı gruplarının elinde şekillenmektedir. Bu bağlamda, amaç daha çok bütçe ve çıkar ençoklaştırması olmaktadır. O yüzden, ekonomik büyümenin sağlanması diğer politikalara göre daha çok tercih edilen bir durum olmuştur. Toplumdaki eşitsizlik ve yoksullukların giderilmesi ikinci planda kalmaktadır. Bu sorunlar daha çok ekonomik büyüme ve çıkarları tehdit ettiği ölçüde ele alınmakta ve çözümlenmeye çalışılmaktadır. O yüzden, alınan tedbirlerin yeterliliği ve etkisi de tartışma konusu olmaktadır.

Dünyadaki birçok ülke, yüksek eşitsizlik seviyelerine sahip toplumların başlarına ne geldiğine dair korkunç örneklerle doludur. Bu ülkelerde tablo gerçekten hiç de iç açıcı değildir. Korunaklı özel sitelerde yaşayan zenginlere, düşük gelirli işçiler tarafından hizmet edilmektedir. Ayrıca, dengesiz politik sistemler içerisindeki popülist politikacılar insanlara daha iyi bir hayat vaat edip daha sonra onları hayal kırıklığına uğratmaktadırlar. Ancak, belki de en önemlisi umudun eksikliğidir. Bu ülkelerdeki yoksullar bırakın zengin olmayı, yoksulluktan kurtulma ihtimallerinin bile çok düşük olduğuna inanmaktadırlar.³⁰

Daniel COHEN bu durumu şöyle ifade etmektedir: Zengin ülkeler gelecekleri hakkında kuşkular duyarken, yoksul ülkeler Roma kapılarında atları toprağı eşeyen barbarların rolüne mükemmel uyarlar. Ancak bu bekleyiş Godot'yu beklemeye benzer; gelmezler. Kendilerini dış tehlikeyle kuşatıldıklarına inandıran zengin ülkeler, kendi başlattıkları dönüşümlere körleşmektedirler. Kamu yararı arayışından uzaklaşmakta ve zenginlik ve barıştan vazgeçmektedirler.³¹

²⁹ Arno Gruen, *Demokrasi Mücadelesi – Radikalizm, Şiddet ve Terör*, (Çeviren: İlkur IGAN), Çitlembik Yayınları, İstanbul, (2010), ISBN: 978-975-6633-69-1, s. 127.

³⁰ Joseph Stiglitz, *Eşitsizliğin Bedeli*, (Çev. Ozan İŞLER), İletişim Yayınları, İstanbul, (2015), ISBN-13: 978-975-05-1573-6, s. 45.

³¹ Daniel Cohen, *Dünyanın Zenginliği, Ulusların Fakirliği*, (Çev.: Dilek HATTATOĞLU), İletişim Yayınları, İstanbul, (2000), ISBN: 975-470-809-6, s. 125.

4. Küresel Yoksullukla Mücadele Stratejileri

Bugün dünyada büyümenin getirilerinden yararlanamayan, dışlanmış ve marjinalleşmiş büyük bir insan topluluğu bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma için bu insan kitesinin ve yarattığı yoksulluk sorunun dikkate alınması gerekmektedir. Aksi takdirde, mevcut sermaye birikimi, insanlığın geniş bir mağduriyet yaşamasına neden olacaktır. Dünyamızda, yüz milyonlarca insan aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır. Bu durum hayatı devam ettirebilmek için gerekli olan araçların yeterince üretilmemesinden dolayı da ortaya çıkmıyor. İstatistiklere baktığımızda, çoğu yerde ulusal gelir rakamlarının (GSMH) ve bazı refah göstergelerinin yükselmeye devam ettiği görülmektedir. Ama aritmetik ortalamalarla gösterilen refah göstergeleri gerçeği gizlemektedir.³² Gerçek, ne yazık ki çok farklıdır. Yaşanan iktisadi büyüme daha çok belirli bir kesimin çıkarını en çoklaştıracak şekilde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyümenin ve kalkınmanın yoksulluğu bertaraf edici ya da en azından samimi bir şekilde azaltıcı yönde dizayn edilmesi gerekmektedir.

Bu noktada ilginç bir durum yaşanmaktadır: Yoksul kesimlerin yoksullukları, gerileme ve durgunlukla pekişip, ekonomik büyümeyle artmaktadır. Durgunluk ve gerileme daha çok yoksulluk ve daha az kaynak demektir, halbuki büyüme beraberinde daha da çılgın tüketim harikalannı vitrinlere çıkararak arzulanan ile gerçekçi olan arasındaki uçurumu derinleştirir.³³

Ekonomik büyümenin yoksulluğu önleyici yapıda olabilmesi için iki yol bulunmaktadır. Birincisi, doğrudan yoldur. Bu seçenekte ekonomik büyüme yoksulların gelirlerinin hemen artmasını sağlar. Büyümenin doğrudan etkili olabilmesi için yoksulların yer aldığı sektör ve bölgelere daha çok ilgi gösterilmesi, yoksulların sahip olduğu üretim faktörlerinin daha çok kullanılması gerekmektedir. İkinci yol ise dolaylı yoldur. Bu seçenekte

³² Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Özgür Üniversite Kitaplığı 44, Maki Basın Yayın, Ankara, 6. Baskı, (2009), ISBN: 978-975-8449-29-3, s. 207.

³³ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları*, (İngilizce'den Çeviren: Abdullah YILMAZ), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN 978-975-S39-2S4-7, s. 99.

ise kamu sektörünün yeniden dağıtım politikalarıyla yoksulların gelirlerinin artırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Yoksullar için yapılan sosyal harcamalar yoksulların ekonomik büyüme sürecine dahil olmasını sağlar. Bu bağlamda, birinci yolla yoksullukla büyüme aracılığıyla doğrudan mücadele edilirken; ikinci yolda yoksullarla sosyal güvenlik ağı aracılığıyla transfer ödemeleri yapılmaktadır. Ekonomik büyüme sağlandıkça yoksullara yapılan transfer ödemelerinin miktarları arttırılabilir. Genel olarak, yoksullukla mücadele için birinci yol, ikinci yola tercih edilmektedir. Fakat onun yerine ikinci yolun tercih edilmesi yoksul insanların sahip olduğu yetersiz sermayelerin (beşeri, fiziki ve sosyal) büyümesi için daha önemlidir. Bu şekilde, yoksul insanların risk almaları sağlanarak daha çok para kazanmaları olanaklı hale getirilebilir.³⁴

Yoksulluk için çözüm yolunun ne olması gerektiği konusu tartışmalıdır. Daha önceleri bazıları devrim isterken, bazıları yukarıda bahsi geçtiği üzere büyüme, ilerleme ve siyasete katılım olduğunu iddia etmekteydi. Ama 80'li yıllardan beri çoğu gencin ve toplumun büyük kesiminin yanıtı oldukça değişmiştir. Bu cevap, yoksullukla *Restaurants du coeurler* vasıtasıyla mücadele edilebileceğidir. *Restaurants du coeurler*, *Gönül Restoranları* demek olup 1985 yılında komedyen *COLUCHE* tarafından kurulmuş bir dernektir. Bu dernek yoksullara bedava yemek dağıtmaktadır. Dernek Fransa'da toplumun her kesiminden bağış ve destek almaktadır.³⁵ Bu bağlamda, bu tür dernek ve vakıfların gelişmesi adına bir başlangıç noktası olmuştur. Bu süreçten sonra sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları küresel boyutta giderek büyümüş ve güçlenmiş, yoksulluğun yok edilmesi, sosyal anlaşmazlıkların çözümü ve insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması gibi konularda kilit rol oynamaya başlamışlardır. Bu bağlamda, özellikle yardım kuruluşlarına ve en çok da sendikalar öne çıkmıştır. Çünkü yoksulluk sorunu emek piyasası açısından değerlendirilmektedir.

³⁴ Tolga Kabaş, *Gelişmekte olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları*, Nobel Kitapevi, Adana, (2010), ISBN: 978-605-397-084-2, s. 302.

³⁵ Andre Comte Sponville, *Kapitalizm Ahlaki midir?*, (Çev. Dilek YANKAYA), İletişim Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN-13: 978-975-05-0996-4, s. 19.

Küreselleşme ve yoksulluk ilişkisi işsizlik bağlamında ele alınmaktadır. Artan işsizliğin yoksulluğun temel belirleyeni olduğu, bu konuda uluslararası kuruluşların en büyük tehlikeyi yaratıp sorunu küresel hale getirdiği öngörülmektedir.

İşsizliğin körüklediği bir olgu olan küresel yoksullukla mücadele sivil toplum kuruluşları bazında, sendikalar aracılığıyla yürütülebilecek, en azından onların da katkı verebilecekleri bir mesele olarak görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda sendikalara önemli görevler düşmekte ve bu görevleri de uluslararası işbirliği anlayışı içinde çözmeleri gerekmektedir. Sendikalar, bu kapsamda daha zor şartlar içinde bulunan kadın ve genç işçilere yönelik farklı çalışmalar yürütmektedir. Bunların içinde, işsizlerden üyelik aidatı almamak, kadın büroları kurmak, kadın sorunlarına ve gençlere yönelik organizasyonlara ve kampanyalara destek vermek, sponsor olmak, eğitim çalışmaları yapmak gibi faaliyetler bulunmaktadır.³⁶ Yapılan faaliyetler bunlarla sınırlı tutulmamalıdır. Alternatif politikalar geliştirilebilme, çözüm önerilerine her zaman açık olunmalıdır. Gerekirse özel sektör veya devlet bazı alanlarda ortak hareket edilmeli, uluslar arası işbirliklerine öncelik verilmelidir. Çünkü hala küresel yoksulluk artarak devam ediyorsa demektir ki bu türden sivil toplum kuruluşları da üstüne düşeni tam manasıyla yap(a)mıyordur.

Dünya Bankası, işsizlik sigortasının çoğu gelişmekte olan ülke için uygun olmadığını belirtmektedir. İşsizlere yönelik daha iyi alternatif olarak, sosyal yardım ve kamusal çalışma programları öne çıkmaktadır. Kamusal çalışma programları Üçüncü Dünya emek gücünün sömürgeleştirmektedir. Bu programlardan yoksulların yararlanması ise, ücretleri düşük tutarak sağlanabildiği iddia edilmektedir, çünkü bu programlara en yoksul olanlardan başkaları ilgi göstermeyecektir. Böylece, başka seçeneği olmayan en yoksullar kamusal çalışma programlarına katılarak gelir elde edecek ve bu şekilde dünyadaki yoksulluk azaltılacaktır (!) Sosyal yardımlar ise, başta

³⁶ Çağla Ünlütürk, “Yeni Dünya Düzeninde Yeni Sendikal Yönelimler”, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, (2007), İstanbul, s. 36.

dinsel örgütler olmak üzere, sermaye destekli sivil kuruluşlarınca büyük ölçüde yerine getirilmektedir.³⁷ Yani, yine sivil toplum kuruluşları yoksullukla mücadelede önemli bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Devlet, başaradıklarını bu tür kuruluşlara yüklemekte, böylece hem sorumluluktan kaçıp hem de günahı yükleyecek bir yer bulmaktadır. Ama buradan bile bu günahdan ne kadar kaçabildiği ayrı bir sorudur. Çünkü bu kuruluşların yapabilirliği, gücü ve yetkisi ortadadır. Herkes de bu gerçekleri görmektedir. O yüzden sivil toplum kuruluşları sadece bu yolda kullanılabilecek araçlardan biri olabilir. Daha fazlasını beklemek haksızlık olacaktır.

Sivil toplumun güçlenmesi demokratikleşme için istenmektedir. Ama yeni yönetim modelleri bağlamında, STK'lara verilen rol, devlet politikalarını etkileyen bir baskı unsuru oluşturmaktan öte, devletin yerine getirmesi gereken sorumluluklarının bir kısmının projeler yaparak üstlenmek biçimindedir. Bu bağlamda, ortaya birbiriyle ilişkili bir sürü sorun ortaya çıkıyor. Bu sorunların başında temsil yetkisi gelmektedir. Bugün sosyal politika alanında faaliyet gösteren STK'lar, meslek kuruluşları veya sendikalar gibi belirli bir üye tabanı tarafından seçilerek temsil yetkisi elde etmiş kuruluşlar değildirler. Dolayısıyla, hesap verdikleri merciiler de hizmet ettikleri kesimlerden ziyade, kendilerine fon sağlayan kurumlardır. Temel sosyal hizmetlerin, bir temsil yetkisi olmaksızın ve hizmet ettikleri kesimlere yönelik hesap verme sorumluluğu olmaksızın yerine getirilmesi sosyal hakların güçlenmesi adına uygun olmamaktadır.³⁸ Sonuç olarak, durum şöyle özetlenebilir: Yoksulluğu ve sosyal dışlanmayı çözmek için Gönül Restoranları'na güvenmek, insani yardımların savaş karşıtı bir dış siyaset yaratacağına inanmak, ırkçılık karşıtlığının göç siyaseti görevi göreceğini düşünmek kendi kendini kandırmak ya da en azından aiflik yapmak demektir. Bu naiflik de sizi muhalefetteyseniz gülünç duruma sokar, iktidardaysanız zorba yapar.³⁹

³⁷ Yasemin Özdek, "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısacasında İnsan Hakları", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Yasemin ÖZDEK (ed.), TODAİE, Ankara, (2002), s. 17.

³⁸ Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları 1703, İstanbul, (2008), ISBN-13: 978-975-05-0579-9, s. 95.

³⁹ Andre Comte Sponville, *Kapitalizm Ahlaki midir?*, s. 95.

Küresel yoksulluk hakkındaki veri korkutucu olsa da zengin ülkeler için bu yoksulluğu yok etmek gitgide daha kolay hale geliyor. Artık zengin ülkelerin karşısında ciddi askeri tehditlerin bulunmaması nedeniyle, tarihsel süreçte ilk defa kimse için gerçek dezavantajlar yaratmadan dünya çapında yoksulluğu yok etmek ekonomik olarak mümkündür. Ahlaki olarak tüm yoksul insanlara onları yoksulluktan çıkaracak bir yol sağlamak gerekir. Zengin devletler gayri safi milli gelirin yüzde birini (yılda 225 milyar dolar) yoksulluğun yok edilmesine harcamaya istekli olmalıdırlar. Yoksulların ve bilhassa da yoksul çocukların yiyeceğe, barınağa, aşılar, içilebilir suya, temel sağlık hizmetlerine, ilköğrenime, elektriğe, yollara güvenli erişime sahip olabilmelerini ve yeni küresel ekonomide başarılarının çaresine bakabilmelerini sağlamak için bu türden bir çaba gerekir.⁴⁰

Küreselleşmeyle birlikte, herkese zararı dokunan bir yoksullaşma yarışının yapılmış olduğunun farkına varmalıyız. Bunun durdurmak için en iyi kolumda olan ülke ABD'dir. ABD, daha iyi işçi hakları ve çalışma şartları, daha iyi finansal düzenlemeler ve daha iyi çevre şartları için mücadele edebilir. Ancak, diğer ülkelerde birlikte hareket ederek, bu yoksulluk yarışına karşı durabilirler. Aslında küreselleşme taraftarları bile, küreselleşmeyle mücadele etmenin kendi çıkarlarına olacağına farkına varmalıdır. Küreselleşme daha iyi yönetilmezse, korumacılığa veya diğer ülkelerin zararına olacak politikalara geri dönme riski artacaktır.⁴¹ Bu bağlamda, zengin gelişmiş ülkeler de küresel yoksulluğun önlenmesi konusunda ciddi adımlar atmalıdır. Aksi takdirde, karşı karşıya kalınacak her sıkıntı kendilerini de etkileyecektir. Burada, sadece gelişmiş ve gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin işbirliği de yetmez. Bu işbirliği devlet düzeyinin ötesinde özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da içerecek şekilde olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, gerektiğinde özellikle sivil toplum kuruluşları bağımsız olarak başka sivil toplum kuruluşu veya özel sektör kuruluşlarıyla birlikte hareket etmelidir. Sadece bu işbirlikleri de yeterli değildir. Uluslararası şirketler ve özellikle de uluslararası kuruluşlar küresel yoksullukla mücadelede mevcut politikalarını sorgulayıp bu konuda doğru adımlar atmalıdırlar.

⁴⁰ Thomas W. Pogge, *Küresel Adaletin Öncelikleri*, s. 651-652.

⁴¹ Joseph Stiglitz, *Eşitsizliğin Bedeli*, s. 357.

Küresel yoksullukla mücadele stratejisinde özellikle IMF ve Dünya Bankası ön plana çıkmaktadır. IMF ve Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele stratejisi, yoksulluğu üreten sistemin kendisini sorgulamadan, yoksulluğun iktisadi boyutları dışındaki boyutlarının ele alarak hafifletilmesi ve sistem içine çekilmesi gereken bir olgu olduğu düşüncesi çerçevesinde belirlenmektedir. Bu bağlamda, geliştirilen Yapısal Uyum Programları, sorunların kaynağını ortadan kaldırmak veya eşitsizliğe neden olan kaynakların sömürülmesini engellemekten ziyade yoksul ülkeleri, borç kısır döngüsü içine atmaktadır. Böylece sorun çözüleceği yerde daha da derinleşerek katlanılmaz bir boyuta gelmektedir. Aslında temel sorun, küreselleşmeyle hız kazanan post-modern bir sömürgecilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu yaklaşımla iletişim, etkileşim ve sermayenin akışkanlığı bağlamında mekânsal daralma yaşayan dünyanın, güçlülerce daha otoriter bir tavırla kontrol edilebilmesine ve üretilen artı değerlerin büyük bir kısmına el konulabilmesine olanak vermektedir.⁴² Güçlülerin hakim olduğu IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların politikalarının başka türlü olması da beklenemez. Hakim güçler, çıkarları doğrultusunda bu kuruluşların gelişmekte ve az gelişmiş ülkelere farklı isimler adı altında çeşitli nedenlerle uygulamak zorunda bıraktıkları politikaları şekillendirmektedirler. Bu politikalar o kadar sağlam gerekçelendirilir ve pazarlanır ki, farklılığını düşünmek insanın aklına bile gelmez. Böylece neoliberal politikaların devamlılığı sağlanarak hem güçlülerin beklentileri zedelenmemiş hem de küresel yoksulluk sorununa ışık tutulmuş olur!

Dünya Bankası, artan yoksulluktan küreselleşme politikalarını sorumlu tutmak şöyle dursun, bu politikalar çerçevesinde yapılan reformların yeterince başarılı biçimde yürütülmemesinin yoksulluğu arttırdığını iddia etmektedir. Dünya Bankası ve IMF'nin hazırladığı Küresel Yoksulluk Raporu'nda ise, ticari liberalleşmeye dayalı kapsamlı bir ticaret reformunun, yoksulluğu azaltmaya yardımcı olabileceği vurgulanmaktadır.⁴³ Bu

⁴² Mehmet Karakaş, *Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, s.13.

⁴³ African Development Bank vd., *A Globalized Market-Opportunities and Risks For the Poor; Global Poverty Report 2001*, (2001) (www.worldbank.org/poverty/library/G8_2001.pdf), (1.11.2001)

bağlamda, Dünya Ticaret Örgütü ise, yoksullukla mücadelenin özellikle üçüncü Dünya ülkeleri için bir sermaye stratejisi olduğunu iddia etmektedir. Her ne kadar Üçüncü Dünya yoksulları bu stratejinin yararlanıcısı gibi gösterilse de, gerçek amaç merkez sermayenin birikimine katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda, yapılmak istenen altyapı ve sosyal hizmet sektörlerinin uluslararası şirketlerce paylaşılmasını sağlanması; özelleştirilen su, enerji, madenler gibi doğal kaynakların, çevresel, tarihsel ve kültürel zenginliklerin de yabancı sermayeye doğru kaydırılmasıdır.⁴⁴

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere, küresel yoksulluğun, ülke içi kötü politikalar ve kurumlar ile açıklanabilecek ulusal boyutunun ötesinde uluslararası kurumların rol oynadığı uluslar arası çerçeve içerisinde şekillenen bir boyutu da vardır. *POGGE*'ye göre hâkim küresel kurumlar ahlaki eleştiriye tabi tutulmalı ve ağır yoksulluğu ortadan kaldıracak ya da en azından azaltacak alternatiflerin düşünülmalıdır. Bu gereklilik ise bizi ne tür adalet kıstaslarının temel alınması gerektiği sorusuna ve *POGGE*'nin kuramının temel unsurlarından olan bireyci-evrenselci ilkeye götürmektedir. *POGGE* ahlaki evrenselciliği şu ilkelerle tanımlar:⁴⁵

- ❖ Herkesi aynı ahlaki ilkelere bağlı kılması.
- ❖ Bu ilkelerin herkese aynı temel ahlaki faydaları (talepler, özgürlükler, yetkiler ve dokunulmazlıkları) ve yükleri (ödevler ve yükümlülükleri) atfetmesi.
- ❖ Bu temel ahlaki faydalar ve yüklerin, keyfiyen belli kişiler ya da gruplara öncelik ya da zarar vermeyecek şekilde formüle edilmiş olmasıdır.

Uluslar arası arenada faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşları bu anlayış çerçevesinde şekillendirilmelidir. Bu yapı-

⁴⁴ Yasemin Özdek, *Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları*, s.17.

⁴⁵ Thomas W. Pogge, *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2006), ISBN: 9789756176597, s. 149.

labildiği takdirde yoksullukla daha doğru mücadele edilip başarı sağlanabilecektir. Gerek mikro gerekse makro bazda büyük çıkar çatışmalarının hüküm sürdüğü günümüz dünyasında bunun ne ölçüde sağlanabileceği ise oldukça tartışmalıdır.

Yoksullukla mücadele adına yapılması gereken bir diğer girişim ise ulusal bazda siyasi tabanlı bir dönüşüm olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle, totaliter ve otoriter rejimlerin yerlerini çok partili demokratik sistemlerin alması sağlanmalıdır. Aksi halde, ulusal çaptaki mücadelenin başarıya ulaşma şansı sıkıntıya girecektir. Çünkü demokrasinin hakim olmadığı bir sistemde, yoksul kesimin sesi ancak otoritenin çıkarını ve güvenliğini zedelediği ölçüde duyulacaktır. Böyle ortamlarda, yoksulların ihtiyaçları ve sıkıntlarına doğru çözümleri bulmak da zora girecektir. Sesi duyulmayan bir topluluğun ihtiyaçlarını görüp tespit etmek ise zor olacaktır.

1990'lerde, kısa bir süre için Afrika'nın bütün olarak kalkınma ve demokratikleşme girişimleri etkilerini gerçekten göstermiştir. Dünya bankası rakamlarına göre, bir avuç Afrika ülkesinde ekonomik büyüme hızı %6'yı aşmıştır. Bu durumun ise on yıllarla değil, yıllarla ifade edilen bir dönemde halkın büyük bölümünü yoksulluktan kurtarmaya yeteceği söylenmiştir. Ayrıca, Afrika kıtasında değişen oranda çok partili demokrasiler yaygınlaşmış, yeni liderler umut verici olarak görülmüştür. Bu yeni liderler, temel eğitim ve sağlık hizmetleri sunarak, yabancı yatırımları çekerek, halkın yaşamını iyileştirmek istediklerini ifade ederek, barış ve iyi yönetim yanlısı olduklarını göstermeye çalışarak, pazarlara ve yatırımcılara dost tutum sergilemişlerdir. Ama bugün bunların bir yanılısına olduğu görülmektedir.⁴⁶ Çünkü uygulanan aksak bir demokrasidir. Aslında üstü kapalı bir totaliter rejim mevcuttur. Demokrasi, ulusal veya uluslararası bazda bazı çıkar çevreleri tarafından gerçek amaçların gizlenip gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılan bir araç olmuştur. Çünkü, aslında amaç demokrasi değil, ekonomik büyümedir. Klasiklerin para için yaptıkları örtü benzetmesi,

⁴⁶ Ann BERNSTEIN, "Güney Afrika Batı'nın Yan Ürünü Olmayı Aşabilir mi?" *Bir Küre Binbir Küreselleşme*, Peter L. BERGER & Samuel P. HUNTINGTON (Editörler.), (Çev. Ayla ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2003), ISBN: 975-8704-22-2, s. 248.

bu bağlamda demokrasi için de kullanılabilir. Yoksul insanlar da böyle bir ortamda çıkar çatışmalarının kurbanları olmaktadır.

Günümüzde yoksullarının ıstırabı ortak bir dava haline gelmiş değildir. *BAUMAN* tarafından “Defolu Tüketici” olarak ifade edilen yoksul kesim, kendi yarasını kendi sarmaya veya ailesinin yardımıyla sarmaya çalışmaktadır. Bunlar çoğunlukla yalnız kişilerdir ve uzun süre yalnız bırakıldıklarında münzevi haline gelmektedirler. Bu noktadan sonra toplumun nasıl yardım edebileceğini görüp inanmazlar. Kendilerine yardım edilebileceğini ummazlar. Yazgılarının spor toto veya piyango gibi şans oyunları dışındaki şeylerle değişebileceğine inanmazlar. Dışlanmış hisseden bu kişilerin durumunun çözülmesi oldukça sıkıntılıdır. Öncelikle sokaklardan ve yeni, tüketim dünyasının üyeleri olan bizlerin kullandığı diğer kamusal alanlardan uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Bunun da ötesinde, eğer yeni gelenler olursa sürgün edilebilmektedir ve hep beraber yükümlülükler alanından tahliye edilebilirler. Eğer sürgün için bir sebep bulunmaz ise de yine de uzak hapishanelere ya da toplama kamplarına, hatta *Ariziona Çölü*'ne, veya gemilerin sefer rotalarından uzak yerlere demirlemiş gemilere gönderilebilirler.⁴⁷

SONUÇ

Küresel yoksulluk günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Çok boyutlu bir olgu olan yoksulluğu sadece ülke içi neden ve sonuçların bir yansıması olarak görmek doğru olmayacaktır. Neoliberal politikalar ve küresel gelişmeler sorunu sınırların ötesine taşımaktadır. Bir yerde görülen bir gelişme veya sıkıntı başka bir ülkeyi de dolaylı veya doğrudan bir şekilde etkilemektedir. Yoksulluğu büyütüp besleyen bir anlayış ve yapı küresel çapta hakim olmakla birlikte, bu yapı ve anlayışın sadece kendilerinin, söz konusu sorunun çözümü olacağını belirtmeleri oldukça enteresandır.

Günümüzde küresel yoksullukla, küresel nitelikli kuruluşlar mücadele

⁴⁷ Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, (Türkçesi: Ümit ÖKTEM), Sarmal Yayınevi, İstanbul, (1999), s. 138.

stratejileri geliştirmekte ve uygulamaktadır. Ancak küresel yoksulluğa yol açan mekanizmalarla, mücadele mekanizmalarının çıkarlarının aynı hedeflerde buluşması, yoksullukla mücadeleyi sıkıntılı bir duruma sokmaktadır. Bununla beraber, hakim piyasa mekanizmalarının kendi başlarına yoksulluğu gideremeyecekleri görülmektedir. Yoksulluk nasıl ki, çok yönlü ve karmaşık bir olgu ise onunla mücadele de çok yönlü olmalıdır. Bu bağlamda, öncelikle devletin sosyal devlet olma rolünün güçlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal devletin ise yoksulla mücadelede sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapması, araç ve argümanlarını bu doğrultuda revize ederek yenilemesi lazımdır. Aslına bakılırsa, zaten bu da neoliberal bir politika aracıdır. Çünkü neoliberalizmin yoksullukla mücadele anlayışı, sivil toplum kuruluşlarını öne çıkarma yönündedir. Böylece piyasanın etkin bir biçimde işlemesini de sağlamaktadır. Ama gönüllü katkıların öne çıkarılması, politikaların ne kadar yeterli, sağlıklı ve samimi olduğunu sorgulanır hale getirmektedir.

Sıkıntılı taraflarına rağmen, küresel yoksullukla mücadelenin uluslararası çapta kamu sektörü, sivil toplum ve özel sektörü kapsayan geniş bir işbirliği ile yerine getirilmesi en çıkar yol olacaktır. Bu yolun gerçekleştirilebilmesi, gerçekleştirilse bile ne kadar samimi ve yeterli işleyeceği oldukça tartışmalıdır. Bununla beraber, küresel yoksulluk zenginleri rahatsız edecek bir duruma geldiği için, yoksullara karşı daha ılımlı yeni bir üslup benimsenerek uluslararası işbirliğine dayanan yoksullukla mücadele stratejileri geliştirilmektedir. Bu bağlamda, özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların yoksullukla mücadele politikaları önem kazanmaktadır. Yapısal uyum programları ve istikrar politikaları bu çerçevede şekillendirilmekte ama alt hedefte aslında piyasa anlayışını hakim kılmaya çalıştıkları görülmektedir. Durum böyle olunca da yoksulluğu azaltmaktan ziyade aslında daha da büyütüp besledikleri anlaşılmaktadır. Çünkü bu politikaların sonucu yüksek borç yükü ve ekonomik krizlere karşı yüksek hassasiyet yaratmakta, bu da ülkelerin sorunlarına çare olamamaktadır. Dolayısıyla, bu kuruluşların yoksulluk yanlısı olarak yeniden yapılandırılmaları bir zorunluluk arz eder.

KAYNAKÇA

AFRICAN DEVELOPMENT BANK vd., *A Globalized Market-Opportunities and Risks For the Poor; Global Poverty Report 2001*, (2001) (www.worldbank.org/poverty/library/G8_2001.pdf), (1.11.2001)

ALCOCK, Peter, *Understanding Poverty*, London: The Macmillan Press Ltd, (1993),

ALTAY, Asuman, “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, *Ege Akademik Bakış*, 7(1), (2007),.

AN ECONOMY FOR THE %1 (<https://www.oxfam.org/en/research/economy1>) (12.07.2016)

APPLEBY, Joyce, *Amansız Devrim-Kapitalizmin Tarihi*, (Çev. Ali Cevat AKKOYUNLU), Alfa Yayınevi, (2012), ISBN: 978-605-106-410-9.

BAŞKAYA, Fikret, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Özgür Üniversite Kitaplığı 44, Maki Basın Yayın, Ankara, 6. Baskı, (2009), ISBN: 978-975-8449-29-3.

BAUMAN, Zygmunt, *Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları*, (İngilizce'den Çeviren: Abdullah YILMAZ), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN 978-975-S39-2S4-7.

BAUMAN, Zygmunt, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Türkçesi: Ümit ÖKTEM), Sarmal Yayınevi, İstanbul, (1999),.

BERNSTEIN, Ann, “Güney Afrika Batı'nın Yan Ürünü Olmayı Aşabilir mi?” *Bir Küre Binbir Küreselleşme*, Peter L. BERGER & Samuel P. HUNTINGTON (Editörler.), (Çev. Ayla ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2003), ISBN: 975-8704-22-2.

BM EKONOMİK VE SOSYAL KONSEYİ (ESK) (2001), *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, Yoksulluk ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Anlaşması*, 10/05/2001, E/C.12/2001/10.

BUĞRA, Ayşe, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları 1703, İstanbul, (2008), ISBN-13: 978-975-05-0579-9.

CASTELLS, Manuel, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür – Üçüncü Cilt: Binyılın Sonu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2007), ISBN: 978-605-399-012-3.

COHEN, Daniel, *Dünyanın Zenginliği, Ulusların Fakirliği*, (Çev.: Dilek HATTATOĞLU), İletişim Yayınları, İstanbul , (2000), ISBN: 975-470-809-6.

GÖREGENLİ, Melek, “Önyargı ve Ayrımcılığı Azaltmak”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Kenan ÇAYIR ve Müge Ayan CEYHAN (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN: 978-605-399-249-3.

GRUEN, Arno, *Demokrasi Mücadelesi – Radikalizm, Şiddet ve Terör*, (Çeviren: İlknur IGAN), Çitlenbik Yayınları , İstanbul, (2010), ISBN: 978-975-6633-69-1.

HABERMAS, Jürgen, “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, (Çeviren: İlknur AKA), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN: 978-975-08-0369-8.

HARVEY, David, *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*, (Türkçesi: Esin SOĞANCILAR), Sel Yayıncılık, İstanbul , (2015), ISBN: 978-975-05-0579-9.

JESSOP, Bob, *Kapitalist Devletin Geleceği*, (Çev. Ahmet ÖZCAN), Epos Yayınları-51, Ankara, (2009), ISBN: 978-975-6790-54-0.

JUDT, Tony, *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları-3893, İstanbul, (2013), ISBN: 978-975-08-2550-7.

KABAŞ, Tolga, *Gelişmekte olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları*, Nobel Kitapevi, Adana, (2010), ISBN: 978-605-397-084-2.

KARAKAŞ, Mehmet, “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XII, Sayı: 2*, (Aralık 2010),.

KARATAŞ, Kasım, “Yoksulluk, Yoksullukla Savaşımında Sivil Toplum ve Etik Boyut: Bir Sosyal Hizmet Yaklaşımı”, *Yoksulluk Sempozyumu*, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları, 1.Cilt, (2003),.

KRUGMAN, Paul, *Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah*, (Türkesi: Neşenur DOMANİÇ), Literatür Yayıncılık, İstanbul, (2001), ISBN: 975-8431-63-3.

ÖZDEK, Yasemin, “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Yasemin ÖZDEK (ed.), TODAİE, Ankara, (2002), ss. 1-44.

POGGE, Thomas W., *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2006), ISBN: 9789756176597.

POGGE, Thomas W., “Küresel Adaletin Öncelikleri”, *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, David Held ve Anthony McGrew (Editörler), (Çevirenler: Ali Rıza GÜNGEN vd.), Phoenix Yayınevi, Ankara , ss. 650-662, (2008), ISBN No: 978-9944-931-59-5.

SEN, Amartya, *Özgürlükle Kalkınma*, (Çev.: Yavuz ALOGAN), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (2004), ISBN: 975-539414-1.

SOMAY, Bülent, “Ayrıarak Birleştirmek Mümkün müdür?”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Kenan ÇAYIR ve Müge Ayan CEYHAN (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 393, İstanbul, (Eylül 2012), ISBN: 978-605-399-249-3.

SPONVILLE , Andre Comte, *Kapitalizm Ahlaki midir?*, (Çev. Dilek YANKAYA), İletişim Yayınları, İstanbul, (2012), ISBN-13: 978-975-05-0996-4.

SRINIVAS, Tulasi, “Kültürel Küreselleşmede Hindistan Örneği”, *Bir Küre Binbir Küreselleşme*, Peter L. BERGER & Samuel P. HUNGTINGTON (Editörler.), (Çev. Ayla ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2003), ISBN: 975-8704-22-2.

STIGLITZ, Joseph, *Eşitsizliğin Bedeli*, (Çev. Ozan İŞLER), İletişim Yayınları, İstanbul, (2015), ISBN-13: 978-975-05-1573-6.

ŞENSES, Fikret, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yayınları 770, İstanbul, (2006), ISBN: 975-470-950-5.

UYAN SEMERCİ, Pınar, “Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Kenan ÇAYIR ve Müge Ayan CEYHAN (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (Eylül 2012), ISBN: 978-605-399-249-3.

ÜNLÜTÜRK, Çağla, “Yeni Dünya Düzeninde Yeni Sendikal Yönelimler”, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, (2007), İstanbul.

ZHISHENG, Zeng, *Geleceğin Sosyalizmi*, (Çeviri: Deniz KIZILÇEÇ ve Aylin MUHADDİSOĞLU), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, (2012), ISBN: 978-605-4511-23-5.

ULUSLARARASI GÖÇ SORUNU VE TÜRKİYE

Taşkın DENİZ*

Göç olayı kıtlık, açlık, baskı, savaş, sürgün ve doğal felaketlere bağlı olarak binlerce yıldır yaşanmaktadır. Göç olayı sadece fiziki anlamda sınır aşımına dayalı mekân değişimini değil aynı zamanda mevcut siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel düzenden bir diğerine geçişi de ifade etmektedir. Devlet açısından ele alındığında göç olayı sadece siyasi sınırlarının aşılmasını değil kendisini oluşturan topluma yabancı kişilerin katılımını, uyum sağlamasını ve toplumsal yaşama ilişkin istatistikî verilerin toplanarak analizini de kapsamaktadır. Bu nedenlerden dolayı göçmenlerin mutlaka kayıt alınması ve takibinin yapılması gerekmektedir.

Göç kavramı ile ifade edilen insan hareketliliği, insanlık tarihinin başlangıcından beri toplumsal yaşamın ve günümüz modern dünyasının önemli unsurlarından biri olmuştur. Öznesini insanın oluşturduğu göç sıradan bir olay olmaktan uzaklaşarak bir olguya dönüşmüştür. Göçler sayesinde kültürler arası etkileşim ortaya çıkmış ve bu sayede tüm kültürel unsurlar dünyanın her bir yanına taşınmıştır. Göç kırsaldan kente, kentten büyük kente, ülkeden ülkeye ya da kıtadan kıtaya farklı ölçek ve yönde gerçekleşebilmektedir. Kapitalizme bağlı olarak küresel ekonominin gelişmekte olan ülkeler üzerinde yol açtığı baskı işgücü piyasasında olumsuz etkilere neden olmakta, bu etkiden kurtulmak isteyen kuruluşlar istihdam daralmasına gitmekte ve sonuçta adaletsiz gelir dağılımı, işsizlik ve yaşam standartlarında eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. İşsizlik, ekonomik sıkıntılar

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
e-mail: taskindeniz@karabuk.edu.tr

ve demografik baskılar göç olgusu açısından itici faktörleri oluştururken; ekonomik rahatlık, yüksek işçi ücretleri, sosyal güvenlik, rahat çalışma koşulları gibi unsurlar ise göç alan ülkeler açısından çekici faktörleri meydana getirmektedir. Genel itibari ile sanayi devrimi sonrasında kapitalizmin gelişimi ile birlikte sermaye ve emeğin eşitsiz dağılımı kitlesel göçün temel sebebini oluşturmaktadır. Sermayesi fazla ancak emek piyasası dar olan ülkelere doğru göçler gerçekleşmektedir. Bu açıdan ele alındığında devletlerarası ücret farklılıkları ortadan kalktıkça ülkelere arası iş gücü dolaşımı azalacağından dolayı hükümetlerin görevi ulusal ve uluslararası iş gücü piyasasını takip etmek ve denetlemektir. Aksi takdirde takipsizlik ve aşırı kısıtlayıcı politik uygulamalar göçleri yasa dışılığa sevk etmektedir.

Göç olgusunun çağımızdaki biçiminin genel görüntüsüne bakıldığında; küreselleşmenin pek çok olguyu ve durumu etkilediği gibi, göç olgusunun da bu göç kararının alınmasından göç edilecek yerin seçimi ve göç edilen yerdeki yaşama koşullarının belirlenmesine kadar geniş bir yelpazede göç görünümleri üzerinde etkili olmaktadır. Politik, sosyal, ekonomik yapılar da meydana getirdiği değişimler ve bu değişimlerin birbirini tetiklemesinin daha hızlanmış olması, küreselleşmenin göçü ve göçmeni daha fazla etkilemesine neden olmakta ve sürecin daha sert yaşanması sonucunu doğurmaktadır. Sürecin getirdiği bu gelişmeler, sosyal bilimcilerin göç olgusunu daha karmaşık ve çok boyutlu ele alarak bu yönde bir bakış açısı geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır¹.

1. Temel Kavramlar

Göç kavramı zaman içerisinde tanımlanma, sınıflandırma, neden ve sonuçlarını ortaya koyma açısından genişlemeye uğramıştır. Bu kapsamda uluslararası göç ve neden olduğu sorunlar, 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşme ile birlikte önemini artırarak uluslararası kabul görmüştür. Diğer bir ifade ile uluslararası göç sorunu modernite ile birlikte ön plana çıkmış ve modern

¹ Çağlayan, 2006:88-89

toplumun bir özelliği olarak süregelmiştir. Uluslar arası göç ile birlikte göçmenler “yurttaş - yabancı” gibi kimlik sınıflandırmaları ile kayıt altına alınmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa’nın gündeminden düşmeyen uluslararası göç sorunu ve göçmenlerin durumu, bu konuda önemli bir koridor olan Türkiye’de ise son dönemde önemsenmeye başlamıştır. Hatta basın ve medya da dahi birkaç kısa haber ve görsel dışında yer almamaktaydı. Oysaki uluslararası göç ve mülteciler sorunu, kontrolsüzce yoğun şekilde gerçekleştiğinde hedef ülkelerde yabancı korkusu ve etnik şiddet gibi güvenlik tehditlerine dönüşebilmekte, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları olumsuz etkileyebilmektedir. Araştırmanın konusunu da uluslararası göç sorununun tarihsel gelişimi ve 1923 - 2017 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin maruz kaldığı göçler oluşturmaktadır.

Zihinde çoğunlukla olumsuz etkileriyle çağrışım yapan uluslararası göç sorunu ile ilgili temel kavramları bilmek, konunun tam anlamı ile kavranması açısından önem taşımaktadır. Demir ve Erdal² ile IOM (Uluslararası Göç Örgütü) Göç Terimleri Sözlüğü’nün tanımlamaları göz önüne alındığında; çoğunlukla ekonomik nedenlerden dolayı yasal olarak bulunduğu ülkeyi hür iradesi ile isteği doğrultusunda terk ederek diğer ülkeye yasal yollardan (yetkililerin izniyle) giriş yapıp yasalar çerçevesinde o ülkede yaşayan bireye **göçmen (migrant)** adı verilir. Göçmenlerin temel hedefi, mevcut yaşam koşullarına göre daha iyi bir yaşam sürme isteğidir. Sığınmacılar, yabancı işçiler, yabancı öğrenciler ve expat³lar bu gruba girmektedir. Bireyin yasal olarak bulunduğu ülkeyi terk ederek diğer ülkeye yasa dışı yollardan girmesi ya da yasal yollardan girmesine karşın süresi içerisinde girdiği ülkeyi terk etmeyerek o ülkede yaşamaya / çalışmaya devam etmesi **yasa dışı göç (illegal immigration) şeklinde ifade edilir.** Yasa dışı göçü gerçekleştiren kişiye ise **yasa dışı göçmen (illegal immigrant)** adı verilir. Maddi çıkarlar karşılığında bir kişinin vatandaşı olmadığı **ülkeye giriş ya da çıkışının** sağlanması ise **göçmen kaçakçılığı (migrant smuggling)** olarak tanımlanmaktadır. Organize bir suç olan **göçmen kaçakçılığı uluslararası**

2 Demir ve Erdal, 2012:40

3 Kendi ülkesi dışında rotasyona tabi tutulan çok uluslu şirket çalışanıdır.

bir ranta dönüşmüş durumdadır. Örneğin, Uluslararası Af Örgütü yetkilileri tarafından 2011 yılında Türkiye üzerinden Avrupa'ya gerçekleşen göçmen kaçakçılığı için harcanan paranın 300 milyon \$, ABD için 7 milyar \$ düzeyinde olduğu dile getirilmiştir. Göçmen kaçakçılığında sınır aşımı konusunda en fazla kullanılan yöntemler; sahte belge düzenleme, kara sınırını gizlice geçme ve deniz taşıtlarının gizli bölmelerine saklanmadır. Irkı, dini, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ya da siyasi görüşleri sebebi ile zulme uğrayacağı ya da ölebileceğinden korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, yararlanmak istemeyen ya da ülkesine dönmek istemeyen kişiler **mülteci** (*refugee*) olarak kabul edilmektedir. Tanım göz önüne alındığında mültecilik bir bakıma uluslararası koruma statüsünü ifade etmektedir. Ülkesini terk ederek, mülteci olduğu iddiasıyla bir başka ülkeye sığınan fakat mülteci olabilmek amacı ile yaptığı yasal başvurusu hakkında yetkili merciler tarafından henüz karar verilmemiş kimseler ise **sığınmacı** (*asylum seeker*) şeklinde ifade edilmektedir. Tanıma göre sığınma bir bakıma temel insan hakkıdır. Sığınmacılar Non-refoulement İlkesi⁴ gereğince uluslararası hukuka göre sınır dışı edilmezler. Diğer bir ifade ile bir kişi sığınmacı olarak bir devlete başvurduğunda o kişinin talebi reddedilemez, ülkeye kabul edilir, yasal işlemleri yerine getirilir ve ancak bu aşamadan sonra sınır dışı edilebilir. Bir bireyin ülkesi dışında başka ülkeye yasal ya da yasa dışı yollar ile gitmesi fiili ise **iltica** (*asylum*) olarak isimlendirilir. Yasa dışı göçmen için gittiği ülkede kendisi için koruma tedbiri alınmazken; mülteci ve sığınmacılar için gittikleri ülkede kendileri için koruma tedbirleri alınır. Aynı zamanda yasa dışı göçmen hakkında idari açıdan sadece geri gönderilme işlemi yapılırken; mülteciler ve sığınmacılar için ise geri gönderilme, toplumsal uyumun sağlanması ya da üçüncü ülkeye yerleştirme gibi idari işlemlerden biri uygulanır. Bireyin iradesi ve rızası dışında zorlama, baskı, şiddet, kaçırma ya da tehdit yoluyla alıkonulması, barındırılması, bir yerden bir yere götürülmesi, teslim alınması ve her konuda her türlü

4 Bir devletin, kendi egemenlik sahaları içerisinde bulunan kişileri zulme uğrama riski altında oldukları ülkeye ya da bölgeye göndermeme yükümlülüğünü ifade eder. Geri göndermeme ilkesi.

çalıştırılarak sömürülmesi *insan ticareti (trafficking in human)*, bunu yapan kişi ya da şebekeler *insan taciri (human trafficker)* ve insan ticareti suçunun mağduru olan kişi ise *insan ticareti mağduru (victim of human trafficking)* olarak kabul edilmektedir. “Sınır aşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ne Ek İnsan Ticaretinin Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol”ün 3. maddesinde, insan ticareti, ‘kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma, kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi bulunan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç ve çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması’ şeklinde tanımlanmaktadır⁵. Göçmen kaçakçılığı bireyin iradesi dahilinde yapılırken, insan ticareti ise bireyin iradesi dışında zorla gerçekleştirilmektedir. Türkiye’nin göçmen kaçakçılığında transit ülke buna karşın özellikle Orta Asya Türk devletlerinden, Rusya, Ukrayna, Moldova ve Belarus’dan getirilen bireyler nedeniyle insan ticaretinde ise hedef ülke konumunda olduğu bilinen bir gerçektir.

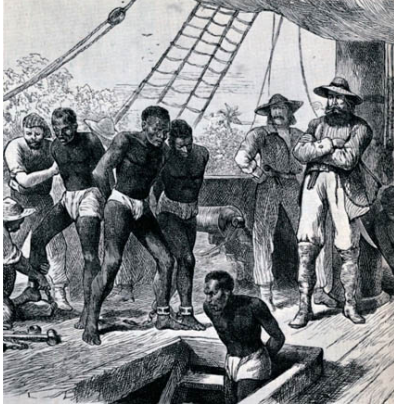
Uluslararası göç sorunu özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında kendisini hissettirmeye başlamış ve son çeyreğinden itibaren gündemden inmemiştir. Soğuk Savaş sonrası yaşanan çözülmeye bağlı siyasi istikrarsızlık, insan hakları ihlali, baskıcı rejimler, iç savaşlar, etnik çatışmalar, iş gücü talebinin azlığı, ekonomik sıkıntılar, coğrafi koşulların yetersizliği ve can güvenliği korkusundan kaçan insanlar en azından daha insanca yaşayabilecekleri kadar para kazanabilmek - ülkelerindeki borçlarını ödeyebilmek - ailelerine mali yardım sağlayabilmek ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmek amaçlarıyla canlarını hiçe sayarak ucuz iş gücüne ihtiyaç duyan Batı ülkelerine yönelmeye başladı. Bu konuda iletişim teknolojileri sayesinde gelişmiş ülkelerdeki yaşam şartlarının görünür hale gelmesi de önemli rol oynamaktadır⁶. Bu nedenleri ortaya çıkaran başlıca yerel, böl-

5 <http://rega.basbakanlik.gov.tr/>

6 Daniş 2004:1

gesel ve küresel gelişmelere; küreselleşme süreci, İran Devrimi, İran - Irak Savaşı, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması, Afganistan Savaşı, Körfez Savaşı, Bosna - Kosova Savaşları, Bulgaristan'da yaşanan iç çekişmeler, 11 Eylül Saldırıları, Arap Baharı ve sonrasında yaşananlar, Suriye İç Savaşı örnek verilebilir. Belirtilen gelişmeler sonucunda milyonlarca insan ülkesini terk etmek zorunda kaldı ve uluslararası göç sorununu gündemin ilk sıralarına taşıdı.

2. Dünyada Uluslararası Göç Sorunu



Tarihteki ilk büyük kitlesel göç olayı, 4. yüzyıl ortalarında Çin devletinin egemenliğinden kurtulmak için batıya doğru hareket eden Hun'ların Karadeniz'in kuzeyine yerleşmesi sonucunda buradan kaçan Cermen kavimlerinin yıllar boyunca Avrupa Kıtası'nı istila etmesi olarak kendisini gösteren ve bugünkü Avrupa devletlerinin temelini attığı kabul edilen *Kavimler Göçü*⁷dür. Farklı bölgeler ara-

sında gerçekleşen bu kitlesel göçler Avrupa'da yeni ülkelerin oluşmasına ve imparatorlukların / devletlerin kurulmasına neden olmuştur. Kıtalar arası göç olayları ise Amerika Kıtası'nın keşfi ile deniz aşırı bir boyut kazanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren insanlar kitleler halinde Avrupa'dan yeni bir hayat umuduyla okyanus ötesine yani Amerika Kıtası'na göç etmiş ve yerleşmiştir. 15. ve 18. yüzyıllar arasında (yoğun olarak 1619-1776 yılları arasında) İngiliz, Fransız, İspanyol, Portekiz ve Alman tüccarlar Kuzey Afrika'dan topladıkları yaklaşık 15 milyon insanı köle olarak çalıştırmak üzere Batı Afrika kıyılarından gemilere doldurarak Karayib Adaları'na ve Güney Amerika'ya götürmüşlerdir. Böylece Avrupa 300 yıl boyunca

⁷ Kınık, 2010:37

dünyanın göç hareketlerine yön vermiştir⁸. Bu süre içerisinde ne yazık ki Afrika kıtasının en önemli ihraç unsuru, mecburi hizmetkâr olarak ifade edilen ancak köle olarak çalıştırılan insanlar olmuştur. *Köle ticareti* adeta bir sisteme bürünmüştür.

İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa gelişen nüfuslarına yeni yerleşme yerleri sağlamak üzere sömürgeler kurmuş, 1830-1930 yılları arasında (yoğunlukla 1850-1914 yılları arasında) 55-60 milyon Avrupalı Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi denizaşırı ülkelere göç etmiştir. Bu göç dalgası için Amerika Birleşik Devletleri-Kanada, Brezilya ve Arjantin'e göre- ana hedef ülke olmuş, uluslararası göçün doruk noktasına ulaştığı 1900-1909 yılları arasında 8,2 milyon, 1892-1924 yıllar arasında ise toplamda yaklaşık 20 milyon göçmenin bu ülkeye girdiği kaydedilmiştir^{9 10}.



1830-1860 yılları arasında İngilizler, İrlandalılar ve Almanlar Amerika kıtasına göç edenlerin çoğunluğunu oluşturmuştur. 1860-1890 yılları arasında bu göçe İskandinavlar da

katılmıştır. 1890-1950 yılları arasında ise göçün Kanada'ya doğru kaydığı görülmektedir¹¹. Yaşanan bu uluslararası göç dalgaları dünyanın demografik, etnik ve kültürel yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Avrupa kökenli göçmenler Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yeni devletlerin oluşumuna yol açmışlardır. Bu yeni devletlerde yerliler ise azınlık durumuna düşürülmüştür. 19. yüzyılda milyonlarca insan Çin ve Hindistan'dan Amerika ve Avrupa'ya sözleşmeli işçi

8 Mutluer, 2003:11

9 Boyle vd., 1998:25

10 Doğanay vd., 2011:88

11 Atalay, 2011:29

olarak gönderilmiş; 20. yüzyılda meydana gelen iki büyük dünya savaşı ise milyonlarca insanı yurdundan etmiştir¹². Öyle ki, ABD New York City kentinin Hudson Nehri ağzındaki Ellis Adası Amerika göç tarihi açısından sembolik değer taşımaktadır. 1892 - 1924 yılları arasında 20 milyondan fazla göçmen ABD'yi temsil eden özgürlük anıtını selamlayarak bu adadan transit giriş yapmıştır.

1920'li (Türkiye - Yunanistan, Türkiye - Bulgaristan; Rus Devrimi) ve 1930'lu (Nazi Soykırımı) yıllar büyük çapta nüfus mübadeleleri ve sürgünler sürecine sahne olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden ayağa kalkmaya çalışan Avrupa ülkeleri, işgücü gereksinimini karşılamak üzere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere işçi göçü kabul etmeye başlamıştır. Bu ülkelerin başında gelen Almanya 1954 yılından 1970'lere kadar Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye'den; Fransa ise Fas, Tunus ve Cezayir'den insan gücü alımı gerçekleştirmiştir. Ekonomik etkenlerle oluşan bu göç ilişkisini daha çok insanların arzularına bağlı olarak geliştiği için gönüllülük çerçevesinde değerlendirmek mümkündür¹³.

1947 yılında Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması neticesinde dünyanın gördüğü en geniş göç dalgası yaşanmış ve yaklaşık 18 milyon Hindu ve Müslüman mübadele edilmiştir. 1945 ve 1961 yılları arasında Berlin Duvarı'nın inşası ile birlikte yaklaşık 3.7 milyon Doğu Alman Batı'ya kaçmıştır¹⁴. İsrail'in kurulmasından sonra kısa sürede yaklaşık 250.000 Yahudi İsrail'e göç ederken, tahminen 700.000 Filistinli komşu ülkelere iltica etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında düzenlenen Romanya - Bulgaristan sınırı nedeniyle yaklaşık 100.000 Bulgar Bulgaristan'a ve 120.000 Romen Romanya'ya göç etmiştir. 1979 yılı Aralık ayından itibaren Sovyetler Birliği işgali nedeniyle yaklaşık 2.5 milyon Afganlı Pakistan'a iltica etmiştir¹⁵.

İran - Irak Savaşı ve Körfez Savaşı sürecinde yüz binlerce Iraklı Kürt ve

12 Giddens, 2010:522

13 Aksoy, 2012:294

14 Kınık, 2010:38

15 Doğanay vd., 2011:88-91

Şii ülkelerini terk ederek Türkiye ve İran'da mülteci ve sığınmacı durumuna düşmüştür. 1990-1991 Körfez Krizi nedeniyle yaklaşık 4 milyon kişinin İran, Irak, Türkiye, Kuveyt ve Suudi Arabistan ekseninde göç ettiği tahmin edilmektedir. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra milyonlarca insan iltica etmiştir. Çok daha yüksek bir ekonomik kalkınma seviyesine, daha yüksek işçi ücretlerine ve neredeyse tüm BDT¹⁶ ülkelerinden çok daha etkili istihdam fırsatlarına sahip olması sebebiyle BDT ülkelerinin (özellikle Ukrayna ve Kafkasya ülkelerinin) ana hedefi Rusya olmuştur. Rusya ve BDT ülkeleri arasında hâlâ süregelen kültürel ve tarihsel benzerlikler de Rusya'ya yapılan büyük ölçekli göçü açıklayabilir. Buna karşın Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan büyük göç dalgaları ile Moldova ve Ukrayna'dan da gelen kısmi göçler, aralarında özellikle Yunanistan'ın önde olduğu Avrupa Birliği ülkelerine yönelmiştir. Yaşanan bu göçler üzerinde bölge ülkeleri ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki gelir farkının fazla olması ve bu sebepten dolayı işçi göçünün gerçekleşmesi etkili olmuştur. Ermenistan, Gürcistan ve Moldova'da işgücünde dışarıya kaçış süreci yaşanmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren yaklaşık bir milyon insanın ya da Ermenistan nüfusunun yaklaşık % 25'inin ülkeyi terk ettiği tahmin edilmektedir. Bu ise yaşlı bir nüfusa, cinsiyet dengesizliğine ve vasıflı işgücü kaybına yol açmıştır. Gürcistan'ın nüfusu da bağımsızlığını kazandığından beri bir milyon civarında bir düşüş göstererek, 5.5 milyondan 4.5 milyona inmiştir¹⁷.

2000'li yıllara adını yazdıran asıl göç olayı ise BM'nin duyarsızlığı karşısında Suriye'de yaşamaya devam etmektedir. 2011 yılı bahar aylarından bu yana milyonlarca Suriyeli ülkesini terk edip Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve Mısır'a sığınarak buralardaki mülteci kamplarında yaşamak zorunda bırakılmış ve yaklaşık 5 milyon Suriyeli de ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır¹⁸.

16 Bağımsız Devletler Topluluğu

17 Bednov, 2009:57-58

18 Yılmaz, 2013:3

Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Verileri'ne göre 2016 yılında dünya nüfusunun % 3,5'i (~250 milyonu) göçmen konumunda iken, daha fazla gelişmiş bölgelerdeki göçmen sayılarının toplam nüfusa oranı 10,3; daha az gelişmiş bölgelerdeki oran ise 1,5'dir. Eğer göçmenlerin tamamı (~250 milyon) bir ülkede yaşıyor olsalardı Çin, Hindistan, ABD ve Endonezya'dan sonra en kalabalık 5 ülkeye sahip olacaktı. Dünya'daki toplam göçmenlerin % 33'ü Avrupa'da, % 24'ü Kuzey Amerika ve yaklaşık % 20'si de ABD'dir. Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkeler ise diğer gelişmiş ülkelere oranla daha fazla göçmene sahiptirler. Uluslararası göç olgusundaki bu durum, göçün gelişmekte olan ya da azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olduğunun bir göstergesi niteliğindedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde yaşayanlar için Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri hayallerindeki yerler olarak görülmektedir. 1950 sonrası süreçte, 1955-1960 dönemi hariç azgelişmiş bölgelerden daha fazla gelişmiş bölgelere giderek artan biçimde bir göç akımı olduğu açıkça görülmektedir. Asıl hızlanmanın ise 1960 sonrası dönemde başladığı görülmekte olup, bu döneme kadar binlerle ifade edilen ve bazı dönemlerde bile tersine olan göç akımı, daha fazla gelişmiş bölgelere yönelen milyonları ifade eder biçime dönüşmüştür. Nitekim 1950-1955 döneminde 315.000 olan net göç akımı 1960-1965 döneminde 3 milyonun üzerine çıkarken, dünya ekonomisinde büyümenin ve gelişmenin hız kazandığı 1960-1970 döneminde 6 milyonun üzerinde gerçekleşmiştir. Dünya ekonomisinde kriz ve küçülmenin olduğu 1975-1985 dönemde net göç akımında bir yavaşlama ve gerileme olduğu görülürken, ekonomik büyümenin yeniden hız kazandığı 1985-2005 döneminde ise yeniden sıçrama gösterdiği görülmektedir. Örneğin 1985 yılında azgelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere yönelen net göçmen sayısı 5 milyon 643 bin kişi iken, bu sayı 2005 yılında 17 milyon 450 bin kişiye çıkmıştır. Birleşmiş Milletler'in göç verilerine göre 1970 - 2010 arasında dünyadaki uluslararası göçmen sayısı 2,5 kattan daha fazla artmıştır. Tablo 1 incelendiğinde, 1970 yılında 84 milyon olan uluslararası göçmen sayısının 40 yıllık periyodun ilk bölümünde (1970-1990) 1,85 kat artarken (156 milyon), ikinci bölümünde (1990-2010) 1,37 kat artış (214 milyon) gösterdiği görülmektedir. 1970 yılında toplam 84 milyon uluslararası

göçmen hemen hemen aynı oranda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bölüşülürken, özellikle 1990 sonrası süreçte gelişmiş ülkeler lehine önemli değişiklik olmuştur. Nitekim aynı periyodun ilk bölümünde gelişmiş ülkelerde 1,90 kat artış söz konusu iken, ikinci bölümde 1,56 artış göstermiştir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde ilk bölümde 1,78 kat artış gerçekleşirken bu artış ikinci bölümde 1,17 düzeyinde gerçekleşmiştir. Böylece uluslararası göçün temel artış nedenini, yoksul ülkelere giden göçmenler oluşturmaktadır^{19 20}. Örneğin 2006 istatistiklerine göre; Kolombiya’da 3 milyon, Demokratik Kongo’da 1,8 milyon, Irak’ta 2,1 milyon, Nepal’da 3,6 milyon, Pakistan’da 1 milyon, Sudan’da 1,6 milyon, Suriye’de 1 milyon ve Uganda’da 2 milyon kişi göçmen statüsünde bulunmaktadır. 2012 istatistiklerine göre de en fazla göçmen veren ülkelerin başında Meksika, Filipinler, Afganistan, Pakistan, Bangladeş ve Suriye gelmektedir²¹.

Tablo 1: Yıllar İtibari İle Uluslararası Göçmen Sayıları (milyon)

	1970	1990	2000	2010	2015	Artış (% , 1970-2015)
Dünya	84	156	178	214	232	176
Gelişmiş Ülkeler	43	82	104	128	140	225
Gelişmekte Olan Ülkeler	41	74	74	86	92	124

Kaynak: Bakırtaş, 2012:242 ; Terrazas, 2011:1-2

Dünya Bankası’nın 2015 verileri ile yenilediği göç stoku tahminlerine göre, Dünya’daki göçmen stoku yaklaşık 250 milyon olup bunun 120 milyonu OECD tanımlamasındaki yüksek gelirli ülkelerdeki göçmenleri oluşturmaktadır. Bu kişilerin yaklaşık dörtte üçü (%74) 20-64 yaş arası bireylerden ve yaklaşık yarısı (% 48) kadınlardan oluşmaktadır. Dünyada en fazla göç alan ülkeler; ABD (% 20 -Orta Amerika ve Uzak Doğu Asya’dan-),

19 Bakırtaş, 2012:241-242

20 Terrazas, 2011:1-2

21 Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), 2007:81-83

Rusya (% 5.7), Almanya (% 5), Suudi Arabistan (% 3.4), Kanada (% 3.3), İngiltere (% 3.2), Fransa (% 3.1), Hindistan (% 2.5), Ukrayna (% 2.4), İtalya (2.1), Birleşik Arap Emirlikleri (% 1.5), Kazakistan (% 1.4), Fas (% 1.4), Japonya (% 1) ve Türkiye'dir^{22 23}. AB sınırlarında yakalanan yasa dışı göçmenlerin uyrukları göz önüne alındığında Suriye, Tunus, Afganistan, Pakistan, Arnavutluk, Cezayir, Fas, Azerbaycan, Gürcistan, Filistin, Eritre, Somali ve Bangladeşlilerin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. 1990-2015 yılları arasında dünya genelinde uluslararası göçmenlerin sayısı 78 milyon artarak yaklaşık % 50 oranında bir yükseliş göstermiştir. Artışın çoğunluğu 2000-2010 yılları arasında yaşanmıştır. 1990-2000 yılları arasında göçmenlerin sayısının yıllık artışı ortalama 2 milyon, 2000-2010 döneminde 4,6 milyon, 2010-2015 yılları arasında ise 3,7 milyon kişi olmuştur^{24 25}. Hedef ülke ile kaynak ülke arasındaki güzergâh üzerinde olan, üzerinden geçmek için kullanılan veya hedef ülkeye ulaşmak için elverişli şartlar oluşuncaya kadar bir süre ikamet edilen ülkeleri kapsayan transit ülkelere örnek olarak Japonya, Güney Kore, Tayvan, Irak, İran, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Slovenya, Slovakya, Polonya, Makedonya, Fas, Tunus ve Mısır verilebilir.

Uluslararası göç sonucunda ABD, Kanada, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Hollanda gibi devletlerde sayısı artmaya başlayan mültecilere karşı "giriş ve yaşama koşullarını zorlaştırıcı ama ülkeden sınır dışı etmeyi kolaylaştırıcı" sert kanunlar içeren önlemler alınmaktadır. Durum böyle olunca mülteciler ulaşmak istedikleri ülkelere giriş sağlama konusunda zorunlu olarak yasa dışı göç örgütlerinin ağına düşmekte ve bu uğurda paralarını hatta canlarını yitirmektedirler. Alınan önlemlere rağmen dünyadaki sığınmacı ve mülteci sayısı dalgalanma ile birlikte genellikle artış göstermektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK, UNHCR) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)

22 Bakırtaş, 2012:242-243-244

23 <http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm>

24 Akçadağ, 2012:23

25 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, Trends In International Migration, 2013:26

verilerine göre dünyadaki kayıt altına alınmış toplam sığınmacı sayısı 1974 yılında 2.4 milyon, 1984 yılında 10.5 milyon, 1994 yılında 25 milyon ve 1997 yılında 27.4 milyondur. Bu sayı 2003 yılında anavatanlara dönüş sebebi ile 20.6 milyona düşmüştür. Göçmenlere karşın kendisini *Kale Avrupa (Fortress Europe)* olarak ifade eden Avrupa ve Orta Asya, menşe olarak 2000 yılında dünya üzerindeki göçmenlerin % 25.9'u ile dünyanın en büyük göç veren bölgesi olmuştur. Bu bölge, göçmenler için hedef bölge olarak dünya toplamında % 18.6 ile Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra (% 19.7) ikinci bölge hâline gelmiştir. 2005 yılında aynı bölgede göç alan ilk 10 ülke arasında Rusya (2006 yılında 12.1 milyon veya ikinci en büyük uluslararası göçmen sayısına ev sahipliği yapmıştır), Ukrayna (2006 yılında 6.8 milyon göçmen ile en büyük dördüncü göçmen sayısına ev sahipliği yapmıştır), Türkiye ve Sırbistan Karadağ vardır²⁶. Bu sayılar içerisine giren sığınmacı ve mültecilerin çoğunluğunu Suriye, Irak, Afganistan, Somali ve Nijer gibi ülkelerden insanlar oluşturmaktadır.

Uluslararası Göç Örgütü, Arap Baharı sonrasında Avrupa'ya yönelik göçlerin katlanarak arttığını, 2015 yılında yaklaşık 4.000 mültecinin Avrupa'ya gerçekleşen göçler esnasında yaşamını yitirdiğini, ölenlerin yaklaşık % 75'inin Afrika ve Orta Doğu coğrafyasından olduğunu ve ölümlerin % 70'inin Akdeniz'de gerçekleştiğini belirtmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, özellikle Afrika ve Orta Doğu kaynaklı Avrupa'ya gerçekleşen kaçak göçmen sayısının 2012 yılında 72.500, 2013 yılında 107.000, 2014 yılında 219.000 iken 2015 yılında 320.000'i geçtiğini açıklamıştır. En fazla göçmen girişinin olduğu ülkeler, yaklaşık 150.000 ile Yunanistan ve 110.000 ile İtalya olmuştur. Göçmen sayısında ilk sıralarda Suriyeli, Afgan ve Eritreli mülteciler yer almaktadır.

Avrupalılar haricindeki diğer insanların “istenmeyen misafirler” olarak ötekileştirilmesi aslında toplumlar ve kültürler arası marjinalleşmeyi artırmaktadır. Her ne kadar Kale Avrupası fikri tampon ülkelerce çevrilmiş ve fiziken ulaşılması zor bir Avrupa'yı işaret etse de, Kuzey Afrika ve Orta

26 Danış, 2004:2

Doğu'da yaşanan olaylar göstermiştir ki yakın coğrafyasından izole edilmiş bir Avrupa'dan söz etmek pek de mümkün değildir. Avrupa, bir çığ gibi artmış olan göçmen sorunu karşısında her geçen gün daha da hedef konuma gelmiştir. Ancak bu hedef konumu sadece göçmenlerin akını ile sınırlı değildir. Aynı zamanda göçmen hakları savunucuları da mültecilere ve göçmenlere karşı tavırları nedeniyle Avrupa Birliği'ni hedef tahtasına oturtmuştur²⁷.

Yaklaşık 20 yıldır Batı toplumlarında göçmenler, mülteciler ve sığınmacılara karşı önyargılar, korkular ve aslında açıkça adını koyarsak, nefret giderek artmaktadır. Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren Doğu Avrupa ve Afrika'dan Avrupa ülkelerine olan mülteci akını, belirli bir kesim tarafından 'yoksulların işgali' ve 'Avrupa'nın saldırıya uğraması' şeklinde değerlendirilmektedir. Böylesine tanımlamalara "... göçmenler ücretleri düşürür, yerli nüfus arasında işsizliği yükseltir, doğurganlıklarıyla sosyal sistemi çökertir ve ulusal kimliği tehlikeye düşürürler." gibi ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yeni argümanlar da ilave edilmektedir²⁸.

Göçmen sorununa en sert tepki gösteren ve engellemek için uğraşan, AB üyesi devletlerdir. Özellikle Almanya, Hollanda ve Danimarka'da 2000'li yılların başından itibaren yabancı karşıtı politikaları ile oylarını artırmaya başlayan sağ partiler hatta sol partiler dahi ülkelere yaşanan göç ve mülteci sorununa karşı tepkilerini -özellikle ekonomik sıkıntı yaşayan orta sınıftan insanlar ile birlikte- yansıtmaktadırlar. Her konuda özgürlük ve demokrasinin varlığından söz eden ve kendi sınırları içerisinde serbest dolaşımı teşvik eden AB devletlerinin, mültecilere karşı "giriş ve yaşama koşullarını zorlaştırıcı ama ülkeden sınır dışı etmeyi kolaylaştırıcı" sert kanunlar içeren önlemler alması kendi içerisinde tezatlık barındırmaktadır. 11 Eylül Saldırıları'ndan sonra güvenlik kavramının abartılarak ön plana çıkarılması, bu devletler açısından sığınmacı ve mültecilere karşı adeta güçlü bir koza dönüşmüştür. Bu kozu iyi değerlendiren AB devletleri, 21

27 Sever ve Sever, 2013, s.103

28 Özekmekçi, 2010, s.44

- 22 Haziran 2002 tarihinde İspanya'da gerçekleştirilen Sevilla Zirvesi'nde iki önemli kararın alınmasını sağlamıştır. Bu kararların ilki, ulusal sınırları koruyan ayrı güvenlik birimleri yerine tüm AB sınırlarını koruyacak ve güvenliğini sağlayacak ortak bir sınır güvenlik biriminin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda 3 Ekim 2005 tarihinde göreve başlayan **Frontex (Avrupa Birliği Sınır Güvenliği Birimi)** kurulmuştur. Genel merkezi Polonya'nın başkenti Varşova'da bulunan Frontex, AB'nin birliğe yeni katılan ülkelerde genel merkezini kurduğu ilk dairedir. Diğer önemli karar ise, sığınmacı üreten ülkelere kendilerinden kaynaklanan sığınmacı sayısını azaltmaları karşılığında ekonomik yardımların yapılmasıdır.

Sonuçta tarım toplumundan sanayi toplumuna, kırsal yaşamdan kent yaşamına ve imparatorluklardan ulus devletlere geçişi ifade eden modernite merkeze alındığında modernite öncesinde göç olayının çok etkin olmadığı ancak günümüz göç olgusunun modernite ile birlikte şekillenen modern toplum ile ortaya çıktığı görünmektedir. Uluslararası göç hareketlerini kontrol etmede ulus devletlerin tek başlarına yeterli olamayacakları, bu nedenle uluslararası düzeyde geçerli bir göç politikasına gereksinim olduğu yönünde görüşler bulunmakla birlikte²⁹, dışarıdan gelen göçler hala ulusal yasalara tabidir. Örneğin, Avrupa Birliğinde bile AB dışından gelen göçmenlere yönelik politikalar ulusal yasalara tabi olmaya devam etmektedir. Günümüz uluslararası göç politikalarına 1990'ların başında başlayan ve gittikçe artan bir korkunun hâkim olduğu gözlenmektedir³⁰.

3. Uluslararası Göç Sorunu ve Türkiye

Türkiye hem uzun kara ve deniz sınırına hem de çok sayıda sınır komşusuna sahip bir ülkedir. Suriye ile 911 km, İran ile 560 km, Irak ile 384 km, Ermenistan ile 328 km, Gürcistan ile 276 km, Bulgaristan ile 269 km, Yunanistan ile 203 km ve Nahçıvan ile 18 km olmak üzere yaklaşık 3000 km kara sınırı uzunluğuna ve 8333 km deniz sınırı uzunluğuna sahiptir. 48 Hava, 53 Deniz, 22 Kara ve 7 Demiryolu olmak üzere toplam 130 sınır

29 Straubhaar, 2000

30 Ghosh, 2000, ss. 21-22

kapısından her yıl artan sayıda yabancı giriş - çıkış yapmaktadır. Her ülke gibi Türkiye'nin de egemenliğinden kaynaklanan temel sorumluluklarının başında sınır güvenliği gelmektedir. 10/11/1988 tarih ve 3497 sayılı "Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun" gereğince doğu ve güneydoğu sınırlarını koruma ve güvenliğini sağlama görevi Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı'na; deniz sınırlarını koruma ve güvenliğini sağlama görevi ise Sahil Güvenlik Komutanlığı'na verilmiştir. Sınır ve Gümrük Kapılarında ise bu görev İç İşleri Bakanlığı'na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Gümrük Müsteşarlığı'na ait birimlerce yürütülmektedir³¹.

Türkiye, 1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ni 29 Ağustos 1961 tarihinde 359 sayılı Kanunla; 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Ek New York Protokolü'nü 1 Temmuz 1968 tarihinde; BM Sınır Aşan Örgütlü Suçlar İle Mücadele Sözleşmesi ve Göçmen Kaçakçılığı İle İnsan Ticaretine İlişkin Ek Protokolleri'ni ise 2000 yılında imzalamıştır. Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Yasa Tasarısı 27 Mart 2003 tarihinde TBMM'de kabul edilmiş ve 6 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda 4 Haziran 2003 tarihinde 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda değişiklik yapılarak Türk ile evlenen bir yabancı kadının Türk vatandaşlığını kazanabilmesi için en az 3 yıl evli kalması ve evliliğinin devam etmesi şartı getirilmiştir. Uluslararası koruma hükümlerinden yararlanarak prosedüre dâhil olan sığınmacıların, zorunlu ikamete tabi tutulduğu uydu kentlerin sayısı 51'e yükseltilmiştir. İltica mevzuatı ile ilgili 2011 yılında gerçekleşen ilerlemelerden biri de, İçişleri Bakanlığı'nın "1994/6169 Sayılı Yönetmeliğin Yetki Devri" konulu genelgesidir. 13 Temmuz 2011 tarihinde yayımlanan genelgeye göre, mülteci ve sığınmacı statü belirleme yetkisi 7 ilde valiliklere devredilmektedir. Böylece Adana, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Kırklareli ve Kayseri valilikleri, sığınma başvurularına ilişkin karar verme yetkisine sahip olmaktadır. Bunun yanı sıra, 1 Ekim 2011 tarihinde başlayan pilot uygulamayla, Atatürk Havalimanı Sınır Geçiş Noktası'nda yapılacak sığınma başvurularında İstanbul Valiliği karar verici olacaktır³².

31 EGM, 08.09.2013

32 TC Dış İşleri Bakanlığı, 11.08.2013

Asya ve Avrupa kıtaları arasında geçiş güzergahı konumunda olan Türkiye, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve yakın Asya ülkelerinden AB ülkelerine kaçak olarak göç etmek isteyenler için vazgeçilmez bir durak olup aynı zamanda göç edenlerin yerleştiği de bir ülkedir. Diğer bir ifade ile düzensiz göçmenlerin (*irregular migrants*) bir kısmı Türkiye'yi transit ülke olarak kullanırken diğer bir kısmı ise kaçak işçi olarak çalışıp hedef ülke olarak kullanılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak 20. yüzyılın ortalarından bu yana kendi vatandaşları yurtdışına göç eden bir ülke olan Türkiye artık başka ülke vatandaşlarının göç ettiği ve çalıştığı bir ülke olmaya başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak yaşanan insan hareketliliğinin Türkiye'de siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'ye yönelen düzensiz göçü belirleyen dört ana unsur vardır. İlk olarak komşu ülkelerde artan siyasi belirsizlikler ve çatışmalar bu ülke halklarının daha güvenli, zulümden uzak ve daha iyi hayat şartlarının olduğu yerlere gitme arzusunu arttırmıştır. İkincisi; Türkiye'nin Doğu - Batı ile Kuzey - Güney arasında bulunan coğrafi konumu, gelişmiş Batı ve Kuzey ülkelerine geçiş yapmak isteyen transit göçmenler için ülkeyi çekici kılmaktadır. Üçüncüsü; Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyen göçmenler, Avrupa'nın sınırlarında uyguladığı sıkı kontroller ve artan göç kontrolleriyle, Türkiye gibi Avrupa'nın çevre ülkelerine yönelmişlerdir. Dördüncü neden ise; Türkiye'nin komşu ülkelere oranla ekonomik açıdan daha iyi şartlar sunması sebebiyle çalışmak isteyen göçmenler için çekici olmasıdır. Türkiye'ye üç tür göçmen gelmektedir. Birinci tür Romanya, Ukrayna, Belarus ve Moldova gibi Doğu Avrupa ülkelerinden iş bulma amacıyla gelen göçmenleri kapsamaktadır. İnşaat, tarım ve tekstil gibi sektörlerde bu tür göçmenlerin istihdam edildiği bilinmektedir. Aynı zamanda birçok orta ve üst sınıf aile, Moldovalı ve Ukraynalı kadınları ev işlerinde kullanmaktadır. Eğlence ve fuhuş sektörlerine de bu göçmenlerin yoğun şekilde katıldığı gözlenmektedir. İkinci türü ise İran ve Irak gibi Orta Doğu ülkelerinden, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lanka gibi Asya ülkelerinden ve Nijerya, Somali, Kongo gibi Afrika ülkelerinden gelen göçmenler oluşturmaktadır. Bu göçmenler Avrupa'ya gitme niyetinde olup Türkiye'yi transit

ülke olarak kullanılmaktadırlar. Bu göçler genellikle Türkiye'ye izinsiz giriş, Türkiye'den izinsiz çıkış ve vize ihlalleri yoluyla gerçekleşmektedir. Bu göçmenlerin de ülkede kaldıkları süre boyunca kaçak olarak çeşitli sektörlerde yaşamlarını kazanma yoluna gittikleri bilinmektedir. Üçüncü ve son göçmen türünü ise sığınma talebinin sonuçlarını bekleyen ya da sığınma talebinde bulunup talepleri reddedilen fakat ülkelerine geri dönmek yerine ya Türkiye'de kalıp kaçak işçi olarak çalışmak isteyen ya da üçüncü bir ülkeye göç yollarını arayan göçmenler oluşturmaktadır³³.

Türkiye'de göç hareketleri, kaynak ülke - transit ülke - hedef ülke kapsamında 3 grupta ele alınabilir.

1) Kaynak Ülke Türkiye: Türkiye'den yurtdışına 1960'lı yıllardan itibaren yoğunlaşan işçi göçünün esası, ekonomik sorunlardan kaynaklanmaktadır. İşçi göçü, istihdam işgücünü dışarıya gönderen ülke açısından olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Yurtdışında istihdam edilmek üzere işçi gönderen ülke, içeride işsizliğin azalması, giden işçilerin her türlü ek maliyetinden kurtulma ve onların ülkeye getirebilecekleri döviz fazlalığı gibi avantajlarla karşı karşıya iken; ülke içinde bağımlılık oranının artması, kalifiye işçinin yurtdışına kaçması, giden işçilerin hem gittikleri yerde hem de ileride geri döndükleri zaman ciddi sosyal uyumsuzluklar yaşamaları gibi dezavantajlarla da karşı karşıya kalmaktadır³⁴.

Türkiye kaynaklı ülke dışı istihdam (göçmen) sorunu çok eskiye dayanmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında kalkınmaya öncelik veren Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İsveç, İsviçre, Avusturya gibi ülkelerde önemli ölçüde iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması amacı ile söz konusu ülkeler işçi göçlerine kapılarını açmıştır. Türkiye'den işçi göçü ile ilgili ilk anlaşma Türk Dışişleri Bakanlığı ile Szhleswig-Holstein Çalışma Bakanlığı arasında 1957 yılında yapılmıştır. Bu anlaşma sonucunda Nisan 1957'de 12 zanaatkâr aileleriyle birlikte Kiel'e gitmiştir. Bu doğrultuda 1960'lı yıllarda Türkiye ile Avrupa devletleri (1961 Almanya;

33 İçduygu, 2004, ss.21-27

34 Yıldırımoglu, 2005, s.2

1964 Hollanda, Belçika ve Avusturya; 1965 Fransa, 1967 İsveç ve 1968 yılında Avustralya, İsviçre - İngiltere - Danimarka) arasında imzalanan işçi göçü anlaşmaları kapsamında Türkiye'den söz konusu ülkelere binlerce Türk işçi göç etmiştir. İlk kitlesel işçi göçü 1961 yılında gerçekleşmiş ve 1961-1973 yılları arasında yaklaşık 775.000 Türk işçi göç etmiştir. Bu sayı Almanya'da 1980 yılında 1.462.000, 1990 yılında 1.695.000 ve 2000 yılında 2 milyona ulaşmıştır³⁵. Bu ilk göçmenler söz konusu ülkelerde Konuk - Yabancı - Geçici İşçi (Almanca: Gastarbeiter) olarak görülmüştür. Ancak ikinci nesil ile birlikte 1970'li yıllardan itibaren sayılarının hızla artmaya başlaması, evlilikler ile kalıcı hale dönüşmesi, işçi iken işveren konumuna gelmeleri, Türkiye'de yaşayan aile ve akraba üyelerinin yanlarına alınması gibi gelişmeler sonucunda Türkiye Avrupa'ya en fazla mülteci gönderen ülkelerden biri olmaya başlamıştır. Mülteci sayısı 1980'li yıllarda darbe sonrası yaşananlardan dolayı üst düzeye ulaşmıştır. 1980'lerden sonra Batı Avrupa ülkelerinin işçi alımını bırakmasıyla, işçi göçlerinin yönü alt yapı ve inşaat hizmetleri için S. Arabistan, Libya, Ürdün, Katar ve Kuveyt gibi ülkelere doğru olmuştur. 1990'larda ise işgücü göçü, eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelmiştir³⁶.

Günümüzde yurt dışındaki yaklaşık 4 milyon Türk nüfusun 3.5 milyonu Avrupa'da (sırası ile Almanya, Fransa, Hollanda, Avusturya, İsviçre, İngiltere, Belçika, İsveç, Danimarka, İtalya, Norveç, Finlandiya, İspanya, Lüksemburg, Liechtenstein) yer almaktadır. Türk göçmenlerin en fazla yaşadıkları Avrupa şehirleri Berlin, Londra, Stockholm, Kopenhag, Viyana, Brüksel ve Zürih'tir (Kaya, 2008:154). Türklerin göçmen statüsünde olduğu Türk Devletleri dışındaki diğer devletler sırası ile ABD, Suudi Arabistan, Avustralya, Kanada, Rusya, Beyaz Rusya, İsrail, Kuveyt, Libya, Japonya, Gürcistan, Ürdün, Katar, Ukrayna, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Moldova'dır. Kıtasal ve bölgesel olarak düşündüğümüzde Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika sıralaması ortaya çıkmaktadır³⁷. Yaklaşık 40 ülkede fiilen yaşayan ve çalışan Türklerin sayıları göz önüne alındığında

³⁵ Yıldırımoğlu, 2005, ss.6-7

³⁶ Koçak ve Terzi, 2012, s.174

³⁷ *İçduygu*, 2005, ss.6-7

Avrupa’da Almanya, Türk devletlerinde Azerbaycan, Orta Doğu’da Suudi Arabistan, Kuzey Afrika’da Libya, Asya’da Rusya ilk sırada yer almaktadır. 1995 - 2003 yılları arasında Türkiye’den Avrupa ülkelerine gerçekleşen sığınma başvuru sayıları dalgalanma göstermekle beraber azalış eğilimindedir. Başvuru sayıları 1995’de 41.690, 1996’da 38.926, 1997’de 33.555, 1998’de 22.407, 1999’da 20.384, 2000’de 29.649, 2001’de 32.688, 2002’de 30.587 ve 2003 yılında 24.867’dir. Aynı dönemdeki başvuru sayıları göz önüne alındığında Almanya’ya yapılan başvuru sayısında (1995 yılında ~35.000 iken 2003 yılında ~5000) belirgin azalma varken Fransa (1995 yılında ~2000 iken 2003 yılında ~13.000) ve İngiltere’ye (1995 yılında ~ 3000 iken 2003 yılında ~5000) olan başvuru sayılarında ise artış söz konusudur³⁸.

1990’ların sonundan itibaren, AB kapısında üyelik başvurusuna cevap bekleyen Türkiye’nin önemli sıkıntılarından biri de, uluslar arası göç konusu olmuştur. Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi’nin (ICMPD) müdürü Jonas Widgren’in belirttiği gibi, AB ülkelerinin Türkiye’nin adaylığı konusunda, göç meselesi açısından iki temel endişeleri vardır. Birincisi, üyelik kazanılması durumunda, 80 milyona yakın Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşının iş ve daha iyi bir yaşam umuduyla AB ülkelerine akın etmesidir. Diğeri ise yasadışı göçe karşı sınırların denetimi sorunudur³⁹. Çünkü Türkiye, AB ülkelerine göre sınırlarını kaçak geçişlere karşı fazla koruyamamaktadır. Oysa ki, 2000’li yılların başından itibaren devlet yönetiminde koalisyonlardan kurtulma ile birlikte ülkede siyasi istikrarın sağlanmaya başlanması, ekonomide iyileşmelerin sağlanması, AB uyum paketleri ile insan haklarına ve özgürlüklere dayalı yasaların çıkartılması, özellikle Almanya’da ırkçı sağ grupların Türk ailelerine karşı olumsuz girişimleri, başvuruların çoğunlukla kabul edilmemeye başlanması, alınan sert yasal önlemlerin insanları bıktırması gibi nedenlerden dolayı Türkiye’den gerçekleşen iltica sayısı oldukça azalmaya başlamıştır. Bu açıdan ele alındığında AB ülkelerinin Türkiye’nin adaylığı konusunda öne sürdükleri Türkiyeli göçü bahanesi pek de haklı olmamaktadır.

38 <http://focus-migration.hwwi.de/Turkey.1234.0.html?&L=1>

39 Widgren, 2003, s.47

BMMYK'ya göre 1997 - 2002 yılları arasında AB'ye aday ülkeler içerisinde AB üyesi ülkelere iltica başvurusu sayısında Türkiye 23.389 başvuru ile ilk sırada yer almıştır. Türkiye'den iltica edenlerin Almanya ve Fransa'dan sonra en fazla tercih ettikleri ülke olan İngiltere'ye 1997 - 2000 yılları arasında kaçak giriş yapanlar arasında Türkler, 17.000 kişi ile Hindistanlı ve Pakistanlıların ardından 3. sırada yer almıştır⁴⁰. Aynı şekilde BMMYK verilerine göre hali hazırda çeşitli ülkelerde mülteci konumunda olan 146.386 Türk kökenli bulunmakta ve 10.264 kişi de mülteci statüsü elde etmek amacıyla başvurularının sonuçlanmasını beklemektedir. Dolayısıyla bir taraftan mülteciler için geçici sığınma ülkesi olmayı sürdüren Türkiye, aynı zamanda mülteci üreten bir ülke konumunu devam ettirmektedir⁴¹.

2) Transit Ülke Türkiye: Türkiye'nin adaylığına ilişkin olarak AB ülkelerinin göç meselesi açısından endişe duydukları diğer nokta da, Türkiye üzerinden Avrupa'ya yönelik yasadışı transit göçle mücadele sorunudur. Göç politikalarını konuşmak üzere ilk kez Haziran 1998'de bir araya gelen AB ve Türkiye arasında şu anda en sıcak konulardan birini sınırların denetimi oluşturuyor. AB'nin özellikle 1999'daki Helsinki Zirvesi'nden itibaren iltica ve göç politikaları konusunda Türkiye'ye uyguladığı baskının coğrafi çekincenin kaldırılmasından sonraki en önemli unsuru, sınır denetimlerinin iyileştirilmesidir. AB ülkelerinin son dönemde yürüttükleri istenmeyen göçmen ve sığınmacılarla mücadele politikasının bir parçası olan bu talepler, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinde yap(tır)ılacak hukuکی ve idari değişikliklerle kendi ortak sınırlarının çevresinde bir güvenlik çemberi yaratma çabasının bir ürünüdür⁴².

Türkiye'de yasadışı göç hareketlerini temel olarak 2 kategoriye ayırmak mümkündür. Birinci kategori, Türkiye üzerinden çoğunlukla göçmen kaçakçılığı organizasyonları yoluyla Avrupa'ya geçmeyi amaçlayan göçmenlerden oluşmaktadır. Göçmen kaçakçılığında Türkiye'de merkez İstanbul'dur. Kaçakçılığın yaklaşık % 60'ı karayolu ile yapılmaktadır. Bu

40 CUMHURİYET GAZETESİ, 19.04.2012 / 21.05.2012

41 BMMYK, 2009

42 Danış, 2004, s.9

konudaki diğer hassas husus ise insan ticaretidir⁴³. İnsan ticaretinde yaka-
lanan mağdur sayısı ve yıllar itibari Tablo 2’de sunulmuştur. 2005-2016
yılları arasında tespit edilen toplam 1427 mağdurun tespit edildiklerini iller
incelendiğinde; İstanbul ili 337 kişi ile ilk sırada, Antalya ili 249 kişi ile
ikinci sırada ve Ankara ili 135 kişi ile üçüncü sırada yer almıştır. Bu illeri
İzmir, Trabzon, Muğla, Aydın, Artvin, Mersin ve Bursa takip etmektedir.
Türkiye’yi transit ülke olarak kullananlar çoğunluğu Ortadoğu olmak üze-
re Orta Asya, Afrika ve Uzak Doğu’dan gelmektedir. İkinci kategoride ise,
ekonomik nedenlerle Türkiye’de kayıt dışı sektörlerde çalışarak daha son-
ra ülkelerine dönmeyi amaçlayan kişiler yer almaktadır^{44 45}.

Tablo 2: Türkiye’de Yıllara Göre İnsan Ticareti Mağdur Sayıları (2005-2015)

Yıllar	Mağdur Sayısı	Yıllar	Mağdur Sayısı
2005	256	2011	82
2006	246	2012	55
2007	148	2013	21
2008	120	2014	50
2009	102	2015	108
2010	58	2016	181

Kaynak: EGM, 18.12.2015 ; http://www.goc.gov.tr/icerik3/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4714 (11.01.2016)

43 İnsan ticareti kavramı ile göçmen kaçaklığı kavramı birbirinden ayrı tutulması gereken kavramlardır. İnsan ticaretinin gerçekleşmesi için mağdurların zorlanması, kandırılması söz konusuysen, göçmen kaçaklığında esas olarak göçmenlerin rızası söz konusudur. Göçmen kaçaklığında yasadışı göçmen ile suç örgütü arasındaki ilişki çoğu zaman sınırın yasadışı yollardan geçilmesi ile sona ermekteyken, insan ticaretinde mağdur ile suç örgütü arasındaki ilişki mağdurun iradesi dışında devam etmektedir. İnsan ticaretinde kişilerin istismarı söz konusuysen, göçmen kaçaklığında istismar amacı yoktur. Göçmen kaçaklığı devlet aleyhine işlenen bir suç iken, insan ticareti kişiye karşı işlenen ve ağır insan hakları ihlallerine neden olan bir suçtur. Göçmen kaçaklığı her zaman sınırı aşan nitelik gösterirken, insan ticaretinin her zaman sınırı aşan özelliği yoktur (TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016: 98-99).

44 Şen, 2006:56

45 Göçler İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015:85

İran Devrimi ile birlikte 1979 - 1987 yılları arasında çok sayıda göçmen Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine ve Kuzey Amerika'ya geçiş sağlamıştır. Özellikle 1990'larda sayıları artan ve İtalya kıyılarına yanaşan göçmen dolu teknelerle medyaya yansıyan yasadışı göç konusunda Türkiye hem kaynak hem de geçiş ülkesi olarak gündeme gelmiştir⁴⁶. Batı devletlerinin sınır geçişlerinde uyguladığı sıkı denetimlerden dolayı kaçak geçişe yönelen göçmenler, Ortadoğu, Asya ve Balkanlar arasındaki coğrafi konumu ile Türkiye'yi Batı'ya yönelik göç akımlarında temel geçiş noktalarından / koridorlarından biri olarak kullanmaktadır⁴⁷. Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmak isteyen göçmenlerin öncelikli hedefi Ege Denizi'nden Yunanistan'a ve oradan İtalya, Almanya, Fransa, Kanada, İsviçre gibi ülkelere ulaşmaktır. Bu kapsamda Yunanistan ve Türkiye arasında göçmen kaçakçılığı konusunda sağlanacak stratejik işbirliği önem taşımaktadır.

Türkiye'de mülteciler ve sığınmacılar konusunda sorumlu bakanlık ve birim, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar - Hudutlar ve Sığınma Dairesi'dir. Sığınmacı ve mültecilere ilişkin tüm veriler ve işlemler bu birim tarafından yapılmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar - Hudutlar ve İltica Dairesi verilerine göre her yıl on binlerce göçmen Türkiye'yi geçiş koridoru olarak kullanmaktadır. Yakalanan göçmenler gerekli yasal işlemler yapıldıktan sonra sınır dışı edilmektedir. Tablo 3 göz önüne alındığında son yıllarda yakalanan yasa dışı göçmen sayılarında azalma olduğu görülmektedir. Bu konuda AB uyum müzakereleri kapsamında yeni yasal düzenlemelerin yapılması, cezaların ağırlaştırılması ve denetimlerin artırılması etkili olmaktadır. Alınan önlemlere rağmen kara sınırlarının uzunluğu, üç tarafının denizlerle çevrili olması, sınırların çoğunlukla dağlık sahalara denk gelmesi, sınır komşusu sayısının fazla olması, çok sayıda ülkeden sürekli ilticaların yaşanması gibi nedenlerden dolayı istenilen düzeyde başarı elde edilememektedir. Ancak 2015 yılından itibaren Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmelerin etkisi ile yasa dışı göçmen sayısı tekrar artış sağlamıştır. Tablo

46 *İçduygu*, 2005, ss.6-7

47 *İçduygu*, 1996, ss.127-142

2’de verilen sayılara Suriye’de yaşananlardan dolayı Türkiye’ye sığınan *mültecilerin* sayıları (yaklaşık 3.100.000 kişi) ekli değildir.

Tablo 3: Türkiye’de Yıllar İtibari İle Yakalanan Yasa Dışı Göçmen Sayıları

Yıllar	Yakalanan Yasa Dışı Göçmen Sayıları	Yıllar	Yakalanan Yasa Dışı Göçmen Sayıları
1995	11.362	2006	51.983
1996	18.804	2007	64.290
1997	28.439	2008	65.737
1998	29.426	2009	34.345
1999	47.529	2010	32.667
2000	94.514	2011	44.145
2001	92,365	2012	47.510
2002	82.825	2013	39.890
2003	56.219	2014	58.647
2004	61.228	2015	146.485
2005	57.428	2016	174.466

Kaynak: TC DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI, 11.01.2016 ; http://www.goc.gov.tr/icerik3/duzensiz-goc_363_378_4710 (11.01.2017)

Kişilerin ekonomik, siyasi, sosyal veya herhangi bir nedenle yaşadıkları ülkeden yasa dışı yollarla çıkmalarını, başka bir ülkeye girmelerini ya da bir ülkede ikamet izni olmaksızın barındırılmalarını sağlamak üzere organize edilen göçmen kaçakçılığı suçu, özellikle, 1990’lardan itibaren Türkiye’de de yoğun olarak görülmektedir. Her yıl çok sayıda şebeke çöktürülmesine ve şebeke üyesi (taciri) yakalanmasına karşın ranta **dönüşen bu sorunun** sonu gelmemektedir (Tablo 4)⁴⁸. Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar - Hudutlar ve İltica Dairesi verilerine göre insan kaçakçılığı şebekelerini yöneten kişiler arasında Türkler, Suriyeliler, **İrantılar**, Afganlar, Iraklılar ve Pakistanlılar ilk sıralarda yer almaktadır⁴⁹.

48 EGM, 2007, s.105

49 http://www.goc.gov.tr/icerik3/duzensiz-goc_363_378_4710

Tablo 4: Yıllar İtibari İle Yakalanan Yasa Dışı Göçmen Taciri Sayısı

Yıllar	Yakalanan Yasa Dışı Göçmen Taciri Sayıları	Yıllar	Yakalanan Yasa Dışı Göçmen Taciri Sayıları
1998	98	2007	1242
1999	187	2008	1305
2000	850	2009	1027
2001	1155	2010	750
2002	1157	2011	625
2003	937	2012	505
2004	956	2013	794
2005	834	2014	803
2006	951		

Kaynak: EGM, 08.09.2013 ; TC DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI, 11.01.2016 ;
http://www.goc.gov.tr/icerik3/duzensiz-goc_363_378_4710

Yasa dışı göçmenlerin ülkesel dağılımlarına bakıldığında Türkiye'nin özellikle Doğu - Batı yönlü bir göç akışına ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Tablo 5 göz önüne alındığında yasa dışı göçmenlerin çoğunlukla sınır komşusu ülkelerin vatandaşı olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerde yaşanan siyasi sıkıntılar, iç savaşlar ve ekonomik koşulların yetersizliği en önemli nedenleri oluşturmaktadır. Tabloda dikkat çekici ülkeler ise son yıllarda sayıları dalgalanma gösteren Afrika ülkeleridir. Özellikle Somaliler bu konuda ön sırada yer almaktadır. Genel itibari ile 1995-2004 arasında Türkiye'de güvenlik güçleri tarafından yakalanan yabancılar arasında en kalabalık grup, yaklaşık 100 bin kişiyle Iraklılar olmuştur. Bu sayı, yakalanan diğer Ortadoğu ve Asyalı göçmen vakalarının yarısına ve aynı dönemde Türkiye'de yakalanan toplam göçmen sayısının %20'sine denk gelmektedir^{50 51}.

50 BMMYK-UNHCR-, 2009

51 Kirişçi, 2005, s.34

Tablo 5: Türkiye’de Yıllar İtibarı İle Yakalanan Yasa Dışı Göçmenlerin Ülkesel Dağılımı (İlk 15 Ülke)

Ülke	2000	2002	2004	2005	2008	2010	2011	2013	2014	2016
İrak	17280	20.926	6393	3591	4818	1327	1142	272	1728	7247
İran	6825	2508	1265	1141	1288	1075	958	757	626	1978
Afganistan	8476	4246	3442	2365	10.839	2725	3843	5991	12248	35921
Moldova	8290	9611	5728	3462	600	405	614	284	*	*
Pakistan	5027	4813	9396	11001	9186	1842	2226	424	2350	3792
Romanya	4500	2674	1785	1274	495	264	504	66	*	*
Bangladeş	3228	1810	3271	1524	802	153	106	260	*	*
Rusya	4554	2139	1266	1152	1232	1231	1270	150	*	*
Azerbaycan	2262	2349	1591	1410	1681	987	1068	903	766	*
Gürcistan	3300	3115	2294	2348	2702	835	4268	1805	1519	2857
Bulgaristan	1699	3132	550	363	885	739	1293	106	*	*
Somali	*	591	2756	3118	3348	2383	1966	81	*	*
Çin	545	674	788	339	335	70	79	22	*	*
Suriye	1399	462	1097	983	907	912	1243	16372	24984	73422
Moritanya	*	27	1462	4805	1169	20	15	4	*	*

Kaynak: EGM, 08.09.2013; 06.01.2016 ; [http://www.goc.gov.tr/icerik3/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4712_\(11.01.2017\)](http://www.goc.gov.tr/icerik3/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4712_(11.01.2017))

Tablo 6: Türkiye’de Yıllar İtibari İle Sığınma Başvurusunda Bulunanların Sayıları

Ülke	1997	1999	2000	2003	2008	2010	2011	2014	2015	2016
Afganistan	*	*	116	77	249	1539	3746	*	*	*
Irak	*	2472	1246	342	6904	3363	6588	*	*	*
İran	*	3843	3576	3108	2217	2692	2892	*	*	*
Somali	*	*	9	128	298	361	933	*	*	*
Diğer	*	290	37	311	2334	977	3766	*	*	*
Genel Toplam	4448	6605	4984	3966	12002	8932	17925	34112	64232	66167

Kaynak: EGM, 08.09.2013 ; http://www.goc.gov.tr/icerik3/uluslararasi-koruma_363_378_4712 (11.01.2017)

Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre 2011 yılında sığınma başvurusunda bulunan 17925 kişinin 3746’sı Afgan, 2892’si İranlı, 6588’i Iraklı ve 933’ü Somalilidir. 2000-2011 dönemine baktığında 2000’de 4984 olan sığınmacı/ilticacı sayısı 2011’de 17925’e, 2013 yılında 30311’e, 2014 yılında 34112’ye ve 2016 yılında 66167’ye çıkararak 13 kattan fazla artmıştır. Türkiye’ye sığınma başvurusunda bulunmak üzere gelenler esas olarak İran, Irak, Afganistan ve Somali gibi Türkiye’nin doğusundaki ülkelere dendir. Sayının düşük olmasında Türkiye’nin 1951 Cenevre Konvansiyonuna koyduğu coğrafi çekenin etkili olduğu düşünülebilir. 1994 tarihli Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğe göre kendilerine çalışma izni verilmekle birlikte esas olarak kayıt dışı çalışmaktadırlar⁵².

52 BMMYK-UNHCR-, 2009

Yasa dışı göçle mücadele diğer bir önlem, sınır kapılarında gerçekleştirilen sıkı denetimlerdir. Pasaport Kanunu hükümlerine göre yasa dışı göçe karışacağından şüphe duyulan ya da sahte belgeler ile giriş yapmak isteyen yabancılar, girişlerine izin verilmeyerek geri çevrilmektedir (Tablo 7). 2000 yılında geri çevrilen yabancı sayısı 24504 iken bu sayı dalgalanmalar göstermekle beraber 2010 yılında 15227 olarak gerçekleşmiştir⁵³.

Tablo 7: Yıllar İtibari İle Geri Çevrilen Yabancı Sayıları

Yıllar	Geri Çevrilen Yabancı Sayıları	Yıllar	Geri Çevrilen Yabancı Sayıları
1999	6069	2006	8107
2000	24504	2007	14265
2001	15208	2008	11046
2002	11084	2009	12804
2003	9362	2010	15227
2004	11093	2011	8616 * İlk 6 ay
2005	8818		

Kaynak: EGM, 08.09.2013

Hakkında sınır dışı etme kararı alınan yabancılar Türkiye'deki 21 geri gönderme merkezi⁵⁴nde barındırıldıktan sınır dışı edilmektedir. Mevcut 21 geri gönderme merkezini kapasitesi 2017 yılı ocak ayı itibari ile 2943 kişidir. Geri gönderme merkezlerinin bulunduğu iller Adana, Ağrı, Ankara, Antalya, Aydın, Batman, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Gazi-

53 EGM, 08.09.2013

54 Hakkında sınır dışı etme kararı alınan yabancılardan; kaçma ve kaybolma riski bulunan, Türkiye'ye giriş veya çıkış kurallarını ihlal eden, sahte ya da asılsız belge kullanan, kabul edilebilir bir mazereti olmaksızın Türkiye'den çıkmaları için tanınan sürede çıkmayan, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlar hakkında valilik tarafından idari gözetim kararı alınır. Hakkında idari gözetim kararı alınan yabancılar, yakalamayı yapan kolluk birimince geri gönderme merkezlerine 48 saat içinde götürülme ve seyahat belgeleri yoksa temini sağlanmaktadır. Geri gönderme merkezlerindeki idari gözetim süresi 6 ayı geçmemektedir. Ancak bu süre, sınır dışı etme işlemlerinin yabancının iş birliği yapmaması veya ülkesiyle ilgili doğru bilgi ya da belgeleri vermemesi nedeniyle tamamlanamaması hâlinde, en fazla 6 ay daha uzatılabilmektedir (TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016: 70-71).

Antep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kırıkkale, Kırklareli, Ocaeli, Muğla, Tekirdağ ve Van'dır. Mevcut kapasitesi en fazla olan geri gönderme merkezleri Edirne, Van, Erzurum, İstanbul İzmir ve Aydın illerinde bulunmaktadır.

Türkiye'den Avrupa ülkelerine gerçekleşen yasa dışı göçlerin bir kısmı deniz yolu ile gerçekleşmektedir. Yasa dışı göçmen taşırken yakalanan gemilerin ve göçmenlerin sayıları diğer ülkeler karşılaştırıldığında Türkiye'nin bu konuda başarılı bir devlet olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Türkiye'den yola çıkarak Avrupa ülkelerine ulaşan tekne / gemi sayıları 2001 yılında 17, 2002 yılında 2, 2003 yılında 1, 2004 - 2005 - 2006 yıllarında 0, 2007 yılında 1, 2008 yılında 2, 2009 yılında 1 ve 2010 yılında 4 şeklindedir⁵⁵.

Arap Baharı ile başlayan siyasi istikrarsızlık ve iç savaş süreci, bölge insanlarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya kitlesel göç etmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu konuda Ege Denizi en fazla kullanılan deniz yolu durumundadır. Umuda kaçış hayali ile Ege Denizi'nde yönelen mülteciler sağ ya da ölü şekilde sahil güvenlik birimleri tarafından kurtarılmaktadır. Ege Denizi'nin yoğun kullanılmasında İspanya, İtalya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın Avrupa Birliği yasaları çerçevesinde Frontex yönetiminde kara ve deniz sınır güvenliğini artırması sebebi ile Akdeniz'in eski önemini yitirmesi etkili olmaktadır. Ülkeye yasa dışı giriş yapan göçmenler, şehirler arası yolcu otobüsleriyle İstanbul ve İzmir gibi batı illerine getirilip bir süre organizatörler tarafından barındırıldıktan sonra, bir kısmı Edirne ve Kırklareli'nde Meriç Nehri üzerinden botlarla Yunanistan'a, yaya olarak veya araçlar içerisine gizlenerek de Bulgaristan ve Yunanistan'a, botlarla İtalya'ya götürülmeye çalışılıyor. AB ülkelerine geçişte en çok Ege Denizi tercih ediliyor. İstanbul ve İzmir'de bir süre barındırılan göçmenler, Türkiye'den çıkış yapmak üzere İzmir, Balıkesir, Çanakkale, Aydın ve Muğla kıyılarından tekne ve botlarla Yunan adalarına veya doğrudan Yunanistan ve İtalya'ya götürülüyor. Ege Denizi'nde Yunanistan ve Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya yönelik en fazla kullanılan göç güzergâhlarını

55 EGM, 08.09.2013

Küçükkuyu Müsellim Geçidi, Ayvalık, Çeşme Sığacık, Alaçatı, Doğanbey, Kuşadası, Kuşadası, Didim-Dilek Geçidi, Bodrum ve Datça'dır. Bu yerleşmeler Yunanistan Adaları'na oldukça yakındır. Sahil Güvenlik Komutanlığı unsurlarınca 2000-2009 yılları arasında denizden yasa dışı göç esnasında 27.752 göçmen, deniz sınırlarımızdan yasa dışı yöntemlerle giriş/çıkış yapmaya çalışırken yakalanmıştır. Yakalamalar özellikle 11 Eylül 2001 sonrası artış göstermiş, ekonomik ve siyasi krizlerin artmış olduğu 2007 yılından itibaren ise son 10 yılın ortalamasının üzerinde seyrini sürdürmüştür. Bu husus başlangıçta sistematik olmadan -bireysel olarak- yapılan yasa dışı göçün organize bir nitelik kazanarak sürekliliğe dönüştüğünü göstermektedir. Yakalanan göçmen sayısındaki asıl artış, Suriye İç Savaşı'nın başladığı 2011 yılından sonra artış göstermiştir. 2009 yılında 3677 olan sayı 2013 yılında 6937'ye, 2014 yılında 12884'e ve 2015 yılında 90198'e yükselmiştir. Göçmenlerin kaynak ülkelerinin bölgesel olarak analizi yapıldığında Afrika kıtasını sırası ile Orta Doğu, Orta Asya ve Uzak Doğu ülkeleri takip etmektedir (Tablo 8)⁵⁶.

Tablo 8: Türkiye'de Yıllar İtbari İle Denizde Yakalanan Yasa Dışı Göçmenlerin Sayıları

2000	2001	2002	2003	2004	2005
712	3188	2433	1392	949	1334

2006	2007	2008	2009	2013	2014	2015
1665	4832	7570	3677	6937	12884	91611

(Bodur, 2010:113)

Yasa dışı göçmenlerin nüfus miktarının fazlalığı, kozmopolit yapısı, geçiş güzergâhında olması, denizle bağlantısının olması gibi nedenlerden dolayı Türkiye'de en fazla tercih ettikleri şehir, İstanbul'dur. Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre İstanbul'da yakalanan yasa dışı göçmen sayıları 2007 yılında 64.290, 2008 yılında 65.737, 2009 yılında 34.345, 2010 yılın-

⁵⁶ Bodur, 2010:112-113

da 32.667 ve 2011 yılında 44.415 şeklindedir⁵⁷. Tarlabası ve Dolapdere, diğer kent yoksullarıyla beraber usulsüz göçmenler için de önemli bir barınma yeri işlevi görürken, Aksaray - Laleli iş bulma imkânları, bekâr odaları ve otelleriyle kayıt dışı yaşamın çekim merkezi olmaya devam etmektedir. Türkiye’de kaldıkları geçici dönemde kayıt dışı ekonominin yaygınlığı sayesinde barınma ve iş sorunlarını görece çözebiliyorlar. Çoğu, Van - Ankara - İzmir - Mersin - Muğla - Gazi Antep - Mardin - Adapazarı ve İstanbul’da, en kötü gecekondular bölgelerinde veya şehir merkezindeki harap semtlerde barınıyorlar. Erkekler hamallık, inşaat işçiliği veya tezgâhtarlık gibi vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalışırken, kadınlar temizlik ve bakıcılık işleri yapıyorlar. Az da olsa para kazanmalarını sağlayan bu kayıt dışı işler bazen çok ağır bir biçimde sömürülmelerine de yol açabiliyor. Sınır dışı edilme ve buna benzer başka tehlikelere maruz kalmadıklarında, hayatlarını idame ettirebilmek ve en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi başlarının çaresine bakmak zorunda olan bu göçmen grupları için, akrabalık, din, etnisite veya köken ülke esaslı dayanışma ağları büyük bir önem taşıyor⁵⁸.

Yasa dışı göçmenlerin kullandıkları en yoğun giriş ve çıkış güzergahları; Aydın (Didim, Kuşadası), Ağrı (Patnos, Doğubayazıt), Balıkesir (Edremit, Ayvalık), Çanakkale (Ayvacı, Küçükkuyu), Diyarbakır, Edirne (Uzunköprü, Meriç, İpsala, Bosnaköy), Hakkari, Hatay (Yayladağı), Iğdır, İzmir (Aliğa, Çeşme, Menemen, Menderes, Seferihisar), İstanbul, Konya (Ereğli), Manisa (Akhisar), Muğla (Bodrum) ve Van (Muradiye, Gevaş) oluşturmaktadır^{59 60}.

3) Hedef Ülke Türkiye: Anadolu’ya gerçekleşen göçler Osmanlı Devleti’nin son döneminde olduğu kadar yoğun olmasa da Cumhuriyet döneminde de miktarı değişmekle birlikte sürmüştür. Türkiye’ye gerçekleşen göçler, 1980’lerden önce ve sonra olmak üzere iki tarihsel döneme ayrılabilir. 1923-1980 yılları arasındaki ilk dönem daha çok Türk kökenli

⁵⁷ EGM, 08.09.2013

⁵⁸ Danış, 2004, s.14

⁵⁹ Akçadağ, 2012, s.28

⁶⁰ http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik

göçmenler tarafından gerçekleşen, 1980 sonrası dönem ise yabancı kökenli göçmenler tarafından gerçekleştirilen göçlere sahne olmuştur.

1921-1927 yılları arasında Kafkaslardan Kars - Ardahan ve Artvin illerine yaklaşık *19.000 Kafkasyalı* göç etmiştir (Arslan, 2007:343). 1921 Gümri ve Kars Anlaşmaları'nın ardından ise yaklaşık *45.000 Gürcü* Anadolu'ya iltica etmiştir⁶¹.

1928 yılında yayımlanan Kıbrıs Raporu'nda yaklaşık *5000 Kıbrıs Türkü*nün Türkiye'ye göç ettiği ve bu sayının 1950 yılına kadar 50.000'e ulaştığı belirtilmiştir⁶².

1923-1933 yılları arasında yaklaşık 110.000 ve 1934-1960 yılları arasında (yoğunlukla 1955-1960 arası) yaklaşık 160.000 olmak üzere toplam 270.000 *Yugoslav ve Makedon* Türkü Türkiye'ye göç etmiştir⁶³. 1976-1995 arasında ise bu sayıya yaklaşık 35.000 kişi daha eklenmiş ve sonuçta toplama bakıldığında 1923-1995 arasında yaklaşık 305.000 kişinin Anadolu'ya göç ettiği görülmektedir^{64 65}.

1923-1949 yılları arasında *Romanya*'dan Türkiye'ye 79.287 ve sonraki dönemde ise 43.271 kişi göç etmiştir. Toplamda 1923-1999 arasında 122.558 kişi Anadolu'ya göç etmiştir^{66 67}.

1923-1949 yılları arasında Lozan Antlaşması gereğince yapılan mübadeleler kapsamında Yunanistan'dan Türkiye'ye yaklaşık *400.000 Türk* göç etmiştir. Mübadil olarak isimlendirilen bu göçmenler yoğunlukla Marmara ve Ege bölgesi illerine yerleştirilmiştir. Daha sonra 1960-1999 yılları arasında 24.645 Türk daha Türkiye'ye gelmiştir. Toplamda 1923-1999 yılları arasında 424.645 Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiştir⁶⁸.

61 Memmedli ve Mehmedova, 2009, s.12

62 Çakmak, 2008, s.212

63 Çavuşoğlu, 2007:133

64 Sarımay, 2011:360

65 Köy Hizmetleri Envanteri, 1996:138

66 Duman, 2008:35

67 Köy Hizmetleri Envanteri, 1996:139

68 Köy Hizmetleri Envanteri, 1996:139

Fotoğraf 1: Yunanistan'da Yaşayan Türklerin Türkiye'ye İlticası (1925)



Kaynak: <http://www.yenicikanlar.com.tr/wp-content/uploads/2013/07/m%C3%BCbadele.jpg>:29.07.2013

1930'lu yıllarda yaklaşık 800 Alman akademisyen Nazi baskısından kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır. II. Dünya Savaşı esnasında yaklaşık 100.000 Filistinli Türkiye'ye gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası 1946 - 1954 yılları arasında SSCB baskısından kaçan yaklaşık 450 Kazak Türkü Türkiye'ye göç etmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre 1946 - 1996 yılları arasında Türkiye'ye Orta Asya'dan göç eden Türk sayısı 2878'dir^{69 70}.

1923-1933 yılları arasında 101.537, 1934-1939 yılları arasında 96.014, 1940-1946 yılları arasında 16.500, 1947 yılında 1763, 1948 yılında 1514,

69 Kirişçi, 1999:116;

70 Köy Hizmetleri Envanteri, 1996

1949 yılında 1670 olmak üzere 1923-1949 yılları arasında toplam 218.998; 1950-1952 arasında toplam 154.393; 1968-1979 yılları arasında ise 116.521 *Bulgar Türkü ve Pomak* mülteci adı ile Anadolu'ya göç etmiştir^{71 72 73}. 1989 - 1997 yılları arasında (yoğunlukla Haziran - Ağustos 1989'da) ise yine Bulgaristan'ın Türk kökenlilere uyguladığı politikalar nedeniyle 300.820 kişi Türkiye'ye yerleşmiştir⁷⁴. 1989 göçünün aniden ve hızlı gelişmesinde Gorbaçov'un başlatmış olduğu Glastnost ve Perestroika (Saydamlık ve Yeniden Yapılanma) politikalarının er geç Bulgaristan'a da sirayet edeceği ve sirayet ettiği takdirde bütün politik dengelerin bozulacağından korkmuş olmaları en önemli etkenlerdendir⁷⁵. Baskı ve zulümden, ekonomik sıkıntılardan, eğitim şartlarının zorluğundan, inanç özgürlüğünün kısıtlanmasından kaçış ta diğer sebepleri oluşturmaktadır. Göçmenlerin çoğu Adana, Ankara, Balıkesir, Bursa, Konya, Manisa, Tekirdağ, Kırklareli, İstanbul, Kocaeli, Eskişehir, İzmir illerine yerleştirilmiştir⁷⁶. Toplama bakıldığında 1923-1990 yılları arasında yaklaşık 790.732 *Bulgar Türkü* Anadolu'ya göç etmiştir. 1989 yılında yaşanan göçün kendine özgü bir durumu bulunmaktadır. Yüz binlerce soydaşımız insan haklarına aykırı bir şekilde sınır dışı edilircesine Kapıkule sınır kapısına gönderilmiştir. Bu durumda soydaşlarımız bankalardaki paralarını, mal ve mülklerini, sosyal haklarını hatta aile fertlerinin bir kısmını bile Bulgaristan'da bırakmak zorunda kalmışlardır. Göç sonucunda Türkiye'de yakınlarından beklediği ilgiyi göremeyenler, yerleşmede kararsız olanlar, sosyal haklarından vazgeçmek istemeyenler (1989'da gelen soydaşlarımızın % 51'i kadın, % 65'i 15-64 yaş arası, % 34'ü eğitim çağında, % 23'ü işçi, % 13'ü emekli ve % 9'u engellidir) ve 80.000 parçalanmış aile fertlerinden 08.12.1989 tarihine kadar 73.615 soydaşımız Bulgaristan'a geri dönmek zorunda kalmıştır⁷⁷. Ancak bu sayı zamanla 135.000'e ulaşmıştır⁷⁸.

71 Özgür, 2007:23-91

72 Şimşir, 1986:57-27-28

73 DPT, 1990:6-10

74 Köy Hizmetleri Envanteri, 1996:138

75 Abadan, 1989:27-34

76 Çetin, 2008:65

77 Devlet Planlama Teşkilatı, 1990:38

78 Kirişçi, 1999:112

1953 yılında Rus baskısından kaçan *1579 Kazak Türkü* Anadolu'ya göç etmiş, İstanbul'da Zeytinburnu, Sirkeci ve Tuzlukaya'ya yerleştirilmişlerdir. Daha sonra kalıcı olarak yerleşecekleri Manisa Salihli, Niğde Ulukışla, Konya Ereğli, Kayseri Develi ve Aksaray Sultanhan'a yerleşmeleri sağlanmıştır. Bu esnada yaklaşık *15.000 Uygur Türkü*, Çin baskısından kaçarak Anadolu'ya sığınmıştır⁷⁹.

1980'lerden itibaren çoğunlukla çevre ülkelerde gelişen siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklanan yoğun uluslararası göç hareketleri Türkiye'yi transit ya da hedef ülke konumuna getirmiştir. Bu dönemde özellikle sınır komşularımızda yaşanan siyasi gelişmeler ve silahlı çatışmalar ile Türkiye'ye yönelik uluslararası göç hareketleri, sığınmacılar, mülteciler gibi farklı göçmen gruplarını içerecek şekilde farklılaşmıştır. 1982 yılında Afgan İç Savaşı'ndan kaçan yaklaşık *4163 (4350?) Afgan Türkü* Doğu Anadolu bölgesine yerleştirilmiştir. İran - Irak Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler nedeniyle 1988-1991 yılları arasında yaklaşık *51.000 (52.740?) Peşmerge* Türkiye'ye sığınmış ancak sonra ülkelerine dönmüşlerdir. 1990'lı yılların başına yaşanan Bosna-Hersek Savaşı sonrası Türkiye'ye sığınan yaklaşık *25.000 Boşnak* da bu kategoride ele alınabilir. Ancak Boşnakların büyük çoğunluğu (yaklaşık 20.000'i) zaman içerisinde ülkelerine dönmüştür. 1991 yılında Irak Ordusu'nun Kürtlere yönelik saldırı sonucunda yaklaşık *460.000 Iraklı* Türkiye'ye sığınmış ancak savaş sonrası ülkelerine dönmüşlerdir^{80 81}.

79 Kalkan, 2007:136

80 Kirişçi, 1994:277-279

81 Köy Hizmetleri Envanteri, 1996:140

Fotoğraf 2: Bulgar Türklerinin Türkiye'ye İlticası (1989)



Kaynak: <http://www.timeturk.com/tr/2012/05/24/1989-da-baslayan-aci-ve-huzun.html>

Ayrıca 1992-1993 yıllarında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Özbekistan'dan yaklaşık 850 (750?) *Mesket Türkü* (Kirişçi, 1999:115), 1999 yılında yaklaşık 18.000 *Kosovalı* ve 2001 yılında 10.500 *Makedon-yalı* Anadolu'ya (Kırklareli Gazi Osman Paşa Kampı'na) - 20.000 *Arnavut* yerleştirilmiştir⁸².

Fotoğraf 3: Iraklıların Türkiye'ye İlticası (1991)



Kaynak: <https://goceltarihi.wordpress.com/author/adasm1-2/>

1990'lı yılların başında Türkiye'ye gerçekleşen diğer önemli göç dalgası, özellikle Karadeniz kıyısındaki kentlere ve İstanbul'a BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) vatandaşlarınca yapılmıştır. Göçlerin temel sebepleri olarak ücretlerin daha yüksek - çalışma koşullarının daha rahat ve yaşamın daha ucuz olması, sınır yakınlığı, evlilikler, akraba ve arkadaşların varlığı

⁸² BMMYK -UNHCR-, 2009

karşımıza çıkmaktadır⁸³. Göçler ile gelen bayan ağırlıklı BDT vatandaşları, İstanbul merkezli genellikle küçük çaplı bavul (mekik) ticaretinde ve eğlence-fuhuş sektöründe yığılma göstermiştir. Göç eden bayanların çoğunluğunun temelde eğlence (gece kulüpleri)-fuhuş sektörü içerisinde bakıcılık, gündelik temizlik, sekreterlik ve turizm (rehberlik) gibi iş sahalarında çalışmaya başlaması, Türkiye’de önemli sosyal olaylara ve sorunlara neden olmuştur. Ancak alınan yasal önlemler ile konu çözüme kavuşmuştur. 1990 - 2000 yılları arasında ne kadar BDT vatandaşının Türkiye’ye göç ettiği sürekli kaçak giriş - çıkış yapmaları, bir şekilde ülkede saklanmayı başarabilmeleri / zorlanmaları gibi nedenlerden dolayı tam olarak bilinmemektedir. Göç eden gruplar içerisinde özellikle Ruslar zaman içerisinde Antalya, İstanbul, İzmir, Yalova, Kocaeli, Trabzon ve Çanakkale’yi yaşam yeri olarak seçmeye başlamıştır. ROSSTAT tarafından medyaya açıklanan resmi verilere göre; Rusya’dan Türkiye’ye göç edenlerin sayısının az olduğu ama son yıllarda artış grafiği çizdiğini göstermektedir. Türkiye’ye 1997’de 356, 2000’de 104, 2005’de 85, 2006’da 78, 2007’de yine 78, 2008’de 81, 2009’da 101 ve 2010’da 147 kişi yasal yollar ile göç etmiştir⁸⁴.

2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre doğum yeri Rusya Federasyonu olan nüfusun toplamı Antalya’da 11.021, İstanbul’da 3.565 kişidir⁸⁵. Doğu Avrupa kaynaklı yabancı kaçak işçi göçü 1980’lerin ilk yıllarında başlamıştır. Yabancı kaçak işçilikle ilgili bazı ticari ve ekonomik faaliyetler genel olarak “*bavul ticareti*” olarak adlandırılmıştır. Bu olgu 1980’lerde Romanyalılarla ve eski Sovyetler Birliği vatandaşlarıyla birleşmeden önce, Polonyalıların bavul ticareti ile başlamıştır. 1990’ların ortalarında bu aktivite zirveye ulaşmış ve daha sonra tekrar düşüşe geçmiştir. 1990’larda eski Doğu Bloğu ülkelerinden turist vizeleriyle gelen 3 milyon kişinin % 64’ünün bavul ticareti yaptıkları tahmin edilmektedir. Bunların çoğu vize

83 Deniz ve Özgür, 2010:19

84 ROSSTAT (Rusya Federal İstatistik Servisi), 11.12.2013 : http://cherkessia.net/news_detail.php?id=4988

85 DİE, 2002

süreleri dolmadan evlerine dönme eğiliminde olsalar ve Türkiye'deki kaçak işgücünde yer almasalar da, Türkiye'ye bu ülkelerden gelen yabancı kaçak işçi göçünün öncülere olarak görülebilirler. Her ne kadar bavul ticareti yapanlar yabancı kaçak işçi göçünün bir parçası değilse de, yabancı kaçak işçiler bavul ticareti yapan kişiler arasından da çıkmaktadırlar⁸⁶.

Sonuç olarak 1923 - 2001 yılları arasında sayıca çok az olmaları nedeniyle "diğer" olarak ifade edilen ülkelerden alınan yaklaşık 18.000 kişi ile birlikte yaklaşık 2.485.155 kişi Türkiye'ye göç etmiş ancak süreç içerisinde ülkelerinde yaşanan gelişmelerin düzelmesi ile geri dönen yaklaşık 604.615 göçmen (Bulgar, Boşnak, Peşmerge, Iraklı) düşürüldüğünde 1.880.540 kişinin Türkiye'ye göç ettiği tespit edilmiştir (Grafik 1). Görüldüğü üzere Türkiye, yasadışı göç, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti bağlamında da aktif bir ülke konumundadır. Özellikle, 2000'li yıllardan itibaren bu olgular Türkiye'nin gündeminde giderek artan yoğunlukta yer almakta, bunlara yönelik politikalar geliştirilmektedir⁸⁷. Göçmenler ve yerli halk arasında etkileşim ve göçmenlerin uyumu konularında ve hatta yerleşim yerleri ve şekilleri konularında da sınırlı araştırmalar dışında bilgi olmayışı uluslaşma sürecinin yaşanmakta olduğu toplumda, bu sürece göçmenlerin katkılarına ilişkin yorumları yetersiz bırakmaktadır. Göçmenlerin yerleşim yerlerine uyum ve uyumsuzlukları yönünde yerli halkla olan etkileşimleri de önemli bir olgu olarak görülmektedir. Bu konuda da yeterli bilgi bulunmamaktadır⁸⁸.

Türkiye'ye yönelik son büyük göç 2011 yılında Suriye'deki yönetimin baskısından kaçan Suriyelilerin gelmesi ile yaşanmaktadır. 29 Nisan 2011 tarihinde 252 kişiden oluşan Suriyelinin sınırdan geçişi ile başlayan sığınmacı akınının 2017 Ocak ayı itibarı ile 3.100.000'e yaklaştığı yetkililerce açıklanmaktadır. Söz konusu rakamın yaklaşık % 10'u kamplarda geri kalan kısmı ise şehirlerde kendi olanakları yaşam mücadelesi vermektedir.

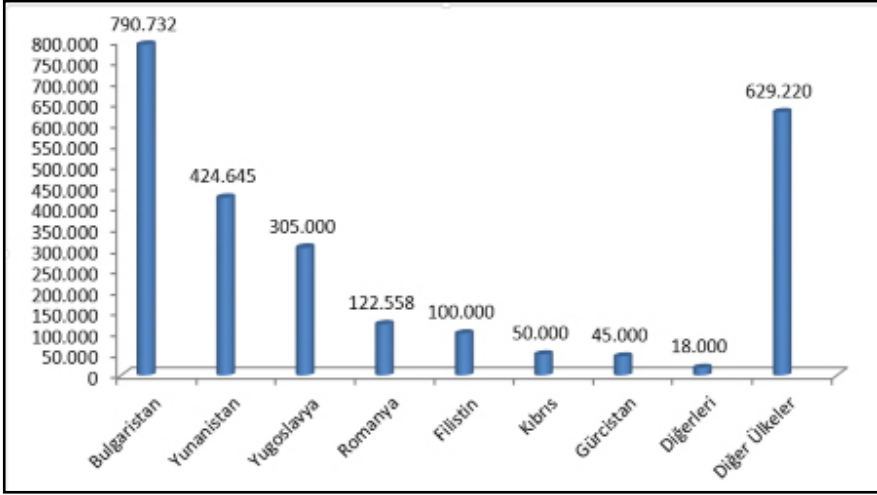
86 İçduygu, 2004:34

87 Sallan Gül, 2002:65-66-80

88 Doğanay, 1996:14-15

İstanbul, Şanlıurfa ve Hatay sığınmacı sayısında ilk üç sırayı paylaşmaktadır. Gaziantep, Adana, Mersin, Kilis, Bursa, İzmir ve Mardin diğer illeri oluşturmaktadır⁸⁹.

Grafik 1: 1923-2001 Yılları Arasında Türkiye’ye Ülkeler Bazında Gerçekleşen Net Göç Sayısı Dağılımı

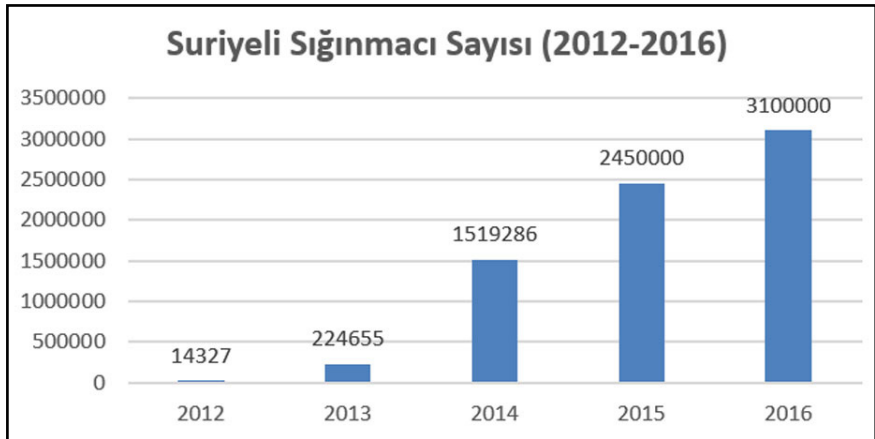


Sayının bu denli büyük olmasında üç temel unsur etkili olmaktadır. Bunlar; Suriye ile sahip olunan 911 km’lik uzun sınır, kurulan kamplardan uluslararası basında övgü ile bahsedilmesi (!), Türkiye’nin her daim rejimin değil de Suriye halkının yanında yer alacağını açıklamasıdır. Diğer bir ifade ile Türkiye’nin uyguladığı “açık kapı politikası” ile sınırdan giriş yapan her Suriyeliye “geçici koruma statüsü” vermesidir. Ortaya konan politik tutum, Suriyeli sığınmacı ve transit göçmenleri için bir umut ve güvence oluşturmaktadır. Bu kapsamda Türkiye başta Hatay ili olmak üzere pek çok sınır ilinde (Adana, Kahramanmaraş, Kilis, Osmaniye, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Adıyaman, Malatya) kamplar kurdu. Kamp sayısı 2011 yılı sonunda 4 iken 2012 yılında 8’e, 2013 yılı sonunda 21’e ulaşmıştır. Kampların sayısı Ocak 2017 itibari ile 17 çadır kent ve 6 konteynır kent olmak üzere toplam 23’tür. Kamplarda yaşayan Suriyelilerin beslenme, barınma,

⁸⁹ http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik

sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını, AFAD koordinasyonunda karşılamaktadır. Ancak çoğunluğunu Halep, İdlip, Rakka, Lazkiye, Hama, Haseke, Deyr er Zor, Şam ve Humus ağırlıklı Suriyelilerin oluşturduğu sığınmacıların sayısının sürekli artması ekonomik açıdan bir maliyeti ortaya çıkarmıştır. Toplam maliyetin 13 milyar \$'a yaklaştığı ifade edilmektedir. Tüm girişimlere karşın maliyet şu an için Türkiye'nin omuzlarına yüklenmiş durumdadır. Söz konusu sığınmacıların uluslar arası konumları, hukuki durumları, dış desteğin Esed Rejimi'ne olan desteğin sürmesi, kamplardaki yaşamın sürdürülebilirliği, yarattığı ekonomik yük, yaşadıkları psikolojik travmaların sosyo-kültürel açıdan sebep olabileceği güvenlik sorunları (resmi olmayan evlilikler, fuhuş, hırsızlık, kap-kaç, işsizlik, kayıtsız istihdam, sosyal güvenlik sahibi olmamaları), kamplarda kendi aralarında yaşadıkları özellikle mezhepsel gerilimler, geri dönüp dönmeyecekleri ve sürecin en sonunda nereye varabileceğinin belirsizliği gibi faktörler Türkiye kamuoyunda sıkıntılara ve tartışmalara neden olmaktadır. Suriyelilerin sığındığı diğer komşu ülkeler Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır'dır. Lübnan, sığınmacı sayısında ilk sırada yer almaktadır.

Grafik 2: 2017 Yılı Ocak Ayı İtibari İle Türkiye'ye Göç Eden Suriyeli Sığınmacı Sayısı



Türkiye her geçen gün insani ve ekonomik maliyeti artan 3 milyon Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yaparken, uluslararası aktörler soruna sınırlı oranda katkı sağlıyorlar. BM'nin, -geri kabul anlaşmaları⁹⁰ da göz önüne alarak- AB ve diğer aktörleri bu konuda daha fazla sorumluk almaya yönelik çağrılarını beklenen seviyede karşılık bulmuyor⁹¹. Örneğin 2014 yılı yerleştirme kotaları (kabul edilen Suriye mülteci sayısı) ABD için 4000 iken bu sayı Norveç 400, İsveç 150, Avustralya 130 ve Belçika 70'tir. Söz konusu sayılar ülke sırası ile 2016 yılı için 8000, 600, 500, 400 ve 140 şeklindedir. Bu sayısal veriler göz önüne alındığında Türkiye dışındaki Batılı devletlerin sözlerini tutmadığı ve yükün Türkiye'ye kaldığı açıkça görülmektedir.

Suriyeli mültecilerin yaklaşık % 38'inin 0-14 yaş arası çocuk ve % 47'sinin bayan olduğu düşünüldüğünde, çocukların korunması da Suriye krizinde karşılaşılan en önemli konulardan biridir. Bu konuda karşılaşılan başlıca hususlar, çocuk/erken yaşta evlilikler, çocukların eğitime erişimleri, çocuk işçiliği, kapasite sıkıntıları, refakatsiz ve ailesinden ayrı düşmüş çocuklar ve doğum kayıdır⁹². Suriyeli dışında Irak, İran, Afganistan ve Somali'den gelen sığınmacılar da ilk sıraları paylaşmaktadır.

90 *Geri Kabul Anlaşmaları*, ülkeye düzensiz yollardan giriş yapmış; pasaport, gerekli ise vize ya da benzeri seyahat dokümanları olmaksızın ve genellikle yasa ile belirlenmiş gümrük kapıları ile diğer giriş noktalarından sayılmayan yerlerden ülkeye girmiş ve halen ülkede bulunan kişiler ile giriş sırasında bu şartları yerine getirmiş olsa da, vize süresinin bitmesi veya bunun gibi nedenlerle artık bu şartları taşımayan kişilerin vatandaşı oldukları ülkelere gönderilmelerine yönelik anlaşmalardır. Bu kapsamda yürütülen çalışmalar neticesinde 2001 yılından bu yana 13 ülke (Suriye, Yunanistan, Kırgızistan, Romanya, Ukrayna, Pakistan, Rusya, Nijerya, Bosna Hersek, Yemen, Moldova, Belarus, Karadağ) ve AB ile Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır (TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016: 68-69).

91 Kap, 2014:34

92 Öztürk, 2015:12

Fotoğraf 4: Suriyelilerin Türkiye'ye İlticası (2011)



Kaynak: <http://www.avrupagazete.com/dunya/7370-suriye-den-turkiye-ye-gecisler-durduruldu.html:09.09.2013>

Türkiye'ye turistik amacın dışında, çalışma, öğrenim, aile birleşmesi vb. amaçlarla gelen ve ikamet etmek üzere izin alan göçmenlerin oturma izinleri Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesindeki Yabancılar, Hudut ve İltica Dairesi tarafından verilmektedir.

Tablo 9'a göre Türkiye'de ikamet izni alan yabancıların sayısı zaman içinde yavaş bir artış göstermekle birlikte 2011 yılındaki artış daha önceki yıllardan oldukça yüksektir. 2011'de Türkiye'de ikamet izni alanlar içinde en büyük grubu, sayıları giderek azalmakla birlikte Bulgaristan'dan gelenler oluşturmaktadır. Bunlar Türk kökenli soydaşlardır. İkinci sırayı sayıları hızlı bir artış gösteren Rusya Federasyonu'ndan gelenler almaktadır. Üçüncü sırada Azerbaycan, 4. sırada Almanya, 5. sırada İngiltere ve 6. sırada Afganistan'dan gelenler vardır. 7. ve 8. sıralarda İran ve Irak gelmektedir. Türkiye'ye yönelen göç akımları içinde soydaş veya akraba topluluk mensubu kişiler ağırlıklı paya sahiptir. İkamet izni alanlar arasında özellikle Irak, Suriye Azerbaycan, Türkmenistan, Rusya, Afganistan, Gürcistan, Özbekistan, İran, Ukrayna, Bulgaristan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelerden gelenlerin bulunması bunun göstergesidir. İkamet izni verilen yabancıların sayısı 2012 yılında 321.548, 2013 yılında 313.692, 2014 yılında 379.804, 2015 yılında 422.895 ve 2016 yılında ise 461.217 olarak gerçekleşmiştir. İzinlerin yaklaşık % 80'i ikamet amacı ile verilmiştir. Örneğin, 2011'de Türkiye'de ikamet izni verilen 217.206

yabancıların 36.775'i (%16.9) Antalya'dadır. Benzer şekilde 2016 yılı için çalışma amaçlı verilen toplam 66.591 ikamet izninin 11.8'i Antalya'dadır. Turizm sektöründe başı çeken Antalya ili aynı zamanda düzenli göçmen istihdamında da İstanbul'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Antalya'da ikamet izni alanlarda ilk üç sırayı Ruslar, Ukraynalılar ve Almanlar paylaşmaktadır^{93 94}.

Tablo 9: Türkiye'de Yıllar İtibari İle İkamet İzni Verilen Yabancıların Sayıları

Ülke	2000	2005	2007	2010	2011	2013	2015
Bulgaristan	61658	53968	*	20212	17189	*	*
Rusya	6871	6444	*	12744	16291	16722	21006
Azerbaycan	10564	10447	*	10575	13645	21785	39184
Almanya	5339	8425	*	11045	12250	15816	*
İngiltere	3281	6444	*	8930	10963	14977	*
Afganistan	3464	3564	*	7081	10071	*	20148
İran	6117	6014	*	6717	9253	10848	16000
Irak	5506	6133	*	7948	9201	11758	55983
ABD	6446	6119	*	6518	7181	*	*
Kazakistan	3676	3896	*	7293	7556	9691	*
Ukrayna	2326	3422	*	5563	7111	*	14031
Türkmenistan	2529	2087	*	4418	6242	12652	24253
Kırgızistan	2128	3025	*	4723	5865	*	*
Yunanistan	7303	5902	*	5237	5564	*	*
Moldova	889	3065	*	3388	4611	*	*
Çin	1074	2143	*	4037	3036	*	*
Gürcistan	685	1641	*	2127	2629	13335	18511
Suriye	*	*	*	*	*	46252	48738
Diğer	38186	46195	*	48388	71746	139856	165061
Genel Toplam	168047	178964	255208	176944	217206	313692	422895

Kaynak: EGM, 08.09.2013 / 18.12.2016 ; Göçler İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016:46

93 EGM, 17.12.2016

94 http://www.goc.gov.tr/icerik6/ikamet-izinleri_363_378_4709_icerik

Sonuç olarak Türkiye, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin 2006 yılında yayımladığı raporda hedef ülke konumunda olan ilk 10 ülkeden biri olarak yer almaktadır. Benzer şekilde Birleşmiş Milletler tarafından açıklanan raporlarda Türkiye 2014 yılında en fazla sığınmacı gelen 5 ülkeden biridir. Ülkelerin, insan ticaretinin yaygınlık oranına göre derecelendirildiği bu rapora göre, Türkiye kaynak ülke olarak orta; transit ülke olarak yüksek; hedef ülke olarak ise çok yüksek olarak değerlendirilmektedir⁹⁵.

Sonuç ve Öneriler

Göç olgusu sadece basit bir insan hareketliliği olarak değil siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel, hukuki ve insani yönlerini de göz önüne alan daha kapsamlı bir açıdan değerlendirilmelidir. Ancak böylesine bir yaklaşım göçün nedenleri, etkileri ve önlenmesi konularında kalıcı çözümler ortaya konmasında etkili olabilir.

Yasa dışı göç, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti gibi örgütlü suçlar günümüzde sadece bir ya da birkaç devleti ilgilendiren bir olay olmaktan çıkmış ve neredeyse tüm ülkeleri ilgilendiren bir olguya dönüşmüştür. Uluslararası göç sorununun devletler açısından siyasi istikrar, demografik gelişme, ucuz iş gücüne yol açmaları nedeni ile ekonomik yapı, dil sorununa bağlı olarak toplumsal uyum sorunu, kültürel kimliğin korunması, sosyal güvenlik sisteminin bozulması ve bitmiş ya da bitmek üzere olan hastalıkların tekrar ortaya çıkması sebebi ile sağlık koşullarında olumsuz etkilere yol açtığı bir gerçektir. Ayrıca teröristler için ülkeye giriş kanalı olduğundan devletlerin ulusal güvenliğini de tehdit etmektedir. Söz konusu sebepler göç alan ülkelerde göçmenlere, sığınmacılara ve mültecilere karşı olumsuz tutum ve davranışların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

Ekonomik ve/veya siyasi yoksunluk, sosyal çatışma ve siyasi kargaşalarla tetiklenen göç baskıları, yalnızca varış ülkelerini değil aynı zamanda sınır komşularını da etkilemektedir. Özellikle son 10 yıldır, Türkiye daha iyi

95 UNODC, 2006:18-20).

ekonomik ve sosyal koşullar arayışındaki göçmenler için hem bir transit ülke hem de bir varış ülkesi olarak konumlanmıştır. Göç sistemlerindeki artan rolü ve Avrupa Birliği'ne adaylığı sebebiyle Türkiye göç ve iltica yönetimini geliştirmek için daha fazla gayret göstermektedir⁹⁶.

Göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları sosyal koşulların rolü, ev sahibi ülkenin nüfusunun tutumu ve siyasi liderlerin çeşitliliğin ve çoğulcu toplumların yararlarından bahsetmeleri, göç politikalarının başarılı olması için her zamankinden daha önemlidir. Göçmenlerin içinde yaşadıkları toplumda işlevlerini yerine getirmeleri, kültürel ve etnik kimliklerini korumaları, potansiyellerini geliştirmeleri için gerekli araçları sağlamak ve yerel nüfusa da göçmenlerin haklarını, kültürlerini, geleneklerini ve ihtiyaçlarını tanıtmak gibi çift yönlü bir amaca doğru yönlendirmek önemlidir⁹⁷. Pek çok ülkede göçmenlerin toplumsal uyumunu sağlamaya yönelik bilgilendirme ve uyum programları, dil programları gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Türkiye de bu tür önlemlere ağırlık vermelidir.

Hem AB hem de Türkiye içindeki siyasi kurum ve kişilerce göç konusunun “*yönetişim gerektiren bir siyasa olgusu*” olarak ele alınırken, bu siyasa üretme sürecinin göçün üç ana aktörünü (göç alan ülke, göç gönderen ülke ve göçmenlerin) hesaba katması; bu sürecin bu sürece içsel aktörlerin (sivil toplum örgütleri ile birlikte) sürekli müzakere ettiği bir katılımı gerektirdiğinin unutulmaması gerekmektedir⁹⁸.

Unutulmamalıdır ki, göçmenler ne olursa olsun ve ne kadar zaman geçerse geçsin göç ettikleri ülkede birer yabancı durumunda kalmaktadırlar. Söz konusu yabancılık ve dışlanma duygusu birey için aynı zamanda vatanına yönelik özlem duygusunu da getirmektedir. Göçmen, göç sonrasında vatanında bıraktığı tüm unsurlar nedeni ile kendisini mutsuz eder. Dilini, yaşam şeklini, alışkanlıklarını, değerlerini bir anda değiştiremez ve bir süre sonra kendisini eksik hissetmeye başlar. Bu durum göçmen açısından

96 İçduygu ve Aksel, 2012:63

97 Bednov, 2009:63-64

98 İçduygu ve diğerleri, 2009:302

yaşanılan psikolojik travmayı daha da derin ve kalıcı şekle dönüştürmektedir. Sonuçta birey yaşadığı toplum ile iletişim kurmada zorlanır, içine kapanır, kendisini soyutlar, yabancılaşır ve suça yönelmeye başlar.

Türkiye’de yasa dışı göç ile ilgili en önemli sorunların başında veri toplama konusundaki sıkıntılar gelmektedir. Bu sıkıntıların başlıca nedenleri; göçmenlerin çoğu zaman yerleştikleri coğrafi mekânlarda kısa sürede kabul görülmemeleri ve mülk edinmemeleri nedeniyle yasal olarak bilgilerinin kayıt altına alınamaması, geçmişe dayalı olarak sayılarıyla ilgili gerçeği yansıtan yeterli verilerin bulunmaması, dil sorunu, bilimsel çalışmalarda göçmenlerin araştırmacılara yardımcı olmak istememeleri ve bazılarının illegal şekilde yaşamalarından dolayı diğer insanlara karşı duydukları güvensizlik olarak sıralanabilir.

Türkiye’de uluslararası göç sorunu ve insan ticareti konusunda yaşana diğer bir sorun da, yazılı basına yansıma şeklidir. Yazılı basında yasadışı göçle ilgili yer alan haberlerin içinde göç kavramını içermekle birlikte, amaçlar, nedenler, yöntemler, başvuru hukuki düzenlemeler bakımından birbirinden ayrı değerlendirilmesi gereken yasadışı göç, göçmen kaçakçılığı, iltica, insan ticareti gibi kavramlar birbiriyle karıştırılır ya da birlikte kullanılır olmuştur. Yasadışı göçle ilgili verilen haberlerin birçoğunda kavramların yanlış kullanılması olumsuz kamuoyu etkisi yapılabilecek türdendir. Basın, haberlerine kaynaklık eden bilgileri çalışmaları yürüten kurumlardan almaktadır. Ancak bu kaynaklardan alınan bilgilerin haber formatına sokulma aşamasında çeşitli değişikliklere uğratıldığı ya da diğerlerine göre daha fazla etki yapabilecek kavramların kullanılmasında bir sakınca görülmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, doğru bir kullanım olan “göçmen kaçakçısı tarafından kaçırılan yasadışı göçmen” yerine “köle tacirlerinin eline düşmüş mülteci” ifadesi kullanılmakta ve kamuoyunda daha fazla ilgi uyandırılacağı hesap edilmektedir⁹⁹. Basın ve yayın kuruluşlarının bu konudaki haberlerde daha hassas davranması gerekmektedir.

99 Demir ve Erdal, 2010:49

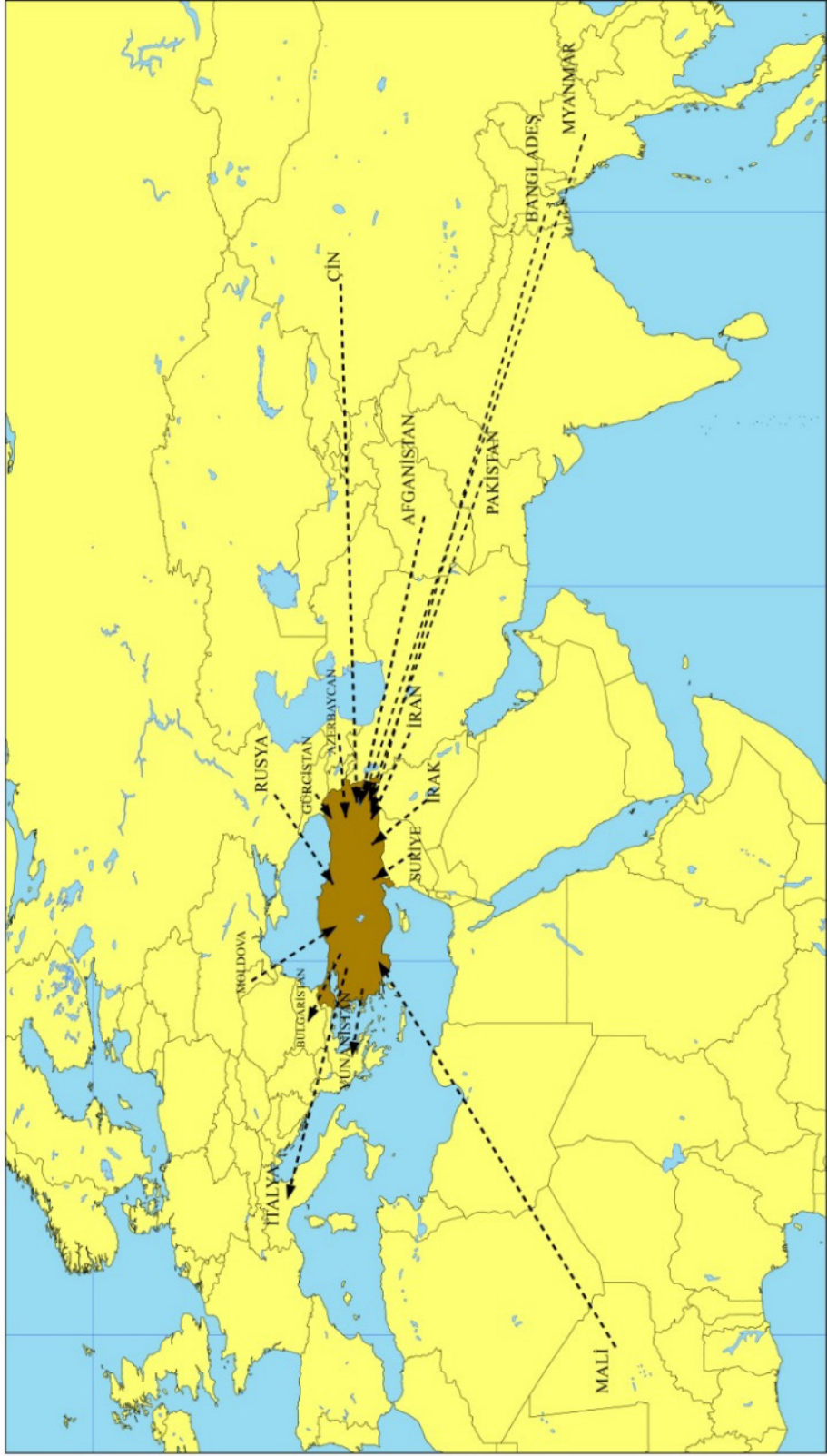
Türkiye, göçmen gönderen bir ülke olduğu kadar hem bir göç köprüsü hem de çeşitli göçmenler için bir hedef ülkedir. Bu konuda alınması gereken önlemler şu şekilde ifade edilebilir: Türkiye en kısa sürede sınır güvenliğini etkin şekilde sağlayabilmek için sorunlu sınır noktalarını tespit etmeli ve buralarda teknolojiden yararlanarak gözlem ve denetimlerini artırmalıdır. Bu konuda en hassa noktalar, doğu ve güneydoğu sınırlardır. Türkiye yasa dışı göç sorunu ile mücadelede mutlaka kaynak ülkeler ile işbirliği içerisinde olmalıdır. Yasa dışı göçü çekici hale getiren ucuz iş gücü ihtiyacı gibi unsurların / reklamların daha dikkatli kullanılması gereklidir.

Türkiye'ye yönelik artan ve çeşitlenen göç hareketleri, ülkenin ekonomik, sosyal ve demografik yapısını, kamu düzenini ve güvenliğini derinden etkilemiş ve yeni bir göç yönetimi anlayışına olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, yeni düzenlemeler yapılmış haklar ve güvenlik dengesinin kurulması hedeflenmiştir. Haklar ve güvenlik dengesinin güçlü bir göç yönetimiyle sağlandığı ve göç ve uluslararası koruma alanında stratejilerin belirlendiği, insan hakları temelli, yönetilebilir ve kurumsal bir yapıya sahip, önemli mevzuat ve altyapı çalışmaları devam etmektedir¹⁰⁰.

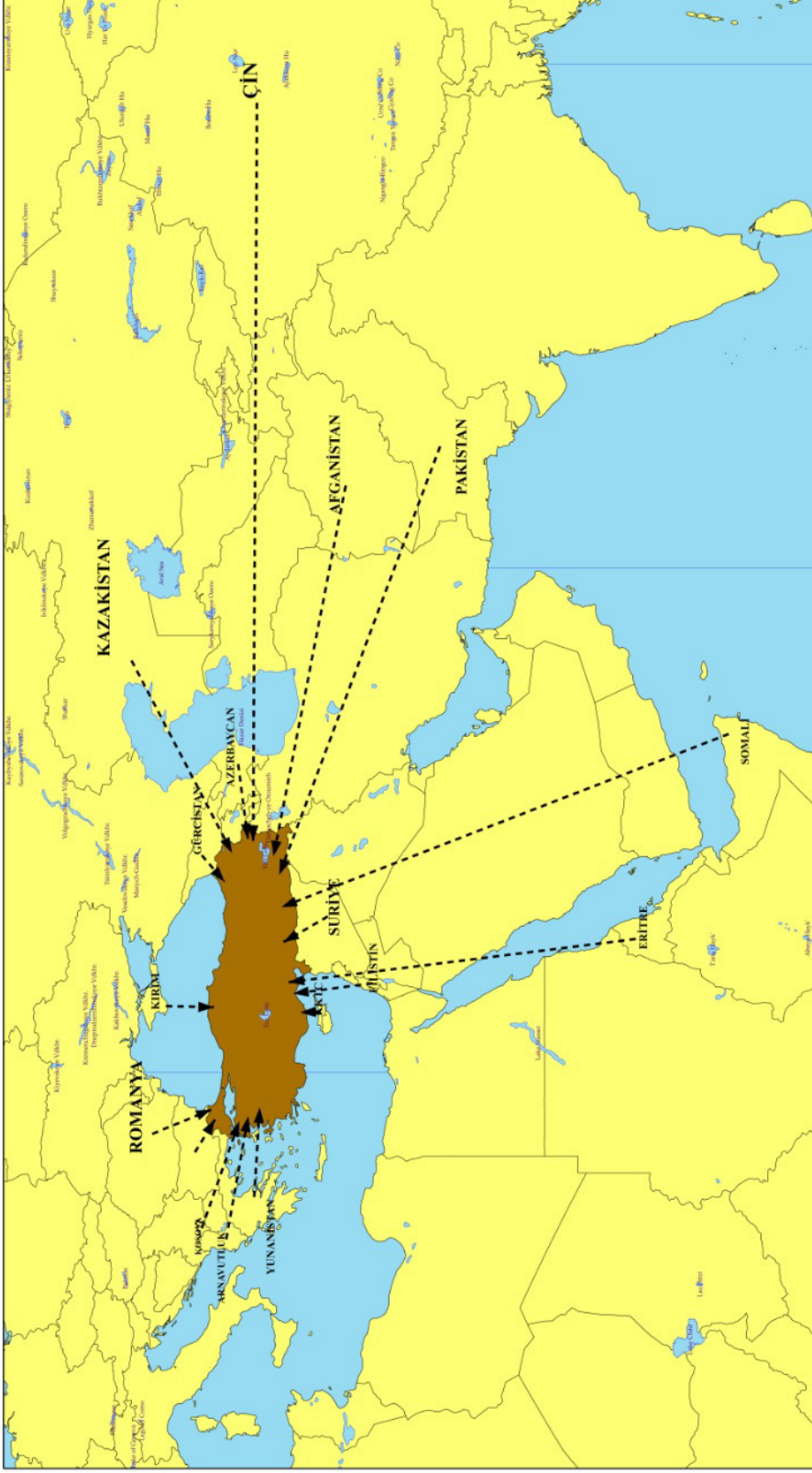
Alınan bölgesel ve küresel önlemlere ve uygulanan politikalara rağmen yasa dışı göçü tamamen ortadan kaldırılması ve toplumsal uyum modelleri kapsamında göçmenlerin toplumsal entegrasyonunun sağlanması uzun vadede pek mümkün görünmemektedir.

100 Öztürk, 2015:13

TRANSIT ÜLKE TÜRKİYE



HEDEF ÜLKE TÜRKİYE



Göç Alan Ülkeler

KAYNAKÇA

Abadan, Unat N. (1989), *Türklerin Bulgaristan'dan Zorunlu Göçü, Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Açısından Bulgar Zulmü*, Tebliğler Kitabı, 29.06.1989, Ankara Üniv. Rektörlüğü Yayınları, Ankara, s: 27-34.

Akçadağ, Emine (2012), *Yasa Dışı Göç ve Türkiye*, Bilgesam, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 42, İstanbul.

Aksoy, Zeynep (2012), Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, s: 292-303.

Apap, Joanna, Carrera, Sergio ve Kirişçi, Kemal (2005), *EU-Turkey Relations in the Pre-Accession Period: Implementing the Schengen Regime and Enhancing Border Control*, CERP report, s:34.

Arslan, Nebahat Oran (2007), Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, s: 341-359.

Atalay, İbrahim (2011), *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Meta Basım Matbaacılık, İzmir.

Bakırtaş, Tahsin (2012), Küresel Gelişme Modelinde Uluslararası Göç Olgusu ve Yansımaları, *Alternatif Politika*, Cilt 4, Sayı 2, s: 232-261.

Bednov, Aleksander (2009), *KEİ Üyesi Devletlerde Göçmenlik - Sosyal ve Kültürel Yönler*, Bükreş 32. Genel Kurulu 13 Haziran 2009 Tarihli Raporu, Doküman GA33/CC32/REP/09/tr.

Bodur, Zeki (2010), Ege Denizi'nden Yapılan Yasa Dışı Göç ve Göçmen Profilleri, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 12, s: 103-133.

Boyle, Paul J., Halfacree, K. H. and Robinson, V. (1998), *Exploring Contemporary Migration*, Addison Wesley Longman Limited, Newyork.

Çağlayan, Savaş (2006), Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, s: 67-91.

Çakmak, Zafer (2008), Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878 - 1938), *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, s: 201-223.

Çavuşoğlu, Halim (2007), Yugoslavya - Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri, *Bilig Dergisi*, Bahar, Sayı 41, s: 123-154.

Çetin, Turhan (2008), Bulgaristan'daki Soydaşlarımızın Türkiye'ye Göç Etme Süreçlerini Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s: 55-75.

Danış, Aslı Didem (2004), Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye, *Birikim*, No: 184-185, s: 216-224.

Demir, Oğuzhan Ömer ve Erdal, Hakan (2012), Yasa Dışı Göç İle İlgili Kavramların Doğru Anlaşılması Sorunu ve Yazılı Basında Çıkan Haberler Üzerine Bir İnceleme, *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 12 (1), s: 29-54.

Deniz, Ayla, Özgür, E. Murat (2010), Rusya'dan Türkiye'ye Ulus aşırı Göç: Antalya'daki Rus Göçmenler, *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, s: 13-30.

Devlet İstatistik Enstitüsü-DİE 2002. 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Antalya, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. No: 2706, Ankara.

Doğanay, Filiz (1996), *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*, DPT, s: 1-24.

Doğanay, Hayati, Özdemir, Ünal ve Şahin, İbrahim Fevzi (2011), *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Pegem Akademi, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı (1990), *Bulgaristan'dan Türk Göçleri*, Şubat, Ankara.

Duman, Önder,(2008), Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri, *Bilig Dergisi*, Bahar, Sayı 45, s: 23-44.

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM),(2007), *Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Başkanlığı 2006 Raporu*, Ankara.

Giddens, Anthony (2010), *Göçmenlerin Emek Piyasası Üzerindeki Etkisi*, Sosyoloji Başlangıç Okumaları, Say Yayınları, Ankara, s: 522-527.

Ghosh, Bimal, (1998) *Huddled Masses and Uncertain Shores - Insights into Irregular Migration*, International Organization for Migration-IOM, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague - Boston - London.

İçduygu, Ahmet, (1996) Transit Migrants and Turkey, *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative*, V: 10, No: 1-2, s: 127-142.

İçduygu, Ahmet (2004), *Türkiye'de Kaçak Göç*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları No: 2004-65, Can Ajans ve Matbaacılık, İstanbul.

İçduygu, Ahmet (2005) *Transit Migration of Turkey: Trends, Patterns and Issues, Research Reports 2005 / 04i*, European University Institute, Florence.

İçduygu, Ahmet, Aksel, Damla B. (2012), *Türkiye'de Düzensiz Göç*, Uluslararası Göç Örgütü, Yayını, s: 1-72.

İçduygu, Ahmet, Erder, Sema ve Gençkaya, Ömer Faruk (2014), *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları: 1923-2023*, MiReKoç Proje Raporları 1/2014, TÜBİTAK 1001-106K291, İstanbul.

Kalkan, Mustafa (2007), *Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) İskân Edilişleri*, TÜBAR, XXI, s: 123-141.

Kap, Derya (2014), *Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları*, Akademik Perspektif Dergisi, Aralık, s: 30-35.

Kaya, İlhan,(2008), Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 13, Sayı 19, s: 149-166.

Kınık, Kerem (2010), Göç, Sürgün ve İltica, *Hayat Sağlık Dergisi*, Temmuz, Sayı 2, s: 36-39.

Kirişçi, Kemal (1994), The Legal Status of Asylum-Seekers in Turkey: Problems and Prospects, *International of Refugee Law*, Volume 3, No: 3.

Kirişçi, Kemal (1999), *Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi: Bilanço: 1923-1998*, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış, Tarih Vakıfları Yayını, İstanbul, Volume 1, s: 111-121.

Koçak, Yüksel ve Terzi, Elvan (2012), Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, s: 163-184.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri (1996), Ankara.

Memmedli, Şureddin ve Memmedova, Gülnara Goca (2009), Gürcistan'dan Türk Göçleri, *Bizim Ahıska Dergisi*, Sayı 15, s: 12-17.

Mutluer, Mustafa (2003), *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, Kuramsal ve Amprik Bir Alan Araştırması: Denizli Tavas, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Mutluer, Mustafa ve Südaş, İlkay (2008), Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'nin Turizm Merkezlerine Yönelik Avrupalı Göçleri, *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt 17/1-2, s: 51-59.

Özekmekçi, , M. İnanç (2010), Tehdit Sınırını Geçemeyen Göçmen, *Hayat Sağlık Dergisi*, Temmuz, Sayı 2, s: 44-48.

Özgür, Ulvi (2007), *Bulgaristan Türklerinin 1950 - 1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Öztürk, Sezai (2015), *Suriye'den Göçün Etkileri*, GSA 2015 Globali Yaşamak Uluslararası Konferansı, Roehampton University London England, İstanbul, s: 1-15.

Sallan Gül, Songül (2002), Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yardımlar, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 23-24, s: 79-93.

Sarınay, Yusuf (2011), Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 80, s: 351-387.

Sever, Hanifi, Sever, Muhammed (2013), AB ve Türkiye Ekseninde Yasadışı Göç ve İltica Paradoksu: Domino Etkisi Sonrası Yaşananlar, *Polis Bilimleri Dergisi*, 15(2), s: 85-108.

Straubhaar Thomas (2000), "Why Do We Need a General Agreement on Movements of People (GAMP)?," *Managing Migration - Time for a New International Regime?*, (Edited by Bimal Ghosh), Oxford University Press, New York, pp. 110-136.

Şen, Furkan Y. (2006), Dünya ve Türkiye Perspektifinden Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti, Organ – Doku Ticareti, KOM (Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı) ve TADOC (Türkiye Uluslararası Uyuşturucu ve Organize Suçlarla Mücadele Akademisi) Yayınları, Ankara.

Şimşir, Bilal (1986), *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, s: 57-227-228.

TC İç İşleri Bakanlığı Göçler İdaresi Genel Müdürlüğü, *2013 Türkiye Göç Raporu*, Göçler İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 32, Ankara, s: 47-85.

TC İç İşleri Bakanlığı Göçler İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015 Türkiye Göç Raporu, Göçler İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 35, Ankara, s: 68-69-70-71-98-99.

Terrazas, Aaron (2011), *Migration and Development: Policy Perspectives from the United States*, Washington, DC, Migration Policy Institute.

UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) (2007), *Statistical Yearbook 2006*, Switzerland, s. 81-83. <http://unhcr.org.tr>

UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime) (2006), *Trafficking in Persons: Global Patterns*, United Nations Office on Drugs and Crime, (http://www.unodc.org/pdf/traffickinginpersons_report_2006ver2.pdf)

Yıldırımoglu, Hakan (2005), Uluslararası Emek Göçü: Almanya'ya Türk Emek Göçü, *Kamu-İş*, Cilt 8, Sayı 1, s:1-24.

Yılmaz, Halim (2013), *Türkiye'de Suriyeli Mülteciler: İstanbul Örneği, Tespitler, İhtiyaçlar ve Öneriler*, Mazlumder Yayını, İstanbul.

Widgren, Jonas,(2003), *Turkey on the Threshold to the EU, Will migration be a complicating or facilitating factor?*, *Migration and Labour in Turkey*, Der: Emrehan Zeybekoğlu ve Bo Johansson, Şefik Matbaası, İstanbul, s: 47.

AVRUPA GAZETE, Son erişim: 09.09.2013 ; <http://www.avrupagazete.com/dunya/7370-suriye-den-turkiye-ye-gecisler-durduruldu.html>

BM Küresel Göç İstatistikleri, Son erişim: <http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm>

CUMHURİYET GAZETESİ, Son erişim: 19.04.2012/21.05.2012 ; <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml>

FOCUS MIGRATION, Son erişim: 21.01.2016 ; <http://focus-migration.hwwi.de/Turkey.1234.0.html?&L=1>

EGM, Yabancılar–Hudutlar ve İltica Dairesi, Son erişim: 08.09.2013 / 17.12.2015 / 18.12.2015; 06.01.2016 / <http://www.egm.gov.tr/Sayfalar/yasadisi-goc-ve-gocmen-kacakciligi.aspx>

TC BAŞBAKANLIĞI, 18.03.2003 TARİHLİ Resmi Gazete, Son erişim: 08.01.2016, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/>

TC DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI, Son erişim: 11.01.2017 ; http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yasad-isi-gocle-mucadelesi-.tr.mfa

TC İÇ İŞLERİ BAKANLIĞI, Son erişim: 11.01.2017;

http://www.goc.gov.tr/icerik6/ikamet-izinleri_363_378_4709_icerik ; http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik ; http://www.goc.gov.tr/icerik3/uluslararası-koruma_363_378_4712 ;http://www.goc.gov.tr/icerik3/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4714

UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği), Son Erişim: 28.07.2015 ; <http://www.unhcr.org.tr/?content=523>

Yunanistan’da Yaşayan Türklerin Türkiye’ye Göçleri, Son erişim: 29.07.2015 ; <http://www.yenicikanlar.com.tr/wp-content/uploads/2013/07/m%C3%BCbadele.jpg>

Bulgaristan’da Yaşayan Türklerin Türkiye’ye Göçleri, Son erişim: 24.04.2014 ; <http://www.timeturk.com/tr/2012/05/24/1989-da-baslayan-aci-ve-huzun.html>

ROSSTAT (Rusya Federal İstatistik Servisi) Rusya’dan Türkiye’ye Göçler, Son erişim: 11.12.2015 ; http://cherkessia.net/news_detail.php?id=4988

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ

Şebnem İŞÜR*

Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde yaşamış olan Adam Smith, 1776 yılında "Milletlerin Zenginliği" adlı eserini kaleme aldığında, içinde bulunduğu, bilimsel ve teknik devrimlerin yaşandığı döneme ait sorunları incelediğinde, ulusların zenginliklerinin nedenlerini de açıklamaya çalışmıştır. Kimi zaman gelişmiş olmak kimi zamanda kolonileşmek ve sanayileşmek gibi birçok farklı tarihsel tanımlamalarının içerisinde tek bir amaç vardır; zenginleşmek ve refah. Ülkeler ve toplumların bu zenginlik ve refaha erişimleri belirleyen ekonomik göstergeler bulunmaktadır. GSYİH ve kişi başına düşen milli gelirdeki artış; eğitim ve sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı; gelir dağılımı (Gini katsayısı) ve verimlilik artışı sağlayan teknolojik ilerleme kalkınmanın temel nicel göstergeleridir.

Anlamsal olarak bakıldığında kalkınma; bir hedef ve performans ölçütü olarak milli gelirin büyümesine paralel, istihdamın artırılması, temel ihtiyaçların giderilmesi, insan refahının geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılmasını da kapsayan geniş bir tanımlamaya sahiptir.(Thorbecke 2007)¹

Küresel dünyada istikrarı bozan Gelir Dağılımı eşitsizliği, ülke servetinin, nüfusun belli kesiminin elinde olması ve paylaşımın adil bir şekilde yapılamaması, hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde yaşanmakta olan bir sorundur. Eski kalkınma ekonomisi teorilerinin sa-

* Bağımsız Araştırmacı, E-mail: sebnem.isur@gmail.com

¹ Erik Thorbecke, "Kalkınma doktrininin Evrimi, 1950-2005", 2007, 47

vunduğunun aksine büyüme ile gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki doğru orantı ilişkisi günümüz dünyasında insanlığın refahı için pek de kabullenilir olarak gözükmemektedir.

Gelişen teknolojiyle birlikte haberleşmenin yaygınlaşması haberlerin ulaşabileceği alanı günümüzden yüz yıl öncesine göre hayal edilemeyecek ölçüde genişletti. Haberlerin akışı artık sınır tanımıyor; bilgisayarlar, televizyon ekranları ve sosyal medya her an neredeyse sınırsız haber kaynaklarını bireyin önüne getiriyor; dünya vatandaşlarının kendilerine çok uzak bir bölgedeki gelişmeler konusunda da bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Bu bilgi çağındaki hız ve kaynaklar küreselleşmenin sunduğu olanaklardır. Toplumda gelir düzeyi yüksek servet sahibi olarak adlandırdığımız pastanın büyük bir çoğunluğunu yiyebilen kesimin nasıl bir yaşam standardına sahip olduklarını gören bireyler, kendi yaşam standartlarını sorgulamaktadırlar. Occupy Wall Street hareketi örneğinde olduğu gibi “slogan %99 biziz” şeklindeydi. Yapılan araştırmalar gelir dağılımı eşitsizliğinin olduğu toplumlarda aynı zamanda fırsat eşitsizliği de mevcutsa toplumda politik huzursuzluklar, çatışma oluşmakta ve servet sahibi olabilmek adına toplumun bireylerin de illegal yollara başvurma gözlenmektedir.

Bu huzursuzluklarda, o ülkelerde mülkiyet sahibi olmanın kazanımını düşürmekte ve yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir. Böylesine olumsuz bir döngünün sürekliliği küresel dünyada liberal ekonomiyi ve demokrasi inancını olumsuz yönde etkileyecektir.

Teknolojik Gelişme

Teknolojik gelişme, günümüz dünyasında herkesin hayatında önemli bir unsur haline gelmiştir. Özellikle son 20 yılda iletişim, elektronik, yazılım gibi konulardaki gelişmeler tüm hayatımıza hakim olmuş boyuttadır. İçinde bulunduğumuz çağ için “bilgi çağı” denilmektedir. Bilgisini güncelleyemeyen, yeni gelişmelere ayak uyduramayanlar küresel dünya düzeni içerisinde yok olma tehlikesi yaşamaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerdeki teknoloji eksikliği bu ülkelerin üretim kapasitelerinin küresel dünya

seviyesine ulaşamaması da ülkelerin ekonomik kalkınmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Joseph Schumpeter (1950)², kapitalist sistemin durmadan, yorulmadan, iç dinamiklerinden kaynaklanan bir devrim ve yenilenme havasında olduğunu, sürekli olarak eski faktörlerin yok olup yenilerinin yaratıldığını söylemektedir. “Yaratıcı yıkım” olarak nitelendirdiği bu olguyu, kapitalizmin gelişiminin esas temeli olarak ele almaktadır.

Schumpeter’e göre, bu gelişim sistemi organik bir süreçtir ve sistemin verimliliği belli bir zaman için değil, ancak uzun bir zaman süresinde değerlendirilebilir. Bu süre çok uzun da olabilir, yüzlerce yıl da sürebilir. Kapitalizm, doğası gereği durgun bir karakter göstermez, yenileyici, ilerlemeci ve gelişimci bir nitelik taşımaktadır. Fakat buradaki gelişme sözcüğü, sermayenin ve nüfusun otomatik olarak artmasına ya da para sistemlerine bağlı değildir. Yani kapitalist sistemi harekete geçiren ve çalışmasını devam ettiren, yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metotları, yeni ulaşım yolları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenmelerin çeşitlenmeleridir. Ancak bu teknolojik gelişmenin mevcut bulunduğu endüstrinin yapısında olumsuz etkilere de sebebiyet vermektedir.

Schumpeter, yeniliklerin, yeni tekniklerin sebep olduğu üretim sürecine, satışlara ve kara yönelik sorunlar hakkında da açıklamalar getirmektedir. Kapitalist, daha fazla kar elde etmek için, sürekli olarak yeni teknikleri takip edecek, eskiyi yıkıp yerine yeniyi koyacak fakat bir an gelip tıkanacaktır. Her kapitalist gelişime adapte olmalıdır ve zorundadır çünkü bu gelişme ve adaptasyonla ekonomiyi güçlendirmektedir. Schumpeter’ın burada bahsettiği kapitalist, girişimci veya üretici niteliğindedir ancak bunu ülke ekonomileri açısından da baktığımızda teknolojiye adaptasyon üretimimizi ve ülke ekonomisini olumlu yönde etkileyecektir.

Ekonomik sistemdeki inovasyonlar şu şekilde ortaya çıkar; ekonomideki değişiklik önce üretici de ortaya çıkar, gerekirse tüketici üretici tarafından

2 Joseph A. Schumpeter, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, 1950, 101-107

eğitilip, eski alışkanlıklarını bırakıp yeni şeyler istemeye yönlendirilir. Üretim maliyetlerinin düşürülüp, ölçeğin artabilmesi için teknolojik kalkınma gereklidir. Ancak teknolojik değişme ve inovasyon girişimcilerden çıkmalıdır, bir ülkenin ekonomisini çalıştıran bu girişimci ruhudur. Bu durum da ülke politikalarının da girişimciyi desteklemesi gerekir ülke ekonomisinin büyümesinin sağlanabilmesi için, kapitalizme tanınan üstünlüklerin dev işletmelerin kapitalizmine de tanınması gerekmektedir. Piyasalar kendi kendilerine üretmezler, kendi kendilerini düzenlemezler, dengelemezler veya meşru kılmazlar. Hiç bir ülke kamu sektörüne önemli görevler yüklemeyen gelişmenin bir yolunu bulabilmiş değildir. Bu noktada devletin ve kurumların rolü ortaya çıkmaktadır.

Ekonominin gelişmesi büyük ölçüde, üretim metotlarını yenileyen icatlara, yeniliklere dayanmaktadır. Küreselleşme ve teknolojik ilerleme birbirini tamamlayan unsurlardır. Küresel Ticaret sistemini sürdüren faaliyet, yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metotları, yeni endüstriyel örgütlenmelerdir. Bu yenilikleri ortaya çıkaran, mevcut ekonomik sistemde değişiklik yaratan kişiler girişimcilerdir, eski faktörler yok olmakta sürekli yenileri yaratılmaktadır, bu oluşumda “yaratıcı yıkım” kapitalizmin gelişiminin esasını oluşturmaktadır.

Teknoloji, Sanayi Devriminden beri insanlığın ekonomik ilerlemesinin kaynağı olmuştur ve gelecekte de bu böyle olacaktır. Serbest ticaretten elde edilen ekonomik kazanç dağıtım maliyetlerine kıyasla az olmalıdır; ticaret, yurtiçinde yaygın norm ve sosyal sözleşmeleri ihlal eden uygulamalar barındırmamalıdır. Geniş ve net kazançlar sağlayan ve genel kabul görmüş iş yapış biçimlerinden sapmayan ülkelerin, gelir dağılımı sorunsuz olabilir. Bu testleri geçemeyen yeniden dağıtımlar daha büyük incelemeye açıktır. Küresel ekonomik sistemin reformunun yapı taşları olarak bu ilkeleri kullanacağımızdan, aklımızın bir köşesinde bulunması gerekir.

Küreselleşme

Küreselleşme yeni bir olgu değildir; Adam Smith “Milletlerin Zenginliği” adlı kitabında sermayenin farklı yerleri gezebileceği ve kişinin bir malı ucuza satın alıp pahalıya satabileceğini savunmaktadır. Sermayenin vergilendirilmesi hakkında da Smith şunları söylemekteydi: “Sermayenin sahibi aslında bir dünya vatandaşıdır ve ille de bir ülkeye bağlı olması gerekmemektedir. Mülkünün değerinin saptanması ve ağır vergiler vermeye zorlanması için can sıkıcı sorgulamalara maruz bırakılan kişi, bulunduğu ülkeyi terk etmeye ve sermayesini başka bir ülkeye götürmeye meyillidir.”³ Bu günümüzün küreselleşen dünyasında da küresel şirketlerin daha az vergi ödeye bilmek adına uyguladıkları bir sistemdir. Ancak bu sistemle birlikte vergi gelirleri düşen devlet, yeniden dağıtımda kısıtlamalar uygulayarak, ülkede gelir dağılımı eşitsizliği oluşacaktır.

Birbirine uzak kişiler arasındaki ilişkiler üzerinde ki ilgi 18.yüzyılda da oldukça yoğun oldu. Yeni iletişim, taşıma ve etkileşim imkanlarının teşvi-kiyle, Fransız matematikçi ve ekonomist Condorcet’in gözlemlerine göre, para sahibi olanlar, banka işlemiyle bir anda İngiliz, Hollandalı ya da Rus oluyor. Berlin’deki, Londra ya da Paris’teki insanlar 18.yüzyılın sonlarına doğru uzaktaki ülkeler hakkında çok daha bilgi ve etki sahibiydiler. Adam Smith pek çok çağdaşı gibi uluslararası ya da kıtalararası hükümet projeleriyle de ilgiliydi. 18.yüzyılın sonlarındaki çeşitli ve çok uluslu toplumda, siyasi ilişkiler evrensel siyasi tartışmalar ve evrensel siyasi yansımalar üzerine kurulmuştu. Smith’e göre kısıtlanmamış olan genel ticaret, mallar kadar fikirleri de naklediyordu. Bu fikirlerin ana teması ise kapitalizmin insanlığa sağladığı en temel olgu bireyi ön plana çıkarmaktadır.

Yabancılarla olan siyasi ilişkiler hakkında düşünmek ve onları şekillendirmek modern demokrasilerde hala önemini korumaktadır. Buna önem veren toplumlar arasında İsveç, İngiltere ve Birleşik Devletler de olduğu gibi Avrupa Birliği için, genel olarak uluslararası toplumların geleceği

3 Adam Smith, Milletlerin Zenginliği, 2016,76-90

hakkında ki beklentiler oldukça önemlidir. Bir ülke de oluşan karmaşa ve huzursuzluk o ülkeye yapılan ticareti olumsuz yönde etkileyecektir. Tarihçi Mona Ozouf'un Fransız İhtilali'nin evrensel kamu öğretilerinin tartışmalarını özetlerken yazdığı gibi, "eşitlik bir durum değil, bir gerçekleştirme sürecidir."

17. yy ve 18. yy da dünya ticareti düzenli bir artış göstererek büyüdü. 19 yy in ilk başlarından itibaren dünya ticareti çok süratli bir şekilde büyüme-ye başladı; yüzyıl genelinde neredeyse yıllık %4 oranında daha önce hiç görülmemiş bir artış kaydetti. Ulaşım ve haberleşme zorlukları, hükümet kısıtlamaları veya can ve mal riskleri nedeniyle uzak mesafeli ticareti aksatan işlem maliyetleri gelişen teknolojik ilerleme ile birlikte çok hızlı bir şekilde düşmeye başladı. Sermaye akışı canlandı ve dünya ekonomilerinin pek çoğu sonunda hiç olmadıkları kadar mali açıdan bütünleştiler, birbirlerine görünmez iplerle bağlandılar.

1914 den önceki kimi düşünürlere göre uzun yüzyıl olarak adlandırılan süreç küreselleşmenin ilk deneyimi olarak kabul edilir pek çok tarihçi tarafından. Günümüze baktığımızda dünya ekonomisi ancak son zamanlarda ticaret ve finans alanında 1913 yılında gelinen seviyeyi geçmeyi başarabilmiştir. İşgücü hareketliliği açısından ise hala o dönemki seviyenin gerisindedir.

Ticaret maliyetlerini geliştirici, bilimsel gelişmeler, telgraf, vapur, demiryolu, kanal gibi 19. yy in ilk yarısından itibaren oluşan gelişmelerdir. Adam Smith ve David Ricardo gibi serbest piyasa ekonomistlerinin görüşleri dünyaya yeni bir düzenin olabirliğini gösterdi.

Diğer bir düşünceye göre, yüz yıllık barış diye nitelendirilen bu sürecin çökmesi beklenen ve gerekli olan bir süreç olarak adlandırılmaktadır. 19. yy uygarlığının can damarı ve temel biçimlendiricisi, kendi kurallarına göre işleyen piyasaydı; emek, toprak ve parayı metalar haline getiren ve insan toplumlarını kendine kayıtsız şartsız bağımlı kılan bir piyasa sistemiydi.

Polanyi'ye göre çöküş kaçınılmazdı, çünkü kendi kurallarına göre işleyen

piyasa sistemi insan toplumuyla bağdaşması imkansız bir şeydi. Yani hem ekonomik liberalizmin, hem de ona karşı kaçınılmaz alternatifler olarak ortaya çıkan faşizm ve sosyalizmin hikayesi bu yüzyılda oluştu.⁴

19.yy piyasa toplumunun özgün niteliğini belirleyen, onun bu kaderle karşı karşıya kalmasıydı. Piyasa ekonomisinin, emek, toprak ve para piyasalarını da içerecek şekilde kurulması çabaları hareketin bir yönüydü ve bu çabaların varlığı piyasayı ‘doğal’, ‘kendiliğinden’ bir düzen olarak ele alan ana akım iktisat Düşüncesiydi.

Piyasanın küresel yayılmasıyla toplumun kendini koruma çabaları arasındaki çelişki, gittikçe güçlenerek, I. Dünya Savaşına kadar sürdü. “Toplumlar yok olma tehlikesine karşı kendilerini korumaya çalışıyor ve bunu her zaman çok da akıllı yapmıyorlardı.”⁵

Bu kurumlar arasında, altın standardının önemi deneyimlerle kanıtlandı; çöküşü dünyanın başına gelen felaketin görünüşteki nedeni oldu.

Ama sistemin can damarı ve temel biçimlendiricisi kendi kurallarına göre işleyen piyasaydı. Belirli bir uygarlığa yol açmış olan bu buluştu. Altın standardı yalnızca iç piyasa sisteminin uluslararası düzeye yayılmasına yönelik bir çaba oluşturuyordu, güç dengesi sistemi altın standardı üzerine kurulmuş ve kısmen onun aracılığıyla işleyen bir üstyapı kurumuydu; liberal devlet de kendi kurallarına göre işleyen piyasanın bir ürünüydü.

Uluslararası altın standardının çöküşü, yüz yılın başında dünya ekonomisinin çözülmeye başlamasıyla uygarlığın tümünün otuzlu yıllarda geçirdiği dönüşüm arasındaki görünmez bağı oluşturuyordu.

İçinde yaşanan uluslararası sistemin gerçek niteliği, bu sistem yıkılmaya kadar anlaşılmadı. Liberal iktisatçılara göre, altın standardı yalnızca ekonomik bir kurumdu; onu sosyal mekanizmanın bir parçası olarak görmeyi reddettiler. Bunun sonucunda da, buhranın gerçek niteliğini en son

⁴ Polanyi, Büyük Dönüşüm,1986,58

⁵ Polanyi, Büyük Dönüşüm,1986,66

anlayanlar ve karşı önlem almak için en geç harekete geçenler, demokratik ülkeler oldu.

Diğer yandan ise küresel ekonominin sağlamış olduğu olanaklar ile ülke sınırlarının olmadığı yeni bir dünya ve düşünce sisteminin oluşması barışın sonsuza dek dünya üzerinde devam edeceği inancını besliyordu. İngiliz gazeteci Norman Angell'ın 1910 yılında yayımlanan "The Great Illusion" dünya ekonomilerinin birbirlerine sağlam iplerle bağlı olmasından dolayı artık dünya da savaşın çıkamayacağını, barışın hüküm süreceğini savunuyordu. Kitap döneminde best seller oldu gençler bu düşünceyi ve kitabı çok sevdiler, inandılar ancak bu kitabı okuyan bu düşüncelere inanan gençler birkaç yıl sonra patlak verecek olan I. Dünya Savaşında, savaşı hiç sorgulamadan cephelelerdeki yerlerini aldılar ve aynı inançla hiç tanımadıkları insanlarla nedenini tam olarak bilmedikleri savaşta, ismini ve yerini bilmedikleri ülkelerde savaştilar.

I. Dünya savaşı ve savaş sonrası devrimleri, hâlâ 19. yy ın parçasıydılar. 1914-1918 yılları arasındaki I. Dünya Savaşı büyük ekonomik buhranın nedeni değildi, yalnızca buhranı çabuklaştırıp boyutlarını ölçülemeyecek kadar büyüttü. Savaşın yol açtığı sonuç ve imzalanan anlaşmalar, Alman rekabetini ortadan kaldırarak gerginliği yapay bir biçimde yok etti, ama aynı zamanda gerginlik nedenlerini güçlendirdi. Dolayısıyla barışı güçleştiren siyasal ve ekonomik engellerin önem kazanmasına yol açtı.

Çağın ölçütlerine göre, savaşı izleyen ilk on yıl devrimci bir dönem olarak karşımıza çıkıyor; yeni deneyimlerimize göre ise bunun tersi olarak. Dönemin amaçları kesinlikle tutucu amaçlardı; 1914 öncesi sistemin, 'bu defa sağlam temeller üzerinde' yeniden kurulmasıyla, barış ve refahın yeniden kurulabileceği inancını yansıtıyordu.

1930'lu yılların başında değişiklik birdenbire kendini gösterdi. Dönüm noktasını oluşturan olaylar arasında Büyük Britanya'nın altın standardını terketmesi, Rusya'daki Beş Yıllık planlar, New Deal'ın yürürlüğe girmesi, Almanya'da Nasyonal Sosyalist hareket, otarşik imparatorluklar yararına

Milletler Cemiyetinin çöküşü sayılabilir. 1940'a gelindiğinde, uluslararası sistemin izi bile kalmamıştı. Uluslar bütünüyle kapalı bir ortamda yaşıyordu. Kim iktisatçılara göre Buhranın temel nedeninin, uluslararası ekonomik sistemin çöküşü olduğu kabul edilmektedir. Bu sistem yüzyılın başından beri düşe kalka yürüyordu. Rusya, rubleyi çökerterek bütün dünyayı şaşırttı, bu enflasyon kanalıyla gerçekleştirilmişti. Almanya, anlaşmaya uyma çabası içinde aynı deneyimi tekrarladı; belirli bir sınıfının mallarına el konuşu ise Nazi hareketinin temelini oluşturdu.

Rus, Alman, Macar paraları gibi bazı ulusal paralar bir yıl içinde silinip gittiler. Entellektüel orta sınıf gerçek bir yoksullaşma içindeydi, sermayedarlar ise servet ediniyordu. Sermaye kaçıışı yeni bir olguydu. Bu olay, 1925 ve 1938'de Fransa'da liberal hükümetlerin düşmesinde ve 1930'da Almanya'daki faşist hareketin yükselişinde çok önemli rol oynadı.

Para, ulusal politikanın en önemli unsuru olmuştu. Bütün halklar büyük bir para bilinci edindiler; kitleler enflasyonun gerçek gelir üzerindeki etkisini hesaplamaya başladılar; para değerinin dengesinin sağlanmasını toplumun en önemli amacı olarak görüyorlardı. Amerika 1933'te içgüdüsel bir kurtuluş hamlesiyle, altın standardını bıraktı ve geleneksel dünya ekonomisinin son kalıntısı da ortadan kayboldu. O sırada bunun önemi fark edilmedi ama bunun hemen ardından tarihin akışı değişti.

Döviz kurlarının dengesini sağlamak amacıyla sayısız konferans düzenlendi. Uluslararası rekabet koşullarında eşitlik sağlamak, ticareti serbestleştirmek amacıyla, Milletler Cemiyeti İş Örgütü'nün kuruluşu desteklendi. Ulusal hükümetler, kural olarak politikalarını, özellikle dış ticaret, borçlar, bankacılık ve döviz kuru politikalarını, para değerinin korunmasına göre biçimlendiriyorlardı. Ulusal para dengesinin dış ticaretin serbest bırakılmasına bağlı olduğu herkesçe kabul ediliyorduydu da, serbest ticaret savunucularının en bağnazları dışında herkes, dış ticaret ve dış ödemeleri sınırlayan politikaların derhal yürürlüğe konulması gerektiğinin farkındaydı. Durum bir çok ülkede, ithalat kotaları, dış ödemelerin durdurulması, karşılıklı ihracatı belirli düzeyde tutma anlaşmaları, kliring sistemleri, iki-

li ticaret anlaşmaları, sermaye çıkışına uygulanan ambargolar, dış ticaret kontrolleri, kur ayarlama fonları, vb uygulamalara yol açtı.

Piyasa toplumu İngiltere’de doğmuştu, ama zayıflığının yol açtığı en önemli trajik kargaşalıklar Kıta Avrupa’sındaydı. 19.yy ın, İngiltere’nin yüzyılı olduğunu söylemek abartma olmaz. Sanayi Devrimi bir İngiliz olayıydı. Piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve altın standardı da, İngiliz buluşları içerisinde yer almaktaydı. Tıpkı İrlanda’da üretilen bir İngiliz ürünü olan Titanik⁶ gibi 20. yy da bu kurumlar her tarafta çöktüler; Almanya, İtalya ve Avusturya’da olay yalnızca daha siyasal nitelikli ve daha dramatik oldu.

1870 lerden sonra, altın standartının genel kabul görmesi ile birlikte sermaye uluslararası alanda hareket edebildi(kolaylaştı). 1. Dünya Savaşı, dövizler üzerinde ağır bir devlet kontrolünün ve 1920 lerde arkasından gelen istikrarsızlığın yaşandığı bir döneme zemin hazırladı. Başta İngiltere olmak üzere ülkeler kambiyo kontrolünü getirdiler. Savaşın sona ermesinin ardından bazı Avrupalı ülkelerde Hiper enflasyon yaşandı. 1929-37 arasında dünya ticaret hacmi yarıya indi. Bu korumacılığın ve uluslararası ticaretin düşme nedeni Büyük Buhrandı(1929) Dünya ekonomisi klasik liberal ekonomi düzenini bıraktı. Sosyalistler sosyal reform uygulayarak dünya piyasalarına kendilerini kapattılar. Faşistler ise ulus yaratmayı tercih ettiler ve gelişmekte olan ülkelerde bir ekonomik milliyetçilik dalgası yarattılar.

16. yüzyılın sonlarından başlayıp 20. yüzyılın ortalarına kadar gelen küreselleşme ile 1945’ten sonraki küreselleşme süreçleri arasında çok büyük bir fark vardır. 20. yüzyılda küreselleşme inanılmaz bir hız kazandı ve çok sayıda yeni boyutları bulunan karşılıklı küresel bağımlılık biçimleri geliştirdi. Özellikle son on yıllarda ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan olağanüstü gelişim sayesinde ivme kazanan küreselleşme, dünyayı küçülttü, sınırları kaldırdı. Sınırların kalktığı bu yeni dünyada ülkeler arasındaki dengesiz gelişimin bir sonucu olarak, ülkeler arasındaki göçün yoğun biçimde artmasıdır. İnsanlık tarihi boyunca var olan göç, elbette ki yeni bir

⁶ Titanik, bahsi geçen dönem de küreselleşmenin, teknolojik gelişmenin, servet yoğunlaşmasının, lüks yaşamın simgesi idi ve hiç beklemeden bir şekilde battı.

olgu değildir. Ancak geçmiş dönemlerle kıyaslandığında günümüzde göç hem daha fazladır, hem de daha az kontrol altında tutulabilmektedir. Ülkelerindeki kötü ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanlar, gelişmiş toplumlarda ciddi bir orana ulaştılar.

Göç olgusu, hem göç veren hem de göç alan ülkelerde önemli sorunların varlığına işaret eder. Göç veren ülkeler açısından düşünüldüğünde, yoğun göçün yaşanması, o ülkenin ekonomik ve siyasal açıdan başarısız olduğunun bir göstergesidir. İnsanlar kendilerini güvende hissetmedikleri ve ekonomik bir gelecek görmedikleri için ülkelerini bırakıp gitmektedirler. Bu durum, göç veren ülke sisteminin bir kriz içinde olduğunun somut bir göstergesidir. Göç alan ülkeler açısından ise temel sorun, göçmenlerin içinde buldukları kötü koşullar ve her türlü çabaya rağmen sisteme tam bir entegrasyon sağlayamamalarıdır. Başlangıçta, gelişmiş toplumların düşük ücretli işi ihtiyacını karşılayan göçmenler, zamanla artmaya ve kendi kültürlerini koruyarak yaşamaya başladılar. Bu durum, göç alan ülkelerin etnik yapısını ve milli dokularını değiştirmeye başladı; azınlık yoksulluğu ile karşılaştılar, nüfusun homojenliğini ortadan kaldırdı. Artık dünya üzerinde hiçbir ülke, demografik açıdan “saf” olduğunu iddia edemeyeceği bir gerçekle yüzleşti.

Bu dönüşüm süreci dünyanın ekonomik, siyasi ve kültürel yapılarında ciddi değişimler yarattı. Küreselleşme politikalarının bir sonucu olarak, ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasal sınırlar belirginliklerini kaybetti; ekonomiler birbirlerine daha bağımlı hale geldi; kültürel, siyasal, sosyal alanlarda benzeşmeler yaşandı ve dünyanın hemen her bölgesinde özgürlükçü eğilimler güç kazandı.

Son 30 yıldır ortaya çıkan Neoliberal iktisat politikaları ve küreselleşme kavramının bağlantısı da, kalkınma olgusuyla doğrusal bir süreç olarak değerlendirilmektedir. II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda küreselleşmenin gelişememe nedeni az gelişmiş ülkelerin kapalı bir ekonomiyi tercih etmeleriydi, Soğuk Savaş dönemi olması nedeniyle, sanayileşmiş ülkeler de şüpheli gözükken yabancı sermaye konusunda az gelişmiş ülkelere

ısrarcı olmamışlardır. Sanayileşmiş Kapitalist Ülkeler de eski verimlilik düzeyine sahip değillerdi. Sermaye birikim sürecinin devamlığı konusunda yeni arayışlara girdiler.

Az gelişmiş ülkeler yeni bir ekonomik düzene çağrıldılar. Sanayileşme çabasında başarılı olan bazı az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler için endişe uyandırıyordu. Borç krizinde olan; Az gelişmiş ülkelerin borçlarını ödeme kapasiteleri ancak ihracat yapabilirlerse ödeyebilecektiler. Az gelişmiş ülkeler de Neoliberal politikaları, dış dinamiklerin baskısıyla uygulanmamıştır burada iç dinamikler olan hükümetlerinde etkisi vardır. İhracat artışları için etkin ithal ikamesinin gerekli olduğu, sanayileşme ve kalkınmada devlet müdahalesinin etkili olabileceği kamu girişimciliğinin de genişleme işlevi yaratabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İyi yapılandırılmış ve düşünülmüş sanayi politikaları, ekonomik büyümeyi ve istikrarı sosyal adaletle birlikte sağlayabilir ve bütünleşmiş bir stratejinin önemli bir bileşenin oluşturabilirdi.

1980 lerin sonlarından itibaren IMF sermaye piyasalarının serbestleşmesinden yana bir tutum sergiledi. “Sermaye akışının serbestleşmesi, bu küreselleşme çağında etkin bir uluslar arası para sisteminin vazgeçilmez parçasıdır”(Communique of interim Committe of Board of governors of the IMF; IMF Press 97-44 September 21/1997)⁷

Küreselleşmeyi hızlandıran en önemli unsur, “yeni teknolojik devrimdir.” Küreselleşme hareketinin özünde yatan bu devrim, bilginin dünya çapında kolayca ve ucuz bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Bilgiye kolayca ulaşılması, bilginin idaresinde ve toplanmasında devletlerin tekeli kırılmış, “aktörlerin sayısını çoğaltmıştır.” Bilgi teknolojisinin sağladığı hız ve karar alma-hareket etme özgürlüğü; insanların ulusal sınırları aşmasına ve istedikleri mali ve ticari piyasalara ulaşmasına imkan vermiştir. Bugün gelinen noktada, hiçbir ulus, kendi ekonomisini, dünya ekonomisinden yalıtamaz. Büyük pazarlar, küresel hale geldiler ve bu küresel pazarlar, eko-

⁷ Communique of interim Committe of Board of governors of the IMF; IMF Press 97-44 September 21/1997

nominin kurallarını oluşturmada, ulusal hükümetlerden daha büyük önem taşımaktadırlar.”Uluslar kendi yollarından gidebilirler, fakat pazarlar, ‘Küresel Pazar merkezine’ doğru giderler. Hiçbir ülke bundan muaf değildir.” Son 30 yılın büyüme şampiyonu Bretton Woods kuralına göre oynayan Çin gibi ülkelerdir. Sermaye kontrollerini sağladılar, yabancı sermayeyi uzakta tuttular ve politika alanlarını yerel ekonomi yönetimi için kullandılar.

Mali küreselleşme, ülkeleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Kendilerini uluslar arası sermaye piyasalarına açan ülkeler, daha büyük risklerle karşılaşmış ancak bu riskler daha fazla ekonomik büyüme şeklinde kazançlarla telafi edilmemiştir. Washington Konsesüsü, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeleri yoksulluktan kurtarma gücünden bahseden basit bir anlatı nedeniyle çekiciydi. Onlara göre fakir ülkeler fakir kalıyordu çünkü küçük yerel piyasaları, devletin ticarete uyguladığı kısıtlamaların yarattığı yetersizliklerle doluydu. Bu düşünüş tarzına göre, söz konusu ülkelerin uluslar arası ticaret ve yatırıma açılması gerekiyordu. Yükselen ticaret dalgası onları yoksulluktan kurtardı. Tehlikede olan sadece, zengin ülkelerdeki yaşam standardına hızlı uyum gibi gözüküyordu. Ancak böyle bir seyir izlemedi.

Küreselleşme arayışı stratejik olarak kullanılan bir fırsattan ziyade, kendi içinde kalkınma stratejisinin yedeği haline geldi.(Dani Rodrik)⁸

Sanayileşme yoluyla hızlı büyümeyi destekleyen küreselleşmenin sizi aynı zamanda emtia ihracatına bağımlı hale getirmesinin çok kolay olduğu bir dünyada, kalkınmanın kendi kendine oluşmasını beklemek çok uzun sürebilir.

1791 de bile Alexander Hamilton modern sanayilerin hükümet desteği olmaksızın kendi kendine gelişeceğine inananların hatalı olduğunu iddia etti. Aslında sorun hükümetin müdahale edip etmemesi değil nasıl müdahale etmesidir. Ekonomik büyüme ve kalkınma sadece zaman içinde beceri ve teknolojiden kamu kuruluşlarına kadar değişen alanlarda yeteneklerin biri-

8 Dani Rodrik Akıllı Küreselleşme, 2011,145

kimi ile mümkündür. Kendi başına küreselleşme bu yetenekleri doğurmaz; sadece ulusların sahip olduklarını iyileştirmelerine izin verir. Devlet ve piyasalar arasındaki dengenin yeniden kurulmasını gerektirir.

Klasik Liberal öğretiyeye göre kişi kendi çıkarları hakkında en iyi hükmü verir ve serbestçe yapılan, isteğe dayalı sözleşmeler her iki tarafa da en iyisini sunar. “Bir kimse kendi çıkarının peşinden giderse kendi durumu daha iyileşir, çünkü tanım gereği çıkar yalan söylemez ve onu aldatmaz.”⁹ İşgücü piyasaları bir zamanlar bu doktrine göre yönetildi. Ancak 1930 lar dan itibaren tek bir çalışan için iyi olan bir şeyin bir bütün olarak işçiler için iyi olmayabileceği öngörüldü.

İyi bir işe ilişkin toplumsal normları yürürlüğe koyan düzenlemeler olmadan düşük pazarlık gücü olan bir işçi bu normlara ters düşen koşulları kabul etmeye zorlanabilir. Böyle bir sözleşmeyi kabul eden çalışan, diğer çalışanların daha yüksek çalışma şartlarına ulaşmalarını zorlaştırır. Bazı işçiler kabul etmek istemeseler dahi, işverenlerin bu tarz zorlayıcı şartları teklif etmelerinin önüne geçilmelidir. Bazı rekabet türlerinin ortadan kaldırılması gerekir örneğin haftada 80 saat asgari ücretin altında çalışmak isteyen bireyler olabilir, ancak yasal yollarla bunun teklif edilebilmesinin önüne geçilmelidir. İş kanunları işte bunun önüne geçebilmek için oluşturulmuştur.

Uluslar arası piyasalar işte bu yerel kanunlardaki zayıflıklardan faydalanaarak işgücü ucuzluğundan faydalanmaktadır. Guatemalalı, Hintli ve Çinli bir işçinin çıkarları gelişmiş bir ülkedeki yerli bir işçi ile çatışabilir. Dış kaynak kullanımı yerel çalışma standartları için ciddi bir sorun yaratmaktadır.

Küreselleşme sürecinin hem başarı olanaklarını arttırdığını hem de geliştirmekte olan ülkelere yeni riskleri de beraberinde getirmiştir. Oyunun kuralları gelişmiş ülkeler ve o ülkelerdeki çıkar grupları tarafından belirlenmektedir, kimse o ülkelerdeki yoksulların çıkarlarını gözetmiyor. İşte bu süreçte ülkeler adil olmasa da oyunun kuralına göre oynamayı öğrenmek

9 Albert o. Hirschman, 1977, Tutkular ve Çıkarlar,56

zorundadır.¹⁰ Bu kurallar içinde bile, ülkeler küreselleşmeyi sadece ülke içindeki zenginlerin değil herkesin çıkarına işleyecek biçimde şekillendirilebilirler.

Serbest ticaret ve küreselleşme hız kazanırken, gelişmekte olan dünyanın rekabet gücünün giderek azalması, gelir eşitsizliğinin temel nedenidir.

Gelir Dağılımı

Bir ülkedeki gelir dağılımı eşitsizliği çeşitli yollardan ülke refahını olumsuz etkiler ve ülkenin kalkınmasını engeller. Özellikle ülkede nüfusun küçük bir kısmının, nüfusun daha büyük bir kısmına kıyasla daha zengin olması ve aralarında oluşan bu gelir farkının giderek büyümesi, yoksulluğun yanı sıra kaçınılmaz olarak, sağlık, beslenme, eğitim sorunlarının ve bebek/çocuk ölümlerinin de artmasına, sosyal ve siyasi huzursuzlukların şiddetlenmesine neden olur.

1960-85 yıllarında 70 ülke için yapılan bir çalışmada, gelir eşitsizliğinin sosyal karmaşaya yol açtığı sonucuna varılmıştır. Çalışmada “gelir dağılımındaki bozulmanın, yatırım oranlarını düşürdüğü ve ekonomik istikrarsızlığı artırdığı sonucuna varılırken, suikast sayısı, yurt içi kitle gösterileri, askeri darbeler ve darbe girişimleri ile demokrasi düzeyi göz önüne alınarak, bir siyasi istikrar endeksi hazırlanmıştır.¹¹

Bir ülkenin milli gelirinin yüksek olduğunu varsayalım, üst gelir grubu gelir artışı hızı daha fazlaysa, sosyal ve siyasi huzursuzluğun sürecektir. Aslında kişi başı gelirin yüksek olması bir ülkenin vatandaşlarının yoksulluğunun azaldığını bizlere göstermez. Kişi başına milli gelir bizlere o ülkedeki her bireyin o gelire sahip olduğunu kanıtlamaz, böyle olsaydı da bu da ekonomik anlamda ayrı bir eşitsizliğe neden olur-

10 D. Rodrik, A. Subramanian, The Primacy of Institutions (And What This Does Not Mean) June 2003, 31-34

11 Alesina & Perrotti (1994) “Income Distribution, Political Instability and Investment”

du, çünkü simetri ilkesi¹² gereği her birey eşit miktarda çalıştığı firmaya marjinal katkı oranında bir eşitliğe sahip değildir, aynı zamanda bireyler arasındaki eğitim farklılığı, kişisel yetenekler ve kimliklerdeki farklılıklar gelir dağılımında eşitsizliğe neden olacaktır.

Günümüz dünyasında yoksulluk giderek artmakta, dünyada 1980 de 800 milyon olan yoksul sayısı, 1990 da 1 milyara yükselmiş. Türkiye ye baktığımızda ise nüfusun %16,1 inin yoksulluk riski altında olduğu gözlenmiştir. Ayrıca Türkiye’de 2010 yılı itibarıyla sürekli yoksulluk riski altında olanların oranı %18,5 dir. Burada 1980 li yılların başında yaygınlaşan küreselleşme ve Neo liberal politikalar ile birlikte dünyada sosyal devlet kavramının ortadan kaldırılmaya çalışılması, devletin görev ve sorumluluklarının kısıtlanarak, kamu harcamalarının düşürülmeye çalışılmasının etkisi büyüktür. Devletin görevlerini yeni ekonomik sistemde artık yardım kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve vakıflar üstlenmektedir.

Günlük 1,25 \$ gelir ve daha azına sahip olan yoksul oranı %43,1. 2010 yılı itibarıyla bu yüzdenin %20,6 ya düştüğü belirtilmektedir. Burada yoksulluk çok boyutlu yoksulluk yaklaşımına göre incelenmesi gerekiyor, o vakit sadece gelir hesaplayan tek boyuta indirgenmemeli ve içerisinde eğitim, sağlık, beslenme, kötü çalışma koşulları, şiddete maruz kalınmasını da kapsamalı.

Mutlak Yoksulluk(ekonomide geçerli olan yoksulluk tanımıdır(egemen olan)), geçinebilmeden kasıt insanoğlu için geçerli olan kalori miktarı, barınma ve giyecek kalemlerini içermektedir.

Günümüzde görünmez elin işleyişi, dara kaybı tüm toplumun yüklendiği sosyal bir maliyettir. 19. Yüzyıldaki iktisatçılar der ki etkinlik gelir eşitliği gerektirir. Faydacılık ilkesine göre “En büyük sayı için en büyük mutluluğu, başarmaya çalışmalıyız.” Onlar gelirin tam eşitliği için gelirin zenginden fakire doğru aktarılmasını savundular.

12 Simetri ilkesi; benzer durumdaki insanların benzer muamele görme zorunluluğudur.

Bu konuyu Etkinlik ve Adalet arasındaki ödünleşim açmazını açıklayarak inceleyebiliriz. Yüksek gelirlerin vergilendirilmesi ile gelirin zenginden yoksula aktarımı mümkündür. Ancak sermaye gelirleri vergilendirilirse tasarruflar azalır ve sonuçta etkin miktarda daha az sermaye olur. İnsanların emek gelirleri vergilendirilirse insanlar daha az çalışırlar. Yüksek vergilendirilen girişimcilerin daha az çalışmaya karar verip işyerlerini kapatmalarına ve daha az vergi ödeyebilecekleri başka ülkelerde işyerlerini açmalarına yol açmaktadır. Bu durumda düşük gelirli işçiler işten çıkarılmış olurlar ve daha düşük ücretli işleri aramaya başlarlar. İşte bu büyük ödünleşim sistemi nedeniyle “Adaletin gelir eşitliği gerektirdiğini” kimse söyleyememektedir.

“Adil sonuç” fikri bize, oyun bittiğinde sonucun değişmesini gerektirir. Bazı iktisatçılar bu ödünleşmelerin kendisinin adaletsiz olduğunu söylemekte ve adalet konusunda farklı bir yol önermektedir. Ancak bu durumda her bireyin eşit düzeyde bilgi ve çalışma düzeyine sahip olmadığını düşünürsek bunun ne derece adil bir paylaşım olduğu da düşünülmelidir.

Tüm dinlerdeki ana kural “size nasıl davranılmasını istiyorsanız siz de başkalarına öyle davranın” prensibi üzerine kuruludur. İşte bu cümlelerin ekonomideki karşılığı olan kavramsa Fırsat eşitliğidir. Fırsat eşitliğini eğitimde fırsat eşitliği olarak incelersek; eğitim, her bireyin kendisine yapabileceği en iyi yatırım, iyi bir eğitimidir. Eğitim bireyin gelirindeki artış ve azalışlar da önemli bir etken olarak gözlenmektedir. Üniversite eğitiminin birçok ülkede belli bir ücret karşılığında olması, öğrenim kredilerinin eşitlikçi olmamaları bireyin gelecekteki gelirini etkilemektedir. Benzer şekilde bireyin işletme kurmak ve bir girişimci olarak hayata atılmasında banka kredilendirmelerinde belli kural ve kısıtlarla engellenmesi bireyi ve toplumdaki girişimciliği olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer yandan ise banka kredilerinin belirli kısıt ve kurallara tabi tutulmadan dağıtılması, işler yolunda gitmediği takdirde toplumda sermayenin kısıtlanması, sermayenin verimli kullanılmaması ve batık maliyetlere neden olacaktır.

En yoksulun Durumunu Mümkün Olduğunca iyileştirmek(John Rawls)

Adalet kavramı ekonomik anlamda iki kurala uyar.

1. Devlet özel mülkiyeti ortaya çıkaran ve koruyan yasalara destek vermemelidir.
2. Özel mülkiyet bir kişiden diğerine ancak(sadece) gönüllü mübadele ile aktarılabilir.

Bunlar bize simetri ilkesinin oluşumunu sağlar. Bunlar olmazsa simetri ilkesi bozulur. Bu kurallara uyulursa bireyler güçlü olsun veya zayıf olsun herkes aynı biçimde muamele görür. Herkes kaynak ve vasıflarını özgürce kullanarak kendisi ve başkası tarafından değer verilen şeyleri özgürce üretebilir. Ve elbette ki bunları özgürce mübadele edebilir, bu simetri ilkesine uyan tek düzenleme kümesidir. Adil Sonuç düşüncesi Zenginden Fakire mal aktarımıdır. Adil Kural Düşüncesi ise Mülkiyet hakkı ve gönüllü Mübadeleyi gerektirir.

Nozick' e göre, kaynaklar etkin dağıtılmışsa, aynı zamanda adil dağıtılmıştır¹³. İşte burada Adil vergi sistemi devreye girer. Ancak adil vergi sisteminin nasıl olacağı sorusu gündeme gelir, piyasanın ve ekonominin özgürlüğüne zarar vermemesi gerekmektedir. Ülkedeki kurumların doğru ve sistemli çalışması sadece pastanın büyüklüğünü değil aynı zamanda pastadan alınan payı da belirlemektedir

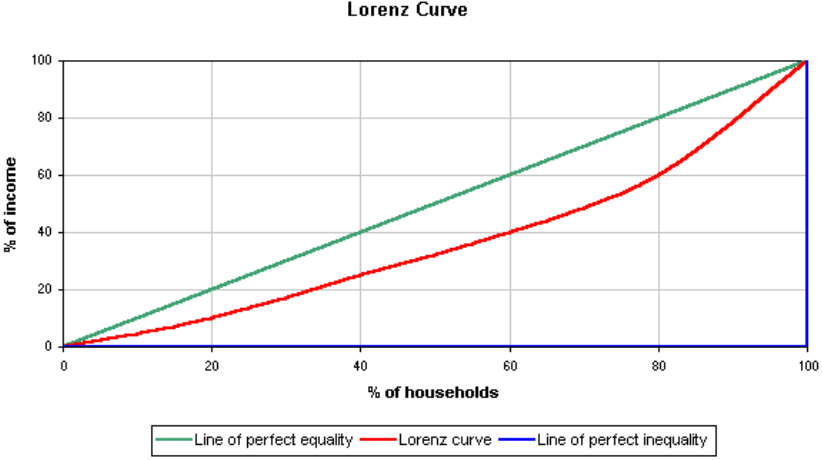
Medyan Gelir; Hanehalkı gelirinin orta seviyesi, Hane halklarının %50 si medyan gelirin üstünde % 50 si medyan gelirin altındadır. Mod gelir < Medyan Gelir<Ortalama gelir

Bu gelir dağılımı özelliği düşük gelirli hane halklarının yüksek gelirli hanelerden çok olduğunu gösterir.

Lorenz eğrisi; Hane halklarının kümülatif yüzdesine karşılık olarak kümülatif gelir yüzdesini gösterir.

13 Robert Nozick, Anarşi, Devlet, Ütopya,2015

Grafik 1



Eğer gelirler eşit dağılmış olsaydı hanehalklarının her %20 si toplam gelirin %20 sini elde ederdi ve Lorenz eğrisi eşitlik eğrisi ile aynı olurdu. Lorenz eğrisi bizlere gelirin eşit dağıtılıp dağıtılmadığını gösterir. Lorenz eğrisi, eşitlik doğrusuna yaklaştıkça gelir dağılımı daha eşittir, eğri eşitlik eğrisinden uzaklaştıkça gelir dağılımı daha eşitsiz bir hal alır. Gelir dağılımındaki eğilimleri görmek için dağılımları çok eşit ve az eşit ölçeğinde sıralamamıza imkan veren bir ölçüte ihtiyacımız var. Bunun için Gini katsayısı kullanılır.

Gini Katsayısı, Lorenz eğrisine dayanır ve eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasındaki alanın eşitlik eğrisinin altında kalan alana oranıdır. Eğer gelir eşit dağılmışsa Lorenz eğrisi ile eşitlik doğrusu aynıdır. Eğer bir kişi tüm gelire sahipse ve diğerlerinin hiçbir geliri yoksa Gini oranı 1 dir, eğer o ülkedeki herkes aynı gelire sahipse, toplumdaki bireylerin gelirleri birbirine eşitse gini oranı 0(sıfır) dır.

OECD ülkelerinde vergilerden önce ve vergilerden sonra Gini Katsayıları ile bir inceleme yapılmıştır. Tablo 1 ve tablo 2 de bazı OECD ülkelerinin 1980 ortalarından 2000 ortalarına kadar yapmış oldukları bu inceleme ile gelir dağılımı eşitsizliğini gözlemlemeye çalışacağız.

Tablo 1 Bazı OECD ülkelerinin vergilerden önce Gini Katsayıları

ÜLKELER	1970-o	1980-o	1990	1990-o	2000	2000-o
AVUSTURYA	-	-	-	-	-	0,43
BELÇİKA	-	0,45	-	0,47	0,46	0,49
FRANSA	-	0,52	0,51	0,48	0,50	0,48
ALMANYA	-	0,44	0,42	0,46	0,48	0,51
YUNANİSTAN	-	-	-	-	-	-
İRLANDA	-	-	-	-	0,43	0,42
İTALYA	-	0,42	0,44	0,51	0,52	0,56
JAPONYA	-	0,35	-	0,40	0,43	0,44
HOLLANDA	0,42	0,47	0,47	0,48	0,42	0,42
PORTEKİZ	0,46	-	0,44	0,49	0,48	0,54
İSPANYA	-	-	-	-	-	-
İSVEÇ	0,39	0,40	0,41	0,44	0,45	0,43
İNGİLTERE	0,36	0,44	0,46	0,48	0,48	0,46
ABD	0,37	0,40	0,42	0,45	0,45	0,46

kaynak: HEIN,(2010) s:56

Tablo 2 Bazı OECD ülkelerinin vergilerden sonra Gini katsayıları

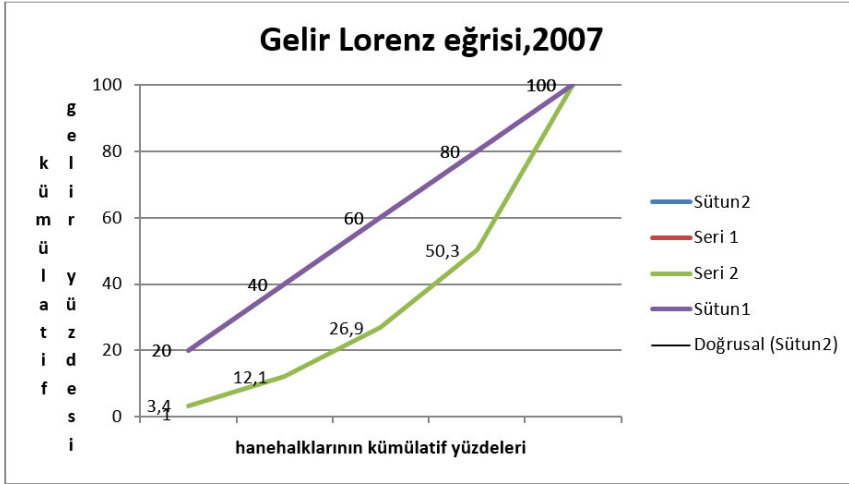
ÜLKELER	1970-o	1980-o	1990	1990-o	2000	2000-o
AVUSTURYA	-	0,24	-	0,24	0,25	0,27
BELÇİKA	-	0,27	-	0,29	0,29	0,27
FRANSA	-	0,31	0,30	0,28	0,28	0,28
ALMANYA	-	0,26	0,26	0,27	0,27	0,30
YUNANİSTAN	0,41	0,34	-	0,34	0,34	0,32
İRLANDA	-	0,33	-	0,32	0,30	0,33
İTALYA	-	0,31	0,30	0,35	0,34	0,35
JAPONYA	-	0,30	-	0,32	0,34	0,32
HOLLANDA	0,25	0,26	0,28	0,28	0,28	0,27
PORTEKİZ	0,35	-	0,33	0,36	0,36	0,38
İSPANYA	-	0,37	0,34	0,34	0,34	0,32
İSVEÇ	0,21	0,20	0,21	0,21	0,24	0,23
İNGİLTERE	0,28	0,33	0,37	0,35	0,37	0,34
ABD	0,32	0,34	0,35	0,36	0,36	0,38

Kaynak: HEIN,(2010) s:56

Tablo 1 i gözlemlediğimizde Fransa ve Hollanda'nın dışında diğer ülkelerde zaman içerisinde artan bir eşitsizlik eğilimi gözlemlenmektedir. Tablo 2 yi gözlemlediğimizde ise tablo 1 e oranla devletin vergiler ve sosyal politikalar kanalıyla gelir dağılımı eşitsizliğine müdahale ettiği gözlemlenmektedir.

Servet Dağılımı, İktisadi eşitsizliği ölçmekte kullanılan bir başka yol servet dağılımıdır. Bir hane halkının serveti bir zaman noktasında sahip olduğu şeylerin değeridir. Oysa gelir hane halklarının belirli bir dönem boyunca elde ettikleri miktardır.

Grafik 2: ABD deki Lorenz eğrisi ile gelir dağılımını göstermektedir.



Grafik 2 hane halklarının kümülatif yüzdelerine karşılık gelen kümülatif gelir yüzdelerini göstermektedir. Eğer gelirler eşit dağılmış olsaydı, hane halklarının her %20 si toplam gelirin % 20 sini elde ederdi.¹⁴ Lorenz eğrisi eşitlik doğrusuna yaklaştıkça gelir dağılımı daha eşittir.

Bir ücretlinin ücreti onun marjinal verimliliğine bağlı yani çalıştığı şirketin

¹⁴ ABD İstatistik kurumu, "Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in United States: 2007"

ya da kurumun üretimine yaptığı bireysel katkıya eşittir. Bu yeterlilik ülkedeki arz talebe göre de değişir. Doktorluk mesleğini ele alalım, ülkedeki doktor sayısı yetersiz ise bu durumda, bu ülkedeki doktor gelir ücretleri yüksek olacaktır. Arz ve talep ile oluşturulan bu denge ücretin belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Mesleki eğitimin önemini de es geçemeyiz bu durumda.

Yüksek vasıflı işçiler, düşük vasıflı işçilerin kötü yaptığı ve hatta yapamadığı işleri yapabilirler. Yüksek vasıflı emeğin marjinal ürünü düşük vasıflı emeğinkinden yüksektir. İki ücret haddi arasındaki fark vasfın marjinal ürün değerini ölçer.

Yüksek vasıflının marjinal ürün değeri düşük vasıflıdan yüksektir. Aynı zamanda yüksek vasıf edinmek maliyetlidir. Çünkü yüksek vasıf eğitim ve zamanla elde edilmektedir. Eğitimin maliyeti arttıkça fark da artar, keza vasfı edinmenin süresi uzadıkça da fark artar, insan için zaman yeri doldurulamayan ve geri alınamayan tek unsur olduğundandır. Bu durumda üniversite eğitimi bireyin kendisine yapabileceği en iyi yatırım olarak gözükmektedir. OECD'nin 10 gelişmiş ülkeyi kapsayan çalışmasında düşük vasıflı işçilerin milli gelirden aldıkları payda ciddi düşüşler gözlemlenmektedir. 1980'li yılların başları ile 2005 yılı arasındaki dönemde, düşük vasıflı işçilerin milli gelirden aldıkları pay %12 oranında düşerken, yüksek vasıflı işçilerin aldıkları pay % 7 oranında artmaktadır.¹⁵ IMF'e göre aynı dönemde düşük vasıflı iş gücünün milli gelirden aldığı pay ABD'de %15, Japonya'da %15 ve Almanya'da %10 oranında azalırken, lisans ve lisans üstü eğitim alan yüksek vasıflı işgücünün payı ise ABD'de %7, Japonya'da %2 ve Almanya'da %8 oranında artmıştır. Küreselleşen dünyada bireyin kendisini eğitim kanalıyla geliştirmesinin gerekliliği gözükmektedir aksi takdirde küreselleşme bireye iyi haberler getiremeyecektir.

Eşitsizliğin Beşeri Sermaye farkları ile açıklanması eğitim, beşeri sermayeye doğrudan katkı yapar, yaş ise beşeri sermayeye dolaylı katkı yapar.

15 OECD,(2008),Employment Outlook 2008, Paris, <http://www.oecd.org/els/emp/oecdemploymentoutlook2008.htm>

Kariyerdeki kesintiler ise beşeri sermayeyi azaltabilir. Beşeri sermaye farklılıkları, gözlemlediğimiz bazı iktisadi eşitsizlikleri açıklamaktadır. Ancak ayrımcılık çok daha başka bir eşitsizlik kaynağıdır. İktisatçılar, önyargıların gerçekten ücret farklarına sebep olduğunu kabul etmektedir. Hizmet sektörünü ele alırsak firma, müşteri önyargısı üzerinden seçimler ve tercihlerde bulunacaktır. Bu, ırk, cinsiyet ve benzeri farklar üzerinden ilerleyecektir. Firma müşterilerinin işçilerle karşılaşmadığını varsayacağımız bir sektörde, eğer firma cinsiyet ve ırk konusunda çalıştırdığı işçilerde ayrımcılık yaparsa diğer firmalarla rekabet edemez. Çünkü maliyetleri önyargılı olmayan firmalara göre daha yüksektir. Rekabetçi bir piyasada sadece ayrımcılık yapmayan firmalar hayatta kalır. Ancak önyargısı olmayan firmalar işçi ücretlerinde aslında bir önyargı ile cinsiyet ve ırk ayrımcılığından faydalanmaktadır ve işçilerin ücretlerini düşük tutmaktadır.

Düşük gelirli hane halklarının gelir payı azalırken yüksek gelirli hane halklarının gelir payının arttığı gözlemlenmektedir. Eşitsizlikte bu artış iki nedene bağlanmaktadır.

1 Teknolojik Değişme

2 Küreselleşme

Bilgi teknolojileri düşük vasıflı emeğe rakiptir, daha önce bu işleri yapan kişilerin yerini makineler almıştır. Bilgi ve haberleşme teknolojilerinin yayılımı üretimde otomasyona, verimlilik artışına ve düşük vasıflı işgücünün işten çıkarılmasına neden olmaktadır. OECD' ye göre, gelişmiş ülkelerde 1990-2007 yılları arasında düşük vasıflı işgücünün endüstri içerisindeki azalışının nedeni % 80 oranında teknolojik gelişme ve sermaye birikim oranının artışıdır. Küresel ekonomik sistemin işlediği günümüz dünyasında kendimizi bireysel anlamda geliştiremezseniz küreselleşme sizlere her zaman kötü haberler getirecektir. Bu teknolojik gelişmeler; düşük vasıflı emeğin marjinal ürününü ve talebini düşürmüştür. Bu teknolojileri tasarlamak programlamak yüksek vasıflı emek gerektirir. Bu nedenle Yüksek Vasıflı Emeğin talebi artmıştır ve marjinal ürün değeri de artmıştır. Aynı za-

manda büyüyen küresel ekonomi yüksek vasıflı emeğin istihdam talebini arttırır. Ücret haddi artar ve en önemlisi de yüksek vasıflı işçilerin fırsatları genişler, artık sınırları olmayan dünyada bireysel refahlarını arttırabilmek adına, başka ülkelerde çalışabilme olanaklarına sahiptirler. Az gelişmiş ülkelerdeki beyin göçlerinin oluşum nedenlerinden birisidir.

Çin ve birçok diğer gelişen ülkelerin küresel ekonomiye girişi birçok mamül malın fiyatını düşürdü. Firmanın çıktı fiyatlarının azalması firmadaki işçilerin marjinal ürünün değerini düşürür ve onların emeğine olan talebi azaltır. Ücret haddi düşer ve istihdam azalır.

Servet dağılımı eşitsizliğinde, gelir dağılımı eşitsizliğinden çok daha büyük bir eşitsizlik söz konusudur. Burada etken unsurlar; Hayat boyu tasarruf paternleri ve kuşaktan kuşağa servet aktarımı gibi unsurlar yer almaktadır. Birey lisans eğitimini bitirdiğinde hayata sıfır servet veya negatif bir servetle (öğrenim kredisi borcu) başlar. Örneğin öğrenim kredisini çalışarak zamanla öder. Krediler ödenir, emeklilik fonu ile para biriktirir ve 60 yaşına geldiğinde (emekli olduğunda) serveti tepe noktasındadır.

Önceki kuşaklardan miras edinmiş olan veya emeklilik döneminde yaşamak için gerekenden fazla tasarruf etmiş olanlar sonraki kuşaklara servet aktarırlar. Evlilik yoluyla servetin yoğunlaşması da bir etkidir. Sınıf evlenmesi yoluyla da servet belli bir sınıfın elinde yoğunlaşır.

Dünyanın birçok yerinde aşırı fakirlik ve aşırı zenginlik yan yanadır. Gallup'un¹⁶ yaptığı ankette servetin daha düzgün dağıtılması gerektiğini söyleyen Amerikalıların oranı giderek artmaktadır. 2007 senesinde yapılan ankette, katılımcıların %70 inin servetin daha düzgün dağıtılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu düşüncenin nedenlerinden biri Amerikalıların %1 (yüzde biri)'nin gelirindeki payları olabilir. Emmanuel Saez'in¹⁷ vergi iadesi verilerini kullanarak yapmış olduğu araştırmada, en zengin %1 (yüzde bir) in payının 1928 itibarıyla, onlarca yıl düşükten sonra, 1981 yılından

¹⁶ <http://www.gallup.com/topic/economy>

¹⁷ Emmanuel Saez, University of California Berkley, <http://elsa.berkley.edu/-saez/>.

başlayarak artmaya başladığı 2006 yılında en zengin %1 (yüzde bir) milli gelirin yüzde 14,6 sını kazanmıştır. Occupy Wall Street hareketinde var olan Slogan da “%99 biziz” şeklindeydi, dünyada oldukça ses getiren, bu toplumsal harekette yer alan gençlerin çoğu eğitimli insanlardı, hareketin amacı ise, sosyal, ekonomik eşitsizliği ve şirketlerin ABD yönetimi üzerindeki nüfuzunu protesto etmektir.

Yeniden dağıtım ölçeği büyüdükçe onu yönetmenin fırsat maliyeti de artar. Eşitliğin artırılması çalışma ve tasarruf gibi üreten faaliyetlerin vergilendirilmesi ile başarılabilir. Ancak bu da insanların tasarruf ve çalışma eğilimlerinin düşmesine neden olabilir. Yardımlar da benzer şekilde çalışma istediğini düşürebilir. Refah programlarının amacı insanların uzun dönemde kendi geçimlerini sağlayabilmelerinin hayatlarını devam ettirebilmenin yolunu bulmaktır.

Emek geliri eşitsizliği aslında ücret geliri eşitsizliğidir. Sermaye gelirleri farklı biçimler almaktadır. Her türlü emekten bağımsız olarak sermaye mülkiyetinin sağladığı ve hukuki söylem açısından nasıl tasnif edilirse edilsin(kira, kar payı, gayri maddi hak ödemeleri, kar değer artışı vs) tüm gelirleri içerir. Bir yanda emek gelirlerindeki eşitsizlik ve bu bileşenlerin dağılımındaki eşitsizlik arttıkça, toplam eşitsizlikte artar.

Amerika Birleşik Devletlerinde 2007 de hane halklarının en yoksulu%20, gelirin %3,4 ünü en zengin %20 ise gelirin %50 sini almıştır.

Servet gelire göre daha eşitsiz dağılmıştır. Çünkü servet verileri beşeri sermaye değerini içermez. Sermaye mülkiyeti ve sermaye gelirlerinin dağılımını sistematik olarak emek gelirlerinin dağılımından çok daha yoğunlaşmış bir vaziyettedir. Emek gelirini elde eden kişilerden %10'luk kesim genel olarak toplam emek gelirlerinin %25-30 unu almaktadır, en yüksek servete sahip %10' luk kesim ise daima toplam servetin %50 sinden fazlasına sahiptir. Ve bu oran bazı ülkelerde %90 a kadar çıkabilir. En düşük ücreti olan %50'lik kesim toplam emek gelirinden kayda değer bir pay almaktadır. Genel de dörtte bir ile üçte bir arasında, yani en yüksek geliri elde

eden %10'luk kesimin aldığı toplam pay kadar, oysa servet bakımından en yoksul %50'lik kesimin ise hiçbir şeyi yoktur ya da yok gibidir. Payı her zaman %10 un genellikle de %5 in altındadır, yani en zengin % 10 un payının 10 da birinden azdır.¹⁸

Emek geliri eşitsizliği daha makul bir seyir izlerken sermaye eşitsizlikleri hep uç noktada olan eşitsizliklerdir. Emek geliri eşitsizliğinde vasıf, kimlik ve eğitim belirli bir araç niteliğindedir. Servet birikiminin asıl gerekçesinin ihtiyat güdüsü¹⁹ olduğunu da hesaba katmalıyız. Gelecek için tasarruf etmek keyiflidir çünkü servet getirisi genellikle aşırı yüksektir.

En üst %1 lik ya da en üst onda birlik kesimin gelirden ya da servetten aldığı pay, bir toplumdaki eşitsizliğin derecesini anlamamızı sağlayan bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu gösterge sadece aşırı gelir ve servetlerin mevcudiyetini değil, bu yüksek tutarlara erişebilen kişi sayısını da hesaba katar.

Tüm ülkelerde en üst %1 lik kesimin yalnızca parasal değil, toplumsal manzarada da yeri vardır. Tüm toplumlarda en üst %1 lik kesimin toplumsal hayatı, politik ve ekonomik düzeni yeniden yapılandırmaya yetecek derecede bir gücü temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bu dilim toplumdaki pastanın büyüklüğünün yanı sıra pastadaki dilimleri de belirleyebilecek güce sahiptir. Occupy Wall Street Hareketinde de gözlemlenen protestonun amacı da buydu zaten bu kesim kamusal harcama oranları konusunda hükümeti yönlendirebilme gücüne sahiptirler. Büyük şirketlerin lobicilik faaliyetleri ile kendi menfaatlerine olan kanunların çıkarılmasını sağlayabilmeleri, kamunun menfaatine olan harcamaları ise senatonun görmezden gelmesini sağlayabilmeleri mümkündür. Bu unsurlar sadece ekonomik sorunlara ve eşitsizliğe değil aynı zamanda sosyal sorunlara neden olmaktadır insanla-

18 Piketty, piketty.pse.ens.fr/capital21c.

19 Keynes para talebi teorisine ulaşabilmek için halkın elinde neden para tuttuğunu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre halk 3 nedenden ötürü elinde para tutmaktadır. birincisi işlem amaçlı ikincisi ihtiyat amaçlı üçüncüsü ise spekülasyon amaçlı. ilk iki unsur gelirle ilgilidir. ancak spekülasyon amaçlı para tutulması piyasa faiz oranları ile ilgilidir.

rın yönetim erklerine olan güvenini sarsmakta, demokrasiye olan inancı olumsuz yönde etkilemektedir.

Gelir Dağılımı hiyerarşisindeki en üst 1/10 dilimin milli gelirden aldığı pay genelde %30-%35 civarındadır.

Paul Kraugman'ın çocukluğunun Amerika'sındaki “ sevdiğimiz Amerika” olarak adlandırdığı üreten, düşük vasıflı işçilerin iş sahibi olabildikleri küresel rekabetin olmadığı refah içerisindeki 1960'ların Amerika'sının ekonomik ve sosyal yapısı artık mevcut değil. 1970-1980 döneminden sonra ABD deki eşitsizliklerde büyük patlama yaşandı. Burada küreselleşmenin yaygınlaşmaya başlamasıyla, tüketici refahı artarken üretim maliyetlerini düşüremeyen firmaların piyasadan çekilmesi veya üretim maliyetlerini düşürme amacıyla performans ve işçi verimliliğinin üzerine odaklanması ile işsizliğin artışı. Neo liberal politikaların aracılığıyla devletin kamusal görevlerinin minimize edilmesiyle birlikte gelirin yeniden dağıtımı kanalında yaşanan eksiklikler ve teknolojik gelişme ile birlikte düşük vasıflı işçilerin yerini makinelerin alması ve mesleki değişimlerin oluşması eşitsizliğin artış nedenleri arasındadır.

1970 li yıllarda en üst 1/10 birlik dilim %30-35 seviyesinde iken. 2000-2010 döneminde %40-45 seviyesine çıktı. Eğer bu hızda devam ederse 2030 da %60 seviyesini geçebilir. Burada vergilendirmede oluşan aksaklıklar ve kurallardaki açıklıklarda büyük bir etkendir.²⁰

Bu incelemede gelir hiyerarşisindeki 1/10 kesim 3 bölüme ayrılırsa; En zengin %1, ardından gelen %4 ve son olarak kalan %5 işte bu noktada asıl artışın %1 lik grupta gerçekleştiği görülmektedir. Bu grubun 70 ler de milli gelirden aldıkları pay %9 iken 2000-2010 tarihlerinde %20 seviyesine yaklaşmıştır. %5 lik grup(yıllık gelirleri 2010 yılında 108.000 dolar ile 150.000 arasındaki grup) ve %4 lik grup (150.000-352.000 arasında). Buradaki incelemede ortaya çıkan önemli bir gözlem ise ABD ekonomisindeki büyümeden daha büyük bir artış olmuştur gelirdede.

20 Thomas Piketty, Yirmibirinci yüzyılda Kapital, 2013,314

Milli gelirden en üst 1/10 lik kesimin kopardığı ek 15 puanın yaklaşık %11 i neredeyse 3/4 ü %1 lik kesim(yani 2010 da 352.000 doları aşan bir gelir) bunun yarısı kadar payda %0,01 lik kesim(1,5 milyon doları aşan bir gelir) tarafından emilmiştir.

1928/2007 Büyük buhran öncesi ve 2008 küresel krizi öncesinde eşitsizliklerin arttığı gözlemlenmiştir. Tarih kendini tekrarlamaz ama Mark Twain'in dediği gibi öncekine “ayak uydurur”. Eşitsizlikteki artış, halk ve orta sınıfın satın alma gücünde durgunluk yaratmış bu da orta gelirli hane halkının borçlanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra titiz davranmayan bankalar ve finansal kurumların sorumsuzca kredi dağıtması krize sebebiyet verdi. Eğer bu süreçte ABD de eşitsizliklerdeki artışa ekonomideki büyüme eşlik etseydi, her şey bambaşka olurdu ancak böyle bir seyir izlemedi.

Sermaye gelirlerindeki yüksek eşitsizlik 1970 ler den bu yana artış göstermektedir. Gelir beyan kayıtlarıyla şirketlerin ücret dahil prim kayıtlarını karşılaştırsak, ²¹2000 yılından bu yana en yüksek gelirlerin %0,1 lik kesiminin çoğunluğunu %60 ile %70 ini yönetici kadroların oluşturduğunu görebiliriz. Bireylerin gazetelerde ve sosyal medyada transfer ücretlerini veya yıllık kazançlarını hayretler içinde okudukları sporcular, aktörler, tüm sanat dallarındaki sanatçılar toplamda bu grubun %5 inden azına karşılık gelmektedir. Şirketlerin üst düzey yönetiminde yer alan zenginlerin kazançları, 1980 lerin başından itibaren artış göstermektedir 2006 yılına kadar geçen sürede gelir dağılımı eşitsizliğinin belirleyicileri arasında üst düzey yöneticiler yer almaktadır.

20. yy ın ilk yarısında gelir eşitsizliğinde yaşanan azalmanın tek nedeni, aynı dönemde servet eşitsizliğinde ve servet kaynaklı gelirlerdeki eşitsizlikte gözlemlenen azalmadır. 21. yy ın başlarında sermaye mülkiyetindeki yoğunlaşma yeniden tırmanmaya başlamıştır. Bilinen tüm toplumlarda tüm devirlerde, nüfusun servet bakımından yoksul olan yarısı hemen hemen

21 Piketty, piketty.pse.ens.fr/capital21c.

hiçbir şeye sahip değildir. (genellikle toplam servetin %5 inden daha azına sahiptirler) Servet hiyerarşisinin en üstündeki 1/10 lik dilim ise genellikle toplam servetin %60 ından fazlasına sahiptir, kimi zaman bu oran %90 lara kadar ulaşabilir.

Nüfusun geri kalanı ise yani nüfusun %40 lık dilimi toplam servetin %5 ile %35 ne sahiptir. Diğer yandan nüfusun daha yoksul olan %50 lik diliminden çok daha varlıklı, toplam servetin 1/ 4 yada 1/3 üne sahip gerçek bir servet sahibi orta sınıfın ortaya çıktığını gözlemliyoruz, bu sınıfın ortaya çıkışı, uzun vadede servet paylaşımında görülen en önemli yapısal dönüşümdür.

Servet 21. Yy ın başında, 20. yy ın başında olduğu gibi ciddi bir büyüme gösterirken (sermaye / gelir oranının işaret ettiği gibi) 1980-90 lı yıllardan beri servet eşitsizliği yeniden artmaya başlamıştır ve finansal küreselleşmenin, serveti ve dağılımını ulusal çerçevede ölçmeyi giderek zorlaştırdığını göreceğiz. Servet eşitsizlikleri ulusal sorun olmaktan çıkıp küresel bir sorun çerçevesinde tartışılmalıdır.

I.Dünya savaşı öncesi İngiltere de en üst 1/10 lik dilim %90 ın üzerindeyken, 70 li yıllarda %60 -65 iken günümüz de %70 e ulaşmıştır.²² Genel Avrupa da benzer seyir gözlenmektedir. Yaşanan büyük yapısal dönüşüm, nüfusun neredeyse yarısını temsil eden, servete erişmeyi başarmış bireylerden oluşan ve bir araya geldiklerinde ise milli servetin 1/4 ü ile 1/3 inin elinde tutan bir orta sınıfın ortaya çıkmasıdır. ABD de ise sermaye yoğunlaşması 19. yy da hız kazanmıştır. 20. yy başlarında ABD deki sermaye eşitsizliği oldukça yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Toplam servetten en üst 1/10 lik dilimin aldığı pay %45 civarındadır. Bu gün Amerika'nın daha az eşitlikçi olduğu gerçeği ile yüzleşmeliyiz. Amerikalılar eşitsizliğin girişimci dinamizminin bir koşulu olarak görmektedirler ve bundan gurur duyarlardı. Ancak küresel sistemde yerel girişimcilerin üretim maliyetlerini düşürmek adına firmalarını başka ülkelere taşımala-

22 Thomas Piketty , Yirmi birinci Yüzyılda Kapital,2013,290-425

rı, artan işsizlik, düşen vergi gelirleri ile birlikte azalan sosyal yardımlar, 2007 yılındaki Gallup anketinde ki çıkan sonuçlar hala aynı düşüncüyü taşıdıkları konusunda şüpheleri arttırmaktadır. 2010'lu yılların başında, en üst 1/10 dilim toplam servetten %70 seviyesinde pay alırken, en üst %1 lik kesimin aldığı pay %35 seviyesindeydi. 20. yy dan 21.yy a %80 den %70 e düşerken(ABD de) Avrupa'da %90 dan %60 seviyesine düşüyor.

Tablo 3: Gelirin Nüfusun yüzdelik kesimlerine göre dağılımı

	Anket yılı	En düşük %10	En düşük %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	En yüksek %20	En yüksek %10
Bolivya	2008	0,45	2,13	6,8	11,9	19,9	59,3	43,3
Brezilya	2009	1,1	3,3	7,2	11,9	19,5	58,1	42,5
Kolombiya	2010	0,87	3	6,83	11,2	18,8	60,2	44,4
Endonezya	2010	3,36	11,3	11,3	15,6	21,8	43,7	28,2
Meksika	2010	1,99	4,93	8,79	13,3	20,2	52,8	37,5
Paraguay	2010	0,98	3,26	7,76	12,8	19,8	56,4	40,1
Filipinler	2009	2,59	5,98	9,42	13,9	21	49,7	33,6
G.Afrika	2009	1,17	2,7	4,63	8,16	16,3	68,2	51,7
Türkiye	2010	2,08	5,53	10,6	15,6	22,4	46	30,1
Britanya	1999	2,1	6,1	11,4	16,0	22,5	44	28,5
ABD	2000	1,9	5,4	10,7	15,7	22,4	45,8	29,9

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicato/SI.DST.FRST.10/countries>

Tablo 3 de Dünya Bankasının ülkelerin nüfuslarının yüzdelere karşılık gelen gelir yüzdelik dilimleri kullanılarak yaptığı inceleme gözlenmektedir. Genel olarak bu tablodan da anlaşılacağı üzere gelirdeki en yüksek %10 luk dilimin toplam gelirin %30 ile % 40 arasındakini elde ettiği, en düşük % 10 luk kesimin ise % 5 den azını elde ettiği gözlenmektedir. Türkiye açısından incelediğimizde 2010 yılı anket verilerine göre en yüksek % 10 luk dilimin ülke gelirin % 30 lar da bir seyir izlediği gözlenmektedir. Gelir Dağılımı açısından en zengin %10 lık kesimin tablo 3 e göre baktığımızda en yoksul %10 unun yaklaşık 15 katını elde ettiğini gözlemlemekteyiz. Albert Hirshman(1973) da, “tünel etkisi” olarak tanımladığı savında eşitsizliğin büyüme üzerindeki etkisini açıklamıştır. Ona göre kalkınma ve

büyümenin ilk aşamasında eşitsizliğe tolerans oldukça fazladır. Ancak eğer düşük gelir grupları büyüme sürecinde fayda sağlayamazlarsa bu tolerans zamanla aşınmaktadır. Uzun dönemde eşitsizliğin yükselttiği iç gerilimler politik istikrarsızlığa neden oldukça, gelişmekte olan bir ülkede kalıcı ve artan eşitsizlikler “kalkınma felaketine” yol açmaktadır.

2014 verilerine göre kişi başına milli gelir 10.830 \$(dolar) olan Türkiye'nin gelir dağılımı gözlemleyebilmemiz için Tablo 4 de yer alan 2009 ile 2014 yılları arasındaki Gini katsayılarını inceleyeceğiz.

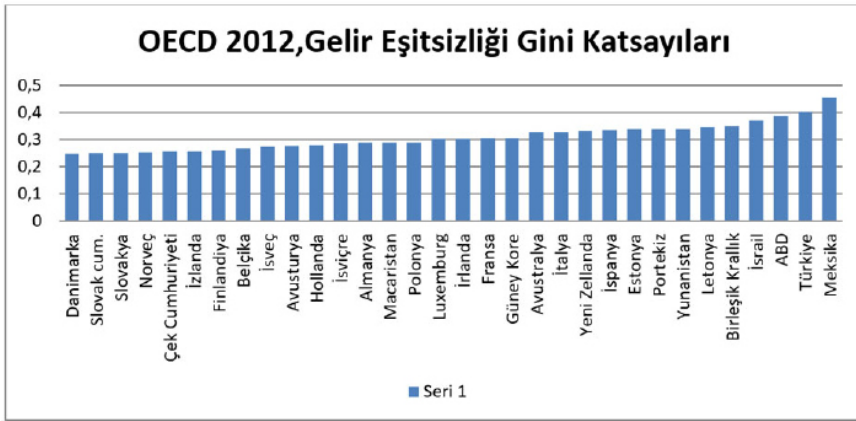
Tablo 4 Yıllara göre Gelir Dağılımı

2009	2010	2011	2012	2013	2014
0,415	0,402	0,404	0,402	0,400	0,391

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/gosterge/?locale=tr>

Tablo 4 de son 5 yıllık gelir dağılımı eşitsizliğinde tam olarak bir düşme eğilimi gözlemleyemeyiz ancak belli bir oranda sabitlenme olduğunu gözlemleyebiliriz. Gini katsayısı 0 a yaklaştıkça eşitsizlik azalmaktadır. 2012 yılında OECD nin bazı ülkeler arasından yaptığı gelir dağılımı eşitsizliği ölçümlerinde Türkiye oldukça geri sıralarda yer almaktadır. Grafik 3de OECD 2012 yılındaki 32 ülkenin Gini katsayıları yer almaktadır.

Grafik 3



Kaynak: OECD, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>

Genel olarak grafik 3 gözlemlendiğinde Kuzey Avrupa ülkeleri ve kıta Avrupa'sına kıyasla Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliği gözlemlenmektedir. Bu incelemelerimizde sosyal devlet kavramının, sosyal devlet harcamaları ve kamusal müdahalelerin gelir dağılımını etkilemede önemi ortaya çıkmaktadır. Vergilendirme yoluyla devlet yeniden dağıtımını sağlarken, diğer yandan sosyal nitelikli harcamaları ile çeşitli gelir grupları ve sınıfların piyasa dağılımı sonucu elde ettikleri payları değiştirmektedir. Gelir dağılımından elde ettikleri payların değişimi, gelir dağılımında adalet düşüncesi ile gerçekleşir bu düşünce çok basit bir mantıkla ilerlemektedir, üretime çok katkısı olan çok pay alır, az katkısı olan az pay alır.

Credit Suisse'nin 2014 yılında yapmış olduğu incelemeye göre, Türkiye'de nüfusun %22,8'inin mal varlığı 10.000\$(dolar) ile 100.000 \$(dolar) arasındadır. Bu inceleme ve verilere göre ülkenin medyan serveti ise kişi başına 4000\$(dolar) olarak hesaplanmıştır. Nüfusun %1,8'inin mal varlığı 100.000\$(dolar) ile 1.000.000\$(dolar) arasında bir seyir izlerken, nüfusun ancak %0,2 sinin mal varlığı 1.000.000\$(dolar)'dan fazla olarak gözlenmektedir. Yüksek oranlı gelir dağılımı eşitsizliği çok sayıda bireyin rant kollama, yolsuzluk ve suç oluşturan faaliyetlere girişmelerine neden olacaktır. Diğer yandan gelirin yeniden dağılımı ve vergi yükünün artışı yatırımcıyı rahatsız edecek bu da ülkedeki yatırımları ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Türkiye gibi ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğini azaltabilmeleri için ülkenin eğitime ve inovasyona öncelik vermesi gerekmektedir. Ülkelerin kurumlarının iyi çalışması kamu politikalarının uygulanması ve verimliliği için önemli etkenlerdendir.

Sermayenin getiri oranının net ve sürekli biçimde büyüme oranından daha yüksek bir seviyede olması servet kaynaklı eşitsizliklerin artmasına yol açan bir kuvvettir. Zengin bireylerin servetleri ortalama gelirden daha hızlı büyürse, sermaye/ gelir oranı artmaya devam eder, ama bu uzun vadede sermayenin getiri oranının düşmesine yol açabilir. Ancak bunun gerçekleşmesi, özellikle 19. yy ve 1. Dünya savaşına dek İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi zengin bireylerin yabancı varlıklar edinebildiği dışa açık ekonomilerde uzun yıllar alabilir, teoride bu sürecin elbette ki bir sonu vardır ancak uzun sürer.

Diğer yandan, bireysel servetlerin gidişatları seviyesinde, çeşitli şoklarla durdurulabilir. Örneğin demografik şoklar, varis bulunmaması veya çok fazla varis bulunması(aile servetinin çözülmesine yol açar), erken ya da geç ölüm, ekonomik şoklar, kötü yatırımlar, finansal kriz yada vasat üretim...

Servet dağılımındaki değişmeler en durağan toplumlarda bile meydana gelebilir. Ancak önemli olan sermaye getirisi ve ülkenin ekonomik büyümesi arasındaki eşitsizlik büyüdükçe servetteki yoğunlaşmanın da bu şokların yapısından ötürü artmasıdır. Servet eşitsizlikleri başlangıçta nasıl meşrulaştırılmış olursa olsun, servetler katlanır, bu artış tüm sınırları aşar ve kamu yararı bağlamındaki her türlü olası akılcı mazeretin ötesine geçer.

1970 den beri gelir dağılımı daha eşitsiz hale gelmiştir. Bunda Küreselleşmenin başlangıç tarihi olduğunu ve ülkelere empoze edilen ya borca dayalı tüketim modeli ya da ihracat yoluyla sağlanan dış ticaret fazlasıyla toplam talebin düşmesini engellemekte ve bu yolla kar elde edilebilecek bir ortam hazırlanmış olmaktadır.

Geliri etkileyen unsurla; yaş, eğitim, cinsiyet, ırk, hane halkı tipi, aile reisinin yaşı, kimlik gibi etkenler söz konusudur. Kuşaklararası servet transferleri eşitsizliği arttırmıştır, servet yoğunlaşmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla karşılaşılan ve ülkede gelir dağılımı eşitsizliğine neden olan bir handikapta Orta gelir tuzağı²³ dır. Ülkeler orta gelir tuzağına düşmemek için, tasarruf oranını artırma ve yatırımları bu şekilde finanse etmek, imalat sanayisinin gelişimini hızlandırmak, sanayide çeşitlenme ve emek piyasasında da iyi derecede olması gerekmektedir. Orta gelir tuzağını bireye indirgeyerek düşünürsek üç kuşak boyunca orta gelir düzeyinden çıkmayan bir ailenin fertleri olarak bakarsak bu duruma mikro düzeyde unsurları kendisine uyarlayarak orta gelir tuzağından çıkması olasılığını düşünebiliriz.

23 Orta Gelir Tuzağı: Kişi başına gelir düzeyinin belirli bir aşamaya gidememesi anlamına gelmektedir. KBMG seviyesindeki artış hızının nüfus artış hızının altında olması durumunda, gelişim hızı düşer veya tuzağa kapılıp hep aynı seviyede kalınır.

Hükümetler artan oranlı gelir vergileri, gelir desteği programları ve sübvansiyonlu hizmetler yoluyla geliri yeniden dağıtır. Yeniden dağıtım hane halklarının en düşük %60 ının toplam gelirden aldığı payı artırır ve en yüksek dilimin toplam gelirden aldığı payı azaltır. Dördüncü dilimin payı çok az değişir.

Bernanke'nin dediği gibi” son 30 yıldır iktisadi eşitsizlik önemli ölçüde arttı. Eğitim fırsatları artarsa eşitsizlik azalabilir. Gelir eşitsizliğinin iki esas kaynağı küreselleşme ve yeni teknolojilerin bulunması olarak kabul edilmektedir. Küreselleşme ve Yeni Teknolojilerin bulunması sonuçta iktisadi büyümeye neden olur, eğer bunlar engellenirse uzun dönemde insanlık için çok daha zararlı olur. Bernanke'ye göre “Amerikalılar için iktisadi fırsatları iyileştirmenin en iyi yöntemi eğitimin seviyesi ve ulaşılabilirliğini arttırmaktır. İşçiler daha vasıflı hale gelmeli ve özel sektörde yenilikler artmalı”. Burada eğitimden kasıt “ sadece okullardaki eğitim değil eğitimin hayat boyu olduğu anlaşılmalı ve sadece okullarda değil hayatın her alanında olması, bunların içinde okul öncesi eğitim, mesleki eğitim, internetteki kurslar da bunlara dahildir.”²⁴

Vergi yükünü kimler ödüyor ve bu sayı her geçen gün neden azalıyor soruları da gelir ve servet dağılımındaki eşitsizliğin artışı ile ilgili bize yol gösterebilir. Sermaye vergisi kimi zaman haksız kazançlar için daha sistematik bir araçtır. Sermaye getirisi gerçek girişimci emeğini (ekonomik kalkınma için olmazsa olmaz bir kuvvet) şans eseri köşeyi dönenleri (doğru zamanda doğru şeyi iyi bir fiyattan alanlar) ve düpedüz illegal yollarla zengin olanları birbirinden ayırt edemez bir hale getirmektedir. Sermaye getirisi doğası gereği öngörülemezdir, yılların emek gelirine denk bir kazancı (ya da zararı) çok kısa sürede getirebilir veya götürebilir.

Eğer bir işadamıysanız dünyanın herhangi bir yerinde üretim yapabiliyor ya da ticaret yapabiliyorsanız vergi oranı düşük olan bir ülkede yapmayı tercih edersiniz. 1980 lerin başlarından beri dünya çapında kurumlar vergi-

24 Ben Bernanke,2007,<https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20070206a.htm>

sinde önemli bir düşüş gerçekleşti. OECD üye devletleri ortalaması 1981 deki %50 oranından 2009 da % 30 oranına düştü. ABD de ise %50 den %39 a düştü.

Hareket kabiliyeti yüksek küresel şirketlerde bu da bir rekabet halini aldı. İşletmelerin ve sermayelerin başı boş kaldığı bir dünyada her ulusun kurumlar vergisi rejiminin bütünlüğünü korumaktır, bu zorluk henüz aşılamadı. Londra da ki “ Yolsuzlukla Mücadele Zirvesi”²⁵ öncesinde dünyaca ünlü 300 ekonomist vergi cennetlerinin küresel ekonomiye zarar verdiğini belirterek, dünya liderlerini vergilendirmede “şeffaflığı” sağlamaları çağrısında bulunan ortak bir mektup²⁶ hazırladı. Dünyadaki vergi cennetlerinin 1/3 ünü yönetiminde bulunduran İngiltere’nin ise uluslar arası vergi şeffaflığı konusunda öncü bir rol oynaması gerektiği vurgulandı.

Sonuç

Küresel dünyada istikrarı bozan gelir dağılımı eşitsizliği, ülke servetinin, nüfusun belli kesiminin elinde olması ve paylaşımın adil bir şekilde yapılamaması, hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde yaşanmakta olan bir sorun olduğunu verilerimizde gözlenmektedir. Uzun dönemde gelir dağılımı eşitsizliği bulunan ülkelerde, eşitsizliğin oluşturduğu iç gerilimler zamanla ülkelerde felakete neden olabileceği belirtilmektedir. Gelir dağılımı eşitsizliğinde alt dilimde yer alan bireyler maruz kaldıkları adaletsizlik karşısında öfkelenerek toplumda huzursuzluğa neden olabilir ve bu öfkeye sahip olan toplumun bireyleri illegal yollara başvurabilirler.

1970-1980 li yıllardan itibaren dünyada gelir dağılımı eşitsizliğinde ciddi bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Küreselleşmenin yaygınlaşmaya başlamasıyla, yerli firmaların küresel rekabete dayanamayarak piyasadan çekilmesi veya üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla firmalarını üretim

25 Yolsuzlukla Mücadele Zirvesi, Londra, Mayıs 2016

26 Mektup, uluslararası insani yardım kuruluşu olan Oxfam tarafından organize edildi.
<https://www.oxfam.org/11> Mayıs 2016

maliyetlerinin daha düşük, karının daha yüksek olacağı ülkelerde üretimlerine devam edebilme olanaklarını kullanmaktadırlar. Neo liberal politikalar aracılığıyla devletin kamusal görevlerinin minimize edilmesiyle birlikte gelirin yeniden dağıtım kanalıyla yaşanan eksiklikler, sosyal yardım programlarının devlet kanalıyla yapılmaması, bu görevleri artık yardım kuruluşları, vakıflar ve sivil toplum kuruluşlarının yapması, dünyada yoksulluğun artış nedenleri arasında görülmektedir.

Küreselleşme sürecinin hem başarı olanaklarını arttırdığını, ülkelere ve toplumlara özgürlük ve refah getirdiği hem de gelişmekte olan ülkelere yeni riskleri de beraberinde getirdiği gözlenmektedir. Oyunun kuralları gelişmiş ülkeler ve o ülkelerdeki çıkar grupları tarafından belirlenmektedir. İşte bu süreçte ülkeler adil olmasa da oyunun kuralına göre oynamayı öğrenmek zorundadır. Bu kurallar içinde bile, ülkeler küreselleşmeyi sadece ülke içindeki zenginlerin değil herkesin çıkarına işleyecek biçimde şekillendirebilirler.

Her ulusun kurumlar vergisi rejiminin bütünlüğünü korumasının gerekliliği, dünya liderlerinin vergilendirmede “şeffaflığı” sağlamaları, küresel bir sorun haline gelen gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılmasında etkin bir rol oynayacaktır. Aynı zamanda eğitimin bireyin gelirinde önemli bir etken olduğu, bireyin kendisine yapabileceği en iyi yatırımın eğitim olduğu gözlenmektedir, bu nedenle ülkelerin eğitim politikalarında titiz ve verimli düzenlemeler yapmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Eğitimi sadece okul veya lisans ve lisansüstü eğitim olarak düşünmemek, hayat boyu eğitim olarak algılamak ve bireyin gelişimini, üretimini arttıran her türlü eğitime destek verilmeli.

Eğitimde “fırsat eşitliği” sağlanmalıdır. Çünkü eğitim, hem düşük vasıflı işçilerin işsizlik sorunlarının çözümünde hem de küresel yeni dünya düzeninde inovasyon oluşturmada üretim yoluyla ülkelerin büyümelerinde önemli bir dinamiktir. Teknolojik gelişme ile birlikte düşük vasıflı işçilerin yerini makinelerin alması ve mesleki değişimlerin oluşması ile birlikte gelir dağılımı eşitsizliği artmaktadır. Küreselleşen dünyada bireyin kendisini

eğitim kanalıyla geliştirmesinin gerekliliği gözükmektedir aksi takdirde küreselleşme bireye iyi haberler getiremeyecektir.

Bilim ve İlerleme herkese mutluluk getirmeli, ekonominin gelişmesi büyük ölçüde, üretim metotlarını yenileyen icatlara, yeniliklere dayanmaktadır. Küreselleşme ve teknolojik ilerleme birbirini tamamlayan unsurlardır. Küresel ekonomik sistemi sürdüren faaliyet, yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metotları, yeni endüstriyel örgütlenmelerdir. Bu yenilikleri ortaya çıkaran, mevcut ekonomik sistemde değişiklik yaratan kişiler girişimcilerdir. Bu nedenle Neo liberal politikalarla devletin görev ve sorumlulukları kısıtlanmaya çalışılsa da ülke politikalarının girişimcileri destekleyici, teknolojik ilerlemeyi teşvik edici politikalarının olması gerekliliği, kredilendirmelerde de fırsat eşitliğine imkan tanınmalıdır.

Yeniden dağıtım ölçeği büyüdükçe onu yönetmenin fırsat maliyeti de artar. Eşitliğin artırılması çalışma ve tasarruf gibi üreten faaliyetlerin vergilendirilmesi ile başarılabilir. Adil vergi sisteminin, piyasanın ve ekonominin özgürlüğüne zarar vermemesi gerekmektedir. Ülkedeki kurumların doğru ve sistemli çalışması sadece pastanın büyüklüğünü değil aynı zamanda pastadan alınan payı da belirlemektedir

Gelir dağılımı eşitsizliğinin olduğu toplumlarda aynı zamanda fırsat eşitsizliği de mevcutsa toplumda politik huzursuzluklar, çatışma oluşmakta ve servet sahibi olabilmek adına toplumun bireylerin de illegal yollara başvurma gözlenmektedir.

Bu huzursuzluklarda o ülkelerde mülkiyet sahibi olmanın kazanımını düşürmekte ve yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir. Böylesine olumsuz bir döngünün sürekliliği küresel dünyada liberal ekonomiyi ve demokrasi inancını olumsuz yönde etkileyecektir. Gelir dağılımı eşitsizliğindeki genel çözüm kurumsal reformlarda yatmaktadır. Özel mülkiyet ve sözleşmelerin tarafsız uygulanması, güvenli ve iyi tanımlanmış birey haklarının oluşturulması gerekmektedir.

